

Надія БАБИЧ, Тетяна ФОНАРЮК, Анжела МОРАРАШ

УКРАЇНСЬКА МОВА

10

УДК 811.161.2-811.135.1-811.135.2(075.3)
Б 12

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 31.05.2018 № 551)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Бабич Н.Д.

Б 12 Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл.
закл. заг. серед. осв. з навч. румунською мовою / Н.Д. Бабич,
Т.І. Фонарюк, А.К. Морараш. – Львів : Світ, 2018. – 336 с.

ISBN 978-966-914-106-4

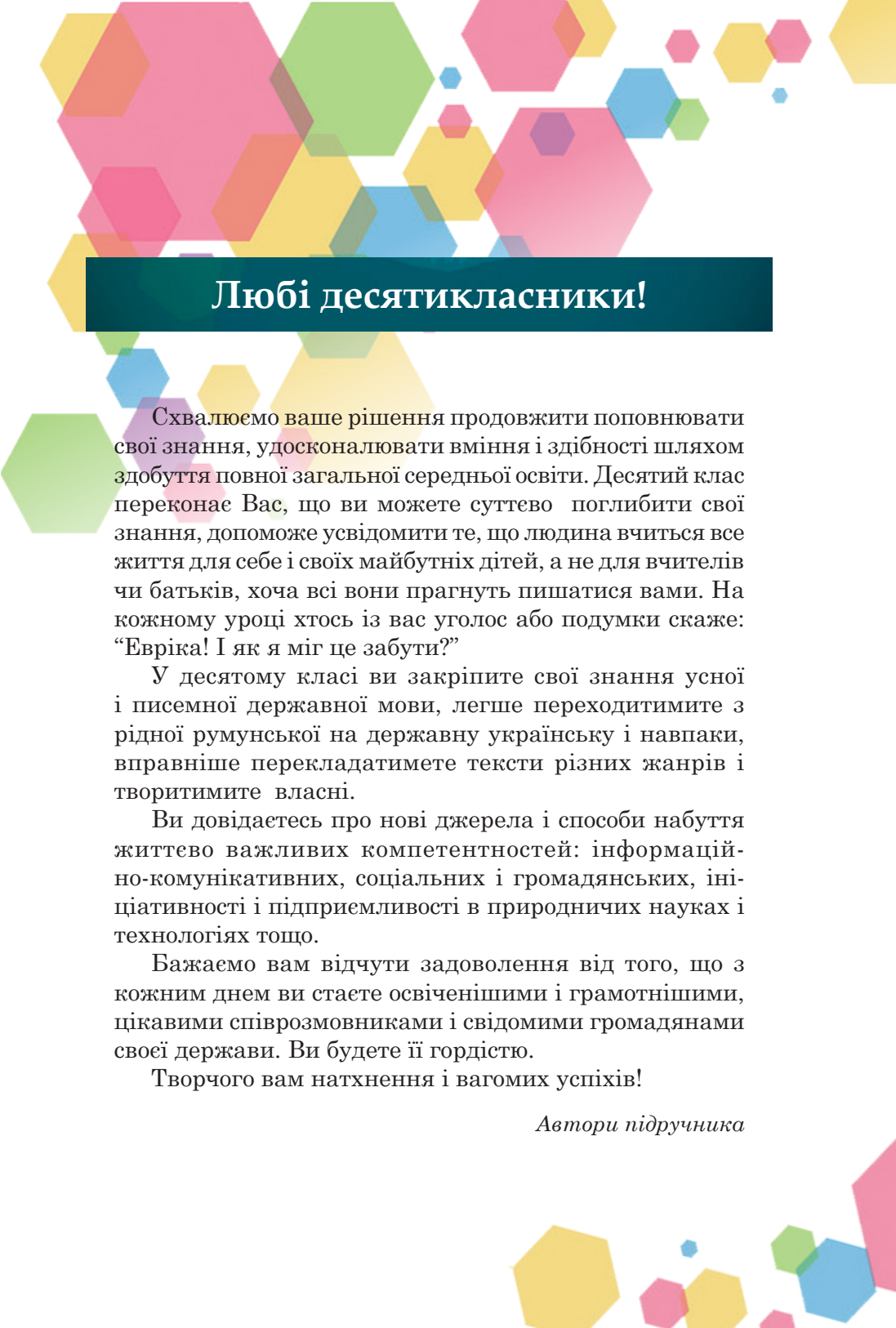
УДК 811.161.2-811.135.1-811.135.2(075.3)

ISBN 978-966-914-106-4

© Бабич Н.Д., Фонарюк Т.І.,
Морараш А.К., 2018

© Шутурма М.С., художнє
оформлення, 2018

© Видавництво «Світ», оформлення, 2018

Любі десятикласники!

Схвалюємо ваше рішення продовжити поповнювати свої знання, удосконалювати вміння і здібності шляхом здобуття повної загальної середньої освіти. Десятий клас переконає Вас, що ви можете суттєво поглибити свої знання, допоможе усвідомити те, що людина вчиться все життя для себе і своїх майбутніх дітей, а не для вчителів чи батьків, хоча всі вони прагнуть пишатися вами. На кожному уроці хтось із вас уголос або подумки скаже: “Еврика! І як я міг це забути?”

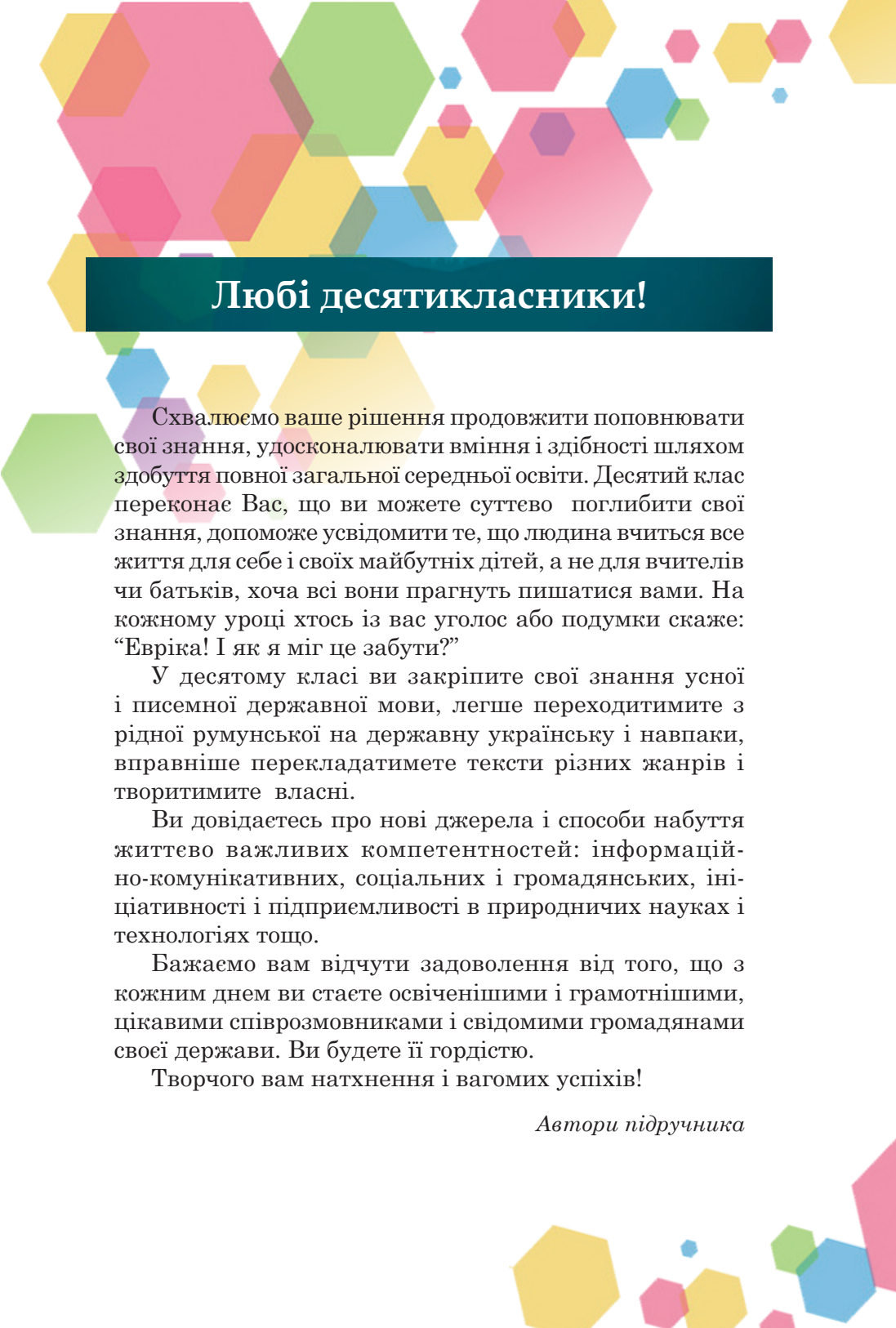
У десятому класі ви закріпите свої знання усної і писемної державної мови, легше переходитимете з рідної румунської на державну українську і навпаки, вправніше перекладатимете тексти різних жанрів і творитимете власні.

Ви довідаєтесь про нові джерела і способи набуття життєво важливих компетентностей: інформаційно-комунікативних, соціальних і громадянських, ініціативності і підприємливості в природничих науках і технологіях тощо.

Бажаємо вам відчути задоволення від того, що з кожним днем ви стаєте освіченішими і грамотнішими, цікавими співрозмовниками і свідомими громадянами своєї держави. Ви будете її гордістю.

Творчого вам натхнення і вагомих успіхів!

Автори підручника

Живемо в країні багатонаціональній, а отже, й багатомовній. Це зобов'язує нас до високої культури міжнаціонального спілкування. А вона починається з поваги до мови кожного народу, яка, своєю чергою, неможлива без свідомого ставлення до рідної мови.

Адже не може поважати інших той, хто не шанує людину в собі.

Іван Дзюба

Зустрілося слово, спинилося слово:
полюби мене калиново.
Даленіло в степу, мерехтіло, як мрево:
полюби мене тополево.
Блукало в гаю і гукало невпинно:
полюби мене черемшинно.
Зникало назавжди й приходило знову:
полюби мене калиново.
Наді мною тепер, наді мною, як небо:
полюби мене вишнево!

Іван Сокульський

Умовні позначки

Пізнавальна вправа –

Вправа з ключем –

Інтерактивна вправа –

Вправа на редагування –

Вправа на переклад –

Творче завдання –

Робота в групах –

Робота в парах –

Робота з ІКТ –

Посилання
на інтернет-джерела –

§ 1. РОЛЬ МОВИ У ФОРМУВАННІ І САМОВИРАЖЕННІ ОСОБИСТОСТІ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **зрозуміти**, яке місце мови у формуванні особистості людини;
- **усвідомити**, що мова є важливим засобом самовираження;
- **краще** сприймати, аналізувати, оцінювати прочитані чи почуті соціокультурні відомості про Україну і світ;
- **усвідомлювати** і визначати мотив і мету власної пізнавальної і життєтворчої діяльності;
- **аргументовано** і грамотно висловлювати власну громадянську позицію державною мовою;
- **поціновувати** українську мову як державну – чинник національної ідентичності;
- **прагнути** використовувати українську мову в різних життєвих ситуаціях.

Вправа 1. Прочитайте текст, дайте йому назву, визначте його тему та основну думку. Випишіть з тексту речення, які мотивують вас до вивчення державної мови. Значення незрозумілих слів знайдіть за допомогою пошукової системи «Google» або скористайтеся тлумачним словником за посиланням <http://sum.in.ua>.

Мова – не лише ознака національної самобутності, а й засіб виховання цього почуття. Починається це виховання ще до народження дитини – з усвідомлення батьками себе як представників суверенного народу. (Ця банальна істина ні в кого у світі не викликає сумніву, окрім хіба що в частини із нас). А продовжується шлях до мовленнєвої особистості – у маминій колисковій, у батьковій легенді, у бабусиній казці, у дідовій науці добру й справедливості, у настановах учителя, у словникових істинах, у зразках доброго мовлення, що його ми вичитаєм і яке пощастить почути довкола.

Пощастить? А чи не краще, щоб прагнення до правильного, точного, логічного й доречного мовлення було таким же органічним, як потреба дихати свіжішим повітрям, рухатися, спілкуватися одне з одним? І це цілком можливо. Треба лише

мудрого вихователя для підростаючого покоління. І таким вихователем стає сама мова, бо вона володіє усіма засобами, необхідними для виконання не лише комунікативної, а й гедонічної функції, тобто здатна викликати задоволення інтелектуальне й естетичне.

Чи можливо органічно поєднати конкретну мову з інтелектуальним і духовним розвитком особистості? Чи взаємозалежні вони? Так, якщо у вихованні братимуть участь люди, які усвідомлюють, що як зовнішня, так і внутрішня краса особистості – від її розуму, а розум потребує постійного підживлення, яке може дати слово. І мусить воно бути щедрим і щирим. Щедрим на всі відтінки почуттів, щирим у похвалі, у зверненні до старого чи малого, у молитві чи сповіді, в суперечці чи бесіді, в спілкуванні чи самоаналізі.

Правдивість не лише у поводженні, а й у мовленні кожної окремої людини – запорука справедливості всього суспільства. Усі до цього прагнуть, але не всі досягають.

За тисячі років свого існування мова створила всі необхідні для спілкування людини з навколишнім світом засоби. Перейшли землею варварські й цивілізовані формації, зародилися нові; людством потрясли катаклізми й епохи розквіту, воно то плакало й боролось, то раділо й почивало на лаврах, то жило сьогоднішнім днем, то поривалося до кращого майбутнього... І – говорило. Про Небо і Землю, про себе і своїх сусідів, про віджилих пращурів і покоління грядущі. Говорило і знаками – письмом своїм. Хто умів це робити краще – його слухали, його читали, до нього тягнулися як до особистості.

Особа – це окрема людина, індивід; людина як втілення індивідуального начала в суспільстві. А от **особистість** – це хоч теж конкретна людина, але з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки та ін. Особистість не може сформуватися без засвоєння літературної мови, якщо людина не навчиться говорити точно, доречно, виразно, якщо її мовлення не буде багатим і різноманітним.

Мови – і рідної, і чужої – вчать впродовж усього життя, бо воно багате на події, ситуації, в які людина потрапляє, різноманітне справами, які людині належить вершити, емоціями, які доводиться переживати. Кажуть: «Заговори, щоб я тебе побачив». Справді, рівень культури мовлення визначає і культуру мислення, і загальну культуру людини.

Ми прагнемо до культури одягу, культури побуту, культури відпочинку тощо. Про все це може зіпсувати враження будь-яка мовленнєва помилка, жаргонне або вульгарне слово, невдало вибраний для розмови тон. Мудрець Сааді писав: «Людина вища за тварину здатністю до мови, але нижча за неї, коли негідно поводить з мовою».

Особистість починається з маминої колискової, з молитви рідною мовою, з гармонійного родинного, а пізніше – суспільного виховання рідною мовою і мовою державною в дитячому садку і школі. Мова навчить пізнавати живу природу краще, аніж будь-який учений-біолог, навчить історії глибинно і сповнить відчуттям твоєї приналежності до неї краще, аніж гарний урок історії, навчить будувати і виражати свою думку легше, аніж це хотів би зробити учитель логіки чи філософії.

Сучасний світ – велелюдний і велемовний. Нині важко знайти суспільство, у якому всі люди були б одного національного кореня – доля веде людей від одного краю до іншого, поселяє їх серед інших, аніж рідні, звичаїв, вірувань, змушує навчатися інших мов. Повага до всього того, що дороге народові, з яким тебе звела доля, – це не просто обов'язок, а ознака твоєї високої культури. І не лише послухність законам суспільного життя, а й потреба володіти й послуговуватись державною мовою визначає твою громадянську сутність.

Функціональна привабливість державної мови для іномовного громадянина «таїться не в її фонетичних перевагах і, поготів, не в її привілейованому, зверхньому становищі супроти інших мов, а в здатності впливати на почуття людини, будити в ній хороші, благородні почуття». Ці слова Б. Антоненка-Давидовича про рідну мову цілком стосуються і мови державної, якщо вона засвоєна глибоко і без примусу, якщо ти нею не лише працюєш, а й спілкуєшся поза навчанням чи роботою.

«Мова – така ж жива істота, як і народ, що її витворив», – писав Панас Мирний. Отже, народ живий доти, доки жива в устах його мова. А народ – це окремі люди, кожна людина зокрема. Вона є носієм народної мови, її скарбничим, який не сміє допускати, щоб час або зловмисники розкрадали цей скарб чи переставляли, перефарбовували, перекроювали його відповідно до своїх намірів.

Мова – це не лише засіб спілкування між народами, класами, індивідуумами. Вона потрібна для мислення, його повноти і, як дехто вважає, щирості. Якою має бути мова, що уособлює душу? Мабуть, що не завчена, а саме засвоєна мова поведе твоє мовлення до розуму і до серця твого співрозмовника.

За ставленням кожної людини до своєї мови можна судити не лише про її культурний рівень, але й про її громадянську цінність. Важливо знати, що треба сказати в конкретній

ситуації спілкування і як саме тоді треба говорити. У спілкуванні людина не лише виражає ставлення до того, до кого мовить, а й реалізує себе як особистість, яка має що сказати і вміє це робити.

Гарантом життя мови є передусім національна держава. Мають такий гарант сьогодні й громадяни України. Державна мова в Україні – українська. Мови ж усіх етнічних груп, які проживають на українській землі, мають гарантоване Конституцією України право вільного розвитку, бо мова – основа збереження національної самосвідомості людини.

Можна вибрати, як писав незабутній В. Симоненко, друга і по духу брата, і лише не можна матір вибирати. Країну для проживання вибрати можна, але батьківщина кожного там, де корінь його роду, де і його корінець у рідну землю пустився. І хай навколо тебе – розмаїття народів і мов, але земля для всіх найдорожча та, що тебе своєю россою скупала, своїм сонцем обсушила, своїм хлібом нагодувала, своєю липою заколисала, своїм небом зоряним твій сон оберігала.

Вправа 2. I. Прочитайте текст. Висловтесь щодо ролі етикету.

Важко перелічити всі форми мовного та й будь-якого етикету в усіх життєвих ситуаціях і не так просто ними оволодіти. Проте, скориставшись ними, ми зможемо правильно поводитися в товаристві, зажити слави гречної людини та самореалізуватися в спілкуванні з навколишніми. І хоч наше століття невпинно прямує в бік спрощення манер, проте й досі неабияке значення має оволодіння «кодексом ввічливості» – адже через свою чемність ми нічого не втрачаємо, а «завоювати» можемо Людину (О. Корніяка).

II. Ознайомтеся з ознаками, за допомогою яких можна визнати себе людиною, яка критично мислить. Які з цих рис вам найбільше бажано мати? Чому?

- Відкритість, здатність уважно прислухатися до думок інших;
- компетентність;
- допитливість;
- незалежність мислення;
- уміння дискутувати;
- проникливість (у суть питання, явища, інформації);
- самокритичність.

Вправа 3. Об'єднайтеся в групи. Прочитайте висловлювання відомих діячів, у тому числі румунських, про значення мови для духовності нації та суспільства. Складіть за ними перелік тих можливостей, які мають мова та її носії як виразники самобутності будь-якого народу.

1. Той, хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе (*Олесь Гончар*).

2. Кожний народ доти народ, доки він володіє власною мовою, і в цьому – його культурна суверенність. І як тільки з тих чи інших причин він позбавляється можливості застосовувати й культивувати свою мову, він перестає бути тим, ким він був і мусить бути (*Ч. Айтматов*).

3. Без усілякої іншої науки ще можна обійтися; без знання рідної мови обійтися не можна (*І. Срезневський*).

4. Без мови немає народу, як сонця без сяйва й тепла (*С. Шелухін*).

5. Тільки рідним словом промовиш до серця, тільки рідне слово дає повний політ і простір творчій силі поета (*І. Верхратський*).

6. З усіх проявів народного духу найбільше впливає на самоусвідомлення українського народу його пісня. Не тільки тому, що вона така багата й гарна, а особливо тому, що саме в ній найбільше українського духу (*З. Неедли*).

7. У жодній країні дерево народної поезії не видало таких великих плодів, ніде дух народу не виявився в піснях так живо і правдиво, як серед українців. Який захоплений подих тут, які глибокі, людяні почування в піснях! Справді, народ, що міг співати такі пісні і любоватися ними, не міг стояти на низькому ступені освіти. Цікаво, що українська народна поезія дуже подібна іноді своєю формою до поезії найбільш освічених народів Західної Європи (*Ф. Боденштадт*).

8. Limba și legile ei dezvoltă cugetarea (*M. Eminescu*).

9. Limba e o ființă vie, mereu în dezvoltare și ea trebuie să fie mereu sensibilă la toate înnoirile economice, sociale, culturale ale vieții (*Gr. Vieru*).

10. Limba-i tezaurul cel mai sfânt pe care-l moștenesc copiii de la părinți, depozitul cel mai sacru care merită a fi păstrat cu sfințenie ... (*V. Alecsandri*).

11. Lui poate limba să nu-i placă, dar mie orice limbă-mi place (*V. Teleucă*).

12. Alăturăm observarea cum că limba, alegerea și cursivitatea expresiei în expunerea vorbită sau scrisă e un element esențial, ba chiar un criteriu al culturii (М. Eminescu).

Вправа 4. Прочитайте текст, використайте виділені слова як мотто (афоризм, що вживається як епіграф) для відповідей на запитання: 1. Які фізичні або моральні обставини життя можуть негативно впливати на формування дитини? 2. Які умови життя для дитини ви вважаєте найкращими і чому? 3. Яка ваша думка: дитину треба починати виховувати ще до школи чи аж у шкільні роки? Чому?

Найдорожчий скарб у кожного народу – його діти, його молодь, і що свідомішим стає громадянство, то з більшою увагою ставиться воно до виховання дітей, до забезпечення їм найкращих умов життя. Дитина взагалі являє собою таку ніжну істоту, на яку впливають дуже тяжко усі несприятливі обставини життя – як фізичні, так і моральні. Раніше дотримувалися думки, що виховання починається зі школи, й поки дитина не досягне шкільного віку, доти не потребує ніякого виховання (За С. Русовою).

Вправа 5. Прочитайте поетичні тексти і поясніть, які почуття спонукали автора до написання такого вірша. Подайте аргументовані (з текстів) підтвердження вашої думки. Вкажіть слова, на які падає логічний наголос.

Микола Браун

УКРАЇНСЬКА МОВА

Щасливий я і гордий, що читаю
Шевченка, і Франка, і Українку
на незрівнянній українській мові –
й мені вже непотрібні словники.
О, що за мова! Тільки скажеш слово –
й воно співає так, неначе вітер
струни торкнувся – і вона зітхнула.
Струна? Чи слово? Чи сама душа?

О, що за мова!
В ній і злет в майбутнє,
і зойк минулого – кріпацька доля.
Іржання коней в Січі Запорозькій,
крутих шляхів чумацьких далина...
Ну що за мова! Мова ця – як пісня.
І мова – казка... Шелестить **тополя**...
Струмок струмує стрімко по камінню...
Завія – завиває зимно сніг...
В ній є слова, як віддих: «Мій коханий!»
Якщо то клекіт – і слова клекочуть,
якщо громи – то і громи гримучі,
як в «Заповіті» гнівнім Кобзаря.
І, наче музика, звучить єднання
в ній голосних і приголосних... «Друже!»
Я мовою цією кличу друга –
і сам ловлю, ще, може, і невміло,
виловлюю я сам за словом слово,
згрібаю їх, як у безмежний невід,
і у криницю пам'яті кладу.

Переклад з російської А. Кацнельсона

Сільва Капутікян

ЛЮБОВ

(Із циклу «Під львівськими каштанами»)

Ще тоді, як юність квіт звива,
я тобою снила по-вірменськи,
всі високі й дорогі слова
я тобі зронила по-вірменськи.

Я тебе із далечі шляхів
завжди викликала по-вірменськи.
З глибини душі журливий спів
тихо виливала по-вірменськи.

Чи я знала про любов свою,
що про неї, ніжну по-вірменськи,
в іншому шептатиму краю
по-вкраїнськи...

Переклад з вірменської В. Кочевського

Вправа 6. Прочитайте текст і дайте відповіді на запитання: 1. Чи в усьому ви погоджуєтесь з автором? Чому? 2. Яка гра була вашою улюбленою у дитинстві? Чому? 3. У що б ви гралися тепер, якби можна було повернутися в дитинство? Чому? 4. До яких ігор ви будете схиляти своє майбутнє дитя? Чому?

Коли дитина грається, вона вся захоплюється своєю забавкою, вона живе нею, вона цілком переймається своїм творчим натхненням. Як композитор забуває усе навкруг себе, коли складає свою симфонію, як поет в екстазі творчості, так і дитина в своїх вільних улюблених забавках забуває усе своє оточення й уявляє себе або зеброю серед гарячого степу, або конем, що біжить по шляху, везе якогось вершника, або лікарем, що вирятовує хвору ляльку. Усе для дитини можливе, в усяку істоту вона може себе перетворити, переймаючи ті або інші рухи, пози, вирази, настрої. Скільки виявить вона тут спостережливості, не знаючи ані втоми, ані незадоволення!.. Уся життєва енергія у дитини йде на забавку; щоб її вигадати, витрачається самостійна творча думка, вигадуються усілякі нові засоби, щоб осягти бажану мрію. Мети немає, а є привабливий процес, активно мрійний, який дає найкраще задоволення (*С. Русова*).

Вправа 7. I. Доведіть або спростуйте методом дискусії тезу: «Людина, байдужа до рідної мови, – дикун».

II. Напишіть твір на тему: «Якби я втратив рідну мову...» або: «Як я розумію роль мови у формуванні моєї особистості».

Перевір себе

1. Чому національну мову вважають духовною основою нації?
2. Яке значення для народу має збереження і повноцінне функціонування його мови? Чому?
3. Що вам відомо зі світової історії про зниклі нації та їхні мови? Чому вони зникли?
4. Чи відомі вам історичні факти заборони мови? Щодо яких мов? Які причини і наслідки цього?
5. Як можна заохочувати розвиток і вдосконалення мов, оволодіння ними?
6. Як ви розумієте доцільність для себе оволодіти компетентністю «спілкування державною мовою».
7. Як ви розумієте значення таких комунікативних якісних ознак мовлення: а) змістовність, б) правильність, в) виразність, г) точність, ґ) багатство і різноманітність, д) доречність?

ОРФОГРАФІЧНА Й ОРФОЕПІЧНА НОРМИ (ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ)

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **визначати**, що вивчає фонетика, графіка, орфоепія та орфографія;
- **зрозуміти** суть слів і понять «норма», «орфоепічна норма», «орфоепічна помилка», «орфографічна норма», «орфографічна помилка»;
- **розрізняти і пояснювати** явища фоностилістики, подовження і подвоєння приголосних, факти спрощення і чергування у групах приголосних;
- **застосовувати** правила написання ненаголошених голосних, апострофа, знака м'якшення, правила написання слів іношомовного походження;
- **грамотно** писати й коментувати складні випадки орфографії;
- **висловлювати** аргументовано й коректно судження щодо самовдосконалення заради позитивних змін свого життя та життя інших.

§ 2. НОРМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ. ОДИНИЦІ МОВИ

Українська літературна мова як вища форма загальнонародної мови, відшліфована майстрами слова, характеризується наявністю сталих норм, які є обов'язковими для всіх її носіїв. Унормованість — основна ознака літературної мови.

Норма літературної мови — це сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються у процесі суспільної комунікації.

Розрізняють **різні типи норм**: **орфоепічні** (вимова звуків і звукосполучень); **графічні** (передання звуків на письмі); **орфографічні** (написання слів); **лексичні** (слововживання); **морфемні** (правильне вживання морфем); **морфологічні** (вивчення частин мови); **синтаксичні** (усталені зразки побудови словосполучень і речень); **стилістичні** (відбір мовних елементів відповідно до умов спілкування); **пунктуаційні** (вживання розділових знаків).

Мовні норми найповніше і в певній системі фіксуються у правописі, словниках, довідниках, підручниках і посібниках з української мови.

Культура писемного та усного мовлення всіх, хто по-слуговується українською мовою як засобом спілкування, полягає в тому, щоб досконало знати норми й послідовно дотримуватися їх.

Одиницями мови є: **звуки** (найменші одиниці мови); **значущі частини слова** (основа, корінь, префікс, суфікс); **слова** (найменша самостійна і вільно відтворювана у мовленні значеннева одиниця мови); **словосполучення** (синтаксичне поєднання двох чи більше повнозначних слів на основі підрядного зв'язку); **речення** (синтаксична одиниця, що позначає ситуацію, вказує на відношення повідомлюваного до дійсності, є відносно завершеною одиницею спілкування та вираження думки); **складне синтаксичне ціле** (що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних смисловими і формально граматичними зв'язками), наприклад, текст, період, надфразна єдність.

Вправа 8. Прочитайте текст, укажіть, якою частиною мови є кожне слово. Випишіть з тексту п'ять прикладів слів, у яких букв більше, ніж звуків (ці слова запишіть транскрипцією).

Народи у більшості випадків осідали в місцевостях, які гармоніювали з їхнім характером. Українському народові пощастило: він укорінився на родючих землях, що були і залишаються головним ресурсом нашого історичного зростання. Завдяки цьому українці вижили як нація. І сьогодні, незважаючи на потрясіння останніх років, село не тільки годує суспільство, а й не дає нам відірватися від духовних першоджерел, з яких починалася жива сув'язь нашого роду – народу – держави (*В. Литвин*).

Вправа 9. Об'єднавшись у групи, виконайте завдання. Прочитайте текст, випишіть з нього: 1) п'ять прикладів слів різного звукового складу (ці слова подайте у звуковому записі); 2) п'ять прикладів слів різної морфологічної будови (відповідно позначте будову слів); 3) п'ять словосполучень; 4) п'ять речень. Доведіть, що це одиниці мови. Висловіть свої міркування щодо важливості досконалого опанування державної мови.

...Мово українська! Ти ж – як море – безконечна, могутня, глибинна. Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю. Мільйонноголоса бриниш говірками, а вони шумлять, і дзвенять, і б'ють у наші груди, мов хвилі

морські – у берег. Красо моя! У тобі мудрість віків, і пам'ять тисячоліть, і зойк матерів у годину лиху, і переможний гук лицарів твоїх у днину побідну, і пісня серця дівочого в коханні своїм, і крик новонародженого; в тобі, мово, неосяжна душа народу – його щирість і щедрість, радощі й печалі, його труд, і піт, і кров, і сміх, і безсмертя його.

Життедайна! Бути носієм твоїм – се вже велика місія людини, що мешкає в Україні (*С. Плачинда*).

Розділи науки про мову

Назва		Що вивчає
Фонетика		звуки мовлення (найменші одиниці мови), їх види
Графіка		знаки письма, що служать для позначення звуків
Морфеміка		морфеми (значущі частини слова: основа, корінь, префікс, суфікс), їх значення та роль і місце в слові
Словотвір		способи творення слів
Лексикологія		слово (найменша самостійна і вільно відтворювана у мовленні значеннева одиниця мови), його значення, походження і вживання
Фразеологія		фразеологізми (стійкі сполучення слів)
Граматика	Морфологія	слово як частину мови
	Синтаксис	словосполучення і речення, їх ознаки, види, будову, роль у мовленні
Стилістика		стилі мовлення, їх особливості
Орфоепія		правила вимови слів
Орфографія		правила написання слів
Пунктуація		правила написання розділових знаків

Вправа 10. Прочитайте і доведіть, що текст як складне синтаксичне ціле теж є одиницею мови.

За підрахунками деяких екологів, існує 36 найбільших глобальних проблем, з якими зіткнеться людство найближчі десятиліття. Серед них у ТОП-7 згадують: дефіцит питної води, зміну клімату, зникнення лісів і наступ пустель, масове зникнення окремих видів рослин і тварин, неконтрольовану міжнародну міграцію, забруднення повітря, нагромадження відходів людської діяльності.

Ці негаразди тією чи іншою мірою стосуються чи стосуватимуться України. Чогось можна уникнути завдяки умілій зовнішній політиці (наприклад, контролювати міжнародну міграцію), щось – локалізувати чи повністю усунути. Проте існує загроза «вічної» боротьби з окремими лихами. Зокрема нас і зараз турбують власні екологічні проблеми України (*Интернет-ресурс*).

Вправа 11. Запишіть і розіграйте діалог про збереження навколишнього середовища.

Вправа 12. Напишіть текст-роздум (10–12 речень) про екологічні проблеми планети Земля і запропонуйте свій план дій для вирішення цих проблем. Які мовні одиниці утворили ваш текст? Наведіть по одному-два приклади кожної одиниці.

§ 3. ОСНОВНІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОЇ ВИМОВИ (ОРФОЕПІЧНІ НОРМИ МОВИ). ЗВУКИ МОВЛЕННЯ. АЛФАВІТ. СКЛАД. ОСНОВНІ ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ СЛІВ З РЯДКА В РЯДОК

Вправа 13. Прочитайте текст. Висловте свою точку зору щодо важливості дотримання орфоепічних норм.

Етикет усного спілкування вимагає від кожної людини вимовляти слова за літературними нормами, тобто загальноновизнаними правилами вимови. Кожен із задоволенням, навіть з насолодою сприймає правильну літературну мову, і, навпаки, завжди викликають невдоволення, а часом і обурення різні помилки у вимові слів та в їх наголошуванні.

Проте тільки цим суспільне значення правильної літературної вимови не обмежується. Якщо правильна літературна вимова допомагає краще засвоїти зміст сказаного, то неправильно вимовлене слово чи навіть окремі звуки в ньому спрямовують увагу тих, хто слухає, лише на зовнішнє оформлення мовлення, заважаючи вникнути в його суть.

Неправильна вимова звуків іноді може стати причиною спотворення змісту висловленої думки.

Отже, правильна літературна вимова, правильне звукове оформлення слів сприяє мовному спілкуванню людей, а неправильне може ускладнити його (*Н. Бабич*).

Звуки мовлення

Краса і неповторна мелодика кожної мови – у її звуковому ладі. **Звук** – це найменша неподільна одиниця, яку ми вимовляємо і чуємо. В українській мові 38 звуків – 6 голосних і 32 приголосних.

Літературна мова має свої загальноприйняті правила вимови звуків – **орфоепічні норми**. Систему норм літературної вимови вивчає **орфоепія**. Основний принцип українського правопису – **фонетичний**, тому переважно читаємо, як написано. Важче записувати з почутого. Треба добре знати правила вимови і дотримуватися їх.

Голосні звуки ([a], [o], [y], [и], [і], [е]) вимовляються тільки за допомогою голосу. Для позначення голосних звуків на письмі використовують 10 букв: **а, о, у, и, і, е, я, ю, є, ї**.

Українські голосні звуки вимовляються чітко, і лише ненаголошені **е** або **и** можуть вимовлятися як [и^е] або [е^и]: [ки^ешén'а], [се^илó]. Ненаголошений **о** перед складом з наголошеним **у** та наголошеним **і** вимовляється як [о^у]: [ко^ужу́х], [го^улúбка], [то^уб'і], [со^уб'і].

Приголосні звуки вимовляються за участю голосу і шуму. За силою звучності (голосу) приголосні поділяються на *сонорні* та *шумні*. Ті звуки, в яких голос переважає над шумом, називаються *сонорними*. Інші приголосні належать до *шумних* (у них переважає шум), вони поділяються на *дзвінкі* та *глухі*. Для позначення приголосних звуків використовуються такі букви: **б, п, д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, г, ґ, к, х, ф, м, л, н, р, в, й**.

Буквосполучення **дж** і **дз** можуть передавати один звук, тоді вони вимовляються злито ([дж], [дз]): [дже^ире^и]

л[о], [дз[е]р[е]кало]; або передають два звуки на стику морфем: [п[і]дж[и]в[и]ти], [п[і]дз[е]мний].

Буква **щ** передає два звуки: [ш] + [ч]: [шч[а]ст[а], [т[е]ш[ч]а], [шч[і]тка].

Шиплячі звуки в українській мові вимовляються твердо: [час], [шчо], [ч[а]сто], [ч[и]стий], [шч[и]ро]. І лише при подовженні шиплячі трохи пом'якшуються: [узб[і]ч[а], [п[і]ч[у], [п[і]дд[а]ш[а], [зб[і]ж[а].

Губні звуки теж завжди тверді (тому з постійно м'яким [j] вони вимовляються роздільно, що позначається на письмі апострофом), і лише перед [i] губні частково пом'якшуються [б'іг], [п'іна], [м'істо], [в'іте^нр].

Українська мова повнозвучна – у ній немає коротких звуків. Як правило, приголосні вимовляються чітко, виразно. Ця мова ще й дзвінкозвучна. Дзвінкі звуки в кінці складу чи в кінці слова не оглушуються: [дуб], [гриб], [ка́зка], [д'ід], [п'ід], [нака́з], [вуж], [ни́жчий].

Мнемонічні фрази

Ми ВиНиЛи РіЙ
(сонорні приголосні)

БуДе ГоЖе ЁдЗю у ДЖаЗі
(дзвінкі приголосні)

ЦаП ХоЧе ФіСТаШКи
(глухі приголосні)

Вправа 14. Правильно вимовте слова, поясніть особливості вимови. Завдяки чому вимова слова саме така?

Безмежний, в'ється, вимовляти, гнів, джміль, жнива, згрібати, зсадити, іржання, м'яч, навчатися, пам'ять, питаєшся, підноситься, пісний, потрібно, походження, прекрасний, пташка, роздоріжжя, сторіччя, стрімко, струмок, тісно, тисяч, тисячоліття, український, чумацький, широкий, щасливий.

Вправа 15. Запишіть у транскрипції і правильно вимовте слова зі звуками [дж] і [дз]. Чи є такі звуки у мові румунській? У яких із цих слів звуків на два менше, ніж букв? Чим ви це поясните?

Джерело, дзенькати, дзвінкий, передзвін, поводження, народження, джміль, узгодження, дзвеніти, бджола, дослідження, блуджу, буджу, воджу, дзвоник, передзвоніть, підводжу, горджуся, переїжджати, необ'їжджений, заїжджати.

Вправа 16. Вимовте слова, у яких є буква **щ**. Яка особливість звуку, що передається цією буквою? Запишіть у транскрипції виділені слова. Перекладіть ці слова румунською мовою.

Що, щітка, щирий, **дощечка**, щока, ще, щедро, нащадок, вищий, щодня, прощатися, **прикросці**, свище, найкращий, **полощу**, щомиті, щасливо, віщий, явище, щирість, товща, віщати, **щавель**, теща, знищення, **кореневище**, щастя.

Вправа 17. Прочитайте румунські слова, у звуковому складі яких є шиплячі звуки. Порівняйте графічний запис і вимову шиплячих звуків у румунській та українській мовах. Що спільне і що відмінне ви помітили?

Urși, așternut, roșii, mijloc, vrajă, șold, nesfârșit, veșnic, argint, vijelie, viteji, șezătoare, vâjâie, sânge, jăratic, îngrijorătoare, furîșat, iarăși, trăiește, naște, orișice, cioclu, genial, sfâșie, înșelător, oacheșă, pajură, zână, cearșaf, mătușă, nemărginit, zestre, sursă, zâmbet, silabă, zgomot, siguranță.

Вправа 18. Випишіть слова, у яких всі приголосні звуки – тверді. Поясніть свій вибір.

Байдужий, годинник, повіки, два, вчений, три, люблю, чудо, сон, всебічний, рвати, цифра, польовий, Дніпро, вивіряти, діяти, життя, смерть, радість, щаслива, тобі, стерня, казка, зрадник, гордість, двері, журба, двобій, журі, жаль.

Вправа 19. Прочитайте і випишіть слова, у яких всі приголосні звуки – м'які. Виписані слова запишіть транскрипцією. Чому ви так вважаєте?

Тінь, білий, бій, зілля, підійдіть, зіллють, північ, дія, дрімав, вітер, чуеш, сміх, сойки, між, забуття, знаю, плечі, тітка, жура, дружина, спочатку, плавні, дім, ніч, липа, липень, вчечора, мої, сім, верховіття.

Вправа 20. Знайдіть і випишіть слова, у яких кількість букв і кількість звуків однакова. Поясніть свій вибір.

Передень, мільйонний, небеса, явний, прокидаються, твоя, життя, твоєї, щастя, з'єднання, теща, єдиний, химера, щемливий, щедрість, осінній, завія, світитися, сім'я, бистрінь, товща, висміяний, сирітський, осяють, стрімкий, суцвіття, мое.

Вправа 21. Перепишіть слова румунською мовою і запишіть до них українські відповідники. Які особливості ви помітили у вимові і позначенні на письмі голосних звуків в обох мовах?

Sonor, africată, accentuat, clar, precis, limpede, expresiv, lungire, prelungire, şuierător, suflante, subilante, pronunţare, rostire, articulare, aton, neaccentuat, inexpressiv, neclar, imprecis, muire, atenuare.

Вправа 22. I. Перепишіть слова, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання. Для цього змініть слова або утворіть спільнокореневі (де це можливо) так, щоб після сумнівного приголосного стояв голосний.

II. Виберіть з цієї вправи п'ять слів і складіть з ними п'ять цікавих (можна і жартівливих) речень.

Зразок. Молотьба – молотити.

Ді(г/х)тяр, ле(г/х)ко, во(г/х)ко, кіг(г/х)ті, ні(г/т)ті, тя(г/х)-ти, во(г/к)зал, рю(г/к)зак, про(з/с)ьба, ко(з/с)ьба, моту(з/с)ка, моло(д/т)ьба, боро(д/т)ьба, хо(д/т)ьба, дові(д/т)ка, гря(д/т)ка, соло(д/т)кий, лі(ж/ш)ко, сні(ж/ш)ка.

Вправа 23. I. Знайдіть у реченнях слова з буквами, які завжди позначають два звуки, подайте ці слова фонетичним записом.

II. Яка тема об'єднує дві поезії? Відповідь обґрунтуйте.

Можу тільки там бути щаслива я,
звідки родом я – там й душа моя.
Я твоє дитя – небо чарівне,
в пригорщі свої ти прийми мене.

А. Душак

Земле рідна! Мозок мій світліє,
і душа ніжнішою стає,
як твої сподіванки і мрії
у життя вливаються моє.

В. Симоненко

Вправа 24. Створіть і запишіть текст (роздум або розповідь) за тематикою одного з віршів, наведених у вправі 23. Використайте у своєму тексті слова: *щирий (щиро), щасливий, щем, щемить (серце), що, щедрий, пригорща*.

Тренування он-лайн за посиланнями

» «Голосні та приголосні звуки» http://ridnamova.kiev.ua/html_test/1.1-test.html;

- ▷ «Співвідношення між буквами і звуками» http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/2.2-test.html;
- ▷ «Фонетична транскрипція» http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/1.3-test.html.

Алфавіт

Алфавіт (азбука, абетка) – сукупність літер, прийнятих у писемності тієї чи іншої мови й розміщених у встановленому порядку. В українській мові 33 літери.

Літера	Назва	Літера	Назва	Літера	Назва	Літера	Назва	Літера	Назва
А а	а	Є є	є	К к	ка	С с	ес	Ш ш	ша
Б б	бе	Ж ж	же	Л л	ел	Т т	те	Щ щ	ща
В в	ве	З з	зе	М м	ем	У у	у	Ь ь	м'який знак (знак м'якшення)
Г г	ге	И и	и	Н н	ен	Ф ф	еф	Ю ю	ю
Ґ ґ	ґе	І і	і	О о	о	Х х	ха	Я я	я
Д д	де	Ї ї	ї	П п	пе	Ц ц	це		
Е е	е	Й й	йот	Р р	ер	Ч ч	че		

Вправа 25. Перепишіть слова, розташувавши їх за алфавітом і вставляючи на місце крапок пропущені букви (**и, і, е, є, а, о**). Зачитайте слова вголос, не порушивши орфоепічних норм.

Кр..шталь, скасу..ш, щ..лина, розв'яж..ш, ч..сто, суч..сний, (у) віч.., ч..тко, щ..рий, зап..речити, аф..ша, д..вчатко, ч..тири, щ..тка, сп..тавши, ш..сть, уроч..стий, вул..чка, ч..с, ч..ткий, уривч..стий, веч..рній, ч..нити, щ..льно.

Вправа 26. I. Запишіть прізвища українських письменників за алфавітом.
II. Назвіть відомі вам твори кожного з названих тут письменників.

Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Іван Нечуй-Левицький, Марко Вовчок, Панас Мирний, Оксана Забужко, Іван Котляревський, Ольга Кобилянська, Ліна Костенко, Михайло Коцюбинський, Марія Матіос.

Вправа 27. I. Складіть алфавітний покажчик до прочитаних вами творів, у яких висвітлені теми стосунків у родині.

II. Розкажіть коротко про стосунки у вашій родині (з бабусяю, дідусем, братом чи сестрою).

Вправа 28. Запишіть слова за алфавітом. У кожному слові підкресліть останню букву. Прочитайте й запишіть українське народне прислів'я.

Юнь, труднощі, двотижневик, розділ, розвиток, різьба, штурман, стріла, стригун, сію, сторч, фазан, дзвін, указ, табу, радіти, ранг, фантастика.

Вправа 29. Напишіть есе на одну з тем: «Книга – ключ до науки і знання» або «Освіта як складова життєвого успіху».

Увага! Пригадайте, що есе (франц. *essai* – *спроба, нарис*) – це літературно-науковий, літературно-публіцистичний твір, який відзначається довільним, невимушеним трактуванням теми.

Тренування он-лайн за посиланням

http://ridnamova.kiev.ua/html_test/2.1-test.html

Склад

Вправа 30. Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Усно поясніть, чому поставили відповідний розділовий знак. Виділені слова поділіть, де це можливо, на склади для переносу слів з рядка в рядок.

1. Стоїш високо не будь гордим стоїш **низько** не гнись (*Народна творчість*). 2. Учила печаль мене мову мою **українську** любити (*М. Вінграновський*). 3. Людина враз мертвіє коли не **пнеться** в очі сонцю глянути (*І. Драч*). 4. Коли я **видихнув** перше слово тим словом було **мама** (*П. Осадчук*). 5. Ти соколе пізно сюди прилетів твій син вже тебе не **знає** (*С. Майданська*). 6. **ЧНУ ім. Ю. Федьковича** один із найстаріших класичних університетів України. 7. **28 червня 2011 року** у день відзначення **15-ї річниці** Конституції України **35-та сесія** Комітету Всесвітньої спадщини **ЮНЕСКО** ухвалила рішення включити Архітектурний ансамбль Резиденції митрополитів Буковини і Далмації нині Центральний корпус університету до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (*Інтернет-ресурс*).

Склад – це частина слова, яку вимовляємо одним поштовхом видихуваного повітря (*чем-пі-он, не-ре-мо-га, ра-дість*). У слові стільки складів, скільки в ньому голосних звуків. Склади бувають відкриті (закінчуються на голосний: *ро-ди-на*) і закриті (закінчуються на приголосний: *кос-мос*).

Основні правила переносу слів з рядка в рядок

Правило	Приклади
Частини слів з одного рядка в другий переносимо за складами. При цьому: 1. Одна літера не залишається в попередньому рядку й не переноситься в наступний; 2. Не можна поділяти на частини для переносу деякі двоскладові та трискладові слова; 3. Не можна розривати сполучення літер дж , дз , які позначають один звук; 4. Апостроф і знак м'якшення при переносі не відокремлюються від попередньої літери; 5. При переносі складних слів не можна розривати початкову літеру другої основи; 6. Не можна відривати ініціали або умовні скорочення; 7. Не можна розривати ініціали аббревіатури, а також комбіновані аббревіатури, які складаються з ініціальних скорочень цифр:	<i>ве-ре-сень, ал-фа-віт, піч-ка, книж-ка, мо-раль, Чер-нів-ці, Хар-ків.</i> <i>Ма-рія</i> (а не <i>Марі-я</i>), <i>олюд-нен-ня</i> (а не <i>о-люднення</i>), <i>умов-ний</i> (а не <i>у-мовний</i>). <i>осінь, моя, око, шия, їжа, яма, Яна, або, ара, араб, їжак, який, явір, мрія, олія, Азія, арія</i> та ін. <i>ку-ку-ру-дза, гу-дзик, хо-джу, си-джу, їж-джу;</i> але: <i>від-значити, над-звичай-ний, під-живити, під-захис-ний, під-заголовок, від-жар-туватися</i> (дж , дз позначають два окремих звуки – д належить до префікса, а ж або з – до кореня). <i>від'-їжджати, люб'-язний, львів'-яни, близь-ко, низь-ко, вось-мий, кіль-це, молоть-ба, паль-ці.</i> <i>багато-гранний, мульти-програмний.</i> <i>Т. Г. Шев-ченко, 2017 р., 300 г, 100 кг, 50 км, 15 м, 25 см³, 150 га.</i> <i>ЗОШ, ВПТУ, ВНЗ, ЧНУ, КНУ, МАУ, АЕС, ТЕЦ, ООН, США, Ан-225.</i>

Слова з подовженими приголосними можна переносити по-різному: *збі-жжя, збіж-жя; коло-ся, колос-ся; рече-ння, речен-ня*.

Слова зі збігом однакових приголосних переносимо тільки так: *від-дати, осін-ній, ран-ній, туман-ний, ден-ний, годин-ник, розріс-ся*.

У решті випадків, які не підходять під викладені правила, можна довільно переносити слова за складами: *се-стра, сест-ра; видавни-цтво, видавниц-тво; україн-ський, українсь-кий; коза-цький, козаць-кий*.

Вправа 31. Перепишіть слова, розкриваючи дужки. Поясніть, які правила ви застосували. Поділіть слова на склади для переносу з одного рядка в інший. Обґрунтуйте свій вибір.

Зна(н/нн)я, пі(д/дд)а(ш/шш)я, камі(н/нн)я, су(д/дд)я,
узбере(ж/жж)я, зако(н/нн)ість, ві(д/дд)іл, бе(з/зз)вучний,
дерев'я(н,нн)ий, со(н/нн)ий, тума(н/нн)ий, огне(н/нн)ий,
свяще(н/нн)ик, о(б/бб)ити, розрі(с/сс)я, багатогра(н,нн)ий,
багатознач(н,нн)ий, мультипрограмува(н/нн)я.

Вправа 32. Напишіть за фотопейзажами невеличку поезію або прозовий етюд про осінь із використанням слів, які не можна поділяти на частини для переносу (див. п. 2 правил на с. 26).

§ 4. НАГОЛОС

Вправа 33. Прочитайте вголос уривок з вірша Н. Данилюк. Над наголосом у якому слові ви замислились і чому? Чи погодились однокласники з вашою тональністю читання тексту?

СУМ ЗА ЛІТОМ НЕ ПРИХОВУЮ...

Сум за літом не приховую
між пелюсточок повік...
Серпень м'якоттю сливовою
раптом тріснув і потік.

Бризнув краплею цитринною*
на долоню і засох.
Вітер бавиться ліщиною,
на камінні пріє мох...

Ця пора умиротворена,
ця межа тонка, як нерв!..
Я стою така впокорена
між намолених дерев...

.....

На́голос – виділення силою голосу певного складу в слові. Здебільшого слово має один наголос. В українській мові наголос не фіксований, а **вільний** (наголошеними можуть бути різні за порядком складу: *ма́ти, роді́на, Украї́на*) та **рухомий** (може переміщуватися зі зміною слова: *рука́ – ру́ки, ба́тько – батькі́*). Наголос теж є нормою літературної мови.

Якщо виникають сумніви щодо наголошення слів, потрібно звернутися до орфоепічних словників. Вказано наголос у словах також в інших словниках (наприклад, тлумачному та орфографічному).

Нормативне наголошування є необхідною ознакою культурного й грамотного мовлення, комунікативної важливості й дієвості. Його дотриманням досягаються також етика й естетика усного мовлення. У ненормативному наголошуванні слів виявляється мовленнєве безкультур'я. В українській мові орфоепічна норма цілком сформована, її лише треба засвоїти і не сплутувати з народнорозмовними наголосами.

* *Цитри́на* – лимон.

Основні правила наголошування слів в українській мові

Части- на мови	Правило наголошування	Приклади
Іменник	Іменники, утворені від дієслів або інших іменників за допомогою префіксів ви-, від-, за-, на-, над-, об-, пере-, під-, не-, при-, про-, роз- , зберігають наголос на префіксі:	він ^я ток, віп ^а док, вік ^л ик, вір ^о біток, віс ^л овлен ^н я, віг ^о да (корист ^ь), за ^к лик, пер ^е спів, але: виг ^о да (сприятливі умови), ви ^м ова, ви ^д ав- ни ^ц тво, ви ^р о ^щ уван ^н я.
	Префікс по- наголошуємо в словах:	по ^с мішка, по ^з начка по ^с відка, по ^з ичка, по ^д ілка, по ^д іл.
	У трискладових іменниках віддієслівного походження наголос падає на той склад, на якому він є в інфінітиві, а у двоскладових – на закінчення:	чи ^т ання (чи ^т ати), пи ^т ання (пи ^т ати), на ^д ання (на ^д ати), нав ^ч ання (нав ^ч ати); жи ^т тя, бу ^т тя, зна ^н ня, зван ^н я, але: вмі ^н ня, вч ^е ння.
	У складних іменниках наголошується сполучний голосний:	лі ^т опис, ру ^к опис, жи ^в опис, гур ^т ожиток, машин ^о пис, але: листоп ^а д, снігоп ^а д, лісост ^е п, землемі ^р .
	У іменниках – власних назвах на -щина наголос зазвичай падає на корінь або суфікс того слова, від якого іменник утворений:	Ки ^ї вщина (Ки ^ї в), Хар ^к івщина, Він ^н иччина, Пол ^т авщина, Дон ^е ччина, Льв ^і вщина, але: Гали ^ч ина.
Прикметник	У більшості двоскладових прикметників наголос зазвичай падає на закінчення:	шви ^д кий, низ ^ь кий, ву ^з - кий, нов ^й , лег ^к ий, бли ^з - кий, але: ти ^х ий, дру ^ж ний, дру ^ж ний.
	У більшості прикметників, утворених від односкладних іменників, наголос зазвичай падає на закінчення:	ліс ^о вий (ліс), льод ^о вий (лід), сніг ^о вий (сніг), це ^х - хов ^й (цех), тек ^с товий (текст), фах ^о вий (фах).

Частина мови	Правило наголошування	Приклади
	Багатоскладові прикметники, утворені від іменників іншомовного походження, мають наголос переважно на тому складі, що й іменники:	а́томний (а́том), гі́псовий (гі́пс), маши́нний (маши́на), але: куро́вий, цеге́льний, це́глий, це́ховий, цу́кровий, ко́льоро́вий.
Числівник	У наголошенні числівників діє закон аналогії:	оди́на́дцять, чо́ти́рна́дцять, <i>бо</i> двана́дцять, три́на́дцять; сі́мдеся́т, ві́сімдеся́т, <i>бо</i> п'я́тдеся́т, ші́стдеся́т; два́дцять, три́дцять, <i>бо</i> п'я́т, де́сять; два́дцятьо́х, три́дцятьо́х, <i>бо</i> п'ятьо́х, ші́стьо́х.
Займенник	Більшість займенників мають наголос на закінченні:	ме́не, тебе́, со́бі, то́го, то́му.
	Якщо займенник використовується з прийменником, то наголос здебільшого переміщується на основу:	до то́го, при цьо́му, пі́сля ньо́го, бі́ля ме́не, за те́бе, для́ ньо́го, для́ се́бе, для́ цьо́го.
Дієслово	У дво- та трискладових дієсловах першої особи однини теперішнього і майбутнього часів наголос падає переважно на закінчення:	кажу́, люблю́, роблю́, пишу́, несу́, ходжу́, бережу́, візьму́, привезу́, перекажу́, укладу́, приведу́, знайду́, але: ра́джу, співа́ю, ма́ю, вболіва́ю, чита́ю, мо́жу, діста́ну, опану́ю.
Прислівник	У прислівниках наголошуємо перший склад у словах:	ра́зом, ви́соко, ши́роко, ве́село.
	Деякі прислівники мають подвійний наголос:	ба́йду́же і байду́же, га́рряче і гаря́че, слі́дом і слідо́м, за́вжди і за́вжди.

Вправа 34. Прочитайте вголос слова, правильно їх наголошуючи. Неправильно усно наголошені слова запишіть у зошит з правильними наголосами.

Випа́док, дочка́, до́пізна, при́ятель, на́вчання, за́питання, се́редина, за́вдання, кро́пива, не́навість, о́динадцять,

чотирнадцять, п'ятнадцять, новий, легкий, тонкий, мілкий, роблю, кажу, кидати, нести, везти, русло, ідемо.

Вправа 35. I. Перепишіть слова, розставляючи над кожним словом наголос. Перевірте правильність наголошення за орфоепічним словником (паперовим або електронним за посиланням <https://uk.worldwidedictionary.org>). Слова, у яких був неправильно позначений наголос, підкресліть і запам'ятайте.

II. Створіть: 1) 10 речень або 2) зв'язний текст з 10–12 речень, використавши доцільні з наведених тут слів.

Веземо, несе́мо, несла́, була́, веретено́, вигнання́, визна́ння, диха́ння, ві́тчим, дощечка́, пере́пис, ненави́діти, щипці́, ку́рятина, ву́дила, ву́дити, низина́, плига́ти, обру́ч, оле́нь, заводи́ти, зага́дка, ласті́вки, качки́, ложки́, копі́йки, розма́х, розпа́д, липкий, перехі́дний, клопі́тний, ску́чний, стра́шний.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Орфоепічний словничок

Багаторазо́вий, багатоскладо́вий, багатосла́рний, вида́ння (книги), виданн́я (дівчини), дро́ва, за́спів, зубо́жіння, о́грів, о́суд, осока́, пізнáння, поду́шка, полéжати, промі́жок, ро́зділ (книги), розді́л (майна), тано́к, торф'яни́й, фено́мен, фо́льга, ца́рина, чепу́рний, шаржо́вий, я́сний.

Вправа 36. Складіть діалог на тему «Матеріальні чи духовні статки тримають сім'ю?», використовуючи слова: *злагода, взаєморозуміння, праця, взаємодові́ря, самоконтро́ль, оща́дливість* і т. ін. Розіграйте діалог перед класом.

Вправа 37. Підготуйте доповідь і виступіть з нею: 1) «Про культуру сімейних взаємин сучасної молоді» або 2) «Проблеми культури сімейних взаємин у сучасному світі».

Тренування он-лайн за посиланням

http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/1.2-test.html

§ 5. ОРФОГРАФІЧНІ НОРМИ. СКЛАДНІ ВИПАДКИ ПРАВОПИСУ НЕНАГОЛОШЕНИХ ГОЛОСНИХ У КОРЕНЯХ СЛІВ

Вправа 38. Перепишіть речення, підкресліть у них слова, при вимові яких деякі голосні звучать невиразно, і поясніть правило, за яким ці слова напишемо правильно.

1. Якби мені не тиночки та й не перелази, ходив би я до дівчини по чотири рази (*Народна творчість*). 2. А три верби схилилися, мов журяться вони (*Л. Глібов*). 3. На бенкеті у

М. Пимоненко. Побачення

київського князя Володимира Мономаха чернігівський гість Ставр на всі лади вихваляє свою красуню дружину (*Народна творчість*). 4. Практика псевдонімів почалася з давніх часів у культурах різних народів, принаймні, користувалися псевдонімами уже давньогрецькі письменники (*В. Шевчук*). 5. Перед ним блищала зелена левада, мліла проти сонця чиста вода в Роставиці (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Січень снігом січе, а мороз вогнем пече (*Народна творчість*). 7. Хочеться бути людиною, хочеться писати такі вірші, які б мали право називатися поезією (*В. Симоненко*). 8. Для кого все одно – добро чи зло, – того, вважай, на світі не було (*В. Колодій*).

Особливістю української мови є те, що більшість слів ми читаємо так, як записано, і пишемо так, як чуємо (вимовляємо). Проте сила звучання усе ж пов'язана з наголошеністю чи ненаголошеністю складу, а отже, з правильним його написанням.

У наголошеній позиції всі голосні (**а, о, у, е, и, і**) української мови вимовляються виразно (як чуємо, так і пишемо) – українська мова повнозвучна. А в ненаголошеній позиції деякі голосні (**е, и, о**) звучать невиразно. Щоб їх правильно записати, треба:

1) так змінити слово або дібрати до нього споріднене, щоб ненаголошений склад став наголошеним: [ве^нсéлий] – вéсело, [ве^ндé] – вéдений, [се^нлó] – сéла, [ме^нтé] – мéтений, [си^нд'íло] – сíддячи, [се^нлís'а] – посéлений, [не^нсý] – принéсений, [жи^нвé] – жíти, [ли^нпнéвий] – лíпа;

2) змінити слово – якщо сумнівний звук випаде, то пишемо **е**, а якщо не випаде – пишемо **и**: майстер, бо *майстра*; палець, бо *пальця*; липень, бо *липня*; але: палиць – бо *палиця*; пастир – бо *пастиря*;

3) запам'ятати слова, в яких ненаголошений звук неможливо перевірити наголосом: голубка [го^улúбка], кожух [ко^ужúх], зозуля [зо^узúл'а], союз [со^уйúз], собі [со^убí], левада [ли^ева́да], медаль [ме^нда́л], лимон [ли^емо́н], директор [ди^ере́ктор].

Вправа 39. Змініть слова так, щоб ненаголошені **е** або **и** стали наголошеними (вони мають бути на місці крапок). Правильно запишіть ці слова (записуйте обидві форми – з ненаголошеним і з наголошеним голосним).

Зразок: летіти, бо лет.

Ст..пи, н..б..са, кр..латий, в..соти, нал..ватися, д..витися, б..р..ги, гл..бокий, ш..рокий, з..л..ніти, пок..дати, з..мля, л..жати, щ..б..тати, м..не, вел..ч, з..ма, с..ло.

Вправа 40. Перепишіть слова, вставляючи на місце крапок пропущені букви, які передають на письмі ненаголошені звуки. Поясніть написання.

П..р..йдеш, бл..зенько, т..мненько, л..генько, ц..ган..ський, ш..нел, старес..нький, роб..ться, безмежн.. (поле), (на) гл..б..ні, н..бесний, дзв..нять, дер..во, оз..м..на, ш..почуть, б..ина, п..р..конаємось, ч..рнігівський, богат..рі.

Вправа 41. Запишіть десять румунських слів, у яких невиразні голосні звуки теж можна записати лише за певним правилом. Яке це правило? Чи подібне воно до правила в українській мові? Перекладіть ці слова українською мовою.

Вправа 42. Запишіть десять українських слів з ненаголошеними голосними, у дужках поясніть підставу правильного їх написання.

Зразок: шести (перевіряємо наголосом: шéстеро); кожух (треба запам'ятати).

Вправа 43. I. Випишіть слова у два стовпчики: у перший – слова, в яких написання ненаголошених голосних можна перевірити наголосом, у другий – слова, написання яких треба запам'ятати.
II. Складіть із цими словами зв'язний текст (вісім–десять речень) і запишіть його.

Бл..щати, в..личезний, гр..міти, дер..во, зел..нь, к..шеня, кл..котіти, книж..чка, кр..ве, кр..ниця, малес..нький, м..нулий, п..л..на, посел..ний, руч..нька, тр..мчу, тр..вати, тр..вога, тр..мати, справ..дливий, хлоп..ць, ш..потіти.

Вправа 44. Побудуйте і запишіть речення зі словами *хазяїн, гарячий, пшениця*. Перекладіть речення румунською мовою, надпишіть румунські відповідники над українськими словами і спробуйте встановити спільні ознаки в звуковому складі окремих з них.

Вправа 45. До наведених слів з наголошеним голосним (у вимові – виразним звуком) доберіть інші їх граматичні форми або споріднені слова, у яких цей звук вимовлявся б невиразно. Пари слів запишіть.

Зразок: клікіт – клекотіти; вéлич – величéзний.

Весни, села, покришений, принесений, голуб, четверо, підметений, шелест, вечір, гребля, одержати, шепіт, криво, широко.

Тренування он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Pravopys_Holosnyh/Alternation_Spelling_e,u.html

Вправа 46. Запишіть діалоги (по п'ять–шість реплік): між людиною інтелектуальної праці (лікар-теоретик, учитель, журналіст і под.) і робітником (будівельник, водій, садовод тощо) про причини (чи підстави) відданості обраній справі.

§ 6. СПОСОБИ ПОЗНАЧЕННЯ НА ПИСЬМІ М'ЯКИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ, РОЗДІЛЬНОЇ ВИМОВИ ЗВУКІВ

Вправа 47. Перепишіть речення, підкресліть слова, у яких є м'які (або пом'якшені) приголосні. Усно поясніть, яким способом їх м'якість передана на письмі. Вимовте ці слова вголос. Усно поясніть один обраний вами вислів.

1. Поезіє, журо і віро, допоки слово буде жити, твоєї істинності міра: людино, що тобі болить? (*Б. Бунчук*). 2. До самозречення молюсь роботі і віру дня сповідую нову (*С. Майданська*). 3. Були атланти, і були гіганти. Були боги. І в тому була рація. Тепер нема. Тепер одні мутанти. А винен хто? Звичайно, радіація (*Г. Тарасюк*). 4. Я йду у світ, де хтось за щастя вмер. Звичайне щастя – тішитись і жити (*Т. Севернюк*). 5. Не бійсь нового дня, який зі шкіри ночі вилущується в світ, об правду дре боки (*С. Галябарда*). 6. Батьківщина – завше одна, в Батьківщини множини немає! (*Б. Мельничук*).

М'які за вимовою приголосні звуки на письмі позначаються буквами **ь** (м'який знак, або знак м'якшення), **і, є, ю, я**. Наприклад: *день, сіль, український, батько, синє, яблуна, буря, Люда, лле, Ліда, рідко, тіні, сісти*. Ці букви (крім **і**) в українських словах не пишуться після тих приголосних, які не можуть бути м'якими, тобто після **б, п, в, м, ф, ж, ч, ш**. Букву **і** можемо після цих букв писати, але звук [і] лише частково пом'якшує губні та шиплячі звуки: *пізно, місто, вітер, біля, жінка, чіткий, шість*. Так само лише трохи пом'якшуються подовжені шиплячі перед буквами **я, ю**: *річчю, узбіччя, підніжжя, піддашшя*. Перед звуком [і] приголосні **г, ґ, к, х** теж лише пом'якшуються: *гідний, крихітка, хімія, Гібралтар*.

Правопис знака м'якшення

М'який знак пишемо після **д, т, з, с, дз, ц, л, н**

Правило	Приклади
на позначення м'яких приголосних у кінці слова та складу:	<i>мідь, суть, князь, вісь, гедзь, палець, даль, день, дядько, ганьба, кільце;</i>

у словах на -зький, -ський, -цький, -зькість, -ськість, -цькість, -зько, -сько, -цько, -ськи, -цьки, -зьки:	<i>близький, близькість, близько; людський, людськість, військо, по-українськи, по-узбецьки, по-кавказьки;</i>
у словах на -енька, -енько, -онька, -онько, -енький, -есенький, -ісінський, -юсінський:	<i>рученька, серденько, голівонька, соколонько, гарненький, малесенький, гарнюсінський, тонюсінський;</i>
для позначення м'якого л перед наступним приголосним:	<i>пальчик, кільце, сільський, їдальня, спільний;</i>
у родовому відмінку множини іменників жіночого роду м'якої групи І відміни й середнього роду на -нн(я), -ц(е) II відміни:	<i>крамниць, пісень, робітниць; бажань, завдань, ридань, сердець, слівець;</i>
у дієслівних формах дійсного та наказового способів:	<i>носить, принесить, знають, знаються, ходять, ходить, станьте, здається, хочеться, будьте.</i>

М'який знак не пишемо

після р у кінці складу або слова:	<i>кобзар, каменярь, дігтярь, лікар, вірте, перевірте, Харків, буквар, цар, але Горький, Зорькін;</i>
після н перед ж, ч, ш, щ та перед суфіксами ств(о), ськ(ий):	<i>інший, кінчик, менший, тонший, селянство, панство; волинський, освітянський; винятки: доньчин, няньчин, няньчити, бриньчати, бо: донька, нянька, бренькіт;</i>
після букв на позначення м'яких приголосних, крім л , якщо за ними йдуть інші букви, що позначають м'які приголосні звуки:	<i>кінцівка, користю, радістю, світ, свято, слід, сміх, сніп, сьогодні, танцювати, щастя, але: різьбяр (різьбар), тьмянний і похідні від них; порівн.: Гальці – бо Галька, дівчиноньці – бо дівчинонька, редьці – бо редька, (у) письмі – бо письмо; але: галці – бо галка, сторінці – бо сторінка, у пасмі – бо пасмо;</i>

між подвоєними буквами, що позначають подовжені м'які приголосні:	<i>буття, волосся, галуззя, гіллястий, життя, каміння, лється, сіллю;</i>
після д, т, н перед -ченк(о), -чук, -чишин:	<i>Безбатченко, Федченко, Радчук, Гринчишин, Панчишин, але після л пишемо м'який знак: Михальченко, Пальчук, Михальчук;</i>
після ц у кінці слів – іменників чоловічого роду іншомовного походження:	<i>палац, Галац, шприц;</i>
у вигуках:	<i>бац, гоц, клац, буц.</i>

Мнемонічні фрази

Де Ти З'їСи Ці ЛиНи?

(Знак м'якшення (ь) пишемо після цих приголосних)

Склад з м'яким приголосним може містити в собі буквосполучення **ьо** після приголосного: *бадьорий, (у) нього, льон, синього, трьох, крайнього, пізнього.*

Як видно з прикладів, **ьо** пишемо після букв, що позначають м'які приголосні, з цього буквосполучення не починається ні слово, ні склад слова.

М'який приголосний **є** і в складі з **йю**. Це буквосполучення пишемо: на початку слова (це є склад [й] + [о]) та після голосного попереднього складу: *його, серйозний, крайовий, знайомий, бойовий, гайовий, Йосип, район;* після приголосного, переважно на початку складу: *бульйон, батальйон, курйоз, мільйон, Соловйов, вйокати, серйозний.*

Вправа 48. Правильно вимовте слова зі звуком [і] після різних приголосних. Виділені слова усно перекладіть румунською мовою.

Вісім, зірка, гіркий, гість, **гнідий**, ніч, дім, синій, стіна, міра, **гідний**, грітися, жінка, шість, Василіка, Родіка, Юлія, Юрій, Надія, Марія, Ауріка, (на) узбіччі, **(у) збіжжі**, осінні, піч, (на) печі, **чітко**, хімія, фільм, фізика, кефір, **хвіртка**, взірець.

Вправа 49. Правильно вимовте слова з м'якими і пом'якшеними приголосними, м'якість яких позначена буквами **є, ю, я**. До виділених слів доберіть і запишіть румунські відповідники. Вкажіть слова з пом'якшеними приголосними.

Зоряна, **рясний, мряка**, сяяти, тягнути, Настя, тяжкий, дядько, **вдячний**, Христя, **дятел**, листя, Жень, Уляна, Запоріжжя, ніччю, піччю, **журюся**, синю, любити, люблю, **тюпати**, нюхати, тюльпан, **бурю, підбадьорювати**, сюди, всюди, матусю, бабусю, сине, можуть, мужне, їхне.

Вправа 50. Запишіть слова, сформулюйте висновок про особливості приголосних звуків за твердістю або ж м'якістю та про способи позначення на письмі м'якості.

Рідний, осінній, сліпий, залізний, грізний, тісний; тягар, нянечка, горобеня, покрівля, киця, саяво; терплю, роблю, голублю, люблю, славлю, ломлю.

Вправа 51. Зі словами у кличному відмінку *дідусю, бабусю, татусю, матусю, Володю, Наталю* та прикметниками *любий, рідний, незабутній* у потрібній формі складіть лист або смс-повідомлення і запишіть його.

Вправа 52. Перепишіть слова. Поясніть орфограми написання м'якого знака.

Зразок:

Сіль – після м'якого [л'];
морський – у суф. **-ськ-**;

дядько – м'як. пр. [д'] у кінці скл.
тінь – після м'якого [н'].

Редька, тінь, український, сільський, румунський, рівенька, мідь, Гальчин, шість, лялька, бідність, рибонька, малюсінський, Ілько, пальчик, день, десять, мільярд, мільйон, лінки, тільки, біль, Василько, козацький, серденько, бурулька, сіль, вузький, зять.

Вправа 53. Запишіть слова, вставляючи, де потрібно, на місці крапок знак м'якшення. Прочитайте вголос слова відповідно до написання і вимови.

Січ.., дев'ят.., піч.., кобзар.., дон..ка, плос..кий, ковз..кий, жал.., вівтар.., цар.., вікон..це, Натал..чин, Фед..ко, Фед..ченко, шіст..десят.., п'ят..десят.., сім..десят, спіл..ний, вір..ний, вихор.., тонюсін..кий, шахтар..с..кий, (не) лаз.., л..лют..ся, (ти) рад..ся (зі мною), тіш..ся, мален..кий, рівнесен..кий, хлопец.., узбіч..чя.

Вправа 54. Створіть і запишіть текст (наприклад, колискову), в якому б слова із суфіксами суб'єктивної оцінки **-оньк-, -очк-, -еньк-, -усіньк-, -юсіньк-** і под. надавали колориту пестливості або й зменшеності.

Вправа 55. Усно перекладіть румунською мовою українські слова з суфіксами, що пишуться зі знаком м'якшення. Яка група слів має в обох мовах суфікси, які надають слову певного стилістичного колориту? Запишіть цю групу слів по-українськи і по-румунськи.

Тренування он-лайн з теми «Вживання м'якого знака» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Pravopys_Pryholosnyh/soft_mark.html

Вправа 56. Прочитайте фразеологізми й афоризми, поясніть написання в них слів зі знаком м'якшення, буквосполученнями **ьо, йо**. Запам'ятайте три вислови, які вважаєте найкращими. Поясніть свій вибір. Спробуйте навести образні вислови румунської мови з майже таким самим змістом.

1. Люби ближнього, як самого себе, і добре тобі буде.
2. Почуватися на сьомому небі (*почуватися щасливим*).
3. Ти йому про образи, а він тобі про гарбузи (*кажуть, коли нема порозуміння між співрозмовниками*).
4. Чоловік без волі, як кінь на припоні.
5. Сьогоднішньої роботи на завтра не відкладай.
6. Краще нині горобець, як аж завтра голубець.
7. Чого навчився, того за плечима не носити.
8. Не шукай крайнього – сам зроби.
9. Роботи на йоту, а хвальби – на село.
10. Не плюй у криницю – знадобиться води напиться.

Вправа 57. Прочитайте виразно вірш Б. Бунчука, випишіть з нього слова зі знаком м'якшення, буквосполученнями **ьо і йо**. Усно поясніть правопис вписаних слів.

Вони лишилися. Оті
його улюблені. Журливі
дві пісні на слова прості
про те, як терен зацвіта
і не вертаються літа.

Сидить родина, поминає
сльозою, хлібом і вином.
Не вся родина за столом.
...Так рано листя опадає.

Вправа 58. Правильно вимовте у швидкому темпі (і правильно наголосіть) слова. Відмінність між написанням і вимовою яких слів ви помітили і як можете це пояснити?

Український, по-українськи, румунський, по-румунськи, виразність, ввічливий, вихованість, пишуться, читаються, вимовляються, ряд, сядьте, одинадцять, чотирнадцять, шістнадцять, сімдесят, вісімдесят, по-їхньому, помилка, помилки, помилок.

Вправа 59. З будь-якого словника української мови (можете скористатися електронним словником за посиланням <http://sum.in.ua>) випишіть десять українських слів з початковим буквосполученням **йо**. Скажіть, чи є в румунській мові буквосполучення **йо**. Якщо є, то наведіть приклади таких слів.

Тренування он-лайн з теми «Правопис знака м'якшення» за посиланням

http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/2.3-test.html

Способи позначення на письмі роздільної вимови звуків (вживання апострофа)

Вправа 60. Прочитайте текст, усно перекажіть його, поясніть написання апострофа у відповідних словах цього тексту.

ВІДПОВІДАЮ НА ЗЕМЛІ ЗА ВСЕ

Я люблю наш карпатський ліс. Чисте, свіже повітря його п'янить своєю прохолодою, що вранці аж дзвенить від напруженого очікування перших промінців сонця. М'який мох на

північному боці стовбурів п'ятдесятилітніх буків, що їх садив ще мій дід, манить мене дивовижними розмірами свого об'єму. Мої друзі вважають цю мою зацікавленість дивацтвом, бо люди, йдучи до лісу, більше дивляться під ноги, на кущі – за ягодами, грибами, квітами, а не на стовбури понівечених короїдом старих дерев. Та моя цікавість не безпредметна – за розташуванням моху я впізнаю «стежку» короїда і знищую його. Ніхто мене до цього не зобов'язує. Але для чогось я ж з'явився на білий світ саме в цьому лісовому і гористому краї!

...В'ється стежка від мого подвір'я до царства короля карпатського лісу – отого велетня дуба, що біля нього, кажуть, писав свою «Любу згубу» Ю. Федькович (*Н. Бабич*).

Апостроф – це знак, який застосовується в українській графіці для позначення на письмі роздільної вимови приголосних. Отже, звуки, що вимовляються роздільно, записуються буквами через апостроф. Слова, записані з апострофом, треба вимовляти так, щоб звуки, між якими є апостроф на письмі, не зливалися у вимові.

Як правило, в українських словах це буває після губних [б], [п], [в], [м], [ф]; після приголосного [р], що знаходиться в кінці складу перед наступним звукосполученням [йа] – я, [йу] – ю, [йе] – є, після префіксів, що закінчуються буквами на позначення приголосних, теж перед цими буквами, зокрема [йі] – ї, і в деяких інших випадках.

Основна умова написання апострофа – наявність роздільної вимови. Якщо такої вимови немає, то апостроф не пишемо.

Апостроф пишемо перед я, ю, є, ї

Правило	Приклади
після букв на позначення губних приголосних б, п, в, м, ф :	<i>риб'ячий, п'ять, в'юн, м'який, Стеф'юк.</i>
після р , що стоїть у кінці складу:	<i>бур'ян, пір'я, матір'ю, (у) міжгір'ї.</i>
після префіксів і першої частини складних слів, що закінчуються буквою на позначення твердого приголосного:	<i>без'язикий, з'юрмитися, з'їхати, роз'єднати, дит'ясла, мін'юст.</i>
в імені Лук'ян і похідних прізвищах:	<i>Лук'янчук, Лук'яненко, Лук'янівка</i>

Апостроф не пишемо

Правило	Приклади
після букв на позначення губних приголосних б, п, в, м, ф , якщо перед губним є інший приголосний (крім р), який належить до кореня: якщо приголосний, що стоїть перед губним, належить не до кореня слова, а до префікса, то апостроф після букви на позначення губного звука пишемо:	<i>св'ято, цв'ях, дзв'якнути, тьм'яний, духм'яний, мавп'ячий, але: черв'як, торф'яний, верб'я.</i> <i>зв'язок, розв'язати, розм'якшити.</i>
коли немає роздільної вимови і склади ря, рю, ре позначають сполучення м'якого р з наступним а, у, е :	<i>бур'як, крякати, рябий, рясний, ряд, рядок.</i>
перед іншими буквами (крім я, ю, є, ї):	<i>безідейний, зініціювати, розіграти.</i>
перед йо :	<i>Вороб'йов, Солов'йов, Мурав'йов.</i>

Мнемонічні фрази

Апостроф пишемо після:

МаВПа Буф

Вправа 61. Запишіть слова звуковим записом.

Об'їхати, рясний, бур'ян, рюкзак, бар'єр, святий, бур'я.

Вправа 62. Перепишіть слова, вставивши на місці крапок, де це потрібно, апостроф. Вимовте наведені слова за правилами української орфоєпії.

П..ять, п..ята, м..ята, м..який, м..ясо, м..яти, т..яжко, р..ясний, б..ють, Григор..єв, в..юн, р..юмсати, в..ється, об..їхати, роз..єднати, возз..єднання, під..їзд, під..їжджати, Лук..ян, верб..я, узгір..я, бур..ян, бур..як, пір..я, цв..ях, св..ятий, дев..яносто, торф..яний, в..язень, голуб..ятко, Гур..їн, з..єднаний, ім..я, кр..якати, з..ініціювати, дит..ясла.

Вправа 63. Виразно прочитайте поетичні строфи, випишіть з них слова з апострофом і письмово поясніть (коротко) причину такого написання.

Зразок: м'ята – після губн. перед **я**; бур'ян – після **р** у кінці складу перед **я**.

1. Все в тобі з'єдналося, злилося –
як і помістилося в одній! –
Шепіт зачарований колосся,
поклик із катами на двобій (*В. Симоненко*).
2. До словечка, до слів'ятка притулися,
може, так хоч мови рідної навчишся (*М. Тимчак*).
3. Чого ви хмуритесь?
Я ж не боюся Вас –
у мене профіль Довбуша Олекси,
а чи Лук'яна Кобилиці (*М. Івасюк*).
4. Пахне на подвір'ї рута-м'ята,
в'ється павутичка по тинах,
чути з хати дужий голос тата,
вторить мама ніжно на альтах (*Н. Бабич*).
5. Відійдіте, недруги лукаві,
друзі, зачекайте на путі!
Маю я своє синівське право
з матір'ю побуть на самоті?! (*В. Симоненко*).
6. Комп'ютер блима монітором,
поцокує роз'їжджена клавіатура,
я ж, заколиханий цим злагодженим хором,
і не помітив – північ вже минула (*Н. Бабич*).

Вправа 64. Наведіть п'ять прикладів слів, у яких апостроф не пишемо, бо перед губним є інший приголосний звук (крім **р**). Перекладіть ці слова румунською мовою.

Вправа 65. Хто швидше? Перепишіть речення в такій послідовності, щоб вони стали ілюстраціями до наступних правил: 1) апостроф перед **я, ю, є, ї** пишемо після префіксів, що закінчуються буквою на позначення приголосного; 2) апостроф пишемо після **р** у кінці складу; 3) не пишемо апостроф, якщо немає роздільної вимови; 4) апостроф пишемо, хоч перед губним є інший приголосний, але це буква **р**; 5) інші правила.

1. У надвечір'ї чисті дзвони старої церкви здавалися про-
рочими. 2. Під пекучим серпневим сонцем п'яно пахнув кар-
патський чебрець. 3. Підїжджали до села уже присмерком.
4. Різьбяр він був талановитий, хоч і самоук. 5. Бур'янами
поле лише в ледачого заростає. 6. Дощові черв'яки відіграють
значну роль у процесах ґрунтоутворення. 7. Цукрові буря-

ки колись вживалися для приготування чаю. 8. Відв'язали човна і пустили по річці. 9. Об'єднатися люди повинні, якщо думають про майбутнє. 10. Картопляне пюре у нас зветься «товчена картопля» (*Вибірки з текстів різних стилів*).

Тренування он-лайн з теми «Вживання апострофа» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Pravopys_Pryholosnyh/apostrophe.html

Вправа 66. З наведеними словами складіть і запишіть невелике есе на одну з тем: «Моя сім'я – моя фортеця», «Людина, як і дерево, жити без коріння не може», «Якою я бачу свою майбутню сім'ю». Поясніть написання апострофа.

Сім'я, довір'я (incredere), свято, перемир'я (armistițiu), бар'єр, матір'ю, п'ять, об'їхати, на подвір'ї, м'який, м'ята, тьмянний, духмянний, зв'язок.

§ 7. ОСНОВНІ ВИПАДКИ ЧЕРГУВАННЯ [у] – [в], [і] – [й]

Вправа 67. Прочитайте уривок з вірша В. Симоненка. Назвіть усно характерні ознаки, завдяки яким досягається мелодійність і милозвучність української мови.

Я тобі галантно не вклонюся,
комплімента зроду не зліплю,
тільки в очі ніжно задивлюся,
в них свою тривогу утоплю.

А коли химерною габою*
спеленає землю довга ніч,
довго серце тужить за тобою,
довго сон мені не йде до віч.

* Габá – хвиля.

Для української мови характерна **евфонічність**, або **милословність**.

Мелодійність української мови досягається природним чергуванням окремих голосних і приголосних звуків, спрощенням у групах приголосних, уживанням паралельних форм слів тощо.

Найуживанішим засобом досягнення милословності мови є позиційні чергування **у – в, і – й**.

Чергування [у] – [в]

Літера	Правило	Приклади
у	Між двома приголосними:	сади <u>в</u> у лісі, на <u>ш</u> учите <u>л</u> ь.
	На початку речення перед приголосним:	У хаті було тепло й тихо. У війшли до хати мама й тато.
	Перед наступними в, ф і сполученнями літер льв, св, тв, хв й іншими важкими для вимови звуками, незалежно від закінчення попереднього слова:	сидимо у вагоні, заняття у фотолaboratorії; проживала у Львові, у свято, у твоєму домі, пірнути у хвилі.
	Після паузи, яку на письмі позначаємо розділовим знаком (тире, дужки, лапки, кома, крапка з комою) перед наступним приголосним:	Це було... у Чернівцях. Стоїть на видноколі мати – у неї вчись (Б. Олійник).
в	Між голосними:	жити в Україні, вода в озері.
	На початку речення перед голосним:	В очах його світилася надія.
	Після голосного перед більшістю приголосних (крім в, ф, льв, св, тв, хв):	У групі був тоненький голосочок, вона в дитинство кликала мене (Л. Костенко).
	Якщо попереднє слово закінчується на в , то перед наступним голосним уживаємо в , а не у :	працюва <u>в</u> в Умані, побува <u>в</u> в урочищі «Сонячне», острів в океані.

Увага! У – В не чергуються:

у словах, що вживаються тільки з початковими **у** або **в**: **вступ** – **уступ**, **вдача** – **удача**, **вправа** – **управа**, **умова**, **указ**, **укус**;

у власних назвах: **Волинь**, **Ворскла**, **Умань**, **Угорщина**. В офіційних документах, згідно з чиеюсь родинною традицією, можуть записати **Вдовиченко** або ж **Удовиченко**.

Примітка. Офіційна назва нашої країни – **Україна**, але в художній літературі та у фольклорі можливий варіант **Вкраїна** (а також похідні слова – **вкраїнці**, **вкраїнський**):

І встаєш ти, **Вкраїно**, на зло яничарам
у відвазі героїв своїх (*В. Крищенко*).

О мово українська! Хто любить її,
той любить мою Україну (*В. Сосюра*).

Вправа 68. I. Спишіть словосполучення, вибираючи з дужок правильний або найбільш доречний варіант. Поясніть свій вибір.

II. З п'ятьма словосполученнями (на вибір) усно складіть речення.

Сидить (в, у) хаті, (в, у) Інтернеті, перебувала (в, у) Одесі, проживав (в, у) Львові, була (в, у) Ірландії, (в, у) твоїх родичів, служити (в, у) армії, плавати (в, у) озері, бігти (в, у) сад, попросив (в, у) друга, спитала (в, у) сестри, приніс (в, у) кишені, прочитала (в, у) журналі, успіх (в, у) змаганні, погляд (в, у) майбутнє.

Вправа 69. I. Відредагуйте словосполучення. Поясніть застосовані правила.

II. Уведіть виправлені словосполучення в речення і запишіть їх.

Навчатися у університеті, була у Києві, відпочивав у Ужгороді, збирав в саду, бачиш у хвилі, був в фотоательє, побіг в сад, написав в творі, намалював у альбомі, в свято, привітав в фейсбуці, наша учителька, наші учителі, наш вчитель.

Чергування [і] – [й]

Лі-тера	Правило	Приклади
і	Між двома приголосними:	Андрі <u>й</u> <u>і</u> Васи <u>л</u> ь, зібрав <u>і</u> ці <u>л</u> шов, воро <u>н</u> <u>і</u> го <u>л</u> уб

Лі- тера	Правило	Приклади
і	Перед словом, що починається на й, я, ю, є, ї :	Ганна і Йосип, батько і я, Юра і Юля, злагода і єдність.
	На початку речення:	І я не я, і ти не ти (Л. Костенко).
	При зіставленні або протиставленні понять:	сміх і сльози, любов і ненависть, війна і мир, батьки і діти
	Після паузи (розділового знака):	Ріка біжить, і з сонцем грається... (М. Чернявський).
й	Між голосними:	Ганна й Андрій, літо й осінь.
	Після голосного перед приголосним:	Були слова палкими й несутчасними (Л. Костенко).

Увага! Чергуємо початковий ненаголошений **і** з **й** у словах: **і**мення – **й**мення, **і**ти – **й**ти, **і**мовірний – **й**мовірний.

Відхилення від норм чергування [у] – [в], [і] – [й] можливе в художній літературі, зокрема в поезії, що зумовлено законами ритму:

Ти спи, любий сину,
в блакитному сні.
Довкола нас тиша
і місяць в вікні (М. Івасюк).

Любити буду і осінні дні
листком останнім на високім вітті (Г. Чубач).

Вправа 70. І. Спишіть речення із віршів В. Стуса, вибираючи з дужок правильний або найбільш доречний варіант написання зі звуком, який чергується. Поясніть свій вибір букви.

ІІ. Які почуття викликають у вас ці рядки? Поміркуйте, які засоби служать для створення художніх образів.

1. (І, й) власної неволі спізнати тут, на рідній чужині.
2. На Колимі запахло чебрецем, (і, й) руто-м'ятою, (і, й) кропивою.
3. (В, у) цьому полі, синьому, як льон, де тільки ти (і, й) ні душі навколо, уздрів (і, й) скляк: блукало (в, у) тому полі сто тіней.
4. А (в, у) цьому полі, синьому, як льон, судилося тобі самому бути, аби спізнати долі, як покути, (в, у) цьому полі,

синьому, як льон. 5. Свіча (в, у) задумі – не мигне. 6. Другу ніч (в, у) же – не спиться. Жовкнуть (в, у) вікні ліхтарі. 7. Терпне рояль під пальчиками дівочими, (і, й) в воду падає з кручі земля. 8. Тоскний тріск (в, у) порожнім лісі, (і, й) пташиний колючий свист. Падолист. 9. А чи любив? Мабуть, любив, бо знав, що (в, у) цілیم світі – тільки Ти (і, й) Вічність (В. Стус).

Василь Стус

Вправа 71. I. Відредагуйте текст. Розставте розділові знаки. Поясніть орфограми й пунктограми. Запишіть виправлений текст.

II. Поміркуйте, що зв'яже цей текст із сьогоденням. Висловіть усно ті тези, які справді пов'язані змістом з нашим часом.

Рідну Батьківщину у всі віки порівнювали з матір'ю бо нема нічого найдорожчого у людини як мати і рідна земля. Окрема людина невіділна од народу а народ невіддільний від Батьківщини: в цьому сила народу і міць його невмирушність й бесмертя.

Черпаючи з скарбниць усної народної творчості що сягає в прадавні часи пересвідчуємося якою вірністю і незрадливістю шанували наші предки рідну землю захищаючи її од ворогів на ратному полі. З давніоруських літописів легенд та переказів зі геройчних дум та пісень постає переді нами та любов гартована у битвах з степовими ордами половців й печенігів турків татар ляхів. Мабуть нема такої пісні чи думи де би народ неоспівав своєї рідної землі (За Є. Гуцалом).

Вправа 72. Відкрийте дужки і правильно запишіть словосполучення та усно поясніть свій вибір.

Успіх (у, в) творчості, прочитала (у, в) журналі, приніс (у, в) кишені, попросив (у, в) друга, мешкала (у, в) Овручі, була (у, в) Іспанії, плавати (у, в) озері, служити (у, в) армії, бігти (у, в) сад, спитала (у, в) сестри, погляд (у, в) майбутне, жити (у, в) Кракові, працювати (у, в) Одесі, (у, в) твоїх друзів, перебував (у, в) Устилузі, прочитала (у, в) газеті.

Вправа 73. Випишіть лише ті словосполучення, в яких належить вживати сполучні і.

Технікуми (і, й) ліцеї, хліб (і, й) сіль, правда (і, й) кривда, слухати (і, й) розповідати, сказав (і, й) зробив, Олександр (і, й) Кирило, програміст (і, й) ливарник, прийшов (і, й) залишився, виконала (і, й) відпочиває, приніс (і, й) подарував, економісти (і, й) інженери, тубуси (і, й) олівці.

Вправа 74. Прочитайте виразно поезію А. Кондратюка. Поміркуйте, чому автор назвав свій твір «Слово – Бог»? Які думки викликає у вас цей вірш? Поясніть засоби милозвучності тексту.

СЛОВО – БОГ

Слово – Бог... Так пречисто і ясно.
Бог – це Слово у кожному з нас.
Хай літа осипаються рясно,
для людини – неміряний час.

Невблаганно складає покоси
невблаганна до тебе колись...
Але все, все настільки відносно –
тільки Слова в собі доторкнись!

.....

І відступлять думки пересічні,
і тривога піде в небуття...
Дві вершини є – Слово і Вічність!
І дорога між ними – Життя!

Вправа 75. I. Прочитайте вголос текст, дотримуючись норм літературної вимови. Об'єднавшись у групи, проаналізуйте засоби милозвучності тексту. Визначте, до якого стилю належить цей текст. Аргументуйте свою думку.

II. Складіть за текстом сім тезисних порад успішної людини.

ПІЗНАЙ САМОГО СЕБЕ

Коли людина знає свої справжні достоїнства і вади, їй легше домогтися успіху в будь-якій роботі, визначити своє місце в колективі, стати кращим.

Спробуй дізнатися, який ти є насправді, без недооцінок і переоцінок, пізнай самого себе. Для цього дотримуйся таких правил.

Завжди думай про те, як ставляться до тебе люди. Якщо ти чимось не сподобався другові, якщо через тебе страждають батьки, рідні, якщо тобою невдоволені вчителі, ти теж

повинен бути невдоволений собою. Погано не те, що в твоєму характері є вади, а те, що ти їх не визнаєш, не виправляєш.

Хочеш добре знати себе – пробуй свої сили в різних видах діяльності. Не втрачай можливості навчитися нової корисної справи, берися за будь-яке доручення. І що б ти не робив, пам'ятай: чим різнобічніша діяльність, тим повніше розвиваються обдарування і здібності, тим точніше ти можеш відповісти на запитання: «Де моє покликання?»

Оцінюй себе за наслідками своєї діяльності. Добрі наслідки свідчать про твої достоїнства. Не звинувачуй інших, якщо у тебе щось не виходить, шукай причину в самому собі!

Правильно сприймай критику. Пам'ятай: ворог твоїх вад – твій кращий друг. Не вір друзям, які завжди хвалять. Май мужність визнати справедливую критику, і ти придбаєш справжніх друзів (*З журналу*).

Тренування он-лайн з теми «Основні закони милозвучності української мови» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Euphony/basic_laws_of_euphony.html

Вправа 76. Напишіть невеликий твір у публіцистичному стилі «Пізнай самого себе – і ти пізнаєш світ» (давньогрецький афоризм). Обміняйтеся з колегою по парті роботами, відредагуйте текст і прокоментуйте свої виправлення.

Тренування он-лайн з теми «Чергування голосних»

› Виконайте тести за посиланням

http://ridnamova.kiev.ua/html_test/1.4-test.html

► Перегляньте лайфхак з української мови за посиланням
https://ukr-lifehacks.ed-era.com/1lec/cherguvannya_u_v.html

§ 8. НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Вправа 77. Прочитайте і запишіть імена та прізвища, запам'ятайте, як їх пишемо, додайте ще кілька відомих вам прізвищ діячів світової культури.

Уїльям (Вільям) Шекспір, Вальтер Скотт, Генріх Гейне, Йоган Вольфганг Гете, Фредерік Стендаль (Анрі Марі Бейль), Ернест Хемінгуей, Михай Емінеску, Расул Гамзатов, Вільгельм Грімм, Петро В'яземський, Михайло Лермонтов, Лев Толстой, Георгій Асакі, Василій Александрі, Михаїл Садов'яну, Іон Крянґе, Едгар Аллан По, Джованні Боккаччо, Шота Руставелі.

Приголосні звуки та їх позначення

1. Буква **l** у словах іншомовного походження передається твердим або м'яким **л** – залежно від того, як це слово за своєне українською мовою. Порівн.: а) *бал, вулкан, халва, баланс, клас, молекула, новела, план, формула, блок, велосипед, флот, блуза, луна, Албанія, Ла Маниш, Лондон, Осло, Тулуза, Флобер, Гренландія*; б) *автомобіль, асфальт, магістраль, табель, пілюля, пляж, алюміній, Любляна, Рафаель*.

2. Сполучення **le** передаємо через **ле**: *білет, легенда, лекція, Валенсія, Палермо, Галілей*.

3. **G i h** передаємо літерами **г і г**: *авангард, гвардія, гімнастика, лінгвістика, міграція, графік, гектар, герцог, гіпотеза, Гаага, Гавана, Гельсінкі, Греція, Люксембург, Гейне, Гете, Гомер*.

Але: *хобі, хокей, хол, Хемінгуей*.

4. **F i ph** передаємо літерою **ф**: *фабрика, факт, фах, фейлетон, фігура, офіційний, катастрофа, фараон, фізика, Флоренція, Філіппіни*.

5. **Th** передаємо залежно від того, як воно узвичаєне в українській мові: а) літерою **ф** – *арифметика, ефір, кафедро, міф, нафос, Федір*; б) літерою **т**: *бібліотека, ортодокс, ортопедія, театр, Теодор*.

6. У словах, запозичених з французької мови, після шиплячих **ж, ш** пишемо відповідно до французького **и** українське **у**, а не **ю**: *брошура, журі, парашут, парфуми, парфумерія*.

7. У загальних назвах приголосні звичайно не подвоюються: *бароко, белетристика, інтермецо, колектив, комісія, сума, шасі, клас, група*.

Але: *аннали, бонна, брутто, мадонна, манна, мотто, нетто, панна, пенні, тонна, білль, була, вілла, мулла, дурра, мірра*.

При збігу однакових приголосних префікса і кореня подвоєний приголосний є тоді, коли це слово вживається і без префікса: *імміграція* (бо є *міграція*), *інновація* (бо є *новація*), *ірраціональний* (бо є *раціональний*), *ірреальний* (бо є *реальний*), *сюрреалізм* (бо є *реалізм*). Але: *анотація, конотація*.

Подвоєні приголосні зберігаються в географічних, особових та інших власних назвах (і похідних від них словах): *Андорра, Будда, Голландія, Калькутта, Марокко, Ніцца, Яффа, Таллінн, Джонні, Руссо, Торрічеллі, Шиллер* (порівн.: *голландець, марокканець, яффський, шиллерівський, калькуттський*).

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Словничок іншомовних слів-винятків

Анна́ли – літописи (у стародавніх єгиптян, ассірійців). *Аннали історії*.

Бі́лль – законопроект, що виноситься на розгляд законодавчих органів, а також назви деяких законодавчих актів (у Великій Британії, США та інших країнах).

Бо́нна – вихователька малих дітей у дворянських сім'ях (переважно іноземка).

Бру́тто – маса товару разом з упакуванням.

Бу́лла – папська грамота, послання.

Ва́нна – велика довгаста посудина для миття і купання; кімната.

Ві́лла – розкішна дача за містом чи будинок-особняк (із садом навколо).

Ду́рра – тропічна хлібна й кормова рослина, вид сорго (подібна до проса).

Мадонна – у католиків – Богородиця (Божя Матір з Немовлям). Про жінку, яка є предметом кохання, поклоніння кого-небудь.

Манна – їжа, що падала євреям із неба під час їхньої мандрівки пустелею (за біблійною легендою); *манна небесна*.

Мірра – ароматична смола.

Мотто – дотепний вислів, афоризм, що вживається як епіграф на початку книжки або розділу.

Мулла – служитель релігійного культу в мусульман.

Нетто – маса товару без тари й упакування; чистий прибуток.

Панна – дочка заможних батьків (у попередні епохи в Польщі, Литві, Україні та Білорусі); ввічлива форма звертання до молодих незаміжніх дівчат.

Пенні – фінська дрібна монета.

Примадонна – співачка, що виконує перші партії в опері чи опереті.

Тонна – одиниця вимірювання маси, тисяча кілограмів.

Вправа 78. Поясніть (усно) значення і написання слів.

Корекція, корида, гуманізм, ірреальний, імміграція, ірраціональний.

Вправа 79. Прочитайте слова й усно поясніть, яке фонетичне явище вони ілюструють, назвами яких об'єктів реального світу або осіб вони є.

Аддис, Апенніни, Андорра, Ахіллес, Голландія, Дарданелли, Еллада, Канни, Міссісіпі, Руссо, Ніцца, Яффа, Бетгі, Джонні, Торрічеллі.

Вправа 80. Перепишіть іншомовні слова, вставивши на місце крапок другу букву (якщо передаємо подовження) або залишивши одну (відповідно до правил написання цих слів). Запишіть ці ж слова по-румунськи і сформулюйте, за своїми спостереженнями, висновок про їх правопис.

Фортис..имо, барок..о, компрес.., клас.., піаніс..имо, бравіс..имо, ім..ідж, брут..о, нет..о, тон..а, пан..а, пон..і, клас..и цизм, гум..анізм, бал..ада, кол...ектив, кол..екція, кор..екція, кор..ида, кор..еспондент, дол..ар.

Тренування он-лайн з теми «Подовження і подвоєння приголосних» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Pravopys_Pryholosnyh/6_extension_doubling_consonants.html

БУКВИ И, І В СЛОВАХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Вправа 81. І. Перепишіть у стовпчик іншомовні географічні назви, подайте їх румунські графічні відповідники, порівняйте написання і запам'ятайте правильні форми слів та їх наголос. Що назване цими словами у географічному просторі Землі? За потреби зверніться до Інтернету.

Ніцца, Яффа, Марокко, Калькутта, Замбезі, Монтевідео, Нагасакі, Сомалі, Сочі, Адріатика, Америка, Балтика, Вірджинія, Жиронда, Сан-Франциско, Циндао, Мавританія, Рига, Единбург, Еквадор, Па-де-Кале, Єнісей, Європа, Єгипет, Трієст, Кельн.

II. Виконайте проект: на контурній карті світу позначте ці географічні назви

Букву *і* пишемо

Правило	Приклади
На початку слова:	<i>ідея, імперія, Індія, Іліада, Ізабелла.</i>
Після приголосного перед голосним, буквами є та й :	<i>геніальний, клієнт, діалектика, радіус, матеріал, аудієнція, аксіома, тріумф, Віардо, радій.</i>
Після приголосних в особових іменах і географічних назвах:	<i>Капрі, Лісабон, Міссісіпі, Сідней, Грімм, Нагасакі, Сочі, Поті, Ніл, Анрі, Дідро, Овідій.</i>
Після приголосних у кінці невідмінюваних слів:	<i>візаві, журі, парі, таксі, колібрі.</i>

Букву *и* пишемо

Правило	Приклади
У загальних назвах після дев'яти букв, що позначають приголосні д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р , перед наступним приголосним (правило дев'ятки):	<i>диплом, стимул, директор, риф, методика, тип, інститут, позиція, силюет, цистерна, казино, режис, речитатив, джинси, ширма, фабрика, цифра.</i>

У географічних назвах з кінцевим -ида, -ика :	<i>Антарктида, Атлантида, Флоріда, Америка, Корсика, Мексика.</i>
У географічних назвах після дж, ж, ч, ш, щ, ц перед приголосним:	<i>Алжир, Чикаго, Вашингтон, Лейпциг, Сан-Франциско, Чилі, але: Віші – у кінці слова, Шіофок – перед голосним.</i>
У географічних назвах зі сполученням ри перед приголосним:	<i>Крит, Мадрид, Париж, Рига, Рим, Цюрих, але: Австрія, Ріо-де-Жанейро, Адріатика.</i>
В інших географічних назвах після букв д, т і в деяких випадках згідно з традиційною вимовою:	<i>Аддис-Абеба, Аргентина, Братислава, Ватикан, Скандинавія, Тибет, Сардинія, Сирія, Сицилія (але: Сіракузи); Бразилія, Єгипет.</i>

Увага! 1. У словах іншомовного походження, що давно засвоєні українською мовою, після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** пишемо відповідно до вимови **и**: *бурмистер (але: бургомістр), вимпел, ехидна, імбир, кипарис, лимон, миля, мирт, нирка, спирт, химера* та ін., а також у словах, запозичених зі східних мов, переважно тюркських: *башкир, гиря, калмик, кинджал, киргиз, кiset, кишлак*. З **и**, а не з **і** пишемо також слова церковного вжитку: *диякон, єпископ, єпитимія, митра, митрополит, християнство* тощо. **Але:** *архієрей, архієпископ, архімандрит*.

2. Літеру **ї** пишемо після букв, що позначають голосний: *мозаїка, наївний, руїна, Енеїда, Ізмаїл, Каїр*, але: *староіндійський, новоірландський* – складні слова; *антиісторичний, поінформувати, безідейний, дезінфекція, розіграш* – після префікса.

Мнемонічні фрази

Де Ти З'їСи Цю ЧаШу ЖиРу?

(Правило дев'ятки: **и** пишемо в іншомовних загальних назвах).

Вправа 82. Перепишіть слова іншомовного походження, вставивши на місце крапок пропущені букви (у сумнівних випадках скористайтеся орфографічним словником або словником іншомовних слів за посиланнями: <http://slovnyk.ua>; <http://www.jnsm.com.ua/ures/book/index.shtml>).

Пл..яда, фе..рверк, С..цилія, конве..р, матер..ал, Гава..ї, фо..е, ген..альний, акс..ома, С..рія, соц..ологія, тр..умф, х..мія, ф..зика, С..ракузи, Д..зель, Росс..ні, лог..чний, х..рург, арх..в, к..лограм, ф..нанси, академ..к, текст..ль, д..намо, ш..фр, джиг..т, д..плом, дез..нформац..я.

Тренування он-лайн з теми «Правопис і та и в іншомовних словах» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Pravopys_Holosnyh/Spelling_i_u_general_rules.html

ПРАВОПИС ЗНАКА М'ЯКШЕННЯ В ІНШОМОВНИХ СЛОВАХ

Вправа 83. Перепишіть речення. Поясніть вживання знака м'якшення.

1. Мокрий холод заліг на дні каньйону (*П. Загребельний*).
2. Понад самим кюветом виструнчилися гілки стебла, однакові, незлічені, як солдати (*Олесь Гончар*).
3. Ось тут Тарас ходив у школу до дядка (*Олесь Гончар*).
4. Браконьєр хитрий, а ми ще хитріші (*Є. Гуцало*).

Знак м'якшення пишемо після д, т, з, с, л, н

Правило	Приклади
Перед я, ю, є, ї, йо при роздільній вимові:	<i>альянс, мільярд, Ньютон, ательє, конференсьє, віньєтка, барельєф, браконьєр, мільйон, компаньйон.</i>
Відповідно до вимови після л перед приголосним і в кінці слів:	<i>філътм, магістраль, табель, Рафаель, але: бал, меморіал, рулон, залп, пенал.</i>

1. Знак м'якшення **пишемо** в словах: *женътшень, Манътжуря*.

2. Знак м'якшення **не пишемо** перед **я, ю**, коли вони позначають сполучення м'якого або пом'якшеного приголосного зі звуками **[а], [у]**: *ілюзія, нюанс, резюме, дюна, тюль, Дюма, Аляска*.

Вправа 84. Перепишіть речення. Поставте на місці крапок, де це потрібно, знак м'якшення. Поясніть орфограми.

1. Міл..йони с..вічок на каштанах звучат.., наче дзвони ясної весни (*Л. Горлач*). 2. Тихо спустивши порт..ери, день переходить в остан..ню фазу (*Б. Олійник*). 3. Тихо пливе блакитними річ..ками л..он (*М. Коцюбинський*). 4. А вгорі золотим медал..йоном теплий місяц.. над морем пливе (*В. Сосюра*). 5. Жінкам було наказано варити обід, і Ул..яна з Юлею пор..ядкували біля казана (*Г. Тютюнник*). 6. Кон..феранс..є був глибоко обізнаний з особливостями кожного поетичного тексту (*З газети*).

ВЖИВАННЯ АПОСТРОФА В СЛОВАХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Вправа 85. I. Перепишіть слова, поділивши їх на два стовпчики – українські та іншомовні. Поясніть, чому в одних випадках апостроф пишемо, а в інших – ні. Які з цих іншомовних (запозичених) слів є і в румунській мові? Назвіть їх.

Мар'ян, Рюрик, Аляб'єв, бюро, в'язкий, пюре, сузір'я, бязь, морквяний, Дюма, ряд, Барбюс, фюзеляж, черв'як, дюна, верф'ю, бюро, Дем'янчук, п'янкий, рюкзак, Цюрих, Ф'езоле, б'ються, в'ється, рясно, ін'екція, рядно, кювет, п'єдестал, пю-пітр, торф'яний, Тетяна, ад'ютант, бар'єр, буря, В'ячеслав, крок, дядько, зів'ялий, краков'як, П'ємонт.

II. На уроці з'ясуйте значення незрозумілих вам слів.

Апостроф пишемо перед я, ю, є, ї

Правило	Приклади
Після губних б, п, м, в, ф ; шиплячих ж, ч, ш ; задньоязикових к, х :	<i>б'єф, комп'ютер, прем'єр, Ф'езоле миш'як, Руж'є, Монтеск'є, Х'юстон, к'янті.</i>
Після р у кінці складу:	<i>кар'єра, кур'єр, інтер'єр, Фур'є.</i>
Після префіксів, що закінчуються на приголосний:	<i>ад'ютант, кон'юнктура, ін'екція, пан'європейський.</i>
Після скороченої частки де- (д') та частки о у прізвищах:	<i>О'Генрі, Жанна д'Арк, Д'Артаньян.</i>

Увага! Апостроф не пишемо:

1. Після **б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, г, к, х, р** перед **я, ю, є**, що позначають пом'якшення попереднього приголосного: *бюджет, бюро, кювет, пюре, манікюр, фюзеляж, Мюнхен, Барбюс, Рюрик.*

2. Перед буквосполученням **йо**: *серйозний, курйоз, курйозний.*

Вправа 86. Випишіть з тлумачного словника (можна скористатися й електронним словником за посиланням <http://sum.in.ua>) нові для вас п'ять українських і п'ять іншомовних слів з апострофом, які ілюструють різні правила написання апострофа. Зачитайте їх уголос і поясніть однокласникам значення виписаних вами слів.

Вправа 87. Перепишіть слова іншомовного походження, вставивши на місце крапок, де потрібно, апостроф (у сумнівних випадках скористайтеся орфографічним або словником іншомовних слів за посиланнями: <http://slovnyk.ua>; <http://www.jnsm.com.ua/ures/book/index.shtml>)

Прем..ера, кар..ера, кур..йоз, б..ро, п..юпітр, р..юкзак, б..юджет, інтерв..ю, Фур..е, Мол..ер, Рів..ера, ком..юніке, сер..йозний, бар..ер, п..юре.

Тренування он-лайн з теми «Вживання апострофа» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Pravopys_Pryholosnyh/apostrophe.html

Вправа 88. I. Прочитайте тексти, перекажіть їх. Випишіть з них іншомовні слова, подайте їх румунські відповідники, усно порівняйте написання.

II. Об'єднавшись у групи, проаналізуйте подані уривки. Аргументуйте належність текстів до відповідного стилю. Складіть за першим текстом сім тезисних порад для відвідувачів художніх музеїв.

I. Катерина є центром композиції – найбільша за розміром фігура, найактивніше освітлена, найяскравіша за кольором, відносно якої як центру композиційної побудови ми прочитуємо сюжет і зміст твору.

Дівчина ледь іде, нахиливши голову і тримаючись за запаску*, – здається, зараз зупиниться.

Простір перед дівчиною сприймається як образ майбутнього часу – те, що чекає на неї попереду. Це дорога, а на ній зламане гілля і пара колосків. Ці предмети є символами майбутньої долі (про яку ми можемо прочитати в поемі).

* *Зап'яска* – давній український жіночий одяг.

Дівчина неначе боїться стати на цей шлях: лінії, якими окреслене узбіччя, стають на заваді рухові Катерини...

Трагічність образу дівчини підсилюється тим, що вся ліва частина картини, за винятком зображеної дороги і невеликого простору «безхмарного неба», затемнена і холодна, – вона не дає можливості Катерині рухатись ліворуч – таким чином підсилюється вплив тупикової зони...

...Таке відчуття виникає не тільки через втілення відповідних пропорцій, які нагадують нам величну Мадонну Рафаеля. По-перше, фігура наближена до центру полотна, і рух її уповільнений та граціозний, що вже контрастує з активним рухом вершника та песика і створює враження величного спокою. Сонячне світло, яке падає зліва і зверху та наділене великою швидкістю і силою, теж звеличує образ дівчини.

Контраст між осяяною теплим світлом Катериною, на передньому плані, та найбільш холодним далеким простором неба і степу, на дальньому плані, наближує до нас дівчину і ніби візуально збільшує її. Тепла кольорова гама постаті Катерини не тільки надає їй життєвості, а й створює зорове відчуття руху у бік глядача: дівчина ніби лине до нас...

У цілому образ і зміст картини Шевченка «Катерина» протилежний до живописного образу «Сікстинської мадонни» Рафаеля, з яким часто проводиться паралель. Мадонна ніби зійшла з небес і ширяє у хмарах так, ніби може піднятись у небо – завдяки плавним лініям завіс і формі простору між ними – у напрямку руху найвищої підйимальної сили, – і, таким чином, створюється образ

Т. Шевченко. Катерина

*Рафаель Санті.
Сікстинська мадонна*

легкий та урочистий. Натомість, Катерина – спускається, повертається і зупиняється, тому що напрям її руху прямо протилежний – проти напрямку підйимального руху. Через це її образ важкий і трагічний.

Масштабність художнього образу Катерини і всієї картини підіймається на рівень осмислення не тільки соціальних проблем того часу, але й образу всієї України, її історії (За К. Кудрявцевою).

О. Штанко. Пилип Орлик

II. Щойно закінчилася ця церемонія, як на Січ прибув і повноважний посол від турецького султана: султан, довідавшись про остаточний намір запорожців перейти під скіпетр російської імператриці, вирішив будь-що-будь повернути їх собі. Але запорожці не виявили турецькому послові тієї честі, яку вони виявили російському послу... Турецький посол приїхав на Січ зі старшинами, яничарами, казною і пребагатими дарами. Крім того, він привіз з собою султанський фірман* і кілька листів від Пилипа Орлика, який підписався як малоросійський гетьман козаків. Але запорожці, почувши ім'я Пилипа Орлика, почали лаяти його за віровідступництво і за прийняття ним магометанської віри, а разом з цим почали дорікати татарам за їх недоброзичливість до козаків і за безбожні податки на військо (За «Історією запорозьких козаків» Д. Яворницького).

Вправа 89. Напишіть невеликий твір-розповідь з елементами роздуму «Моє враження від споглядань картин відомих майстрів живопису».

* *Фірман* – у деяких мусульманських країнах – указ правителя.

Вправа 90. Випишіть з будь-якої сучасної газети дванадцять іншомовних слів, підкресліть у них букви і буквосполучення, складні для написання, й усно поясніть правила написання.

Вправа 91. Запишіть у стовпчик слова, знайдіть їх у словнику іншомовних слів і коротко поясніть їх значення.

Зразок: круїз – подорож морем чи океаном.

Мárкетинг, менеджер, ме́неджмент, рефері, брифінг, девальвація, дилер, маклер, сертифікат, інтерв'ю, круїз, «ноу-хау».

Вправа 92. Візьміть у свого колеги по партії інтерв'ю і запишіть його по-українськи (п'ять запитань – п'ять відповідей). Чи використали ви і ваш співрозмовник іншомовні слова? Чому?

Вправа 93. Прочитайте текст. Поясніть орфограми у виділених словах. Усно поясніть зміст використаних у тексті прислів'їв. Яке прислів'я для вас найближче за народною традиційною філософією? Чому?

Так, хліб – саме життя. Хліб обожнюється. Хліб **возвечується**, навколо нього фокусується саме життя, йому підпорядковуються і час, і простір. Тому, відповідно, і культура наших предків була хліборобською. До хліба особливий пошанівок*. І крихта хліба від паляниці не може бути **зметена** разом зі сміттям. Це не від ощадливості. А лишень від **святобливості****. «Хліб усьому голова», – у цьому прислів'ї **великий** досвід закумуляовано***...

К. Білокур. Хліб

«Хліб святий – дар Божий: карай нас, Боже, ним до віку». «Хліб – роги й ноги». «Як хліб буде, то все буде». «Хліб на ноги поставить і з ніг звалить». «Надія в Бозі, коли хліб у стозі****».

У **прислів'ях**, як відомо, скристалізовано не тільки моральні, філософські судження, а й, за висловленням І. Франка, «життєві правила, вислови загальнолюдських почувань...» (За П. Мовчаном).

* Пошанівок – 1) те саме, що шана; 2) добрий догляд за чим-небудь.

** Святоблівість – найщиріша повага, шана.

*** Закумуляовано – закріплено, міститься.

**** Стіг, стогій – округла або чотирикутна із заокругленою вершиною щільно укладена купа снопів хлібних злаків, що зберігається просто неба.

§ 9. СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ФОНЕТИКИ (ФОНОСТИЛІСТИКА)

Вправа 94. Прочитайте текст, поясніть характер його музичності і засоби, якими автор допоміг читачеві почути мелодію тексту.

І. Тихий. Лелеки

Ті журавлі і їх прощальні сурми...
Тих відлітань сюїта голуба...

Натягне дощ свої осінні струни,
торкне ті струни пальчиком верба.

Сумна арфістко – рученьки вербові! –
по самі плечі вкютана в туман.
Зіграй мені мелодію любові,
ту, без котрої холодно словам.

Л. Костенко

Фоностилістика – це розділ стилістики, який вивчає експресивні властивості *звуків* мови, засоби її милозвучності та засоби поетичної фонетики – *звукопис*, ритміку вірша, римотворення. Фоностилістика також вказує на особливості інтонації як засобу вираження змісту мовлення.

Фоностилістика вивчає функції *звукової анафори*, *звукової епіфори*, *асонансу*, *алітерації*; засоби творення *рими* і *ритміки тексту*.

Вправа 95. Запишіть слова, поставте наголос. Які слова мають варіативне наголошення? Яка роль наголосу у виділених словах? Чи залежить від наголосу значення цих слів?

Вечоровий, завдання, приятель, усмішка, прощання, прощення, також, мабуть, принести, буде, доповісти, напій, повітряний, висіти, старіти, зерно, читання, живопис, довідник, вимова, вірші, дефіс, виразний, обкладинка, позначка, чарівний, чорнослив, тризуб, вичерпний, середина, занести, кроїти, визнання, чисельник, порядковий (числівник), просте (речення), **прошу, шкода, батьківщина.**

Вправа 96. Прочитайте текст. Проаналізуйте особливості ритміки кожної фрази. Чим створено такі особливості ритму і з якою метою? Чого досяг автор зміною ритму в тексті? Що ви можете сказати про темп та інтонування окремих частин тексту? Яких саме?

...Дівчата рухалися міжряддями, повільно наближаючись до шляху. Там, де вони проходили, з соняшниками творилося щось дивовижне. Втрачаючи свій царський дрімотний спокій,

вони зненацька оживали, золоте тарілля, здавалось, само, розгнівавшись, летіло стрімголов назустріч одне одному...

...У передній із дівчат скульптор упізнав Меланію. Так ось яка вона, справжня! Щось майже величне було зараз у її поставі, у погляді, в руках. Не йшла, а ніби напливала із золотого духмяного моря, гордо випроставшись, подзвонюючи у свої золоті литаври*. Захоплена роботою, вона, видно, зовсім не помічала скульптора, їй було не до нього, в неї була своя творчість. Соняшниковий золотистий пилок осідав їй на бровах, на віях. Обличчя натхненно розшарілося і, освітившись якимись новими думками, стало мовби тоншим, інтелектуальнішим, багатшим, в ньому з'явилася сила нових несподіваних відтінків. Де взялися врода, і характер, і чиста ідеальна чарівність ліній!

М. Максименко. Соняхи

Скульптор відчув раптом, як наяву молодіє, як уміння, обдарованість знову повертаються до нього. Запам'ятати, вхопити, виліпити! Отут, зараз, в цю мить!

...Стояв, наче заворожений. Зникло усе стороннє. Бачив лише море соняшників, білу косинку та артистичні вигини чудових рук, що, раз у раз здіймаючись, плавно й натхненно подзвонювали в оті золоті литаври (Олесь Гончар).

Вправа 97. Прочитайте виразно поетичні тексти Л. Костенко. Поясніть, які засоби фоностилістики створили їх риму, ритм, емоційну тональність.

1. Ожиново пташиний ліс.
Озера всі в лататті.
Одну сосонку вишиває
сріблястим шовком павучок.
Із цих озер пили ще динозаври.
І плив туман великоднів русальних.
Але ж біда народу, де на завтра
уже не залишається казок.
2. Не може бути, щоб його – ніде,
без нього людям суетно і сумно,

* *Литаври* – ударний музичний інструмент, що має форму півкулі, отвір якої затягнений шкірою.

- і я гукаю – «Су – ви – де!..
... ви де?»
– Ви де? – Ви де? – відгукується Сувид.
3. Твій хід. В похід! Важка твоя стежа.
4. Прогинається ніч. Попід зорями ходить – а чорна!
Я сьогодні дозорець. Мені тут ближче до зір.
Стережу Україну. Важкі мої думи, як жорна.
В поневолених землях тримати сумно дозир.
Отак живу. Молюсь до України.
Вона не чує. Але я молюсь.
5. Куди іти? Земля обітованна –
вона ж під нами, наша, ось вона!
Та ще й яка, мій Господи, багата!
Лісами щедра, зерном золота.
Міцна зелом, скотиною рогата.
Народом добра, вірою свята.

Вправа 98. Наведіть (випишіть) по два приклади *анафори*, *епіфори*, *алітерації*, *асонансу* з текстів цікавого для вас українського поета (для виконання вправи пригадайте значення виділених літературознавчих термінів).

Вправа 99. Прочитайте тексти і скажіть, який із них ілюструє **книжний** (повний) **стиль вимови** (це середній темп мовлення, чітка вимова звуків і наголосу, у тому числі логічного), а який – **розмовний** (неповний) **стиль вимови** (допускає усічені форми слів, діалектну вимову окремих слів, використовується в неофіційному спілкуванні). Обґрунтуйте свої висновки конкретними прикладами з текстів. Сформулюйте до кожного тексту основну думку.

I. – Скажи мені, друже, – спитав я армійського хірурга Миколу Д., – ось ти працював на фронті півтора майже року. Ти різав сотні людей...

– Тисячі, – спокійно поправив мене хірург.

– Тисячі...

Я заплющив очі, намагаючись уявити собі страждання, зойки тисяч людей, тисячі благальних очей – о, скажіть, докторе, скажіть!..

– Який величезний труд! Яке напруження всіх почуттів! – подумав я вголос.

– Звичка.

– Так?.. Можливо. І ще скажи мені – коли ти кидався отак щодня за звичкою в саме полум'я людських страждань, що

ти знайшов там, у людині? В тій безлічі й різноманітності каліцтв чи знайшов ти будь-що невідоме, нове; яку-небудь тайну в людині на війні? Чи ти далі свого ножа не бачив і нічого не знайшов?

— Знайшов! — сказав мій друг і заходив по кімнаті... Я стежив за ним очима і, признатись, заздрих йому: я в глибині душі благоговів перед його фахом. Рятуння людського життя й полегшення страждань завжди здавались мені найвищим, найблагороднішим покликанням людини.

— Воля! — промовив хірург, спинившись і навіть гупнувши своїм здоровим мужичим кулаком по столу. — Людина на війні — це воля. Є воля — є людина. Нема волі — нема людини. Скільки волі, стільки й людини, — ось що я знайшов (О. Довженко).

II. БУДЬМО ЩАСЛИВИ

Усі на світі хочуть бути щасливими. Й існує лише один спосіб знайти своє щастя — так вважав американський психолог Дейл Карнегі. Для цього треба навчитися керувати своїми думками. Запам'ятаймо: ми щасливі або нещасні не тому, що чогось не маємо або маємо, кимось є чи не є, деє перебуваємо чи не перебуваємо, — наше щастя визначається тим, що ми про все це думаємо.

Наприклад, двоє можуть бути в одному і тому ж місці і займатися однією і тією ж справою. Обидва можуть мати приблизно однакову кількість грошей і займати однако-ве суспільне становище. І все ж один з них почуває себе щасливим, а другий нещасним внаслідок неоднаковості в умонастрої. За твердженням Шекспіра, ніщо не є ні гарним, ні поганим — усе залежить від того, як ми дивимось на речі.

А ви хочете стати щасливим? Якщо так, тоді уважно прочитайте наступну мудру пораду й неодмінно застосовуйте її у практиці. Отож, усякий раз, коли ви виходите з дому, втягніть підборіддя, тримайте високо голову і вщерть наповніть легені повітрям. Спрагло всмоктуйте сонячне світло. Вітайте друзів посмішкою і вкладайте душу в кожне рукостискання. Не бійтеся того, що вас неправильно зрозуміють, і не витрачайте ані хвилини на розмірковування про своїх ворогів.

Спробуйте твердо вирішити, чого ви хочете досягти, а тоді, не відхиляючись, рухайтесь безпосередньо до мети. Думайте про чудові справи, які ви збираєтесь здійснити.

І з часом помітите, що підсвідомо хапаєтесь за всі найнеобхідніші для вас можливості, котрі б сприяли наближенню цієї мрії (*З журналу*).

Вправа 100. Запишіть текст у віршованій формі. Зачитайте свій текст. Що слугувало підставою для саме такого вашого запису? Поясніть особливості ритміки і темпу читання.

Моя мелодійна мово! Мое українське слово! В тобі – шепотіння поля і клекіт орлів на волі; шорсткі обійми стодоли і липовий мед, і бджоли; і стиглі яблукопади, і громовиць тиради; і колискова у спальні, і рушники поховальні; і ухання вечорниче, й зоря моя полунична, в тобі мантачки* і коси, і полудень стоголосий; і сходи нової поеми, і квантові філософеми; в тобі – всі віхи, всі долі, всі соняхи й тополі, усі перелази і стріхи, всі сподівання та втіхи, і гострі леза, і перці, і квіти в моєму серці – усе в тобі, моя мово, мое українське слово! (*Лесь Танюк*).

Вправа 101. Побудуйте і запишіть речення зі словами *стукіт, тупотіння, гул, шепіт, гомін, м'явкання*. Перебудуйте ці речення, замінивши іменники зі «звуковою семантикою» звуконаслідувальними словами.

Вправа 102. Пригадайте правила чергування *і-й, з-із-зі*, варіативності дієслівних форм на *-ти/-ть, -ся/-сь*. Письмово кожне правило проілюструйте власними прикладами (окремими реченнями або текстом).

Вправа 103. Доберіть і промовте десять звуконаслідувальних слів, якими можна відтворити звуки живої природи. З кількома (трьома-чотирма) з них створіть і запишіть пейзажну замальовку.

І. Айвазовський. Ніагарський водоспад

* *Мантáчка* – вузький дерев'яний плоский брусок для гостріння коси, укритий шаром смоли з піском.

Перевір себе

1. Що ми відносимо до орфоепічних норм української мови? Чому не можна порушувати літературну норму?
2. Які розділи науки про мову ви знаєте? Що вивчає кожен із них?
3. Які основні правила вимови звуків (орфоепії) в українській мові? Сформулюйте їх. Наведіть приклади.
4. Назвіть основні правила написання ненаголошених голосних. Наведіть приклади.
5. Які основні правила переносу слів з рядка в рядок? Наведіть приклади.
6. Чи є в румунській мові звуки, які позначаються не однією, а двома буквами?
7. Чи бувають шиплячі звуки довгими? Чи можуть подовжуватися звуки, що передаються буквою **щ** і буквосполученнями **дж**, **дз**? Чому?
8. Що спільне і що відмінне в румунській та українській графічних системах (alfabet – азбука)?
9. Назвіть основні правила написання ненаголошених голосних. Наведіть приклади.
10. Коли пишемо знак м'якшення? Наведіть приклади.
11. Назвіть основні випадки чергування [y] з [в], [і] з [й].
12. Назвіть основні правила написання слів іншомовного походження. Наведіть приклади.
13. Як ви розумієте поняття *інтонація речення* й *інтонування висловлення*?
14. Що таке *римований поетичний текст* і що таке *білий вірш*?
15. Чи норми літературної вимови є засобами фоностилістики? А дикція?
16. Чому українську мову називають повнозвучною?

Мовний тренінг з теми «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія»

- **Перегляньте лайфхаки з української мови за посиланнями:**

https://www.youtube.com/watch?v=PsMI4GSD_js;
https://ukr-lifehacks.ed-era.com/1lec/cherguvannya_u_v.html;
<https://www.youtube.com/watch?v=wMdTR9EQ1t0>.

- **Виконайте тести за посиланнями:**

http://ridnamova.kiev.ua/html_test/1.1-test.html;

http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/2.2-test.html;
http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/1.3-test.html;
http://ridnamova.kiev.ua/html_test/2.1-test.html;
http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/1.2-test.html;
http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/2.3-test.html;
http://ridnamova.kiev.ua/html_test/1.4-test.html.

- **Напишіть власне висловлювання (не менше 100 слів) за допомогою програми Microsoft Office Word на тему «Без історичної пам'яті не буває майбутнього».** Надішліть свою роботу на e-mail учителя, який ознайомиться з вашими роботами, зачитає (за вашою згодою) найкращі.

ОРФОГРАФІЧНА НОРМА

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **розрізняти** форми слова і спільнокореневі слова, правильно використовувати їх у мовленні;
- **виконувати** морфемний і словотвірний аналіз слова;
- **знаходити і пояснювати** вивчені орфограми у словах;
- **редагувати** написане згідно з вимогами до мовлення;
- **висловлювати** свої думки і переживання мовними і немовними засобами;
- **спілкуватися** через засоби інформаційно-комунікативних технологій, дотримуючись норм української літературної мови.

§ 10. МОРФЕМНА БУДОВА СЛОВА

Вправа 104. Прочитайте фрагмент вірша – коментаря до теми й поясніть, яку значущу частину слова тут опоетизовано.

Якби не було руки, не було б рушника,
якби не було свічки, не було б свічника,
якби не було курки, не було б курчати,
якби не було риби, не було б рибалки,
якби не було весла, не було б весляра...

Переклад з Р. Писарського

Слово може бути побудоване по-різному. Незмінна частина слова – це корінь, а змінювані частини слова – суфікси і префікси. Усе це разом – основа слова. Частина слова, яка змінюється за вимогами тексту, – це закінчення. Морфемами у слові є:

основа – частина слова до закінчення: перелісок □;

корінь – частина слова без суфікса і префікса (саме корінь вказує на лексичне значення слова і може бути спільною морфемою для слів, що в той чи інший спосіб пов'язані з цим значенням): перелісок;

суфікс – частина слова після кореня перед закінченням (може надавати слову нового відтінку значення або творити нове слово): перелісок;

префікс – частина слова перед коренем (теж або лише видозмінює значення слова, або творить нове слово): перелісок;

закінчення – змінна частина відмінюваного чи дієвідмінюваного слова (може бути і морфологічно не виражене – нульове): перелісоком; лісоком;

постфікс – частина слова, що стоїть після закінчення: одягну^лся.

Порівн.: брат □, братів □, побратим □, побратали ся.

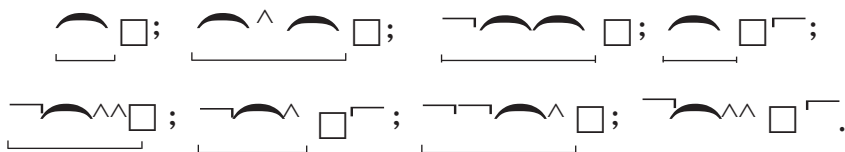
Вправа 105. Назвіть (вимовте) румунські відповідники термінів: *основа, корінь, суфікс, префікс, закінчення, постфікс*. Чи є щось спільне у звучанні цих слів-термінів? Чому?

Вправа 106. Запишіть слова і позначте їх морфемну будову. У яких словах вам було важко визначити морфему? Чому?

Ранок, біль, брат, син, край, земля, селом, Петро, Миколою, жінкою, що, чому, який, ого-го, авжеж, знати, братися, взути, йти, гратися, перезирнутися, перемелеш, прийшов, прийшла, неспокійного, добрим, найзвичайнісіньким, безвідповідальним, видовжений, по-нашому, по-українськи.

Вправа 107. Доберіть відповідно до схем морфемної будови слова української мови, запишіть їх. Скористайтеся, у разі необхідності, морфемним словником.

Вправа 108. Запишіть у стовпчик слова румунської мови, перекладіть їх українською мовою, позначте морфемну будову румунських і українських слів.

Jumătate, fericire, dezvoltare, cursivitatea, clar, expresiei, tezaurul, neaccentuat, atenuare, Iași.

Вправа 109. Прочитайте тексти і випишіть з них слова: а) з суфіксами; б) з суфіксами і префіксами; в) з основою, яка збігається з коренем (без суфікса і префікса); г) з постфіксом.

1. Я на гору круту крем'яную
буду камінь тяжкий підіймать
і, несучи вагу ту страшную,
буду пісню веселу співать (*Леся Українка*).
2. Я есть народ, якого правди сила
ніким звойована ще не була.
Яка біда, яка чума мене косила,
а сила – знову розцвіла (*П. Тичина*).
3. І так мовчання закричить!
І крізь роки не відгадаєш,
то сніг найперший чи
печаль небесна опадає (*Б. Бунчук*).
4. Ні сил, ні крил не мав,
щоб небо кресонуті,
ти все життя літав
на парашуті (*М. Івасюк*).
5. За руки побравшись,
ми вперше дорогу відкрили –
вона ще не знала,
куди привести нас повинна (*С. Майданська*).
6. Якби мені не тиночки
та й не перетинки,
ходив би я до дівчини
щодня, щогодинки (*Народна творчість*).

Спільнокореневими називаються слова, які мають однаковий корінь, тобто мають у своєму лексичному значенні щось спільне. Наприклад:

сад – садівник – садбвий – садити – висадити – пересаджений;

серце – серцевина – серцеїд – сердечний – спересердя;

чорний – чорнило – чорниці – почорніти – чорніючи – зчорнілий – чорнота;

праця – працівник – опрацювати – перепрацюватися – працелюбний – співпрацюючи – непрацюючий;

дід – дідусь – дідів – дідівський – дідівство;

ноша – носити – зношений – зноситися – переносити – виношувати – виношуючи – перенісиш.

Вправа 110. Запишіть два ряди спільнокорених слів (п'ять-шість слів у рядку) румунської мови, перекладіть їх по-українськи і з'ясуйте, чи є ці відповідники спільнокореневими і в українській мові.

Вправа 111. Перекладіть письмово українські слова румунською мовою і з'ясуйте, чи будуть вони і в цій мові спільнокореневими.

Вітер –	Батько –	Ліс –
вітрище –	батенько –	лісник –
вітряк –	батьківський –	лісовик –
вітерець –	прабатьківщина –	узлісся –
вітряний –	по-батьківськи –	перелісок –
вітряно –	безбатченко –	пролісок –
провітрити –	батьків –	лісистий –

Вправа 112. Поясніть усно значення слів і з'ясуйте, чи вони спільнокореневі. З виділеними словами складіть речення і запишіть їх.

Інтегральний – інтеграційний, декоративний – декоративний, **музикальний** – музичний, лікарський – лікарський, дефектний – дефективний, **іноземний** – іншомовний.

Вправа 113. Перепишіть слова, виправивши орфографічні помилки. Усно обґрунтуйте свій вибір.

Буквенний, журавлинний, преморський, деревянний, осіній, крижанний, здоровений, займеник, бесмертний, склянний, примудрий, прирва, відзвеніти, розріся, телефонний, полотнянний, росподіл, вітпочинок, пребережний.

Вправа 114. Напишіть цікаве есе на тему «Прости – і звеличиш себе», використовуючи потрібні вам слова із п'яти запропонованих рядів.

1. Час – часовий – передчасний (дочасний) – сучасний.
2. Вік – віковичний – вікопомний – (з)вікувати – зроду-віку – довіку (навік-віки).
3. Жити – зжитися – пережиток – віджилий – життя.
4. Простити – прощати – прощення.
5. Великий – велич – звеличити – звеличення.

§ 11. ОСНОВНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Вправа 115. I. Виразно прочитайте текст. Випишіть виділені слова і в дужках вкажіть, яким способом утворене кожне з них.

II. Чи збагачує цей текст вашу громадянську й історичну компетентність?

Зразок: чужиною (суфіксальний).

Шуміла хуртовина над нашою землею... **Переколючу-вала** нам усе життя. Кидала нашими головами, як вихорі снопами по сірому полю. **Позакидала** нас світами.

О. Новаківський. Гори

Одних, щоб шляхи далекі та важкі вертали по **безкраїх** просторах рідної землі. Від Галича – до Дністра, від Славути – до Сяну річки. Любити рідну землю щоб **навчилися**... Одних з нас – щоб **чужиною** холодною скиталися... Одних за

моря погнала. До рідних, що від злиднів колись свою землю кидали, нової **батьківщини** шукали... Щоб тепер рідний край свій старий під час хуртовини рятувати помагали...

Позакидала нас хуртовина світами.

Не на день, не на два, не на місяці – на роки цілі, **на десятиліття**...

Хто з нас побачить ще рідну свою землю?.. А хто тільки у снах тужливих блукатиме по рідних **нивах запашних**?.. (А. Крушельницький).

В українській мові виділяють морфологічні й неморфологічні способи творення слів.

Морфологічні способи словотворення:

1) **безафіксний** (основа збігається з коренем): *неук, насип, синь, земля, чаша, переклад, захист, зелень, захід, перепис*;

2) **суфіксальний**: *ран-н-ий, дощ-ов-ий, чит-ач, добр-от-а, чаш-к-а, бадьор-ість, сум-н-ий, чорнобиль-ськ-ий, фарб-ува-ти, криж-ин-а*;

3) **префіксальний**: *при-бігти, анти-гуманний, до-нині, не-сила, про-весна, розі-гнати*;

4) **префіксально-суфіксальний**: *що-ден-ний, при-місь-кий, про-ліс-ок, без-турбот-н-ий, роз-шмат-ува-ти, ви-ставл-я-ти*;

5) **постфіксальний** (за допомогою постфіксів): *який-сь, де-сь, взяти-ся, сподівати-ся, хто-небудь* (порівн.: суфіксально-префіксально-постфіксальний: *заручитися, видивлятися, розтанцюватися, віднікуватися*);

6) основоскладання:

а) за допомогою сполучних голосних: *лист-о-пад, чорн-о-зем, мороз-о-стійкий, житт-є-радісний*;

б) без сполучних голосних: *всюди-хід, кіно-зал*;

в) з початкових частин слів (скорочення слів): *зав-маг, проф-ком, юн-нат, військ-кор, обл-викон-ком*;

г) з початкових частин першого слова і повного другого: *госпрозрахунок, медсестра, райцентр, спортбаза, телебачення, редколегія*;

7) **словоскладання**: *хліб-сіль, соціально-побутовий, ракета-носіє, прес-центр, фільм-опера, пілот-інструктор, салон-перукарня*;

8) **скорочення слів (аббревіація)** – *рагс* (реєстрація актів громадянського стану), *ВНЗ* (вищий навчальний заклад), *ТЮГ* (театр юного глядача), *ЗОШ* (загальноосвітня школа), *НОП* (наукова організація праці), *КНУ* (Київський національний університет).

Неморфологічні способи словотворення:

1) **морфолого-синтаксичний** (перехід слів з однієї частини мови в іншу): *вартовий, перехожий, молодий, майбутнє, потерпілий, набережна*;

2) **лексико-семантичний** (переосмислення значення слова – утворення омонімів): *Чернівці* (місто) – «*Чернівці*» (кінотеатр); *корінь* (дерева) – *корінь* (у математиці, мовознавстві); *схід* (сторона світу) – *Схід* (узагальнена назва країн Східної Європи);

3) **лексико-синтаксичний** (злиття часто повторюваного сполучення слів в одне слово): *сього(цього) + дня = сьогодні, на + швидко руку = нашивидкуруч, має + бути = мабуть, спаси + Бог = спасибі, вельми + шановний = вельмишановний, вічно + зелений = вічнозелений.*

Вправа 116. Відновіть (усно) пропущене у рядку слово.

З р а з о к : високий – якість – високоякісний.

1. Добрий – ... – добросусідський.
2. Модель – ... – авіамодельний.
3. Природа – ... – природозахисний.
4. Високо – ... – високоавторитетний.
5. Людина – ... – людинолюбний.

Вправа 117. Доберіть по два приклади на кожний спосіб словотворення в українській мові, запишіть слова кожного способу словотворення.

Вправа 118. Утворіть слова із зазначеними у вправі коренями: 1) суфіксальним способом (запишіть у перший стовпчик) і 2) суфіксально-префіксальним способом (запишіть у другий стовпчик). Які труднощі виникли під час виконання вправи?

Ніс-, бра-, віз-, біг-, сіл (сіль-), горд-, школ-, зелен-, чист-, вечір-, дощ-, зна-.

Вправа 119. Запишіть слова, вставивши на місце крапок, де це потрібно, дефіс. Зробіть морфемний аналіз слів, з'ясуйте, які морфеми українські, а які – іншомовного походження. Незнайомі слова знайдіть у словнику і поясніть їх значення та правопис.

Анти..под, архі..важливий, генерал..лейтенант, екс..президент, зоре..пад, екстра..ординарний, ін...новація, ір..реальний, квазі..науковий, контр..адмірал, контр..революціонер, напів..сон, пів..Європи, псевдо..науковий, п'яти..денний, тонно..кілометр, ультра..звуковий, ультра..модний, член..кореспондент.

Вправа 120. Утворіть складні слова (іменники, прикметники, дієслова) з двох самостійних лексем. Яким способом словотвору ви скористалися? Усно поясніть правопис цих складних слів.

Зразок: земля + міряти → землемір.

Сам + ходити, пара + возити, пара + плавати, місяць + ходити, тепло + проводити, електрика + проводити, тепло + мережа, вода + нагрівати, електрика + монтувати, сталь + варити (плавити), вугілля + видобувати, сміття + збирати, буря + віяти, сміття + звалювати, сонце + сяяти.

Вправа 121. Визначте усно лексичний склад понять, виражених поданими словами. Введіть у речення виділені слова і поясніть, як ви встановили їх рід.

Зразок: рагс – реєстрація актів громадянського стану.

Рагс, держстрах, **ЗОШ**, **СНІД**, **НЛО**, **УНР**, **ЗУНР**, **ЧНУ**, **ТЮГ**, облдержадміністрація, педучилище, філфак, істфак, медуніверситет, військкомат, **ГЕС**, **ВАК**, **виш**.

Вправа 122. I. Побудуйте речення з наведеними словами і запишіть їх. Усно поясніть, у текстах яких стилів вживається кожне слово. Який словотворчий компонент увиразнює основне значення слова?

II. Доведіть, що слова *молодий*, *молода*, *наречений*, *вартовий*, *військовий*, *майбутнє* утворені морфолого-синтаксичним способом. З якої частини мови перейшло кожне з цих слів у ті, які наведені?

Благочинний, вельмишановний, високоповажний, добродійність, безгосподарність, українознавець, суперзірка, по-українськи, авторитетно.

Вправа 123. Випишіть слово, яке відрізняється від інших слів у рядку способом творення. Вкажіть, яким способом утворене виписане слово.

1. Учительський, приморський, думка.
2. Перебудова, навесні, бездоріжжя.
3. Віднести, вимірювати, уквітчати.
4. Приземленість, приземлено, земляний.
5. Річковий, прирічний, прибережний.
6. Захищати, захищений, беззахисний.

Вправа 124. Прочитайте речення з казок і усно поясніть, які з виділених слів утворилися методом редуплікації (повного або часткового повторення словотворчого афікса, кореня, основи або цілого слова для побудови слів чи описових форм тощо).

1. А Зайчик Побігайчик побіг собі **скік-поскік**. 2. І рибка – **шубовість** у воду, то тільки її і бачили. 3. Тільки хвіртка за ним **рип-рип**. 4. **Плиг-плиг, плиг-плиг** – опинилося жабеня біля великого озера. 5. «**Га-га-га-га!**» – почулося вже аж за палацом. І зник з царівною мельників син. 6. І тільки сухе гілля під ногами видавало втікачів – **хрусь-хрусь, хрусь-хрусь**. 7. Рибалка **смик**, а русалка і вчепися за вудилище.

Вправа 125. Знайдіть в українській газеті і випишіть по три речення зі словами, утвореними способами словоскладання та основоскладання. Нові чи давно відомі для вас ці слова? Скільки коренів у цих словах?

Вправа 126. Проілюструйте власними прикладами такі правила: 1) слова з першою частиною **пів-, напів-, полу-** пишемо разом; якщо після **пів-** є букви **я, ю, є**, то пишемо апостроф; 2) через дефіс з першою частиною **пів-** пишемо слова з наступною власною назвою.

Вправа 127. Утворіть і запишіть слова. Обґрунтуйте ваше написання слів з **пів-, напів-**.

Пів + аркуш, напів + ватман (*сорт папери*), пів+слива, пів+ящик, пів+Київ, напів+провідник, напів+сон, напів+дрімаючи, пів+олівець, пів+Європа, пів+Азія, пів+цистерна, пів+відро, пів+картоплина, напів+живий, пів+острів, пів+година, напів+гнилий, полу+день.

Вправа 128. I. Напишіть твір-роздум на тему «Правда ясніша від сонця, та її зі свічкою шукають».

II. Напишіть твір-роздум на тему «Я прагну досягти загальнокультурної компетентності».

§ 12. СЛОВТВІР ПОВНОЗНАЧНИХ ЧАСТИН МОВИ

Вправа 129. Перекажіть текст, увівши в нього на місце крапок географічні назви, які пов'яжуть оповідь з вашим рідним краєм або знайомою гірською місцевістю. Про яку річку, які гори писав у повісті «Тіні забутих предків» автор?

Знизу підіймався до Івана і затоплював гори глухий гомін ріки..., а в нього капав час од часу прозорий дзвін колокільця* З-за галузки смереки виглядали зажурені гори, ... напоєні сумом тіней од хмар...

Гори щохвилини міняли свій настрій: коли сміялась царинка**, хмурився ліс. І як трудно було вдивитись у те рух-

* Колокільце (застаріле) – дзвіночок.

** Царинка – невелике пасовище при садибі в горах або в лісі, призначене для сінокошу.

ливе обличчя гір, так трудно було дитині спіймати химерну мелодію пісні, що вилась, тріпала крильцями коло самого вуха і не давалась.

Одного разу він покинув свої корови і подряпавсь на самий верх. Ледве помітною стежкою підіймався вище і вище, поміж густі зарослі блідої папороті, колючої ожини й малини. Легко перескакував з камінця на камінчик, перелазив через повалені дерева, продирався крізь гіллячки кущів. За ним підіймався з долини вічний шум річки, росли гори і вже вставав на крайнебі блакитний привид... Довгі плакучі трави крили тепер боки гори, дзвінки корів обзивались, як далеке зітхання, все частіше попадалось велике каміння, що далі, на самім вершку, творило хаос поламаних скель...

Під ногами Івана кожний камінь вкривали рудаві мохи, грубі, м'які, шовкові. Теплі і ніжні, вони ховали в собі роззолочену сонцем воду літніх дощів... Тут Іван сів одпочити (За М. Коцюбинським).

Словотвір іменників на позначення назв жителів населених пунктів

Схема творення форм множини назв осіб за місцем проживання (За В. Горпиничем)

Топонім	Кінцевий формат топоніма	Суфікс творення	Фонетичні зміни	Приклади
Вінниця	-иц-я	-ан-и	и-ч	вінничани
Козелець, Тростянець	-ець-		и-ч, -е- випадає	козельчани, тростянчани
Дубівці, Чернівці	-івц-і		и-ч	дубівчани, чернівчани
Липецьк, Хмельницький	-цьк -цьк-ий		и-ч -к- випадає	липечани, хмельничани
Луганськ	-анськ-ий		суф. -ськ- випадає	луганчани
Любляни Перемишляни Богородчани	-ан-и (-ян-и); -чани	-ан-и (-ян-и); -чан- + -ц-і		люблянці, перемишлянці, богородчанці

Топонім	Кінцевий формат топоніма	Суфікс творення	Фонетичні зміни	Приклади
Баштанка	-анк-а	-ан-, -ян- + ц-і	-к-а випадає	баштанці
Тернопіль Бориспіль Миропіль	якщо другий корінь топоніма -поль (-піль)	-чан-и, -ц-і		тернопільчани, тернопільці; бориспільці, бориспільчани; миропільчани, миропільці
Лозуватка	-уватк-а	-ц-і	-к-а випадає	лозуватці
Ніжин, Яготин	-ин			ніжинці, яготинці

Утворення назв жителів чоловічого і жіночого роду

Іменник-назва особи за місцем проживання	Кінцевий формат	Суфікс творення	Назва жителів чоловічого роду	Суфікс творення	Назва жителів жіночого роду
житомирці	-ц-і	-ець	житомирець	-к-а	житомирка
кияни, чернівчани	-ан-и, -чан-и	-ин	киянин, чернівчанин	-к-а	киянка, чернівчанка
одесити, словаки, поляки	-ич-і, -ит-и, -ак-и, -як-и, -чак-и, -ук-и, -юк-и	-ич,-ит, -ак (-як), -чак, -ук (-юк)	одесит, словак, поляк	-ич,-ит, -ак (-як), -чак, -ук (-юк) + к-а	одеситка, словачка, полька

Вправа 130. Від іменників-топонімів утворіть у формі однини і множини назви осіб чоловічого і жіночого роду за місцем проживання.

Буковина, Галичина, Гайсин, Кременець, Луцьк, Козятин, Липецьк, Суми, Ужгород, Харків, Миколаїв, Дрогобич, Сілець, Новоселиця, Умань, Черкаси, Чернігів, Мигалівці, Бразилія, Відень, Париж, Лондон, Прага, Таллінн.

Творення прикметникових форм від різних географічних назв

Випадок зміни приголосних при творенні прикметникових форм за допомогою суфіксів <i>-ськ-</i> та іменників за допомогою суфікса <i>-ств-</i>	Приклади
Г ж + $\widehat{\text{ськ}}$, $\widehat{\text{ств}} = \widehat{\text{зьк}}$, $\widehat{\text{зтв}}$ З	Рига – ризький, Прага – празький, Буг – бузький, Париж – паризький, Запоріжжя – запорізький, Кавказ – кавказький, боягуз – боягузтво
К ч + $\widehat{\text{ськ}}$, $\widehat{\text{ств}} = \widehat{\text{цьк}}$, $\widehat{\text{цтв}}$ Ц(Ь)	Кременчук – кременчуцький, козак – козацтво, Галич – галицький, Дрогобич – дрогобицький, Козелець – козелецький, Вінниця – вінницький
Х ш + $\widehat{\text{ськ}}$, $\widehat{\text{ств}} = \widehat{\text{ськ}}$, $\widehat{\text{ств}}$ С	Чехія – чеський, Сиваш – сиваський, Іртиш – іртиський, Одеса – одеський

Увага! Винятки: казахський, тюркський, баскський, меккський, нью-йоркський.

Творення іменників із суфіксом *-ин-* від прикметників із суфіксом *-ськ-*, *-цьк-*

Випадок зміни приголосних при творенні іменників із суфіксом <i>-ин-</i> від прикметників із суфіксом <i>-ськ-</i> , <i>-цьк-</i> , <i>-зьк-</i>	Приклади
$\widehat{\text{ськ}} + \widehat{\text{ин}} (а) = \text{щ(ина)}$	київський – Київщина, одеський – Одещина
$\widehat{\text{цьк}} + \widehat{\text{ин}} (а) = \text{чч(ина)}$	німецький – Німеччина, турецький – Туреччина
$\widehat{\text{зьк}} + \widehat{\text{ин}} (а) = \text{жч(ина)}$	воронезький – Воронежчина

Увага! Галицький – Галичина.

Вправа 131. Від іменників утворіть прикметники за допомогою суфікса **-ськ-**. Складіть із утвореними прикметниками (на ваш вибір) шість речень і запишіть їх.

Кременець, Луцьк, Дрогобич, Страсбург, Париж, Прага, Галич, чех, Нью-Йорк, латиш, Липецьк, Рига, Новоселиця, Відень, Сиваш, ткач, перекладач.

Вправа 132. I. Від прикметників з суфіксами **-ськ-, -цьк-, -зьк-** утворіть іменники. Обґрунтуйте свій вибір.

Чернівецький, галицький, сіверський, волоський, франківський, уманський, турецький, вінницький, гуцульський, миргородський, звенигородський, хмельницький, сумський, черкаський, збаразький, дрогобицький.

II. Складіть діалог з колегою по парті на тему «Туристична подорож».

Вправа 133. Перепишіть слова, виправивши орфографічні помилки. Усно обґрунтуйте свій вибір.

Хмельничина, Острожчина, Одесчина, Туречина, Галичина, Житомирщина, Миргородщина, Дрогобичина, Німечина, Харківщина, Київщина, Чернівщина, Новоселищина.

Вправа 134. Напишіть есе на тему «Що для мене соборність моєї Вітчизни», використовуючи топонімічні назви і назви людей за місцем проживання.

§ 13. СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ СЛОВОТВОРЧИХ ЗАСОБІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Вправа 135. Прочитайте текст уголос, перекажіть його. Випишіть слова, утворені префіксальним способом, і поясніть, чи змінює префікс значення або відтінок значення слова.

НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР

Народний календар – це створена на основі спостережень періодичності явищ природи й багатовікового досвіду народу система вимірювання часу. Найдавнішим способом визначення більших відтинків часу були пори року, спочатку дві – тепла й холодна, весна й зима, згодом чотири – весна, зима, літо й осінь, початок яких припадав, залежно від кліматичних умов, на різний час. З цього поділу виводиться народний поділ часу на весни, літа й зими, а не на роки.

У доісторичну добу в Україні виникла також система вимірювання часу на основі періодичності циклу фаз Місяця, від чого й пішла сама назва місяця як відрізка часу. Наявність цієї системи уже в період праслов'янської спільності засвідчена назвами місяців, спільними для деяких слов'янських народів. Ці назви збереглися і в сучасному християнському календарному іменуванні: березень (або березіль), квітень, травень (травний), червень, липень, серпень, вересень, жовтень, листопад, грудень, січень, лютий (сніжень).

Рік в українському народному календарі складався пер-
вісно з 13 місяців, що збігалися з місячними фазами. Він
починався 1 або 9 березня (старого стилю), чи навіть 1 квітня.
Початок, тривання й кінець народного року визначалися за
астрономічними ознаками. Так само визначалися й прикмети
народних обрядів і свят у народному календарі, якими
починалися, розмежовувалися або завершувалися окремі
пори року, сезони сільськогосподарської праці.

Поєднавшись з християнськими святами і днями святих, ці давні народні свята й обряди групуються – відповідно до пір року – у весняний (Благовіщення, Великдень, святого Юрія), літній (Зелені свята, Купала, Іллі), осінній (перша і друга Пречиста, Покрови, Дмитра) і зимовий (Різдво, Новий рік, Водохреща) цикли (За *Енциклопедією українознавства*).

Вправа 136. Складіть буклет для молодших школярів на тему «Дерева-символи» (за українським і румунським фольклором) з використанням стилістичних засобів словотвору.

Вправа 137. Поясніть усно, коли і з якою метою вживаються в українській мові наведені форми і чи є подібні у мові румунській.

1. Спати, спаточки, спатоньки, спатунечки, спатуленьки, спатусеньки. 2. Їсти, їсточки, їстоньки, їстусеньки, їстунечки, їстуленьки. 3. Пити, питки, питоньки, питочки, питусі.

Вправа 138. Виберіть з кожної групи по три слова, письмово поєднайте їх з усіма можливими суфіксами здрібнілості (або пестливості), а потім із суфіксами збільшеності (або згрублості). Підкресліть суфікси й усно поясніть, яким чином такі ж емоційні відтінки можна передати в румунській мові.

1. Мама, тато, брат, сестра, дядько, лебідь, вовк, сокіл, береза, дитина, озеро, ліс, хата, двір, сонце, місяць.

2. Великий, світлий, добрий, злий, синій, білий.

3. Смачно, щедро, голосно, дружно, гірко.

Вправа 139. Поясніть роль суфікса **-уват- (-юват-)** у наведених словах. Якого відтінку значення надає слову цей суфікс? Чи можна сказати «трохи довгуватий», «дещо різкуватий»? Чому?

Довгуватий, дорогуватий, продовгуватий, жовтуватий, різкуватий, кислуватий, різкуватий, гіркуватий, синюватий.

Вправа 140. Прочитайте текст, визначте, яким стилем він написаний. Випишіть з нього виділені слова, поясніть способи їх творення, обґрунтуйте функцію цих слів у тексті.

ОСОБЛИВОСТІ ЛІЦЕНЗУВАННЯ КАБЕЛЬНОГО ТА ЕФІРНОКАБЕЛЬНОГО МОВЛЕННЯ

Для отримання ліцензії на кабельне та ефірнокабельне телерадіомовлення телерадіоорганізація подає заяву, передбачену статтею 14 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», до якої додає дозвіл на проектування

і будівництво кабельної мережі, відповідно до ст. 24 Закону України «Про **телебачення і радіомовлення**», ст. 30 Закону України «Про місцеве **самоврядування в Україні**».

Використання каналів мовлення кабельної мережі виключно для трансляції (**ретрансляції**) **теле-** або **радіо-передач** вітчизняних телерадіоорганізацій, що отримали ліцензії на мовлення (ефірне, кабельне), здійснюється на підставі ліцензії, виданої органом ліцензування відповідно до пункту 49 статті 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», дозволів відповідних **телерадіоорганізацій**.

Пряма трансляція **теле-** або **радіопрограм** власного виробництва здійснюється **телерадіоорганізацією** кабельного мовлення на підставі ліцензії, виданої в установленому порядку Національною радою.

Вправа 141. I. Прочитайте текст відповідно до його ритміки. З'ясуйте ритмо-мелодійну та емоційно-експресивну функції виділених слів. Яким способом вони утворені?

II. Поясніть, як можна сформулювати загальну для всього суспільства культурну компетентність. Чи є наведені тексти одним із джерел поглиблення такої компетентності?

КОЛИСКОВА

Щука риба в морі грає,
Івасик спать лягає.
 Я **рибоньки** да наловлю,
 Івасику да наварю,
 ой я його заколишу.

Івасик буде спати,
 я буду колихати.
 Коли б спало, щастя мало,
 коли б росло, не боліло
 на **голівку** і на тіло.

ПОСІВАНКА

Місяченьку, мій **братик**у,
 зійди рано, постій мало,
 поки я бички позапрягаю,
 жито-пшеницю порозсіваю.
 Роди, Боже, жито й пшеницю
 без кукілю, без метлиці,
 а нам, діткам, по **варяниці***.

* *Варяніця (вареніця)* – виготовлений для вареників, розкачаний як коржик шматок тіста, який іноді варять і без начинки.

Вправа 142. Випишіть із сучасних газет десять речень з абревіатурами. Чи достатніми були контексти для розуміння їх значення? Чи є ці абревіатури загальноновживаними? Яка потреба творення слів способом скорочень? Коли такий спосіб словотворення доцільний?

Вправа 143. Напишіть лист другові (подрузі). Перечитайте його. Слова якого способу словотворення ви використали? Чому саме такі? Надішліть листа електронною поштою.

Перевір себе

1. Який аналіз називаємо морфемним, який словотвірним, а який етимологічним?
2. Назвіть (за своїми спостереженнями або за словником) найуживаніші іменникові, прикметникові, дієслівні, прислівникові суфікси української мови. Яка їх функція (творити нове слово чи іншу форму слова)?
3. Чи мають українська і румунська мови однакові іншомовні префікси? Якщо так, наведіть три-п'ять прикладів.
4. Чим відрізняються слово й основа слова?
5. Які способи словотворення використовуються в українській і румунській мовах найчастіше?
6. Як перекласти румунською мовою назви способів словотворення з української мови?
7. Чи вживаються у румунській мові абревіатури?
8. Яке слово мотивоване, а яке – мотивуюче? Наведіть приклади.

Мовний тренінг з теми «Орфографічна норма (Морфеміка. Способи словотвору. Орфографія)»

► Перегляньте лайфхаки з української мови за посиланнями:

<https://www.youtube.com/watch?v=-rTxQx43Gyg>
<https://www.youtube.com/watch?v=nWtNHckE2zc>

► Виконайте тести он-лайн за посиланнями:

http://ridnamova.kiev.ua/html_test/4.1-test.html;
http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/4.2-test.html;
http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/2.7-test.html;
http://ridnamova.kiev.ua/html_test/2.8-test.html

Вправа 144. Побудуйте і запишіть твір-розповідь з елементами роздуму на тему «Да святиться вода і хліб», використовуючи подані слова і словосполучення. Надішліть свою роботу на e-mail учителя. Вислухайте коментарі учителя щодо вашої розповіді. Поясніть, чому ви обрали саме такі слова з-поміж запропонованих.

Мати-батько, мати і батько; мати-мачуха, мати і мачуха; хліб-сіль – хліб і сіль; рідня-родинонька – рідная родина; сльози-ридання – сльози і ридання; тихо-мирно – тихо, мирно; жито-пшениця – жито і пшениця.

ЛЕКСИЧНА Й СТИЛІСТИЧНА НОРМА

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **пояснювати** лексичне значення слова;
- **користуватися** тлумачним словником, словниками синонімів, антонімів, омонімів, паронімів;
- **правильно визначати в тексті склад лексики з погляду її походження;**
- **уникати** лексичних помилок в усному і писемному мовленні;
- **усвідомлювати і визначати** мотив і мету власної пізнавальної і життєтворчої діяльності.

§ 14. ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Лексикологія – розділ мовознавства, який вивчає словниковий склад мови, або лексику.

Лексикографія – розділ мовознавства, пов'язаний зі створенням словників та опрацюванням їх теоретичних засад.

Лексика – сукупність усіх слів певної мови.

Слово – це звук або комплекс звуків, що має певне значення і вживається в мовленні як самостійне ціле. Отже, зовнішній вияв слова – його звукова оболонка (форма). Слова виконують у мові номінативну функцію (функцію називання). Вони називають предмети, явища, речі, їх ознаки, дії тощо. Усім словам завжди властиве певне значення.

Значення слова – це його співвіднесеність, зв'язок з певними явищами дійсності. *Реальний зміст слова* – це його лексичне значення. Наприклад: *озеро* – природна улоговина, заповнена водою; *легіт* – легенький, приємний вітерець; *синій* – який має забарвлення одного з основних кольорів природного спектра (між блакитним і фіолетовим); *дихати* – фізична дія організму: втягувати і випускати повітря легенями (вдихати і видихати).

Вправа 145. Прочитайте речення, спробуйте пояснити (за зразком), що означають виділені слова. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

Зразок: Суремна (мідь) – мідь, з якої виробляють сурми – музичний інструмент, за допомогою якого скликають людей.

1. **Гомоніла** Україна, довго гомоніла, довго-довго кров степами текла, червоніла (*Т. Шевченко*). 2. Холодні осінні тумани клубочаться угорі і спускають на землю мокрі **коси** (*М. Коцюбинський*). 3. Що ж ти зупинився, гарячий коню? Чи ж господар твій загубив **повідь**? (*Б. Олійник*). 4. Стали хлопчики **провидцями**. Вірші в них – як водограй (*М. Братан*). 5. У нас **кохати** – полюбить сповна і серце з милим вік не розлучати (*А. Малишко*). 6. **Суремна** мідь співає з-над Дністра. І князь рече до воїнів: «Пора!» (*М. Бажан*). 7. Нашу історію **затоплювали** небуттям протягом тривалого часу (*П. Мовчан*). 8. Ліс **співа** то грізно, то шовково, як морська безсмертна глибина (*М. Рильський*).

Групи слів за значенням

Одно-значні слова	мають одне лексичне значення	<i>парта, ложка, говорити, їхати, їсти, сани</i>
	терміни – слова, що мають чітко окреслене значення й поняття у певній галузі науки, техніки, мистецтва	<i>речення, підмет; сюжет, епітет, вірш; анемія, діабет, вірус</i>
Багато-значні слова	мають два і більше значень	<i>голова (людини, капусти, сільської ради), ручка (частина тіла, предмет), сестра (рідна, духовна, медична)</i>
	пряме значення – слово називає реальний предмет, конкретну дію, ознаку тощо	<i>морозець потріскує, стіл стоїть, дівчина грає, гострий ніж, дитина посміхається</i>
Багато-значні слова	переносне значення – коли значення з одного слова переноситься (переходить) на інше слово на підставі <i>подібності</i> (за формою, розміром, кольором, смаком, дією тощо) – це метафора , чи суміжності (одне існує в іншому, названо ціле замість частини чи навпаки) – це метонімія або й синекдоха	<i>морозець розцвів, стіл овочевий, вода грає, гострий біль, Київ посміхається, вода цвіте, туман клубочиться</i>

Увага! Значення слова пояснюють тлумачні словники. Українська мова має одинадцятитомний тлумачний «Словник української мови» на 134 тисячі слів (К., 1970–1980) і «Великий тлумачний словник» (К., 2007) на 250 тис. слів. Уже є п'ять томів двадцятитомного тлумачного словника.

Вправа 146. Відгадуйте слова за їх значенням. До якої групи лексики вони належать? Якими словниками за потреби можна скористатись?

1. Відступ у першому рядку тексту. 2. Повідомлення, що передається телеграфом. 3. Розмова між двома чи кількома особами. 4. Керівник хору, оркестру. 5. Проїзд, прокладений під землею. 6. Підземна залізниця. 7. Завіса з тканин на вікнах. 8. Людина, яка знає багато мов. 9. Невеличкий громадський сад у місті чи селі. 10. Швидкий поїзд. 11. Перша вистава п'єси на сцені. 12. Перерва між двома діями вистави.

Вправа 147. Прочитайте виразно вірш, випишіть з нього слова, вжиті в переносному значенні, поясніть ці значення.

БЛАГОСЛОВЛЯЮ, СИНУ

Сонет

Благословляю, сину, ті роки,
що розчинили тобі настіж двері
у царство творчості, і на папері
лягли слова і ноти у рядки.
І спів поринув хвилями ріки,
немов відлуння звукових феєрій,
і люди віднайшли в твоїм трувері*
жаданий обрій, сонце і зірки.
Всі промені очей твоїх були
продовженням очей моїх. А руки?
А посмішка? Нечувані ще звуки,
відраду й гордощі мені несли
й тепер несуть в погожі дні й коли
дощі голосять на дахах і бруку (М. Івасюк).

Вправа 148. Відгадуйте загадки. Поясніть, на прямому чи переносному значенні слів створюються загадки.

1. Розстелений козушок, на нім посіяний горошок.
2. Один баранець пасе тисячі овець. 3. Хто сам не біжить,

* *Трувер* – середньовічний вуличний поет-співець у Франції.

а стояти не велить? 4. Без сокири і дрючків ставить міст через річки. 5. Впаде з неба – не розіб'ється, впаде у воду – розпливється. 6. Виходило дванадцять молодців, випускало п'ятдесят два соколи на триста шістдесят п'ять лебедів. 7. Усі його люблять, усі його чекають, а хто подивиться – кожен скривиться. 8. Що багато зубів має, та нікого не кусає, навесні багато робить, а зимою спочиває? (*Народна творчість*).

Тренування он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/vocabulary/the_word_and_its_lexical_meaning.html

Вправа 149. Перепишіть речення, над виділеними словами надпишіть, у якому значенні – прямому чи переносному – вони вжиті. Якщо в переносному, то надпишіть спосіб перенесення значення (метафора, метонімія чи синекдоха).

1. **Закохався** вітер у дівча русяве, виніс його з колиби і на хмару поклав (*Д. Павличко*). 2. Карпо став за **двором** і оперся на ворота (*І. Нечуй-Левицький*). 3. **Горять** світи, **біжать** світи **музичною** рікою (*П. Тичина*). 4. Ридма **ридають** хвилі, а морю **пишуть** ріки, що води їх **сміються** від сонця і вітрів (*П. Тичина*). 5. Десять **на дні** мого **серця** **заплела** дивну **казку** любов (*П. Тичина*). 6. **Натомлені** села **вечеряти** сіли під **грушами**, **вишнями** і **небесами** (*М. Вінграновський*). 7. В **день** такий на землі **розквітає** **весна** і **тремтить** од солодкої муки (*В. Сосюра*). 8. **Дорога** є, а друзів тих немає, що так її любили у житті (*А. Малишко*). 9. Ліс іще **дрімає** в передранішній тиші (*М. Коцюбинський*).

Вправа 150. Виберіть три слова й усно побудуйте з ними стільки речень, скільки прямих або переносних значень можуть мати кожне із цих трьох слів.

Затишок, норовистий, духовність, задушевність, гнідий, полонина, дитинство, батьківство, карий.

Вправа 151. Поясніть (письмово) виконану О. Довженком місію на рідній землі. Якою ви бачите свою земну місію? Який спосіб переносного слововживання застосував поет для образності тексту? Які ще засоби образності є в цьому тексті?

Де зорі падають в землю і сонце снує мережі, стоять осокори як люди на золотім узбережжі, їх посадив Довженко колись, півстоліття тому, дівчатонькам на прохолоду, на тінь біля отчого дому (*А. Малишко*).

Вправа 152. Перекладіть усно українською мовою групи слів і назвіть кожну семантичну групу спочатку румунською, а потім – українською.

1. Ianuarie, februarie, aprilie, iunie, iulie, mai, august, decembrie. 2. Furfurie, furculiță, cadă, castron, cratiță, cană, pahar, tigaie. 3. Edificiu, șantier, bloc, șopron, hambar, casă, vilă, garaj. 4. Salcâm, gutui, păr, piersic, nuc, zarzăr, vișin, stejar, brad. 5. Garofiță, vâzdoagă, crizantemă, lalea, mentă, gherghină, liliac, brândușă. 6. Scriere, compunere, cântare, arătură, judecată, adunare, dictare, aprobare. 7. Alună, gutuie, pară, prună, zarzără, piersică, cireasă, nucă, vișină.

Вправа 153. Напишіть твір-роздум на тему «Як сьогодні можна сприймати таку тезу авторки початку XX століття Н. Чайківської: «Не забагай більшого, аніж маєш, не шукай іншого щастя, бо щастя – серед того, що маєш, а не того, що бажаєш мати; твоє бажання не повинно бути понад сили власні»». Зачитайте у класі кілька (два-три) дискусійних творів і дійдіть прийнятого для всіх висновку.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Словничок найуживаніших словосполучень

Розгорнути книгу, перегорнути сторінку, згорнути журнал, відчинити вікно, відкрити планету, розкрити злочин, закрити на ремонт, розплющити очі, відкоркувати пляшку, вимкнути світло, розставити за алфавітом, докладати зусилля, брати участь, набутися досвіду, здобувати освіту, опанувати знання, посісти перше місце, вибороти перемогу, знайти виправдання, натрапити на перешкоди, зустріти людей.

§ 15. ЗМІСТОВІ ВІДНОШЕННЯ МІЖ СЛОВАМИ

Мова – система дуже точна, однак значення деяких слів можна зрозуміти тільки з контексту. Особливо тих, які мають однакову звукову форму, але зовсім різні значення. Це *омоніми*.

Прагнучи якомога повніше передати особливості, відтінки значення назв предметів і явищ навколишнього світу, дій, процесів у ньому, його ознак, мова творить *синоніми*.

А оскільки все у цьому світі змінюється, усе пізнається тільки у зіставленні, особливо з протилежним, мова має у своєму складі *антоніми*.

Омоніми, синоніми й антоніми – лексичні одиниці, засвоєння яких потребує аналізу значення слова. Лексичний запас мовця залежить від кількості засвоєних омонімів, синонімів, антонімів і вмінь використовувати їх у власному мовленні.

Омоніми

Вправа 154. Прочитайте речення, знайдіть у них слова, які однаково звучать і однаково пишуться. Поясніть їх значення.

1. Як голова сивіє, чоловік мудріє (*Народна творчість*). 2. Хліб – усьому голова (*Народна творчість*). 3. У Землі супутник – Місяць, у людини – книжка (*Народна творчість*). 4. Золото добувають із землі, а знання – з книжок (*Народна творчість*). 5. Розплелася густа коса аж до пояса (*Народна творчість*). 6. Коси, коса, поки роса (*Народна творчість*). 7. Погана та мати, що не хоче дітей мати (*Народна творчість*). 8. Сичі в гаю перекликалились та ясен раз у раз скрипів (*Т. Шевченко*). 9. Вплива на сині ріки ясен місяць іздала (*М. Рильський*). 10. Зоре ясна, нам світи на широкі ясні світи (*Л. Первомайський*). 11. Праву руку сперла на клуб, щоб іти в рівновазі (*О. Кобилянська*). 12. Клуб диму вився над вогнищем.

Слова, однакові за звучанням, але різні за значенням, називаються **омонімами**: Він глянув на небо, де **ключем** пролетіли журавлі (*М. Коцюбинський*). Сила тремтючим потоком переливалася в жилах, була **ключем** (*Г. Хоткевич*).

Омоніми поділяються на дві групи. Першу групу становлять **лексичні омоніми**. Вони бувають переважно іменникові і дієслівні: *скат* – колесо і *скат* – схил гори; *скат* – риба; *топити* ворожі кораблі і *топити* піч. Лексичні повні омоніми збігаються в усіх граматичних формах (*вал* – *валу* – *валом*; *коса* – *косі* – *косою* – *на косі* – *коси*).

Омоніми другої групи – це **морфологічні неповні омоніми**. Вони збігаються тільки в частині граматичних форм: *три* – числівник, *три* – дієслово; *мати* – іменник, *мати* – дієслово; *коло* – іменник, *коло* – прийменник.

Є омоніми, які виникли внаслідок запозичення іншомовних слів. Наприклад: *тур* – дика тварина (відоме у давньоруській мові); *тур* (з франц.) – 1) коловий оборот у танці; 2) етап у конкурсах і спортивних змаганнях.

Форми одного слова можуть збігатися з формами іншого; новоутворене слово може збігатися зі старим: *засипати* – спати, *засіпати* – сипати; *відпирати* – відмикати замок, *відпирати* – робити чистим у процесі прання.

Неповні омоніми поділяються на такі різновиди:		
омофони	слова, однакові за звучанням, але різні за написанням	будемо мирити – будемо ми рити, сонце – сон це, в горі – вгорі, ви йдіть – вийдіть, по три – потри
омографи	слова, які різняться наголосом	замок – замо́к, му́ка – мука́; жи́ла – жи́ла́, о́рган – орга́н, бра́ти – брати́, по́тяг – потя́г
омоформи	слова, звучання яких збігається лише в окремих граматичних формах	віз – і́менник, віз – дієслово; став – і́менник, став – дієслово

Омоніми широко використовуються у художній літературі. Вони допомагають створювати каламбури, дотепи. Проте стилістичні можливості омонімії використовує й публіцистика, особливо в полемічно загострених творах: «*Це глина чи цеглина?*» (заголовок у газеті). Омоніми є важливим засобом не лише для досягнення гумористичного чи іронічного ефекту. Наприкінці поетичного рядка вони часто не тільки римуються, а й наповнюються особливою виразністю та силою:

Думи мої, думи мої,
квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас.
Де ж мені вас діти? (Т. Шевченко).

«Лукаш: Ой, скажи, дай пораду,
як прожити без долі?
Доля: Як одрізана гілка,
що валяється долі» (Леся Українка).

Вправа 155. Складіть речення, у яких би подані слова були омонімами.

Бал, гриф, тур, лама, вид, міна, край, мул; точити, переводити, доходити, засипати, топити.

Вправа 156. Поширте речення так, щоб виділені слова набули конкретного значення.

У лісі багато **лисичок**. Упав **лист**. **Віз** дітей. **Ніс** хлопця. Хлопчик заховав **ручку**. Мені не подобається цей **бал**. Дай мені **марку**. Нарешті **став**. Покажи **косу**.

Вправа 157. Запишіть слова у три стовпчики – омофони, омографи, омоформи. Усно введіть чотири пари слів (на вибір) у речення, створивши каламбур. За зразок візьміть уривок із тексту І. Січовик.

Гóri – горі́, обід – обі́д, білок – біло́к, роман – Роман, сонце – сон це, мила – мила, во́ди – воді́, робо́ти – робо́ти, за́мок – замо́к, до ста рости – до старости, шию – шию, віз – віз, стрі́ла – стріла́, доро́га – дорога́, коса – коса.

Зразок.

На вікні стоїть **ірис**,
на столі є хліб **і рис** (І. Січовик).

Вправа 158. Складіть текст «Стежками рідного краю». Обов'язково введіть у нього багатозначні слова, лексичні та морфологічні омоніми.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Словничок найуживаніших словосполучень

Передплачувати газети, сплатити проїзд, укласти договір, скласти іспит, надати слово, схвалити проект, успадкувати цінності, справити враження, виправдовувати довіру, виявити ініціативу, налагоджувати контакти, вживати заходів, оголосити подяку, виголосити промову, оприлюднити факти, підбити підсумки.

Пароніми

Вправа 159. Прочитайте речення. З'ясуйте значення виділених слів. Порівняйте їх звуковий склад. Яким терміном позначені у мовознавстві ці виділені слова?

1. Товарна біржа має **винятково** важливе значення для нашого міста. 2. Такі пільги мали **виключно** співробітники

банку. 3. Ю. Катрук – **дипломант** конкурсу художніх творів «Коронація слова». 4. Іван Кирилович був відомий **дипломат** і міг залагодити справу (*З газети*).

Пароніми – слова, близькі за звуковим складом і звучанням, але різні за значенням. Часто вони мають один корінь, а відрізняються лише суфіксом, префіксом, закінченням, наявністю чи відсутністю частки **-ся**.

Точність мовлення передбачає уміле користування паронімами. Сплутування паронімів призводить до неточності. Їх значення легко визначити за словником. Наприклад: *вникáти* – намагатися зрозуміти суть чогось; *уникáти* – не бажати чогось.

Синтаксичні або лексико-синтаксичні пароніми – результат випадкової співзвучності синтаксичних конструкцій між собою чи з яким-небудь словом: «*Ти йому про Тараса, а він тобі півтораєста*»; початок пісні, яка приписується Марусі Чурай, подається то як «*За світ встали козаченьки*», то як «*Засвистали козаченьки*».

Увага! Пароніми близькі до омонімів, але не тотожні з ними!

Стилістичні можливості паронімів ґрунтуються на їх звуковій близькості. Пароніми використовують для створення каламбурів у художній літературі, уснорозмовному мовленні та в публіцистиці. Наприклад: *У графа профіль, як у грифа...* (*Л. Костенко*).

Вправа 160. I. Розкрийте дужки, обираючи потрібне слово. Запишіть речення. Свій вибір обґрунтуйте.

II. Зі словами, які ви не обрали, створіть свої речення.

1. Продавець розповів про правила та умови (ефектного, ефективного) використання кухонного комбайна. 2. Ця земельна (дільниця, ділянка) була передана дитячому будинку. 3. Порядок утворення (виборного, виборчого) округу визначається законами про вибори до відповідних органів. 4. Встановлення газових лічильників стимулює (економічне, економне) витрачання газу. 5. Працівникові, який дістав виробничу травму, встановлено 45 % втрати (професійної, професійної) працездатності (*З періодику*).

Вправа 161. I. Поясніть значення слів, схожих за звучанням.

II. Складіть речення із чотирма обраними вами парами і запишіть їх. Спробуйте створити чотири речення-каламбури.

Абонент – абонемент, адресат – адресант, гривна – гривня, демонстративний – демонстраційний, дефективний – дефектний, задавати – завдавати, збірка – збірник, інженерний – інженерський, паливо – пальне, питання – запитання, показник – покажчик, професійний – професіональний, рекомендований – рекомендаційний.

Вправа 162. I. Розмежуйте значення паронімів. Доберіть до паронімів типово сполучувані з ними слова, щоб розрізнити значення кожного з них.

Зразок. *Громадянський – громадянська* позиція, *громадянські* почуття; *громадський – громадський* обов'язок, *громадський* діяч.

Пароніми	Слова, що пояснюють, розмежовують їх значення
батьків – батьківський	праця, турбота, портрет, гумор, ласка, голос
бережливо – бережно	ставитися, використовувати, збирати факти
визначальний – визначний	умова, дослідження, твір, подія, роль
вирізнятися – відрізнятися	від інших, на фоні
воєнний – військовий	парад, пісня, союз
гармонійний – гармонічний	людина, стиль
гуманізм – гуманність	людини, епохи
дружний – дружній	сміх, праця, розмова
духовний – душевний	щирість, розквіт, розвиток, розмова
одинокий – одиничний	старість, випадок
писемний – письмовий	пам'ятка, екзамен
робітничий – робочий	колектив, народ, загін, депутат
уява – уявлення	багатий, повний, буйний, помилковий

II. Яка ваша думка: виконання вправи формує вашу інформаційно-комунікативну компетентність чи для цього таких вправ замало?

Тренування он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/vocabulary/homonyms_and_paronyms.html

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Словничок найуживаніших слів-паронімів

Адрес – письмове привітання. **Адреса** – напис на конверті, місце проживання.

Дипломат – особа, яка займається дипломатичною діяльністю.

Дипломант – особа, відзначена почесним дипломом.

Дільниця – адміністративна територіальна одиниця, відділок, філія. **Ділянка** – частина земельної площі.

Особистий – який належить певній особі (особистий підпис).

Особовий – стосується окремої людини (особова справа).

Синоніми

Вправа 163. Прочитайте вірші, випишіть із них слова, якими автор називає снігопад і ліс. Як називаються такі слова?

Ну й зима – хуртеча та вітрюга,
ні проїхати, ані пройти;
третій тиждень небо в завірюсі
падає на землю степову.

Налітає раз у десять років
отака скажена крутія... (Л. Первомайський).

Ой, яка чудова українська мова!
Де береться все це, звідкіля і як?
Є в ній ліс – лісок – лісочок, пуща, гай, діброва,
бір, перелісок, чорноліс, є ще й барак (О. Підсуха).

Синоніми – це слова, різні за звучанням, але однакові або близькі за значенням. Наприклад: *дорога* – *шлях* – *гостинець* – *путівець* – *путь*; *гарний* – *красивий* – *привабливий* – *хороший* – *вродливий* – *гожий* – *чудовий* – *прекрасний*.

Два або кілька синонімів утворюють **синонімічні ряди**, які починаються словом, найбільш нейтральним за змістом та експресивністю: *дружина* – *жінка* (розмовне) – *кохана* (поетичне) – *ладо* (поетичне, застаріле) – *жона* (розмовне, застаріле, діалектне) – *моя* (фамільярне).

Синоніми бувають	Визначення	Приклади
лексичні	слова, подібні за значенням	<i>говорити – казати – мовити – ректи – розмовляти – балакати – гомоніти – базікати – теревенити – мимрити – плести</i>
морфологічні	варіанти форм слів на позначення того самого поняття	<i>зал – зала, гуляє – гуля; питає – пита, (на) білому – (на) білім, батьку – батькові (давальний відмінок)</i>
синтаксичні	різні конструкції, що вживаються для вираження того самого змісту	<i>для створення – щоб створити – з метою створення – за-для створення</i>
словотвірні	префіксально-суфіксальні утворення	<i>спати – спатки – спатуні – спатусі – спатоньки – спатунечки</i>
фонетичні	різняються варіантами звуків	<i>втрюх – утрюх, вмілий – умілий, їти – йти, вчитель – учитель, задовольнити – задовільнити, на ньому – на нім</i>

Залежно від того, якими ознаками синоніми відрізняються один від одного, вони поділяються на: *ідеографічні* (значеннєві, відрізняються відтінками значення: *дивувати – вражати – чудувати – приголомшувати*) та *стилістичні* (закріплені за певним стилем або з нетотожним емоційним забарвленням: *ознаки – прикмети – симптоми; думати – мислити – метикувати*).

Необхідно розмежовувати синоніми *мовні* й *мовленнєві*, тому виокремлюють: 1) загальномовні синоніми – їх синонімічні зв'язки постійні: *затриматися – забаритися – припізнитися, щоб – аби, лоб – чоло, мужній – хоробрий – безстрашний; зараз – тепер*; 2) контекстуальні синоніми – вступають у синонімічні відносини лише в певному контексті: *біла – сива* (голова), *глибока – сива* (історія), *радісний – весняний* (настрій), *пристрасний – вогняний* (поет).

Синоніми засвідчують лексичне багатство мови.

Вправа 164. І. Перепишіть речення, знайдіть у них синоніми і поясніть відтінки значення синонімічних слів.

II. Чи вважаєте ви, що збагачення власного мовлення синонімами є одним зі способів учитися усе життя?

1. Вмирає все в житті, та не вмирає слово... Із небом розмовля, з землею гомонить (А. Малишко). 2. Ходять ночі без словечка і дні не говорять (М. Вінграновський). 3. Три дороги в три боки ведуть, і чоловік обрав собі другу путь (М. Бажан). 4. Та промайнули, зникли дні, умер коваль в самотині (А. Малишко). 5. Ти мене гуцулом називала, та не знала, що в душі гуцула словом ніжним ти вогонь роздула; що роздула ватру, – ти не знала (Д. Павличко). 6. Мама встала, брат підвівся, і мені вставати час (М. Ткач).

Вправа 165. Об'єднайтеся у чотири групи і відповідно доберіть і запишіть усі відомі вам синоніми до українських слів. Перекладіть ці слова румунською мовою. Чия група виявилась найбагатшою на синоніми? Запишіть для себе ті, які ви не знали.

1. Йти.	4. Добрий.	7. Думка.
2. Говорити.	5. Сміливий.	8. Дорога.
3. Працювати.	6. Гарний.	9. Дім.

Вправа 166. Побудуйте (у трьох групах) зі словами обраного вами ряду речення, у яких відтінок значення кожного члена синонімічного ряду був би переконливим. Запишіть найбільш вдалі речення.

1. Старий, давній, древній, предковичний. 2. Вік, епоха, період, пора. 3. Швидко, миттєво, поспіхом, нашвидкуруч.

Вправа 167. Перепишіть синонімічні ряди так, щоб слова розташувалися після слова, яке передає спільне для всіх слів значення найзагальніше й без емоційного відтінку.

Зразок: Маємо ряд: *посередній, так собі, середній, не дуже, не бозна-який, не хтозна-який.*

Запишемо: *середній, посередній, не дуже, не хтозна-який, не бозна-який, так собі.*

1. Насуплений, надутий, злий, сердитий, набурмосений. 2. Білоголовий, сивоголовий, сивочубий, сивий, сивочолий, з побілілими скронями. 3. Користь, зиск, вигода, хосен, набуток, прибуток. 4. Трішечки, ледь-ледь, крапельку, трохи, крихту, крихточку, одробинку, капелюсечку, ось стілець (з відповідним жестом). 5. Сам на сам, наодинці, око в око, ніс в ніс.

Вправа 168. Прочитайте виразно текст, випишіть з нього контекстуальні синоніми, розташувавши слова за правилами синонімічного ряду. З'ясуйте, прикладом якого стилю є цей уривок.

Олена Пчілка. Це ім'я здебільшого прийнято згадувати у зв'язку з її геніальною дочкою Лесею Українкою.

Письменниця жила й творила в складних умовах царських указів і заборон на все, що звалось українським. Тяжко й цілеспрямовано готувала ґрунт, на якому зросли і забуяли таланти її дітей.

На думку Лесі, мати була найкращою, найрозумнішою, найталановитішою жінкою світового рівня. Олена Пчілка походила з Драгоманових. Її предки перебували на дипломатичній службі у Богдана Хмельницького. У роді не переривалися традиції літературні й революційні.

Олена Пчілка

Початкову освіту Ольга Петрівна здобула вдома, під керівництвом батька. У дванадцять років брат Михайло влаштовує її до Київського зразкового пансіону шляхетних дівчиць... У 1928 році Олена Пчілка стала першою жінкою членом-кореспондентом Всеукраїнської академії наук у галузі суспільних наук (І. Денисюк).

Вправа 169. Доберіть по п'ять іменників, які можуть вживатися з прикметниками *премудрий, відданий, пригнічений, контрастний, спільний*, запишіть утворені словосполучення. Чи змінюється відтінок значення прикметника залежно від іменника, з яким його вжито? Чи можна такі ряди словосполучень називати синонімічними? Чому?

Тренування он-лайн за посиланням

<http://webpen.com.ua/pages/vocabulary/synonyms.html>

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Словничок найуживаніших словосполучень

Дякувати матері, вибачте мені, шкодити здоров'ю, повідомити директорів, давати відсіч, запобігати руйнуванню, пропускати помилки, допускати неточність, завдавати шкоди, зазнавати горя, позбавляти прав, навчати мови, повідомляти телефоном, їхати тролейбусом, притаманний художникові, властивий авто- рові, молодший віком, протягом дня, наступного дня.

Антоніми

Вправа 170. Прочитайте речення, випишіть з них слова з протилежним значенням і встановіть граматичний клас пари.

Зразок: сумувати – радіти (*дієсл.*), до – від (*прим.*).

1. І дуб об тій ясній годині, як чорний меч на верховині, торкнувся білої зорі (А. Малишко). 2. І час гойдається, і гори, і день і ніч, і щастя й горе – чи не гойдаємось і ми? (М. Вінграновський). 3. Маленька праця краще за велике безділля (*Народна творчість*). 4. Повихваляв багатого бідак. Але багач хотів щодня подяк (Д. Павличко). 5. Холодна і ненависна над ним нахилилася смерть. Життя недоспівану пісню закреслив навек кулемет (Б. Олійник). 6. Добре, хлопці. Але спершу, милі, од осоту грядку прополіть, бо негоже отакими білими пальцями чіпати чорний хліб (Б. Олійник). 7. В друга ненька старенька, в нього жінка молоденька, а що в мене молодого, – ні кола, ані двора (А. Малишко). 8. Будувати погано – це значить руйнувати (*Народна творчість*).

Антоніми – це слова з протилежним значенням, що виражають несумісні поняття: *радість – смуток, день – ніч, дружити – ворогувати, так – ні, далеко – близько*. Порівн. поняття, пов'язані з чоловічою та жіночою статтю: *батько – мати, син – дочка, брат – сестра*; а також: *качур – качка, лебідь – лебідка*; назви осіб за місцем проживання, національністю, родом занять тощо: *кияннин – киянка, буковинець – буковинка, румун – румунка*.

Як правило, антонімічні пари належать до однієї частини мови: *вечір – ранок, світлий – темний, хвалити – гудити, далеко – близько, над – під*. Порівн. антонімію слова і фразеологізму, який можна пояснити одним словом: *далеко – палицею кинути* (=близько); *темно – хоч голки збирай* (=ясно); *працювати – байдики бити* (=ледарювати); *високий – як пес навприсяжки* (=низький).

Багатозначні слова можуть мати не один антонім, а кілька: *гіркий, злий – солодкий* (перець), *тривожний – солодкий* (сон), *злий – добрий* (чоловік), *свіжий – зів'ялий* (букет), *свіжа – відома* (думка).

Слова антонімічної пари можуть утворюватися за допомогою префіксів (*санітарний – антисанітарний, лад – безлад, інформація – дезінформація*).

Увага! Частка+префікс **не** утворює антонім лише тоді, коли слово з цією часткою набуває значення, протилежного до слова без **не**: *друг – недруг* (=ворог), *холодно – нехолодно* (=тепло), *провідник – непровідник* (наприклад, струму).

Розрізняють антоніми		
Загальнономовні	антонімічні значення яких зрозумілі поза будь-яким контекстом	<i>шити – пороти, за – проти, брати – давати, брати – залишити, так – ні, авжеж – нізащо</i>
Контекстуальні	набувають антонімічних значень лише у певному контексті	<i>близькі – сторонні</i> (люди), <i>теплий – свіжий</i> (ранок), <i>бодьорий – пригаслий</i> (голос)

Вправа 171. Утворіть за допомогою префіксів антоніми до наведених слів, запишіть їх. У яких стилях такі антоніми використовують?

Логічний, ініціативний, помилковий, демократичний, організація, надія, моральність, орієнтація, ідейний, корисливо, симетрично.

Вправа 172. Поясніть усно, чи є антонімами наведені пари слів. Відповідь обґрунтуйте.

Гарний – негарний; багатий – небагатий; правда – неправда; воля – неволя; важко – неважко; легко – нелегко; мало – немало; вірний – невірний.

Вправа 173. Усно визначте частиномовну приналежність слів антонімічної пари. З виділеними антонімічними парами побудуйте і запишіть три речення.

Добре – зле; **ситий – голодний**; вгору – вниз; за – проти; над – під; всі – ніхто (*жоден*); сором'язливий – безсоромний; **темниця – світлиця**; білий – чорний; голосно – тихо; веселощі – смуток; **говорити – мовчати**.

Вправа 174. I. Побудуйте речення так, щоб антонімічна пара вживалася в одному реченні (як антитеза). Запишіть їх.

II. Згадайте прислів'я з антонімами.

Вчора – сьогодні; добре – зле; весело – сумно; з (*чогось*) – у (*щось*); дрібний – краплистий (*дощ*); учений – неук; скупий – щедрий; над – під; злий – незлий.

Вправа 175. Об'єднайтеся в групи. Прочитайте виразно тексти, випишіть групи слів, за допомогою яких побудована антитеза (протиставлення). Які з цих пар слів є загальнономовними, а які – контекстуальними антонімами?

1. Один передбачливо очі прикрив ще за крок до межі, ввійшовши клітиною ночі, тихенько, чи жив, чи й не жив? А інший – на кроки не міряв: ішов, і гримів, і... згорів, і люди відкрили в сузір'ях зіницю нової зорі... Я б вибрав найвищу почессть: у чистім і чеснім бою на чорному мармурі ночі зорю написати свою! (*Б. Олійник*).

2. Усе в цім світі відоме: за щастям – біль. За початком – кінець поеми... І планета виконує свій колобіг по давно вже награній схемі. Є народження й смерть – два стовпи на межі. А між ними – події одвічні: комбінації стріч, і розлук, і жоржин, й варіанти падінь і величчя (*Б. Олійник*).

3. Бо життя безупинно і невблаганно іде до мене, як хвиля на берег. Не тільки власне, а й чуже. Врешті, хіба я знаю, де кінчається власне життя, а чуже починається? Я чую, як чуже існування входить в моє (*М. Коцюбинський*).

4. Я все віднині робити буду, щоб слово «чорний» чистим було. Бабуся твоя була рабою. Була у чорних біла журба... Я навіки захоплений тобою, – маєш, чорна, білого раба! (*Д. Павличко*).

5. Ніхто не міряв серця глибочінь, ніхто не знає меж його, ні краю. Сьогодні гнів з любов'ю підіймаю, а завтра із цвітком – війни криваву тінь. Із смутком – щастя жар, з коханням – біль розлук. І тишу, й моря шум, що дихає солоно, і все кладу в його маленьке лоно, таке беззахисне і дороге від мук (*А. Малишко*).

Вправа 176. Прочитайте обидві статті. Перебудуйте ці тексти так, щоб вони набули антонімічного змісту: 1) нетривкість знань, умінь і навичок; 2) розумова непрацездатність. Які засоби мови допомогли вам виконати завдання? Що вам більше імпонує і чому: словникові тлумачення чи створені вами з протилежним змістом?

1. Міцність знань, умінь і навичок – дидактичний принцип, який означає ґрунтовність засвоєння навчального матеріалу, стійке закріплення його в пам'яті учня, вільне відтворення й застосування на практиці. Таке засвоєння дає можливість успішно набувати нові знання. Міцне засвоєння знань досягається всім ходом навчання. Знання тим міцніші,

чим свідомішою є праця учнів, чим багатший і різноманітніший запас наочних образів, яскравих прикладів, пов'язаних з навчальним матеріалом, чим більше зв'язків було встановлено між фактами та явищами.

2. Розумова працездатність – здатність ефективно виконувати роботу, яка вимагає тривалого розумового напруження. Фізіологічно характеризується довгочасним збереженням необхідних для роботи осередків збудження в корі головного мозку при стійкому гальмуванні інших ділянок кори. Психологічно це виражається в тривалій та інтенсивній увазі до об'єктів спостереження, запам'ятовування, роздумів. Розумова працездатність виробляється у школярів у процесі подолання труднощів, насамперед у навчальній діяльності (З «Українського педагогічного словника»).

Вправа 177. Прочитайте, поясніть зміст прислів'їв, побудованих на антонімах-антитезах. Випишіть і назвіть антонімічні пари. Усно доберіть семантично тотожні або близькі прислів'я з румунської мови.

1. Хто високо дметься, той низько падає. 2. Краще синиця в жмені, аніж журавель у небі. 3. Ситий голодного не розуміє. 4. В одній руці пальці, та не однакові. 5. Поки розумний думає, то дурень уже робить. 6. Порожня бочка гучить, а повна мовчить. 7. Незнайко на печі лежить, а знайко по дорозі біжить. 8. І від солодких слів буває гірко. 9. За що купив, за те й продав. 10. У короткого розуму язик довгий.

Тренування он-лайн за посиланням

<http://webpen.com.ua/pages/vocabulary/antonyms.html>

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Словничок найуживаніших словосполучень

Наражатися на небезпеку, не зважати на втому, багатий на ідеї, високий на зріст, здатний на самопожертву, хворий на грип, зволікати з відповіддю, змилюватися над сиротою, лекції з правознавства, сценарій за твором, за браком часу, за власним бажанням, молодший за брата, медик за освітою, за звітний період, за прикладом, плисти за течією, туга за батьківщиною, був відсутній з поважної причини, черговий по району, наказ по школі, по гривні за штуку, колега по роботі, прийти у справі, заходь у вихідні, на замовлення, на вимогу, на прохання, стати на захист, зосереджений на роботі, спрямований на успіх.

§ 16. ВЛАСНЕ УКРАЇНСЬКІ ТА ЗАПОЗИЧЕНІ СЛОВА

Вправа 178. Прочитайте текст, з'ясуйте, чи всі слова в ньому українсько-го походження. Випишіть слова, невластиві українській мові, поясніть підстави для їх вживання (доречно – недоречно) і визначте стилістичні функції.

Культура наших предків до київської доби поєднувала елементи давньоіранські з тими, що розвинулися під впливом культур Греції і Південного Сходу. Величезний культурний субстрат, що таким чином утворився на території нинішньої України, був відкритим для найрізноманітніших впливів і допливів та водночас мав риси автохтонної стійкості. Культура Київської Русі входила в систему візантійсько-болгарсько-східнослов'янської спільності, але також була пов'язана з культурами Хозарії, країн Центральної і Західної Європи, Північного Кавказу і Закавказзя.

У козацькі й гетьманські часи українська культура виступає як пряма спадкоємиця культури Київської Русі, а її своєрідність і багатоманітність визначаються тим, що Україна й далі залишається не лише торговельним, а й духовним перехрестям Заходу і Сходу, перехрестям ліній, що йшли з Туреччини, Близького Сходу, Індії до Скандинавії, з Італії до Росії, з країн Західної Європи через Польщу. Із Заходу йшли впливи європейського гуманізму, ренесансу, реформації, бароко й просвітництва – політичного і літературного (З журналу).

О. Охупкін.
Богородиця у вишиванці

Власне українські слова становлять найбільшу частину лексичного складу мови. Наприклад: *батьківщина, батьківщина, багаття, напувати, линути, карбованець, малеча, гай, смуга, дружина, козацтво, козачок, бандура, держава, деруни, вареники, галушка, юшка, бублик, корж, кремезний, розкішний, чарівний, яринá, озиминá, борошно, струмíнь, силоміць, либóнь.*

Українським словам властиві	
чергування [о], [е] з [і]	<i>гора – гір, дохід – доходу, зачарований – чарівний, село – сіл, сім – семи</i>
зміна [е] на [о] після шиплячих та [й]	<i>пшениця – пишно, женити – жонатий, шести – шостий, чорний – чернетка; чотири – четвертий, копійка – копійок, краєчок – крайовий</i>
суфікси -ник, -івник, -ець, -овець (-івець) у назвах людей за родом занять	<i>візник, комірник (квартирант), промовець, торгівець (торговець)</i>
іменникові суфікси -ій, -ень, -ищ-, -ин-, -от-, -анн-, -енн-, -аль-, -ив-, -иськ-, -ар-	<i>плаксі́й, красе́нь, дво́рище, дітлаш-ня, голо́та, зроста́ння, знищен-ня, скрипа́ль, печиво, хлопчи́сько, незда́ра</i>
прикметникові суфікси -езн-, -елезн-, -ісіньк-, -есеньк-, -юсіньк-	<i>величезний, довжелезний, гарнісінький, тонесенький, малюсінький</i>
префікси су-, перед-, при-	<i>сувій, сузір'я, сукупний, передчуття, передбачати, прірва, прізвисько</i>

Лексична система української мови формувалася історично тривалий час і за непростих умов. Як мова слов'янська, українська мова має багато спільних з іншими слов'янськими мовами слів, зокрема й успадкованих ними з *праіндоєвропейського* і *праслов'янського* періодів. Наприклад, слова слов'янського походження: *отець, жінка, онук; вухо, ніс, серце, шия, язик, кров, лікоть; звір, журавель, орел, гуска, олень; береза, верба, осика, черемха, кора, полова; сонце, місяць, день, ніч, вечір, весна, вогонь, роса, дим, сніг; дім, вікно, двері; стояти, сидіти, орати, жити, вмирати; мило, шило; сало; кузня, стайня; правда, кривда; пшениця; швець*. Праслов'янське походження мають також слова *весло, свідок, боліти, клепати, киснути, потік, пліт, посол, гнів, стид, гіркий, один, сто, я, ми, він, з, за, при, там, тут*.

Східнослов'янський шар лексики також досить багатий. Наприклад: *батько, дядько; тулуб, щока, кулак; білка, собака, кішка, зозуля, жайворонок, снігур; щавель, хвоц, гречка, осока; світлиця, палати, поміст; урожай, цілина, ярина, озимина, сіножать; пряник, коржик, харч; кочувати; велич; довір'я, журба, затія; дешевий, хороший, сизий, куций; сьогодні, тепер; ненароком*.

Близько 15 % лексики української мови становлять **запозичені слова**. Запозичення з інших мов і сьогодні є джерелом збагачення лексичної системи кожної мови. До найдавніших запозичень в українській мові належать **старослов'янізми**.

Ознаки старослов'янizmів	
церковні терміни	<i>хрест, іконостас, священик, олтар, жертва, псалом, катехизис, гріх</i>
звукосполучення [ра], [ла], [ре], [ле]	<i>врата, враг, глава, глашатай, главенствувати, вредний, плекати, предвічний</i>
звукосполучення [жд]	<i>вождь, вражда, враждувати</i>
[йе] на початку слова	<i>єдиний, єдність, єлейний</i>
суфікси іменників -знь, -тель, -ств, -тай	<i>приязнь, мислитель, братство, глашатай</i>
дієприкметникові суфікси -ащ-, -ящ-, -ущ-	<i>роботящий, грядущий, живущий</i>
префікси воз-, пред-, пре-, со-	<i>вознести, воздвигнути, предтеча, премудрий, соратник</i>
складні слова з початковими компонентами благо-, бого-, добро-, зло-	<i>благодієць, благонадійність, боголюбець, добродійство, злорадний</i>

Запозичалися і неслов'янські слова	
грецизми (релігійна, наукова і мистецька лексика)	<i>ангел, ікона, монастир; грамати́ка, історія, філософія, етнографія; ідея, хорей, комедія, епос, ода</i>
латинізми (зокрема й наукові терміни)	<i>аббревіатура, афікс, інфінітив, літера, екзамен, лекція, студент, директор, дикція, фабула, цирк, колегіум, експонат, конспект</i>
тюркізми (від часів татаро-монгольської навали)	<i>отаман, барабан, буран, кабала, казна, орда, товариш, сарай, ізюм, кавун, баклажан, кизил, базар</i>
галліцизми (запозичення з французької мови, назви військових понять, продуктів, одягу, мистецькі терміни)	<i>азарт, салют, парад; десант, партизан, арена; салон, ложка, рутиня, реформа, режим, прем'єр, екіпаж, купе, шасі, парі, шофёр, дуель, тираж, арсенал, антракт</i>

англіцизми (переважно спортивна лексика, а також інші слова широкого діапазону значень)	<i>фініш, спортсмен, аут, теніс, футбол, хокей, боксер, мітинг, пуловер, кекс, пудинг, партёр, поні, парк, офіс, бар, блок, шхуна, мічман, тендер, інтерв'ю, лідер</i>
германізми (пов'язані з військовою справою та ін.)	<i>броня, панцир, гаубиця, штиль, штаб, офіцер, солдат, акція, вексель, прейскурант, процент; галстук, графин, ролик, рюкзак, пульт, верстат, кран, фуганок, шифер, абзац, бинт, курорт, шприц, кеглі, гантелі, бухгалтер</i>
італійська та іспанська мови слугували джерелом запозичень переважно назв мистецьких понять	<i>арія, віолончель, речитатив, тенор, сценарій, опера, акорд, гітара, серенада, валюта, газета, макарони, карамель, томат</i>
з голландської мови запозичені здебільшого слова, пов'язані з мореплавством	<i>буй, баркас, яхта, бот, флот, каюта, фарватер, вимпел, брезент</i>

Проникали в українську мову і слова з мов, з якими вона в різні історичні часи дуже щільно контактувала:

з **польської**: *кохання, скарб, байка, петрушка, барвінок, повидло, каштан*;

з **російської**: *паровоз, завод, книголюб, декабрист, народоволець, кадет*;

з **румунської**: *бринза, дзер, мамалига, плай*.

Увага! Особливим різновидом запозичень є **кальки**, утворені шляхом перекладу значущих частин слова (рос. *землетрясение* – укр. *землетрус*; *луноход* – *місяцехід*, *вездеход* – *всюдихід*, *безработица* – *безробіття*). Калькування повинно бути виправданим – застосовуватися лише тоді, коли у мові, що запозичає нове поняття, справді немає власних засобів, якими можна означити назване іншою мовою поняття.

Мовлення, у якому часто трапляються незагальноживані, не зафіксовані нормативним словником чужі слова (або й сполучення слів), видозмінені за формою або наголосом з метою пристосувати їх до мови, якою говориш, або в якому накладаються (перемішуються) одиниці двох мов, вважається засміченим. Таке мовлення називають **суржиком**, тобто «мовною мішаниною».

Вправа 179. Знайдіть і випишіть з текстів старослов'янізми, усно поясніть, вжиті вони як норма сучасної літературної мови чи як авторський стилістичний засіб давнього походження.

1. Єсть на світі доля,
а хто її знає?
Єсть на світі воля,
а хто її має? (*Т. Шевченко*).

2. Мова, слово – це найбільш виразне і найкраще виявлення благодаті Святого Духа в людях. Безмежне джерело Святого Духа саме через мову, через слово найбільше розливається по світу, впливається в серця вірних, б'є звідти живим джерелом слів і діл (*В. Липківський*).

3. І забудеться срамотне,
давня година,
і оживе добра слава,
слава України,
і світ ясний, невечірній
тихо засіє...
Обніміться ж, брати мої,
молю вас, благаю! (*Т. Шевченко*).

Вправа 180. Наведіть усно п'ять-сім прикладів запозичень з румунської мови в українську і стільки ж прикладів запозичень українських слів у румунську мову (можна і з місцевих діалектів).

Вправа 181. I. Об'єднайтесь у групи. Запишіть парами групи слів: до іншомовних слів подайте українські відповідники, а до українських слів – іншомовні синоніми або слова з іншомовними коренями (скористайтесь тлумачними словниками).

II. Поясніть, як можна досягти вільного володіння державною мовою в умовах вивчення іноземної, наприклад, англійської мови, з метою вільного володіння і цією мовою.

1. Абзац, абсолютний, авангардний, автономія, адаптуватися, акцент, акція, аналогія, аномалія, арбітр, аргумент, бюст, візит, газета, гіпотеза, генерація, дефект, екземпляр, епоха, етика, інтелект, клімат, клумба, компенсація, комфортабельний, континент, критерій, карта (географічна), мавзолей, маклер, маріонетка, масштаб, мемуари, монстр, нюанс, оранжерея, оратор, парі, пауза, песиміст, процент, реагувати, регламент, результат, талант, титул, фундатор, хаос, шанс.

2. Літопис, уривок (твору), прискорювати (події), заключний (концерт), вигадка, мрійник, однострій (солдат), неповторний, пересадка (серця), стрільбище, несподіванка, одночасно (про дію), послуги (побутові), цінник (у крамниці), переполох, невтручання (у міждержавних стосунках), ліки, (красне) письмо, суперник, збірка (картин), розум, ошадливість.

Вправа 182. Прочитайте текст. Дайте йому назву. Складіть і розіграйте діалог на основі прочитаного з використанням власне українських і запозичених слів.

Слово *алгебра* як термін з'явилося в арабській мові, де *альгабр* означало «відновлення (розрізнених частин, рівності)», а слово *габара* – «вправляє (вивих)», «відновлює, приводить до нормального стану». Яким чином це загальноживане арабське слово стало найменуванням науки? Воно потрапило в заголовок книжки арабського математика Мухаммеда ібн Муси Алхварізм (IX ст.) *Альгабр валь му-габала* «Відновлення і протиставлення». Європейські вчені запозичали в арабів чимало наукових відомостей, а з ними й наукових термінів. Наприклад, знаменитий математичний «містер *ікс*» – математичне невідоме першими ввели араби. Французи, коли запозичили *x*, почали називати цю літеру по-своєму – *ікс*. Своїм *іксом* ми завдячуємо, отже, безпосередньо французам, але в першу чергу арабам, які ввели це поняття в обіг.

У нас перший підручник з *геометрії* був виданий у 1708 р., звався він «Геометрия славенски землемерие» (тут слово *землемерие* – точне калькування грецького слова *геометрия*). У цій книжці вперше застосовується цілий ряд термінів геометрії, які походять з грецької мови, але запозичені нами були безпосередньо з країн Західної Європи, де в освіті й науці панувала латинь; це *паралелограм*, *піраміда*, *призма*, *ромб* та ін. Слово *теорема* також грецького походження, буквально значення його «видовище».

Про походження слова *хімія* є дві думки. Перша виводить слово *хімія* від грецького слова, яке прийшло через латинь, – *chymia* – «мистецтво литва». Друге пояснення виводить слово *хімія* з *алхімія*, яке, мабуть, означало «египетська (наука)», бо *хем* – це «Єгипет», точніше, «земля» по-египетськи. Науку цю араби називали египетською, бо початки її були закладені

в Єгипті після завоювання його греками при Олександрі Македонському. Таким чином, за цією версією, слово *хімія* – це скорочене слово *алхімія*, утворене, своєю чергою, з двох арабських слів: *аль* – префікс і *хем* – «Єгипет» (З наукового довідника).

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Словничок найуживаніших відповідників іншомовних слів

Абзац – відступ, абітурієнт – вступник, автентичний – справжній, автономія – самоврядування, альтернатива – вибір, аплодисменти – оплески, біографія – життєпис, блокнот – записник, візит – відвідини, ґенеза – походження, генерація – покоління, горизонт – обрій, дебати – обговорення, дистанція – відстань, екземпляр – примірник, експеримент – дослід, елементарний – найпростіший, ідентичний – тотожний, імідж – образ, колізія – зіткнення, компенсація – відшкодування, комунікація – сполучення, куліси – лаптунки, ландшафт – краєвид, мемуари – спогади, мізантроп – людиноненависник, монумент – пам'ятник, нейтралітет – невтручання, неофіт – нововірець, німб – вінець, оратор – промовець, ординарний – звичайний, парі – заклад, песиміст – зневірений, преїскурант – цінник, рафінований – очищений, реґламент – порядок, синхронний – одночасний, субординація – підпорядкування, тираж – на́клад, трофей – здобич, унітарний – неподільний, утриувати – перебільшувати, філантроп – доброчинець, фундатор – засновник, ціль – мета, шофер – водій, юстиція – правосуддя.

§ 17. СКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ З ПОГЛЯДУ ЇЇ СТИЛІСТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ

Уживану в мові лексику поділяють на стилістичні групи: стилістично нейтральну (загальноновживану, міжстильову) лексику та обмежену певними сферами вживання і стилями (стилістично забарвлену).

Стилістично нейтральна (міжстильова) лексика – загальноновживана лексика, що не пов'язана з певними функціональними різновидами мови і не має експресивного забарвлення. Вона охоплює слова, якими послуговуються всі, хто володіє мовою. Стилістично нейтральна лексика – основа усного й писемного мовлення.

Чіткої межі між стилістично нейтральною і стилістично забарвленою лексикою немає. Деякі багатозначні слова в одних значеннях можуть бути нейтральними (*вода – безбарвна рідина*), а в інших – закріпленими за певним стилем (*у книжці багато води*).

Лексику, закріплену за певними функціональними стилями, поділяють на *розмовну, експресивно забарвлену і книжну*, в якій виокремлюють *суспільно-політичну, виробничо-професійну, науково-термінологічну, офіційно-ділову*.

Експресивно забарвлена лексика – це слова, що містять у своєму значенні компонент оцінювання, виражають почуття, позитивне чи негативне сприйняття дійсності: *тяжко, гніватися, теревенити, матінка*.

Експресивна лексика трапляється в усіх функціональних стилях літературної мови. Але найчастіше її використовують у художніх творах і публіцистиці, а також у розмовно-побутовій сфері.

Вправа 183. Прочитайте текст. Дайте йому назву, визначте тему та основну думку, стиль тексту. Складіть план і перекажіть (усно) текст. Проаналізуйте, як автор у стилістично нейтральну лексику майстерно вкраплює лексику різних стилів і як це поживляє розповідь.

Ворона знала кожного з нас як облупленого, бачила – хто чим дише і чого хоче. Раз батько, розсердившись за дощ, що вона накрюкала, попросив Тихона Бобиря, єдиного мисливця на всю округу, застрелити її з шомпольної рушниці. І що ви думаєте? Не встиг ще батько затулити рота, як вона знялась із своєї сокорини й перелетіла через Десну на високий дуб. І хоч Тихін категорично відмовився стріляти недозволену законом Божим птицю, вона повернулася з дуба тільки ввечері і накаркала такого дощу й грому, що погноїла все сіно.

Тут читач може сказати, що така ворона нетипова і що дощ міг погноїти сіно і без її каркання, і без дідового кашлю, на основі чисто наукового метеорологічного прогнозу. Я скажу – так, можливо. Але я й не збиравсь писати про типове. Я описую тільки таке, що було колись на Десні якраз тамечки, де в неї впадає Сейм.

До речі, раз уже мова зайшла про погоду і про мисливця, який одмовився вбивати вищеописану ворону, доведеться сказати і про самого мисливця. Тільки для повноти картини спробуємо змалювати його неповторний образ не звичайним способом, а, так би мовити, з точки зору качок, що водились у нашому озері. Зробити це доведеться не так для краси стилю, як для більшої правди, бо він же качок убивав, а не вони його.

— О! Вже кульгає... — кричало було стара качка своїм каченяткам. — Киш у ситняк! Ач, хитається, добра б йому не було...

Каченята миттю ховались хто куди, качка теж непомітно зникала під воду. На озері створювалась тиша. До берега наближався Тихін з рябим мисливським собакою (О. Довженко).

Загальновживана лексика і лексика обмеженого вживання

Вправа 184. Прочитайте слова, встановіть їх значення, згрупуйте за сферами вживання і назвіть відповідні сфери. Які слова зумовили труднощі і як ви з цим упоралися?

Авто, агроном, аффрикат, боронування, відпочинок, газда, дзига, дитсадок, дослідження, ендокардит, звечора, інновація, когут, круто, метан, новатор, об'ємність, односельці, підмет, сором'язливість, спрощення, пейзаж, пензель, плавати, плай, прикид, прокаш, рівчак, сніданок, стибрити, талмути, тачка, телевізор, тюль, художник, читати, чувак.

За сферами вживання лексика української мови поділяється на **загальновживану** і **спеціальну**, або лексику обмеженого вживання.

До загальновживаної лексики належать слова, які вживають усі носії мови. Вони складають її активний словник.

Загальноновживана лексика	
предмети побуту	<i>двері, стілець, відро, плита, ванна</i>
процеси трудової діяльності	<i>писати, різати, готувати, читати, квасити, пекти</i>
явища природи	<i>дощ, сніг, вітер, грім, блискавка</i>
назви людей, тварин	<i>син, дочка, батько, бабуся; яструб, сокіл, окунь</i>
назви кольорів, почуттів, смаків	<i>червоний, радість, сум, гіркий</i>
назви розміру, ваги	<i>малий, легкий, важкий, довгий</i>
військові поняття	<i>куля, зброя, гвинтівка</i>
поняття культури	<i>пісня, мелодія, вистава</i>
суспільно-політичні поняття	<i>державна, народ, суспільство</i>
числа	<i>три, двадцять, чотириста</i>

Лексика обмеженого вживання (спеціальна) складається зі слів, використання яких обмежене або територією, або певною групою суспільства. До складу спеціальної лексики належать *діалектизми, професійні слова, терміни*, а також *жаргонізми та арготизми*.

Лексика обмеженого вживання		
Діалектна лексика	слова, які вживають мешканці певної місцевості; ці слова мають відповідники в літературній мові	<i>вуйко (дядько), ватра (вогонь), легінь (юнак), веселики (журавлі), ясниця (райдуга), квасець (щавель), пишінка (кукурудза)</i>
Професійна лексика	слова, які вживають фахівці з певних спеціальностей для позначення знарядь праці, інструментів, процесів, дій, матеріалів тощо	<i>позов, слідство, апеляція, суддя (юристи), монтаж, колонка, шпальта, підвал (журналісти)</i>
Жаргонізми	специфічна лексика, що вживається у мовленні людей окремих соціальних груп, пов'язаних спільними інтересами	<i>пара (заняття), бомба (шпаргалка), хата (квартира), хвіст (академзаборгованість)</i>

Арготизми	слова, які навмисно змінено з метою утаємничити повідомлення, зробити його незрозумілим для інших	

Увага! Українська мова має три наріччя: західне (південно-західне), північне і південно-східне. Полтавсько-київський діалект ліг в основу української літературної мови завдяки творчості І. Котляревського і Т. Шевченка. Також діалектизми використовували М. Коцюбинський у повісті «Тіні забутих предків» і В. Стефаник у новелі «Камінний хрест».

У побуті при неофіційному спілкуванні люди використовують **розмовну** лексику. Розмовна лексика об'єднує три групи слів: 1) слова, які не виходять за межі літературної мови і додають спілкуванню невимушеності: *мастак, розбишака, лупцювати*; 2) нелітературні слова, які вживаються з порушенням вимови, правил роду, відмінювання тощо: «тудою» замість «туди», «відтіля» замість «звідти»; 3) слова, які мають ознаки згрубілості, фамільярності: *братан* (товариш), *фізра* (фізична культура), *моцик* (мотоцикл, мопед), *припертися* (прийти) тощо.

Вправа 185. Об'єднайтеся у три групи. Прочитайте обраний текст. Довідайтесь значення виділених слів. З'ясуйте, до якого стилю мовлення він належить. Вкажіть групи лексики, використані в них.

1. А назустріч ішли з півдня козацькі **байдаки**. Вітру не було, тому йшли байдаки на веслах. Козаки були голі по пояс і здавалися відлитими із бронзи. Вузлуваті, м'язисті руки наполягали на **опачини**, рівно й глибоко занурюючи їх у воду, і яскраво палали на сонці червоні **шлики** їх шапок (*З. Тулуб*).

2. Нові слова постійно поповнюють запас побутових понять. Так, сьогодні кожен знає, що таке целофан, а в тридцятих роках його ще не було. Нові побутові слова можна нарахувати десятками й сотнями, якщо починати з таких: міксер, транзистор, комп'ютер... (*З журналу*).

3. Стариня **падькалася** та нарікала на важкі роки, казала, що вся Гуцулія на старців переходить. Але як прийшла бесіда про дідового зятя й доньку та про їх діточок, вхопив Петрика тиск за серце і витиснув наверх сльози, як росу на голубих **чічках** (*М. Черемшина*).

Вправа 186. До кожного з діалектних слів доберіть із довідки відповідник. Запишіть слова парами.

Зразок: видіти – бачити.

Фамілія, кошуля, ожіг, фая, коц, митка, шуфля, порекло, ногавиці, мольфар.

Довідка: сім'я, сорочка, штани, кочерга, ковдра, буря, прізвисько, лопата, чаклун, яструб, волоцюга, ганчірка.

Вправа 187. Об'єднайтеся у дві групи: знавців української і знавців румунської мов. Колективно складіть словничок найпоширеніших у вашій рідній місцевості діалектних слів і поясніть їх значення. Визначте групу учнів, найбільш обізнану з діалектною лексикою.

Вправа 188. Прочитайте слова, з'ясуйте, якої професії вони стосуються. Доберіть ще по чотири слова до кожної професії. Поведіть діалог на тему «Каліграфія – кому вона необхідна?», використавши в ньому професійну лексику.

Каліграфія – Бинт – Бібліографія – Саджанець –

Активна і пасивна лексика

Вправа 189. Запишіть речення. Поясніть значення виділених слів. Чи є вони часто вживаними? Які слова застарілі, а які нові?

1. Багато **спудеїв** духовних семінарій **піїтами** були, народ оспівували по-своєму (*Петро Панч*). 2. Верига, в святовому **жупані** з червоного сукна, біля **каганця** читав Святе письмо, переписане од руки (*Петро Панч*). 3. Любим сидів за **портативним** електролічи́льним апаратом, який до винаходу лічи́льних машин з електронною пам'яттю здавався чудом техніки (*М. Руденко*).

4. Весна, весна! Яка блакить,
який кругом прозор!
Садками ходить **брунькоцвіт**,
а в небі – **злотозор** (*П. Тичина*).
5. Мріяла ген над нами
зоревійна путь (*П. Усенко*).

Словниковий склад мови перебуває в русі. Мова постійно поповнюється новими словами, а застарілі зникають. Ці процеси відбуваються повільно. Тому в словниковому складі мови існують два шари лексики: активна і пасивна.

Активна лексика – це слова, які регулярно використовуються у повсякденному спілкуванні. Це загальнонародні слова, які не мають ознак застарілості (*солодкий, світло, білий, п'ять, писати, завтра*), а також широковідомі терміни (*стиль, підмет, нація, принтер*).

Пасивна лексика – це слова, які вже не вживаються або вживаються вкрай рідко. Сюди належать **застарілі слова** і **неологізми**. Застарілі слова поділяються на **історизми** та **архаїзми**.

Пасивна лексика		
Неологізми	слова, які позначають нові поняття і предмети	<i>маркетинг, менеджер; яблуневоцвітно, злотоцінно, ніжнотонний, злотозор</i> (авторські неологізми)
Історизми	слова, що вийшли з ужитку через зникнення реалій, які вони називали	<i>жупан, десятина, спудей, пійт, колегіум, кварта, есавул</i>
Архаїзми	слова, витіснені з ужитку іншими синонімами	<i>рамена</i> (плечі), <i>ланіти</i> (щоки), <i>зріти</i> (бачити)

Вправа 190. Прочитайте речення, назвіть слова активної та пасивної лексики (неологізми, історизми та архаїзми). Розкрийте значення історизмів та архаїзмів.

1. Йшли списники, мечники, лучники, сховавши в колчани рій бистрих стріл – разючий дощ війни (*М. Бажан*).
2. ... Як бувало во дні они, возвисили свій Божий глас (*Т. Шевченко*).
3. Німим отверзуться уста ... (*Т. Шевченко*).
4. І так щодня, щовечора, щоранку. Так щодуші! (*Л. Костенко*).

Вправа 191. Складіть діалог на тему «Неологізми в сучасному мовленні».

Вправа 192. Складіть словничок неологізмів, якими користуються ваші однокласники. Оцініть їх змістовий та естетичний рівні.

Вправа 193. Прочитайте уривок із вірша Л. Балюка відповідно до норм української літературної вимови. Випишіть застарілі слова, вкажіть їх значення. Чи є у цьому вірші приклади, актуальні для українського сьогодення?

Народна Січ – своя держава:
козацьке коло, кіш, курінь,

святі клейноди, отча слава
і несходима далечінь.

Козацьке коло – вища Рада,
що навіть гетьманів звільняла,
приводила усе до ладу,
ухвалу на війну давала.

Ось так, на виборчих засадах,
січ Запорозька існувала.
Своїм демократичним ладом
вона Європу обігнала.

Вправа 194. Згрупуйте слова за видами лексики. Складіть твір-мініатюру, використавши виділені слова, і запишіть його.

Пістоль, отаман, **інтернет-мережа**, сотник, десниця, портфоліо, возсіяти, кіш, клейноди, булава, **маркер**, **інвестиція**, аероплан, очіпок, гетьман; розкрилено, сонцебризний, накопичення, град, страж, вої (воїни), ланіти (щоки), економія.

Тренування он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/vocabulary/obsolete_words_and_neologisms.html

Слово і контекст; залежність значень слова від контексту. Лексична і стилістична помилки

Вправа 195. Складіть і запишіть три речення зі словом *goriti* так, щоб вони передавали різні значення: 1) під час пожежі; 2) під час відчуття сорому; 3) під час захоплення чимось. Від чого залежить значення слова?

Тільки у складі речення розкриваються функції слова і встановлюється його конкретне значення.

У процесі мовлення необхідно завжди враховувати лексичну сполучуваність слів: *олівець* – *довгий, дешевий, гострий*, але не *високий*, не *паперовий*. Сполучуваність може визначатися і мовною традицією (наприклад, *завдати горя, шкоди*, але не *радості, щастя*; *стати в пригоді*, але не *в нагоді*). Деякі слова вимагають лише певних лексем, наприклад, *байдики* (*бити*), *ревма* (*ревіти*), *облизня* (*піймати*).

Щоб правильно і чітко висловлювати думки, вміло користуватися словом, самостійно оволодівати словниковим багатством мови, вміти із цього багатства вибирати найпотрібніше, широко використовувати в мові стилістичне розмаїття лексики, постійно підвищувати свою мовну культуру, треба звертатися час від часу до словників.

Усі словники залежно від змісту матеріалу і способу його опрацювання поділяють на два типи: *енциклопедичні* і *філологічні*.

Якщо **енциклопедичні** словники дають всебічні знання про світ, то **філологічні (лексикографічні)** заглиблюють у слово. В Україні видано тлумачні, орфографічні, орфоепічні, фразеологічні словники, словник синонімів, іншомовних слів, словник сталих виразів, власних імен, перекладні, термінологічні словники тощо.

Найпопулярнішим у використанні є *тлумачний словник*, мета якого – подати основні значення найчастіше вживаних слів з найрізноматніших груп лексики, вказати на граматичні й стилістичні властивості, подати типові словосполучення і фразеологічні звороти з тим чи іншим словом.

Розвиток комп'ютерних технологій, поява спеціальних програм – систем керування базами даних – уможливили формування комп'ютерної (обчислювальної) лексикографії.

Комп'ютерна лексикографія – розділ прикладної лінгвістики, який досліджує способи укладання словників програмними методами, а також способи користування електронними словниками.

У січні 2001 року розпочала роботу міжнародна електронна on-line система Wikipedia – багатомовний проект зі створення повної і точної енциклопедії.

Вправа 196. Виберіть з дужок потрібне слово і вставте його у речення. Поясніть свій вибір.

1. Хворий поставився до слів лікаря з цілковитою Лікар зрозумів, що той перебуває у стані глибокої ... (апатія/байдужість). 2. Якщо хочеш, ми можемо ... нашу домовленість. У 1753 році Франція ... торговельний договір з Англією (анулювати/скасувати). 3. Робота вчених була Це було ... видовище (ефективно/ефектне). 4. Усі критикували ... в

роботі директора. Електрик виявив у роботі мотора серйозні ... (недоліки/дефекти). 5. Ці два фото є цілком Зробити ... переклад поетичного твору Емінеску дуже важко (точний/ідентичний).

Вправа 197. Продумайте й упорядкуйте правила до теми «Особливості користування електронними словниками в інтернет-мережі».

Вправа 198. Об'єднайтеся у чотири групи. Скориставшись правилами із попередньої вправи, попрацюйте з електронними словниками: колективно виконайте завдання, запропоновані нижче.

Перша група: за допомогою «Словника синонімів української мови» доберіть синонімічні відповідники до слів: *абсолютний, аварія, будувати, делегувати, делікатес, ешафот, ідеологія, ізольований, імітація, невтомний*.

Друга група: за допомогою «Сучасного словника іншомовних слів» випишіть значення таких слів: *бенефіс, бестселер, дебют, ешафот, мольберт, неологізм, трилер*.

Третя група: за допомогою «Сучасного тлумачного словника української мови» випишіть значення таких слів: *Геліос, гладіатор, ешафот, капот, маріонетка, пегас, пікан, фара, шосе*.

Четверта група: за допомогою «Словника літературознавчих термінів» випишіть значення таких слів: *драматургія, жести, менестрель, ребус, текстуальний, есе, сонет, пародія, бурлеск, інтермедія*.

Тренування он-лайн за посиланнями:

https://ukrainskamova.com/publ/slovník_sinonimiv/s/sjajati/40-1-0-15533

<http://ellib.org.ua/books/files/culture/ukrinternculp23.html>

<http://sum.in.ua>

<http://www.ukrlib.com.ua/encycl/slovník/>

<http://kultura-movy.wikidot.com>

Вправа 199. Відредагуйте речення. Виправлений варіант запишіть. Усно поясніть, які помилки ви виправили і чому.

1. У школі й інституті Валя вчилася з великою охотою.
2. Акт являється документом, який ґрунтується на незаперечних фактах.
3. Він почав займатися малюванням

і намалював багато картин. 4. Він – людина передових і прогресивних поглядів. 5. Ще зовсім молодими юнаками пішли вони на заробітки. 6. У січні місяці багато релігійних свят. 7. На вулиці було чути крик дитячих голосів. 8. Це дуже здібний і перспективний на майбутнє вчитель. 9. В деякій мірі опинився на однині сам із собою. 10. Від самого народження, із самого дитинства, із самого малечку людина має певне покликання. 11. Емінеску подружився з друзями. 12. Ми ходили до лісу по лісній ягоди. Яка це вкуснятина!

У процесі розвитку літературної мови кількість і якість мовних варіантів, які підлягають нормуванню, змінюються. Мовні норми найповніше й у певній системі зафіксовані у правописі, словниках, довідниках, підручниках і посібниках із української мови. Часто у мовленні виникають лексичні помилки.

Лексичні помилки – це помилки у слововживанні, у виборі слова: неточність вибраного слова (незнання явищ синонімії, паронімії); уживання діалектних і просторічних слів у літературній мові; невмотивоване використання слів різної стилістичної приналежності й емоційно-оцінних слів, повтори одного й того ж слова чи споріднених слів; неправильне уживання слів із фразеологічно зв'язаним значенням тощо.

Види лексичних помилок	
Стилістично немотивована тавтологія – повтор слова, спільнокореневих слів в одному або сусідніх реченнях	<i>Школярам доручили доручення прибрати шкільний двір.</i>
Стилістично немотивований плеоназм – дублювання значення у двох словах	<i>Кожному гостеві подарували пам'ятний сувенір.</i>
Стилістично немотивоване багатослів'я – уживання зайвих слів	<i>Похід князя Ігоря на половців відбувся у квітні місяці.</i>
Уживання слів у невласливому значенні	<i>Молоко дуже корисливе для дитячого організму.</i>
Порушення сполучуваності слів, часто засноване на інтерференційних* явищах	<i>Ми зайняли перше місце на конкурсі.</i>

* *Інтерференція* – взаємний вплив двох мов.

Уживання слів, не властивих літературній українській мові (немотивовані діалектизми, полонізми, росіянізми)	<i>Треба приймати участь у різних міроприємствах.</i>
Уживання слів, не властивих зображуваній епосі	<i>Солдати князя Ігоря були відважними.</i>

Окрім лексичних помилок трапляються помилки стилістичні, які поділяють на кілька типів.

Види стилістичних помилок
Порушення стилістичної єдності тексту: стилістична несумісність слів, різностильові синтаксичні структури, різностильове забарвлення тексту (сполучення слів різних стилів).
Неправильне вживання слів з переносним значенням, фразеологізмів, штучна образність.
Невміння користуватися граматичними синонімами (варіантами словоформ, словосполучень, речень у текстах різних стилів).
Невиправдане вживання мовних штампів, кліше, слів-паразитів.
Порушення милозвучності мовлення.
Немотивоване нагромадження одних і тих самих частин мови або їх форм.
Уживання громіздких, одноманітних синтаксичних конструкцій, що роблять текст стилістично невиразним.

Вправа 200. Перепишіть вправу, вибравши із дужок потрібне слово. Поясніть свій вибір. Якої помилки вам не вдалося уникнути?

1. Учнівські збори були (численні, чисельні). 2. На час своєї відсутності староста класу призначив своїм (заступником, замісником) Ігоря Петренка. 3. Як же нам (повезло, пощастило)! 4. На кінець семестру було заплановано кілька (міроприємств, заходів). 5. Наш клас (знаходиться, перебуває, міститься) на третьому поверсі. 6. Я (рахую, вважаю), що він повівся неетично. 7. Кожен хотів висловити своє (ставлення, відношення, відчуття) до обговорюваного питання. 8. У підручнику (попадаються, трапляються, зустрічаються) невдалі приклади. 9. Формулюючи правило, не слід забувати про (виключення, винятки). 10. Двічі по два (рівняється, дорівнюється, дорівнює) чотирьом.

Вправа 201. Прочитайте тексти оголошень, виправте допущені в них помилки. Поясніть вид помилки.

1. Хто здав іспити, повинен пройти практику. 2. Переможців конкурсу «Кращий зошит» будуть визначати на протязі року. 3. Члени учнівського комітету повинні узгодити з заступником директора школи повістку дня зборів. 4. З іншої точки зору, дисципліна окремих учнів не витримує критики. 5. Дивіться, щоб не стати героями шкільної газети «Їжачок». 6. Хто знайшов мій мобільний телефон, прохання звернути по адресі: Невдаха Микита, 8 клас, 2 поверх, навчально-виховний комплекс, с. Студене.

Вправа 202. Уведіть словосполучення у речення і запишіть їх.

Брати слово – вірити на слово; вітальне слово – дотримувати слова; вступне слово – чесне слово; надати слово – повірити на слово.

Вправа 203. Відредагуйте речення, щоб вони відповідали розмовному стилю. Вкажіть, яку стилістичну помилку (дайте її визначення) ви правили відповідно до таблиці на с. 119–120.

1. Сходи в бібліотеку для того, щоб узяти цікаву книжку. 2. Мої друзі перемогли у змаганнях, тому що вони хороші спортсмени. 3. Розкажи мені докладніше про те, що ти бачив на екскурсії. 4. Я не був у школі у зв'язку з тим, що був хворий.

Вправа 204. I. Прочитайте текст. Які слова в ньому використано для позитивної характеристики дитини?

II. Усно складіть негативну характеристику уявного учня з використанням відповідної емоційно-експресивної лексики.

Михайлик справді був схожий на янголя. Біляве волоссячко відсвічувало у променях сонця. Голубі оченята увібрали в себе, здавалося, усю синяву неба. А голосочок же дзвінкий та лагідний, як у соловейка! І до людей був ласкавий. Усміхнеться, опустить очі додолу: «Доброго дня», – скаже привітненько.

Перевір себе

1. Чому слово є основною одиницею мови?
2. Які слова мають тільки граматичне значення? Наведіть приклади.
3. Чим відрізняються багатозначні слова від омонімів? Як їх розрізняти?
4. Яку роль виконують у мові синоніми?
5. Як ви розумієте поняття «антонім» і «антитеза»?

6. Які групи пасивної лексики ви запам'ятали?
7. Чому неологізми часто стають загальноновживаними словами? З чим це пов'язано?
8. Чим історизми відрізняються від архаїзмів?
9. Чому з'являються жаргонізми?
10. У яких стилях мовлення частіше трапляється пасивна лексика?

Мовний тренінг з теми «Лексична і стилістична норма»

- **Перегляньте лайфхак за посиланнями:**
https://www.youtube.com/watch?v=I78V6uI_Jkc
<https://www.youtube.com/watch?v=yyABtNkIyb0>
- **Виконайте тести за посиланнями:**
http://ridnamova.kiev.ua/html_test/3.1-test.html
http://ridnamova.kiev.ua/html_test/3.2-test.html
http://ridnamova.kiev.ua/html_test/3.3-test.html
http://ridnamova.kiev.ua/html_test/3.4-test.html
http://ridnamova.kiev.ua/html_test/3.5-test.html
http://ridnamova.kiev.ua/html_test/3.6-test.html
http://ridnamova.kiev.ua/html_test/3.7-test.html
http://ridnamova.kiev.ua/html_test/3.8-test.html
http://ridnamova.kiev.ua/html_test/3.9-test.html
- **Напишіть статтю або підготуйте презентацію про історію рідного міста/села для шкільного веб-сайту, використовуючи у ній активну та пасивну лексику.**

§ 18. ФРАЗЕОЛОГІЧНА І СТИЛІСТИЧНА НОРМИ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **використовувати** фразеологічні ресурси української мови;
- **наводити** семантичний відповідник з рідної мови;
- **послуговуватися** фразеологізмами у власному мовленні;
- **користуватися** фразеологічним словником;
- **самостійно вишукувати** додаткову інформацію з різноманітних джерел (зокрема з мережі інтернет), **використовувати** її на уроках і в позаурочний час;
- **відчувати** відповідальність за те, як навчається і дієте в суспільстві.

Вправа 205. Прочитайте сполучення слів. Чи можна їх розмежувати? Чому?

Змінити гнів на милість; бачити очима; ведмежа послуга; корисне молоко; аж молоко кисне; прибивати килим; вибитися в люди; зуби болять; класти зуби на полицю; їсти гарбуза; людина великої душі; важко дихати; одна ластівка – то ще не весна; намити руки; тьма-тьмуца; сіяти просо; сміх крізь слюзи; сильний духом.

Фразеологізми – це стійкі сполучення слів з усталеним порядком, які граматично організовані як словосполучення або речення і мають значення, що не є простою сумою значень слів, з яких вони побудовані. Наприклад: **біла ворона** – не такий, як усі; **бити байдики** – ледарювати; **теревені правити** – вести несуттєві розмови; **збити з пантелику** – здивувати або змусити змінити наміри; **ні сім ні вісім** – ніякий.

До фразеології крім стійких сполучень слів належать прислів'я, приказки, стійкі порівняння, афоризми, каламбури, форма і зміст яких усім добре відомі. Порівн.: **ускочити в халепу** – потрапити в неприємне становище; **море по коліна** – безпечний; **всі розуми поїв** – дуже розумний; **вийти на фінішну пряму** – наблизитися до завершення чогось; **хто шукає, той знайде**; **багато казати, та мало слухати**; **я знаю, що я нічого не знаю** (Сократ).

Увага! Фразеологізми, як правило, не перекладаються. В іншій мові вони мають семантичні відповідники, бо фразеологія мови – її національне надбання. Порівн.: *тоді, як рак свисне* – «ніколи» – *la paștele sailor*; *не все те золото, що блищить* – *nu tot ce lucește este aur*; *ламаного гроша не вартий* – *nu face nici cât o seapă degerată*.

Щоправда, запозичені з Біблії, античної літератури та світової класики фразеологізми можуть вживатися в багатьох мовах: *вовк в овечій шкурі* – *lup îmbrăcat în piele de oaie*; *в чужому оці і порошинку бачить, а в своєму і поліна не добачає* – *a observa paiul din ochiul altuia și a nu vedea bârna din ochiul tău*; *якщо хочеш миру, готуйся до війни* – *dacă vrei pace, pregătește-te de război*; *важко служити двом панам* – *nimeni nu poate sluji la doi stăpâni*.

Тренування он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/vocabulary/idiom_and_phraseological_expressions.html

Вправа 206. Прочитайте текст, випишіть у стовпчик виділені фразеологізми, усно поясніть їх значення та емоційність, яку вони надають реченню; через тире подайте, де це потрібно, початкову форму.

Аурел закінчував школу і все частіше **ламав собі голову**, на кого у наш час і в нашому суспільстві варто вивчитися: програміста чи географа, лікаря чи юриста або просто стати успішним бізнесменом. Його дід, про якого вся родина із захопленням казала, що він **і швець, і жнець, і на дуді грець**, щодня нагадував: ким би ти не став, мусиш бути **майстром не на всі руки**, а на одні, але **золоті**. Батьки не неволили хлопця своїми порадами, бо з власного досвіду знали, що син мусить обрати свою дорогу самостійно. Головне – щоб любив те, чим займатиметься. Вони ж радітимуть, що не **коптить небо**, як дехто, а **має твердий ґрунт під ногами**.

В одному були переконані – він зростає цілком самодостатньою особистістю і не буде **старшим, куди пошлють** ті, хто звик заробляти чужими руками.

А хлопець час від часу подумки усе ж повертався до дідового хисту: багато вміти і знати, але збирати **з миру по нитці**, щоб отримати те, що не тішить, проте дає легкі гроші, він не хоче.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ**Словничок найуживаніших фразеологізмів**

Бити байдики – ледарювати; **гав ловити** – бути неуважним; **пекти раки** – почервоніти від сорому; **глек розбити** – посваритися з кимось; **обходити десятою дорогою** – уникати зустрічі з кимось; **як дві краплі води, (як) на одне копито** – схожі, подібні; **одним духом** – вмить, швидко; **п'ятами накивати** – втекти; **носити камінь за пазухою** – затаїти зло; **залити сала за шкіру** – дошкулити, допекти (комусь); **золоті руки** – вправний майстер; **з-під ринви та на дощ** – з однієї неприємності в іншу; **серце з перцем** – ущіпливий, дошкульний; **як грім з ясного неба (ударив, звалився, впав)** – про щось несподіване; **руки опустити** – зневірися, втратити надію на успіх.

Вправа 207. Перепишіть речення, підкресліть фразеологізми, підкресліть відповідно їх синтаксичну функцію. Усно поясніть їх значення.

1. Коні ставали дуба і не хотіли йти (*О. Кобилянська*).
 2. Вони з жалю землі не чули під собою (*О. Кобилянська*).
 3. Озлобилась шляхта, бачить, що не мед, офіцеру в п'ятки проситься душа (*А. Малишко*). 4. Вік прожити – не ниву пройти гомінливу. Ну, а ти вже із нами пройди тую ниву (*Д. Павличко*). 5. Веди мене, дорого правоти, як і мені, дай іншому дійти на тихі зорі і на ясні води (*Д. Павличко*). 6. А живі одійшли – не спалили мости, в Сарагосі лишивши і серце, і друга... (*Б. Олійник*). 7. То греки, як спалили Трою, зробили з неї скирту гною... Він, взявши торбу, тягу дав: забравши деяких троянців, осмалених, як гиря, ланців, п'ятами з Трої наживав (*І. Котляревський*). 8. Читати – то не ціпом махати. А ви ж як гадали? (*Лесь Мартович*).

А. Базилевич. Еней

Вправа 208. Перепишіть фразеологізми, розділивши їх на дві групи: 1) фразеологізми – сполучення слів; 2) фразеологізми-речення. Усно поясніть, як ви розумієте їх значення. Використайте по можливості всі фразеологізми у зв'язному тексті, запишіть цей текст.

Як сніг на голову (упав). Краще пізно, як ніколи. Не тепер, то в четвер. Як постелиш, так і виспишся. Сорока на хвості принесла. Чув дзвін, та не знає, де він. П'ятами наживати. Бути на коні і під конем. Не кажи «гоп», поки не перескочиш. Передати куті меду. Дати зелену вулицю. Ні сіло, ні впало.

Вправа 209. I. Поясніть усно, що означають фразеологізми-порівняння. Які, на ваш погляд, життєві спостереження послужили підставою для створення цих усталених сполучень слів?

II. Напишіть гумористичний міні-твір, використовуючи ці фразеологізми.

(Жити) як голуб з голубкою; (жити) як пес з котом; (почуватися) як риба на березі; (жити) як горох при дорозі; (почуватися) як билина в полі; (жити) як бідні сироти; (зостатися) як серед води.

Вправа 210. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому фразеологізми, випишіть їх, усно поясніть значення, доберіть з українського фразеологічного словника і запишіть українські семантичні відповідники.

AMINTIRI DIN COPILĂRIE

Dar când auzeam de legănat copilul, nu știu cum îmi venea, căci tocmai pe mine căzuse păcatul să fiu mai mare între frați. Însă ce era să faci, când te roagă mama? Dar în ziua aceea, în care mă rugase ea, era un senin de ceriu și așa de frumos și de cald afară, că-ți venea să te scalzi pe uscat ca găinile. Văzând eu o vreme ca asta, am șparlit-o la baltă, cu gând rău asupra mamei, cât îmi era de mamă și de necăjită. De la o vreme mama, crezând că-s prin livadă undeva, iese afară și începe a striga de da duhul dintr-însa:

– Ioane, Ioane! Ioane! Și Ion, pace!

În totului tot, o fi trecut la mijloc vreo jumătate de ceas, cât a zăbovit mama acolo, mai vreo trei-patru de când fugisem de acasă, și-ar fi trebuit să înceapă a mi se pune soarele drept inimă, după cum se zice, că era trecut de amiază.

Însă eu, în starea în care mă aflam, fiind cuprins de fericire, uitasem că mai trăiesc pe lume! În sfârșit, mama, cât era ea tare de cap, de la o vreme uită răbdarea și vine tiptil, în vârful degetelor, pe la spatele mele, când mă uitam la fete, cum vă spun, îmi ie toate hainele frumușel de pe mal, și mă lasă cu pielea goală în baltă, zicându-mi:

– Îi veni tu acasă, coropcarule, dacă te-a răzbi foamea, ș-apoi atunci vom avea altă vorbă ... (*I. Creangă*).

Вправа 211. Прочитайте фразеологізми, поясніть (якщо необхідно, зверніться до словника) їх значення словом або вільним словосполученням. П'ять фразеологізмів (за власним вибором) введіть у речення і поясніть, яким членом речення вони виступають.

Голову (собі) сушити, горобців лічити, давати драла, дати відкоша, з азів починати, замовляти зуби, змотувати вудки, кидати тінь, муляти очі, на диби ставати, обламати роги, підвести під монастир, посиденьки справляти, пуститися берега, роздмухувати кадило, роззявляти рота, розпустити язика, ускочити в халепу, біла ворона, зачароване коло, за сімома замками, за царя Гороха, хоч з гармат стріляй, як з гуски вода, виводити на чисту воду, дим в очі пускати, за

холодну воду не братися, заливати сала за шкуру, кішки на душі шкребуть, товкти воду у ступі.

Тренування он-лайн за посиланням

https://uk.wiktionary.org/wiki/Додаток:Список_фразеологізмів_української_мови

Вправа 212. Продовжіть українські прислів'я.

1. Яка хата, такий тин, який батько... . 2. Шила в мішку все одно... . 3. Біда не сама ходить, а 4. Як вовка не годуй, все... . 5. Сім раз одмір, а... . 6. Краще з розумним загубити, як 7. Вік живи – 8. Не місце людину красить, а 9. Як ми до людей, ...

Вправа 213. Запишіть фразеологізми, згрупувавши їх у синонімічні ряди. Продовжіть ряди власними прикладами.

Брати близько до серця; птах високого польоту; битися як риба об лід; дати жару; порожня голова; був кінь, та з'їздився; важливий птах; давати по шапці; дурнів не сіють, не орють, а самі родяться; узяти за душу; де тонко, там ще й рветься; жити, лихо покотивши; без сьомої клепки в голові; жити не по кишені; давати прикурити; набитий дурень; брати за живе; велика цяця; доконала гнідка дорога нелегка; всипати гарячих; полатати боки.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Словничок найуживаніших фразеологізмів-синонімів

Молоти язиком – точити баляси; наживати п'ятами – взяти ноги на плечі; дерти голову – задирати носа; як оселедці в бочці – ніде яблуку впасти; стріляний птах – битий вовк; спіймати золоту рибку – тримати за хвіст жар-птицю; птах високого польоту – велика птиця; ні пари з уст – у рот води набрати; варити воду – вити мотузки; набрати води в рот – язика проковтнути; байдики бити – решетом воду носити.

Вправа 214. I. До фразеологізмів доберіть із довідки усталені вирази з протилежним значенням, у дужках поясніть лексичне значення.

II. Уявіть себе поетом. Складіть одну-дві строфи, використовуючи відомі вам фразеологізми-антоніми.

Зразок: Бити байдики (ледарювати) – гнути спину (працювати).

Тримати язик за зубами, пасти задніх, на всіх парах, душа в душу, без сьомої клепки в голові, язик без кісток, хвіст бубликом тримати, хоч віником мети.

Довідка. Як у воду опущений, мати голову на плечах, дерти горло, хоч відбавляй, води в рот набрав, бути в авангарді, як сонна муха, як кішка із собакою.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Словничок найуживаніших фразеологізмів-антонімів

Узяти ноги на плечі – стояти, як укопаний; розправити крила – опустити крила; все в руках горить – і за холодну воду не береться; двох слів до купи не в'язати – молоти язиком; набрати води в рот – точити яси; міцний горішок – ні риба ні м'ясо; молоти язиком – тримати язик за зубами; один, як палець – ніде курці клюнути; побити горщики – нерозливвода; хоч в око встріль – хоч голки збирай.

Вправа 215. Уявіть себе журналістом і напишіть статтю до шкільної газети, використовуючи прислів'я та приказки, або уявіть, що ви художник, і створіть серію ілюстрацій до фразеологізмів.

Перевір себе

1. Яка різниця між вільним й усталеним словосполученням?
2. Які джерела походження фразеологізмів?
3. Як з'ясувати значення фразеологізмів?
4. Яку синтаксичну роль можуть виконувати фразеологізми?
5. Як поповнюється українська фразеологія?

Мовний тренінг з теми «Фразеологічна і стилістична норма»

► Перегляньте лайфхак за посиланнями:

<https://www.youtube.com/watch?v=Z7-nIN543Q4>

<https://www.youtube.com/watch?v=j31cfzUkGaM>

<https://www.youtube.com/watch?v=JitjgXL5z58>

- Виконайте тести он-лайн за посиланням http://ridnamova.kiev.ua/html_test/3.10-test.html
- Напишіть жартівливі вітальні листівки своїм однокласникам з використанням фразеологізмів.

§ 19. СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЛЕКСИКИ І ФРАЗЕОЛОГІЇ

Фразеологізми вживаються в образних стилях мови, а стійкі сполучення слів термінологічного характеру – в науковому та офіційно-діловому стилях.

Жодне слово, жоден фразеологізм не може бути в тексті випадковим.

Вправа 216. Прочитайте тексти. Усно визначте їх стилі, з'ясуйте характер емоційності і поясніть, якими лексичними засобами передана емоційність, яку роль виконує інтонація. Якими засобами інтонація передана на письмі?

1. Павло Архипович Загребельний народився 25 серпня 1924 року в селі Солошине на Полтавщині в селянській родині.

Одразу ж після закінчення середньої школи в 1941 році добровільно пішов на фронт. Після демобілізації з армії навчався на філологічному факультеті Дніпропетровського університету. З 1951 року – на редакційній роботі. Спочатку друкувався в періодиці. Видав збірки оповідань «Степові квіти» (1955), «Учитель» (1957), «Новели морського узбережжя» (1958), повісті «Марево» (1956), «Дума про невмирущого» (1957), роман «Європа 45» (1959) і багато інших творів (*З журналу*).

2. Гори! Його улюблені гори! Вони завжди живі. Вони грізні, коли їх обступають чорні сувої хмар; страшні, коли свище завірюха. Під сонячним промінням взимку вони блищать, наче кришталеві вежі. Іноді плачуть під зливою, співають від струмків, стогнуть, коли ломляться вікові смереки од вітру, і трясуться від обвалів. Діти землі, вони вічно неспокійні (*За С. Плачиндою*).

3. «Де ви, трави зелені, шовкові, дитинство, повне сонця, радості і мрій про великі діла на землі? Де ви, милі друзі мої – юні, босоногі? А відгукніться, прийдіть!» (*О. Сизоненко*).

Вправа 217. Прочитайте текст, визначте його стиль. Встановіть співвідношення слів, що є назвами предметів або мають термінологічне значення, прокоментуйте характер цього співвідношення і його доречність.

Терміни – це слова, які є точним позначенням певного поняття якої-небудь спеціальної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо. Нагадаємо, що поняття – це одна із форм мислення, результат узагальнення ознак предметів або явищ об'єктивної дійсності. Як форма мислення поняття нерозривно пов'язане з мовою. Кожне поняття формується і реалізується в слові або словосполученні. Формування понять є надзвичайно важливою умовою наукових знань. Без оволодіння науковими поняттями неможливе засвоєння відповідної науки.

Значне розширення сфери впливу науково-технічної революції, особливості спілкування людей у різних сферах їхньої діяльності, широка пропаганда наукових знань у пресі, по радіо і телебаченню сприяють активному проникненню термінів в усне мовлення (*З підручника*).

Вправа 218. I. Прочитайте текст, знайдіть у ньому професійну лексику, усно поясніть доцільність використання таких слів.

II. Розкажіть, що ви знаєте про настанови медиків і поради народних цілителів. З'ясуйте за словниками значення слів, які вам не відомі.

Три чверті усіх порушень здоров'я можуть бути встановлені без лікарського обстеження. Труднощі і порушення, спричинені переохолодженням, гастритом, колітом, болем голови тощо можна успішно подолати у домашніх умовах змінами у харчуванні або ж способі життя. Проте необхідно стежити за тим, щоб принципи лікування відповідали прагненню тіла вилікуватись. Інакше кажучи: необхідно підтримувати самосцілювальні сили тіла і не «переборщувати», наприклад, не допускати передозування, застосовуючи фітотерапію чи ароматерапію.

Треба пам'ятати, що самолікування має свої межі. За певних симптомів у жодному разі не можна експериментувати або керуватися порадами неспеціалістів (*З медичного посібника*).

Вправа 219. I. Прочитайте два невеличкі тексти-відгуки про столицю України місто Київ. Емоційність текстів – піднесена. Усно поясніть, чи однаковими лексичними і ритмічними засобами автори передали своє захоплення. У чому особливість спо-

соби переносного слововживання? Який текст вас більше захопив і чому?

II. Напишіть свою розповідь про місто, яке ви любите.

1. Ти – наша честь,
і гордість, і краса.
Як голуб – ніжний,
гострий, як коса.
Ти – наша слава,
помста за руїни.
Ти – невмируще
Серце України.

П. Тичина

2. Київ – місто велике; трагічне й шляхетне, розтерзане й живуче, вилучене й невмируще, заглиблене в суть життя, якоюсь таємничістю овіяне, віковичну істину в собі ховаюче, мужнє і ласкаве (*А. Любченко*).

Вправа 220. Прочитайте народні прислів'я і приказки. Поясніть усно зміст кожного вислову. Випишіть ті, що характеризують моральні й ділові якості людини. Які вислови вам сподобалися найбільше і чим?

1. Усяк свого щастя коваль. 2. Ледве ся вродить, а вже верховодить. 3. Теля хоче бути мудрішим, ніж корова. 4. Своя хата – своя правда, своя стріха – своя втіха. 5. Мед їсти – у вулик лізти. 6. Коли тихо, не буде лиху. 7. Нема бджоли без жала, а троянди без колючок. 8. Під лежачий камінь вода не тече. 9. Неправдою світ пройде, та назад не вернешся. 10. Скільки голів – стільки умів. 11. Двом панам служити годі. 12. Останню сорочку віддасть. 13. Пізнати дерево за його плодом. 14. Робить, як мокре горить. 15. Аби почати, а там воно піде.

Вправа 221. Прочитайте мудрі висловлювання народу. Оберіть одне з цих висловлювань заголовком до тексту, який ви можете експромтом створити (замітка в газету, репортаж, розповідь, роздум тощо). Запишіть цей текст і зачитайте однокласникам.

1. Я людина, і ніщо людське мені не чуже. 2. Що винен, віддати повинен. 3. Дорогая тая хатка, де родила мене матка. 4. Погана птиця, що своє гніздо паскудить. 5. Як прийде туга, пізнаєш друга. 6. У своїй хаті кожен пан. 7. Не розкусивши горіх, зерна не з'їси. 8. Коваль клепле, поки тепле.

Вправа 222. Пригадайте авторів крилатих висловлювань. У яких творах вони були подані? З висловлюваннями побудуйте міні-текст (три-чотири речення) і запишіть його.

1. Славних прадідів великих правнуки погані. 2. Без надії таки сподіваюсь. 3. Мені однаково, чи буду я жити в Україні... 4. Тіні забутих предків. 5. Якби ми вчилися так, як треба... 6. Світ ловив мене, та не впіймав.

Вправа 223. Випишіть з газет: 1) три фразеологізми (загальновідомі або перероблені журналістом) у ролі заголовків; 2) п'ять речень з фразеологізмами як образним засобом тексту; 3) 10–12 стійких (стереотипних) сполучень слів (наприклад: *погрузнути в борги, вийти на фінішну пряму, передати естафету, нейтральна реакція*). Поясніть доречність вживання цих мовних конструкцій і особливості їх образності.

МОРФОЛОГІЧНА Й ОРФОГРАФІЧНА НОРМИ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **зрозуміти** суть понять «морфологічна й стилістичні норми», «морфологічна помилка»;
- **визначати й використовувати** граматичні категорії, значення і форми слів;
- **характеризувати** стилістичні особливості частин мови;
- **відповідально ставитися** до власного рівня мовленнєвої культури;
- **пропонувати** конкретні заходи щодо підвищення мовленнєвого рівня;
- **використовувати** мовні виражальні засоби для налагодження стосунків.

Морфологія – це розділ граматики, що вивчає частини мови: самостійні (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник), службові (сполучник, частка, прийменник) і вигук.

Морфологічні норми літературної мови передбачають правильний вибір граматичної форми слова, зокрема:

- утворення відмінкових форм іменників;
- визначення граматичного роду іменників;
- визначення числа іменників;
- утворення ступенів порівняння прикметників;

- відмінювання числівників;
- утворення особових форм дієслова;
- утворення наказового способу дієслова та ін.

Морфологічні помилки – це ненормативне зовнішнє вираження граматичного значення, неправильна видозміна будь-якої загальноприйнятої форми слова.

§ 20. ІМЕННИК

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **усвідомити** загальне значення іменника, його морфологічні ознаки;
- **визначати** рід іменників – назв осіб за професією, посадою, званням;
- **правильно застосовувати** категорії числа, роду та відмінка іменника;
- **характеризувати** стилістичні особливості іменників, що вживаються у формі лише однини і лише множини;
- **правильно писати** велику букву та лапки у власних назвах, помічати і виправляти помилки в їх написанні;
- **знаходити, засвоювати і, в разі необхідності, вільно передавати** інформацію державною українською мовою.

Вправа 224. Прочитайте фрагмент тексту О. Паса. Висловте свої думки про значення слова в житті людини.

Слово – це сама людина. Нас зіткано зі слів. Вони єдина наша реальність, принаймні єдине свідчення того, що ми існуємо. Без мови немає ні думки, ні того, про що мислити; і перше, що робить людина, стикаючись з чимось незнайомим, – це присвоює йому ім'я, називає незнайоме.

Іменник – це самостійна змінна (відмінювана) частина мови, яка називає предмет, опредмечену дію чи ознаку або опредмечену кількість, відповідає на запитання *хто? що?* і виконує в реченні переважно роль підмета або додатка. Наприклад, назви предметів (істот і неістот): *брат, людина, сирота, дім, край, школа, сім'я, село*; назви опредмечених

дій: *читання, бігання, ходьба, говоріння*; назви опредмечених ознак: *білизна, сінява, зелень, чорнота*; назви опредмеченої кількості: *одиниця, трійка, десятка, сотня*.

Вправа 225. Об'єднайтесь у дві групи. Випишіть з текстів іменники і назвіть, до якої групи за значенням належить кожен з них.

Зразок: *риба* – предм., істота; *радість* – предм., почуття; *голубизна* – предм., опредм. озн.; *пустощі* – предм., опредм. дія.

I. Як добре те, що смерті не боюсь я і не питаю, чи тяжкий мій хрест, що перед вами, судді, не клонюся в передчутті недовідомих* верст, що жив, любив і не набрався скверни, ненависті, прокльону, каяття. Народе мій, до тебе я ще верну**, як в смерті обернуся до життя (*В. Стус*).

Олександр Довженко

II. Доле моя! Світе мій великий! Благословляю вас, що не впіймали ви мене. Що не дали мені в руки ні меча, ні клейнода***, ні печаті, ні заборонного статуту. Що звільнили мене од тягаря управління чи його видимості, що не дали в мої руки скрижалів**** законів людських, не примусили забороняти, гнати, розлучати. Що ношу я царство свободи у своєму серці (*За О. Довженком*).

Іменники бувають **трьох родів: чоловічого** (*батько, Микола, Аурел, берег, Дніпро, бій, товариш*), **жіночого** (*Марія, мама, річка, земля, груша*) і **середнього** (*небо, чоло, слово, знання, життя, буття, море*).

Іменники так званого **спільного роду** можуть, залежно від контексту, мати чоловічий або жіночий рід (мають закінчення **-а (-я)**: *сирота, плакса, нечепура, нікчема, староста, базика, нероба, каліка, бідолаха, п'яниця, приبلуда*).

В українській мові є й іменники подвійного роду: *клавіш* (ч. р.) – *клавіша* (ж. р.),

* *Недовідомий* (неологізм) – невідомий.

** *Верну* – вернись, повернись.

*** *Клейнод, клейноди* – коштовності, самоцвіти; знаки влади, регалії.

**** *Скрижаль* – дошка, плита з написаним на ній текстом, звичайно священним, культовим.

зал (ч. р.) – зала (ж. р.),
жираф (ч. р.) – жирафа (ж. р.).

Увага! Назви істот за професією (посадою, званням тощо) чи родом діяльності належать до іменників **чоловічого роду**, хоча можуть називати осіб як чоловічої, так і жіночої статі: *інженер, професор, суддя, лікар, юрист, директор, депутат, дипломат, міністр, посол*.

Але: *листоноша* – спільного роду.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Морфологічний словничок

До **чоловічого роду** належать іменники: *біль (гострий біль), нежить (сильний нежить), пил (вугільний пил), кір (лютій кір), дріб (барабанний дріб), степ (широкий степ), ступінь (найвищий), тюль (новий тюль), Сибір (холодний Сибір)*.

До **жіночого роду** належать: *путь (цаслива путь)*.

Вправа 226. Перекладіть іменники з румунської мови українською, визначте рід іменників в обох мовах. Чи є якісь граматичні відмінності?

Codru, iarnă, elefant, câine, dimineată, tei, crap, frasin, bu-suioc, buburuză, mimoză, trandafir, căldare, sită, ceai, argint, joi, ministru, unchi, frate, slugă, vodă, doamnă, dorință, scriere, poezie, filolog, zeu, călăuză, vacanță.

Вправа 227. Поєднайте іменники спільного роду з прикметниками (чи займенниками) і дієсловами минулого часу у формі чоловічого і жіночого родів. Складіть із цими словосполученнями прості речення.

Зразок: малий + бідолаха + плакати: малий бідолаха плакав, мала бідолаха плакала.

Малий + сирота + зрадіти; замурзаний + плакса + не за-мовкати; той + нечепура + прийти; цей + бідолаха + не уміти; сільський + листоноша + не прийти; веселий + базіка + не замовкати.

Увага! Іменники змінюються за **сімома відмінками** та **обома числами**.

Деякі іменники вживаються лише у формі однини (*Київ, Бухарест, аспірин, любов, радість*) або лише множини (*радоці, пестоці, Альпи, Карпати, Чернівці, сани, ножиці, двері, ворота*).

Збірні іменники, наприклад, *молодь, юність, учнівство, насіння*, мають форму лише однини.

Множинні іменники (*меблі, шахи, парфуми*) не мають категорії роду.

Трапляються й **незмінювані іменники** (*жабó, таксі, кіно, Сочі, Жигулі, кенгуру, какаду, шимпанзе*), але вони теж відмінюються – на їх відмінок вказує не форма (вона у них незмінна), а контекст (пов'язані з іменниками змінювані слова). Наприклад: *Новеньке таксі (Н. в.) підїхало вчасно. У цьому таксі (М. в.) шестеро людей не помістяться. Тому таксі (Д. в.) було вже років із двадцять.*

Вправа 228. Перепишіть слова, визначте, де це можливо, їх рід і число. Чому окремі слова не мають роду?

Сіль, життя, Прут, яблуко, ручка, слово, Черкаси, Ясси, Вижниця, Ужгород, Костичани, вулиця, батько, вила, лінощі, матір, Бровари, Сян, Дунай, столяр, грубощі, пестощі, лінощі.

Вправа 229. Запишіть одинні іменники (які не вживаються у множині) за тематичними групами: назви речовин; назви опредмеченої дії; назви опредмеченої якості; назви почуттів, відчуттів; назви збірних понять; географічні назви. Які слова і в якому випадку все ж можуть мати форми множини? Уведіть такі три слова у формі множини в речення. Які слова ви не записали і чому?

Молодь, листя, вода, терпіння, краса, садівництво, селянство, Микола, винагорода, біль, братерство, боротьба, молоко, студентство, Наталка, мовознавство, жадоба, закоханість, радість, любов, зелень, Дніпро, провесінь, дружба, гостинність, виховання, блакить, сінява, вугілля, пестощі, Київ, сталь, виродження, піднесення, доброта, довжина, масло, крайність, руда, Кавказ, городництво.

Вправа 230. Визначте рід іменників. У якій групі слів це зробити неможливо і чому?

I. Любов, гнів, біль, полум'я, день, рік, око, серце, туга, щастя, тиждень, неділя, жовтизна, тупотіння, п'ятірка.

II. Ніч, статъ, стаття, знання, дитина, суддя, листоноша, плакса, лист, листя, край.

III. Любощі, пестощі, радощі, солодощі, труднощі, пустощі, жалощі, гордощі.

Вправа 231. Запишіть множинні іменники за тематичними групами: географічні назви; назви почуттів, емоцій; речовинні назви; назви дій, процесів, назви обрядів, часових проміжків. Що саме називають подані географічні назви? Які слова і чому тут зайві (не є множинними іменниками)?

Альпи, висівки, дрова, ворота, вхідчини, відвідини, веселощі, вила, вершки, входини, пересміхи, швидкості, гордощі, Афіни, побігеньки, Прилуки, мудрощі, обжинки, іменини, масла, консерви, ножиці, сходи, дрова, пустощі, сутінки, прикросці, Гімалаї, потужності, труднощі, Суми, прянощі, шахи, терези, руди, канікули, носилки, болі, зажинки.

Вправа 232. Об'єднайтесь у групи. Складіть пам'ятку про правила харчування «Продукти-“друзі” і продукти-“вороги”» з використанням іменників, що вживаються: 1) в обох числових формах; 2) мають лише однину; 3) мають лише множину.

Рід незмінюваних іменників іншомовного походження	
Значення	Приклад
1. Назви осіб чоловічої статі – іменники чоловічого роду: жіночої статі – іменники жіночого роду:	<i>аташе, маестро, денді, мосьє, портъє, джентльмен, конферансьє</i> <i>міс, мадам, фрау, леді</i>
2. Назви істот (тварин, птахів) – іменники чоловічого роду:	<i>шимпанзе, кенгуру, поні, зебу, колібрі, фламінго</i>
3. Назви неістот – середнього роду:	<i>метро, шосе, пюре, резюме, суфле, олів'є</i>
4. Географічні назви – рід визначається за родовою назвою (країна, місто, село, озеро, острів тощо)	<i>Капрі (острів) – чол. р., Перу (країна) – жін. р., Тбілісі (місто) – сер. р.</i>

Увага! Іменники **чоловічого роду**: *сирóко, торна́до* (назви вітрів); **жіночого роду**: *авеню* (вулиця), *кольрабі* (капуста), *сала́мі* (ковбаса), *це́це* (муха), *бенга́лі, гі́нді, іди́ш, суахі́лі* (назви мов).

Але: іменники *па́льто, ситро* (сер. р.) відмінюються (змінювані): *па́льта, з ситро́м*.

Рід складноскорочених слів	
Значення	Приклад
1. Незмінювані аббревіатури – рід визначається за головним словом:	<i>ЧНУ</i> (університет) – чол. р., <i>ГЕС</i> (електростанція) – жін. р., <i>ВПТУ</i> (училище) – сер. р.
2. Змінювані складноскорочені слова – рід визначається граматично за типом відмінювання (<i>здебільшого чоловічого роду</i>)	<i>ДЕК</i> (державна екзаменаційна комісія) – Голова <i>ДЕКу</i> <i>ВАК</i> (Вища атестаційна комісія) – у <i>ВАКу</i>

Вправа 233. Побудуйте і запишіть речення з незмінюваними іменниками у різних відмінках. Надпишіть над ними рід, число, відмінок і поясніть (усно), як ви це визначили. Які слова ви шукали у словниках?

Какао, кафе, журі, пюре, кіно, бра, конференсьє, аташе, ескімо, мем, фразу, Тарту, сироко, маестро, леді, Перу, Тбілісі, мадам, виш, авеню, кольрабі.

Тренування он-лайн з теми «Рід незмінюваних іменників» за посиланнями:

<http://svitslova.com/mova/morpho/4391-2014-11-28-10-15-28.html>;
http://svitslova.com/test/Тренувальний_тест/

Вправа 234. Укладіть словничок відомих вам аббревіатур (які найчастіше вживаються у мовленні), визначте їх рід, узгодження з іншими словами (ЗНО, ЗОШ, СБУ, ТСН, ІКТ ...).

§ 21. СЛОВОЗМІНА ІМЕННИКІВ

Вправа 235. Прочитайте китайське прислів'я. Висловте свої думки про пошуки шляхів виправлення помилок. Чи всі життєві помилки можна виправити? Назвіть іменники, які ви використали у своїй розповіді, і відміну іменників.

Немає людини, яка б не припускалася помилок, але той, хто виправляє свої помилки, – мудрець.

Відміни іменників

Відміна	Рід	Закінчення	Приклади
I відміна	жіночий чоловічий спільний	-а (-я)	книжка, мрія, пісня, душа, Микола, Ілля, суддя, роззява, плакса, невдаха.

II відміна	чоловічий середній	нульове або -о	<i>степ, край, Дніпро, Петро.</i>
		-о, -е, -а (-я)	<i>слово, море, плече, речення.</i>
III відміна	жіночий	нульове + іменник мати	<i>зустріч, ніч, радість, любов, молодість, юність, мати.</i>
IV відміна	середній	-а (-я) , при відмінюванні з'являються суфікси -ат- (-ят-), -ен- (-ят-), -ев- (-яев-)	<i>курча, лоша, дівча, хлоп'я, кошеня, зайчєня, вовчєня, слонєня, гусєня, тєля, голуб'я, ім'я, плєм'я, тім'я, вим'я.</i>

Увага! До жодної з відмін не належать:

- незмінювані іменники: *візаві, аташе, пюре, рагу, ООН, ГЕС;*
- множинні іменники: *канікули, ковзани, сани, окуляри, фінанси;*
- іменники прикметникового походження: *черговий, учительська, військовий;*
- жіночі прізвища із кінцевим приголосним та **-о**: *Раулюк Тетяна, Гнатюк Олена, Дарійчук Ганна, Шевченко Оксана, Бучко Галина.*

Вправа 236. Визначте відміну іменників кожної групи. Доведіть, що відповідна група ілюструє саме названу вами відміну. Чи виявили ви групу слів, які не належать до однієї відміни?

1. Мудрість, печаль, гордість, любов.
2. Квасолина, лапка, причепа, сирота.
3. Ягня, поросєя, пташенєя, левенєя.
4. Путь, радість, свіжість, біль.
5. Прізвище, явище, знання, левенятко.

Тренування он-лайн з теми «Поділ іменників на групи (тверду, м'яку і мішану)» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/separation_nouns-declination.html

Відмінювання іменників і відміни

Залежно від кінцевого приголосного основи іменники I відміни поділяються на **три групи** – **тверду, м'яку і мішану**.

Група	Правило	Приклади
Тверда	іменники з основою на твердий приголосний, крім шиплячих:	<i>Україна, весна, економіка, фірма, Микола, базика.</i>
М'яка	іменники з кінцевим м'яким приголосним основи:	<i>земля, господиня, стаття, рілля, Марія, суддя, Ілля.</i>
Мішана	іменники з основою на шиплячий приголосний ([ж], [ч], [ш], [дж]):	<i>межа, калюжа, мережа, круча, душа, каша, площа, листоноша, паранджа.</i>

Правопис відмінкових закінчень іменників І відміни

Чис- ло	Відмінок	Група	Закін- чення	Приклади
Однина	Називний <i>хто? що?</i>	тверда, мішана	-а	<i>Україна, Микола, душа, круча.</i>
		м'яка	-я	<i>земля, стаття, суддя, Марія.</i>
	Родовий <i>кого? чого?</i>	тверда	-и	<i>України, Миколи, фірми, базики.</i>
		м'яка	-і (-ї)	<i>землі, статті, судді, Іллі, Марії.</i>
		мішана	-і	<i>площі, кручі, душі, листоноші.</i>
	Однина	Давальний <i>кому? чому?</i>	тверда, мішана	-і
м'яка			-і (-ї)	<i>землі, статті, судді, Іллі, Марії.</i>
Знахідний <i>кого?що?</i>		тверда, мішана	-у	<i>Україну, руку, душу, листоношу</i>
		м'яка	-ю	<i>землю, статтю, суддю, Марію.</i>
Орудний <i>ким?чим?</i>		тверда	-ою	<i>Україною, Миколою, стіною.</i>
		м'яка, мішана	-ею (-єю)	<i>землею, кручею, Марією.</i>
Місцевий <i>на кому? на чому?</i>		тверда, мішана	-і	<i>в Україні, на руці, душі.</i>
		м'яка	-і (-ї)	<i>(на)землі, (у)статті, судді, Марії.</i>
Кличний		тверда	-о	<i>Україно! Миколо! сусідко!</i>
		м'яка, мішана	-е (-е)	<i>земле! надіє! круче! душе!</i>

Деякі пестливі форми іменників І відміни м'якої групи мають у **кличному відмінку однини** закінчення **-ю**: *матусю! доню! бабусю! Наталю! Галю! Ганнусю! Лесю! Нелю! Але: Насте! Катре!*

У **родовому відмінку множини** іменники першої відміни всіх трьох груп мають нульове закінчення або тільки закінчення **-ей, -ів**: *перемог, круч, меж, площ, надій, статей, суддів*. Деякі іменники можуть мати паралельні форми: *легень – легенів, баб – бабів, губ – губів, сосон – сосен, воєн – війн*.

Вправа 237. Запишіть іменники в орудному відмінку однини. Обґрунтуйте свій вибір.

Мрія, пісня, мама, капризуля, Ольга, вельможа, груша, пожежа, суша, стежина, буря, туча, ноша.

Вправа 238. Провідмінійте письмово іменники. Підкресліть складні для написання відмінкові форми й усно поясніть їх.

О. Кваша. Над Україною

Змія, груша, суддя, Настя, Галя, Марія, сосна, нога, легеня, круча, лілея, пшениця, завія.

Тренування он-лайн з теми «Правопис іменників І відміни»

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/spelling_endings_nouns_I_case.html

Перегляньте лайфхаки з української мови за посиланнями:

- ▷ «Тверда і м'яка групи іменників»
<https://www.youtube.com/watch?v=l0gj7QHpcRM;>
- ▷ «Родовий відмінок іменників»
[https://www.youtube.com/watch?v=3g1f2PIHXI,](https://www.youtube.com/watch?v=3g1f2PIHXI)
<https://www.youtube.com/watch?v=cMnu-voSs2E;>
- ▷ «Кличний відмінок іменників»
[https://www.youtube.com/watch?v=a6bEG65MfRk.](https://www.youtube.com/watch?v=a6bEG65MfRk)
- ▷ Запишіть стислий конспект переглянутих онлайн-уроків.

Відмінювання іменників II відміни

Залежно від кінцевого приголосного основи іменники II відміни поділяються (подібно до іменників I відміни) на три групи – тверду, м'яку і мішану.

Група	Правило	Приклади
Тверда	Іменники чоловічого роду з основою на твердий приголосний, крім шиплячого:	<i>гімн, друг, успіх, шлях, індекс, бізнесмен, комп'ютер, батько, дядько, Петро, Дніпро, Павло.</i>
	Іменники середнього роду із закінченням -о :	<i>місто, село, коло, перо, золото, вікно, марево, мереживо, добро.</i>
М'яка	Іменники чоловічого роду з основою на м'який приголосний:	<i>ансамбль, місяць, тюль, велетель, край, обрій, звичай, урожай.</i>
	Іменники середнього роду із закінченням -я, -е (крім основи на шиплячий):	<i>пір'я, навчання, речення, життя, знання, змагання, галуззя, море, сонце, поле, яйце, деревце.</i>
Мішана	Іменники чоловічого роду з основою на шиплячий приголосний:	<i>ключ, читач, слухач, товариш, дош, куш, сторож, вантаж.</i>
	Іменники середнього роду з основою на шиплячий приголосний із закінченням -е :	<i>прізвище, училище, плече, явище, пасовище, вогнище, вітрище.</i>

Групи іменників з основою на -р

Група	Правило	Приклади
Тверда	майже всі односкладові:	<i>мир, дар, твір, двір, звір, сир, вид.</i>
	іншомовні на -ар (-яр), -ур, -ур, -ор, -ір зі сталим наголосом на основі:	<i>комар, долар, ювіляр, столляр, муляр, бригадир, інжир, інженер, снігур, директор, сувенір, гектар.</i>
М'яка	на -ар, -ур , у яких наголос при відмінюванні не переходить з основи на закінчення:	<i>лікар, цар, писар, кобзар, багатир, книгар, казкар, аптекар, слюсар, Лазар, димар та: якір, Ігор, сєер.</i>

Мішана	на -яр , що називають осіб чоловічої статі за професією чи діяльністю (наголос переходить із суфікса на закінчення):	<i>школяр, пісняр, повістяр, газетяр, гусяр, каменяр, вугляр, бетоняр</i>

Тренування он-лайн з теми «Тверда, м'яка і мішана групи» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/groups_nouns.html

Закінчення іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку однини

Закінчення -а (-я)	
Правило	Приклади
Назви осіб – загальних і власних, також персоніфікованих:	<i>учителя, студента, Вівка, Мороза, Вітра.</i>
Назви тварин і дерев:	<i>вівка, ведмєдя, явора, ясеня.</i>
Назви конкретних, чітко окреслених предметів:	<i>олівця, зошита, пенала, стільця.</i>
Назви мір довжини, ваги, місяців, днів тижня:	<i>метра, грама, літра, вересня, понеділка; але: року, віку.</i>
Назви грошових одиниць і числові назви:	<i>долара, гроші, мільярда.</i>
Назви населених пунктів (міст, сіл та ін.), крім тих, у яких друга частина співзвучна із загальною назвою:	<i>Києва, Харкова, Лондона, але: Кривого Рогу, Холодного Яру, Зеленого Гаю.</i>
Наукові терміни (здебільшого точних наук і мовознавства):	<i>атома, ромба, синуса, катода, підмета, епітета.</i>
Назви машин і їх деталей:	<i>автомобіля, поршня, дизеля, мотора, трактора.</i>

Закінчення -у (-ю)	
Правило	Приклади
Назви явищ природи:	<i>снігу, дощу, грому, інею, морозу, вітру.</i>
Назви просторових понять:	<i>степу, шляху, небокраю.</i>
Назви збірних понять:	<i>хору, гурту, але: гуртка.</i>

Назви речовин і матеріалів:	<i>меду, цукру, піску, бензину, кисню, сиру, але: хліба.</i>
Назви абстрактних понять, почуттів:	<i>болю, жалю, бігу, ідеалу.</i>
Назви країн, областей, озер, островів, півостровів, гір, річок:	<i>Китаю, Кіпру, Ельтону, Ельбрусу, Дунаю, Бугу, але: Дністра, Дінія, Стрия.</i>
Терміни (здебільшого літературознавчі, хімічні, фізичні):	<i>епосу, жанру, сюжету, стилю, синтезу, аналізу.</i>
Назви установ, організацій, споруд:	<i>лицею, залу, коридору, але: хліва, гаража, млина.</i>
Назви ігор і танців:	<i>вальсу, тенісу, хокею, футболу, але: гонака.</i>

Вправа 239. Запишіть іменники (вказіть їх відміну) у родовому відмінку однини і поясніть, які звукові зміни відбулися при відмінюванні. До якої групи належать ці іменники?

День, пень, сон, лев, хлопець, борець, швець, жнець, стілець, кисень.

Тренування он-лайн з теми «Правопис закінчень іменників II відміни чоловічого роду в Р. в. однини» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/nouns_ends_II_case_masculine%20_singular.html

Вправа 240. Випишіть іменники II відміни, два-три з них провідмініайте і підкресліть закінчення.

Село, вітер, дівча, хлопець, волосся, узбіччя, вовчисько, соловей, море, день, колосся, перо, лоша, дощ, жито, прибічник, життя, дитя, пень, герой.

Тренування он-лайн з теми «Правопис закінчень іменників II відміни середнього роду» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/nouns_II_ends_neuter_cancellation.html

Вправа 241. Провідмініайте письмово іменники. Усно поясніть правила написання відмінкових форм. Складіть із п'ятьма іменниками (на вибір) речення.

Бізнесмен, урожай, плече, лікар, богатир, мед, каменяр, життя, хокей.

Вправа 242. Випишіть іменники у формі родового відмінка однини. Усно поясніть вибір закінчень.

Пейзаж, край, суфікс, хліб, окріп, грім, трамвай, дім, Київ, вчитель, місяць, ведмідь, успіх, світ, інститут, роман.

Вправа 243. Випишіть іменники, у яких у формі родового відмінка однини пишемо закінчення **-у (-ю)**.

Запитання, громадяни, гості, моря, поля, малинники, ударники, горяни, солдати, скрипалі, шведи, вікна, болгари, володіння, насінини, селяни.

Тренування он-лайн з теми «Правопис закінчень іменників I та II відмін» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/nouns_ending_dependending_on_group.html

Правопис окремих відмінкових закінчень іменників III відміни

Число	Відмінок	Закінчення	Правило	Приклади
Однина	Родовий, давальний, місцевий	-і	в іменниках III відміни:	<i>ночі, печі, матері, любові, юності; у старості.</i>
	Орудний	-ю	якщо основа іменника закінчується одним приголосним (крім губного та р), то перед закінченням цей приголосний подовжується (на письмі подвоюється):	<i>ніччю, міццю, піччю, сіллю, тінню, галуззю, подорожжю, зустріччю, віссю, міддю, в'яззю.</i>
			якщо основа іменника закінчується губним приголосним ([б], [п], [м], [в], [ф]) та р , то перед ним ставимо апостроф:	<i>матір'ю, верф'ю, любов'ю, кров'ю, кіновар'ю.</i>
			якщо основа іменника закінчується сполученням приголосних, то подовження не відбувається:	<i>молодістю, старістю, юністю, якістю.</i>
	Кличний	-е	вживається переважно в поезії:	<i>любове, радосте.</i>

Множина	Родовий	-ей	в іменниках III відміни	<i>ночей, тіней.</i>
	Давальний	-ям, -ам	після шиплячих ([ж], [ч], [ш]):	<i>відповідям, тіням, ночам, печам.</i>
	Орудний	-ями, -ами	після шиплячого ([ж], [ч], [ш]):	<i>тінями, якостями, ночами, печами</i>
	Місцевий	-ях, -ах	після шиплячих ([ж], [ч], [ш]):	<i>у відповідях, у ночах, у печах.</i>

Вправа 244. Запишіть слова у формах орудного, кличного відмінків однини та називного, родового, орудного й місцевого відмінків множини. Запам'ятайте правильне написання цих форм. Якої відміни ці іменники? Чи мають вони групу?

Повість, доповідь, стаття, відповідь, сповідь, річ, піч, матір, ніч.

Тренування он-лайн з теми «Правопис закінчень іменників III відміни» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/nouns_III_case_ends.html

Словозміна іменників IV відміни

Відмі- нок	Іменники			
	Однина	Множина	Однина	Множина
Н.	лоша	лошата	козеня	козенята
Р.	лошати	лошат	козеняти	козенят
Д.	лошати	лошатам	козеняти	козенятам
З.	лоша	лошат, лошата	козеня	козенят, козенята
О.	лошам	лошатами	козеням	козенятами
М.	(на) лошати	(на) лошатах	(на) козеняти	(на) козенятах
Кл.	лоша	лошата	козеня	козенята

Відмі- нок	Іменники			
	Однина	Множина	Однина	Множина
Н.	коліща	коліщата	ім'я	імена
Р.	коліща ~~ти~~	коліщат	імені, ім'я	імен
Д.	коліща ~~ті~~	коліщата ~~м~~	імені	імена ~~м~~
З.	коліща	коліщата	ім'я	імена
О.	коліща ~~м~~	коліщата ~~ми~~	ім'я ~~м~~ , іменем	імена ~~ми~~
М.	(на) коліща ~~ті~~	(на) коліщата ~~х~~	(у) імені	(у) імена ~~х~~
Кл.	коліща	коліщата	ім'я	імена

Вправа 245. Провідмінійте письмово іменники. Усно поясніть правила написання відмінкових форм. Якої відміни ці іменники? Чи мають вони групу? Складіть із шістьма іменниками (на вибір) речення.

Кошеня, левеня, плем'я, тім'я, ведмежа, зайчєня, курча, хлоп'я, дівча.

Тренування он-лайн з теми «Правопис закінчень іменників IV відміни» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/nouns_IV_case_ends.html

Вправа 246. Прочитайте текст. Випишіть з нього всі іменники, перекладіть їх українською мовою. Які труднощі вам довелося подолати і як?

Peste câteva zile i-a retezat coroana, rădăcinile care nu-i veneau la socoteală și le-a pus sub șopron, ca să nu le apuce poile. Pe urmă a adus nucul în cămară și atât i-a trebuit!

Când au venit viscoalele, moș Mihail de-abia a dovedit să facă tălpile, în schimb erau niște tălpi cum nu se mai văzuseră în satul cela: ușurele, netede și luceau că puteai să te bărbierești uitându-te întrânsele...

Cu vremea pierduse și socoteala zilelor, căci se culca când îi amorțeau palmele, ațipea și se trezea îndată, privind bucățile de lemn așezate pe vârstac.

S-a dus și iarna asta, s-a uscat ograda și într-o bună zi a scos moș Mihail afară tot ce pregătise și a început a strânge sania. Spre amiază sania era gata. O săniuță sprintenă sta în mijlocul ogrăzii, soarele se scâldea în coșul ei și sania lucea de-ți părea că s-a mai vărsat o picătură de lumină pe pământ (*I. Druță*).

Тренування он-лайн з теми «Відмінкові закінчення іменників» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/case_endings_of_nouns.html

Вправа 247. Поясніть (письмово) громадянську позицію поета. Яке ваше ставлення до цих світових проблем? Які іменники є ключовими у цьому тексті і чому?

Поки на світі є горе й тумани –
буду увесь, мов роз'ятрена рана,
поки планета не знищить стронцій –
буде для мене нерадісним сонце,
поки хоч скиба Землі у крові –
сивіти з горя моїй голові (*Т. Мельничук*).

Вправа 248. Поясніть (усно), яке фонетичне явище спостерігається у наведених формах і чому. Запишіть іменники в початковій формі, визначте, де це можливо, їх відміну і групу.

Берези – беріз, сльози – сліз, болотá – боліт, корови – корів,
бороди – борід, гори – гір, ворота – воріт.

Вправа 249. I. Прочитайте віршовані тексти. Випишіть з одного із них (на ваш вибір) іменники, подайте їх українські відповідники. Зробіть морфологічний розбір румунських і українських форм, встановіть спільне і відмінне в них.

II. Перекладіть один з віршів, дотримуючись ознак поетичного тексту.

1. LA MUNTE

... Ecou venit din umbra unui veac
ori poate dintr-o noapte, mai de-aproape?
Abia se-aude-n codrii cei de fag,
abia tresare în sclipiri de ape.

Să calc în piatră mult mai apăsât?
Să fluier, aplecat peste amurg?
Acolo, jos, pe-un colț de cer surpat
prea multe ape înnegrite curg.

Gr. Bostan

2. ÎMI PLACE

Îmi place vorba ta cea bună
Ce mă îndeamnă-nțelepțește,

Mereu să mergem împreună,
Că unde-s doi puterea crește.

Dar ca să mergem împreună,
Același scop să ne unească,
Pe lângă vorba ta cea bună,
Aș vrea și fapta-ți să vorbească...

C. Morariu

§ 22. НАПИСАННЯ І ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕН, ПРИЗВИЩ І ПО БАТЬКОВІ

Вправа 250. Прочитайте текст, знайдіть у ньому іменники – власні назви. Розкажіть, що ви знаєте про осіб і об'єкти, названі тут? Чи могли б ви навести ще приклади такої всенародної шани?

Чи є в усьому світі поет, могила якого була б таким дорогоцінним скарбом, як могила Тараса Шевченка в Україні?

Нехай не дорікають нам у незнанні того, що діється довкола могил Шекспіра, Шиллера і Гете, біля кам'яних стін Дантового будиночка у Флоренції, біля гробниці Міцкевича. Не будемо нагадувати про бур'яном зарослі стежки Данилового монастиря, що ведуть до могили Гоголя. Ні, ми думаємо про інше. Ми беремо приклади світового значення й запитуємо: чи є що-небудь у світі, що було б таке величне і всенародне у своїй щирій красі й простоті, що було б огорнуте такою поетичною і соціальною симфонією, як ця висока могила, під якою похований прах великого поета України?! (*В. Чаговець*).

Могила Т. Шевченка у Каневі

Імена, прізвища, по батькові – це власні назви. Вони переважно є виразниками національної самобутності людини. Трудність полягає в тому, що їх треба вміти записувати тією мовою, якою ти в конкретний момент користуєшся. Тому необхідно запам'ятати найважливіші рекомендації щодо кожної групи цих власних назв.

Імена

Окремі імена в українській мові мають паралельні форми (*Антон – Антін, Нестор – Нестір*), проте при відмінюванні ці форми зближуються (*Антін – Антона, Нестір – Нестора*. Порівн.: *Прокіп – Прокопа, Сидір – Сидора, Федір – Федора*, але: *Авенір – Авеніра, Лаврін – Лавріна, Олефір – Олефіра*).

Імена відмінюються як іменники відповідної відміни, напр.: *Віра, Микола, Ілля, Надія, Леся* (I відм.), *Петро, Віктор, Сергій, Михайло* (II відм.).

Румунські імена на зразок *Мігай, Мірча, Траян, Віорел, Іон, Іонел, Калін, Марчела, Міхаела, Сорина, Дойна, Кристина* і подібні також відмінюються в українській мові як іменники відповідних відмін.

Прізвища

Українські прізвища передаються на письмі згідно з вимовою за загальними нормами українського правопису: *Березівський, Кравців, Заєць, Олексієнко, Олександрів, Коцюбинський, Симоненко, Шевчук*.

1. Прізвища на приголосний, а також **-енко, -ко, -о** змінюються як іменники II відміни, якщо належать особі чоловічої статі, і не змінюються, якщо належать особі жіночої статі: *Петро Плющ – Петра Плюща, Василь Бучко – Василя Бучка*, але: *Ніна Плющ – Ніни Плющ, Галина Бучко – Галині Бучко*.

2. Румунські прізвища на зразок *Дам'ян, Бадичел, Андрієш, Беженар, Ліка, Івануц, Васкан* і подібні змінюються як відповідні іменники української мови, якщо належать особі чоловічої статі, і не змінюються, якщо належать особі жіночої статі: *Віорела Івануца* (порівн.: якщо Івануца, то Р.в. *Івануци*) – *Віоріки Івануц*.

Румунські прізвища на **-у** (*Емінеску, Сурду, Крецу, Божеску*), на **-і** (*Александри, Асакі, Андронакі, Вайнагі*) та **-ю**

(Биндю, Пую, Лаю) за українським правописом не змінюються, а їх відмінок визначається за контекстом.

Імена по батькові

1. При творенні чоловічих імен по батькові вживається суфікс **-ович**: *Ігорович, Микитович, Олексійович, Юрійович, Сидорович, Степанович, Аурелович, Флоріанович*.

2. При творенні жіночих імен по батькові вживається суфікс **-івн(а)**, від імен на **-й** – **-івн(а)**: *Денисівна, Титусівна, Вікторівна, Юліївна, Сергіївна, Віталіївна, Олексіївна*.

3. Від деяких імен можливі варіанти імен по батькові: *Кузьма – Кузьмич і Кузьмович (Кузьмівна), Микола – Миколайович і Миколович (Миколаївна і Миколівна), Сава – Савич і Савович (Савівна), Хома – Хомич і Хомович (Хомівна), але: Ілля – Ілліч (Іллівна); Григорій – Грогорович (Григорівна)*.

4. При творенні імен по батькові в основах деяких слів відбуваються фонетичні зміни: *Антін – Антонович, Федір – Федорович, Лев – Львович (і Левович)*.

Увага! У румунській мові імена по батькові не вживаються, але в українських документах, а також за етикетом і в деяких ситуаціях спілкування застосовують форми імен по батькові (напр., у школі, при звертанні до колег тощо).

Вправа 251. Утворіть (усно) форму кличного відмінка особових імен. Від чого залежить закінчення у кличному відмінку? Доведіть письмовими прикладами.

Ілля, Олег, Любов, Ауріка, Аурел, Євгенія, Ігор, Ілько, Драгош, Георгій.

Вправа 252. Запишіть українською мовою румунські імена і прізвища. Одне жіноче прізвище з іменем і одне чоловіче з іменем в українському записі провідніняйте і поясніть, за яким зразком ви відмінювали.

Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, Liviu Rebreanu, Lucian Blaga, Grigore Vieru, Nicolaie Dabija, Aureliu Silvestru, Valeriu Matei, Ion Ciobanu, Tudor Ungureanu, Vasile Popescu, Mircea Voronca, Oxana Grigoruță, Marinela Suceveanu, Dumitru Cîreș, Brîndușa Grigorescu, Ghiță Vrabie, Doina Cojocar, Traian Bojescu.

Вправа 253. Запишіть румунські відповідники імен і їх варіанти (якщо такі є). Чи має ім'я лексичне значення? Розкажіть, що вам відомо про походження деяких з поданих тут імен.

Іван, Василь, Тодор, Антон, Євген, Олександр, Петро, Марія, Віра, Надія, Любов, Микола, Михайло, Георгій, Григорій, Драгош, Сільва, Сидір, Федір, Настасія, Софія, Катерина, Ілля, Ганна, Наталія, Андрій, Степан, Денис, Павло.

Вправа 254. Від наведених імен утворіть і запишіть у два стовпчики імена по батькові (чоловічі та жіночі). Розкажіть, як вони утворені.

Антон, Сидір, Павло, Микола, Ілля, Володимир, Святослав, Євген, Лев, Іван, Тарас, Сергій, Мусій, Ігор, Олег, Орест, Денис, Андрій.

Вправа 255. Перепишіть речення, дописуючи у словах необхідні закінчення. Яке ім'я може мати ще одну форму в кличному відмінку? Яку?

1. Ми з братом Ігор... цього року вперше самостійно піднялися на скелю. Під наглядом тренера, звичайно. 2. На Павл... нова військова форма ще трохи обвисала. Нічого! Змужніє! 3. Ти, Олег..., мав би вже знати правила доброго тону – не маленький-бо. 4. Від очей Марі... Петрівн... настрою свого не приховаєш. 5. З Анатолі... Микола... не буває нудно ні на уроці, ні в поході. 6. Андрі... сестрички довго чекати не довелося – людина відповідальна. 7. Євген... Прохор...! Дозвольте мені підготувати цю тему! (Авторські).

Вправа 256. Запишіть по п'ять найулюбленіших жіночих і чоловічих імен та утворіть від них усіма можливими способами пестливі форми. Перекладіть ці форми румунською мовою, з'ясуйте спільні та відмінні засоби творення таких форм.

Вправа 257. Доберіть до імені по батькові таке особове ім'я, яке б не створювало труднощів (немилозвучності) у вимові.

... Васильович, ... Ярославівна, ... Борисович, ... Федорівна, ... Олександрович, ... Антонівна, ... Зіновійович, ... Олегівна, ... В'ячеславович.

Тренування он-лайн з теми «Творення і правопис імен по батькові» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/creation_surname.html

Вправа 258. Поясніть, як відмінюються подані тут прізвища у мові українській та як у мові румунській. Що спільне і що відмінне є у словозміні при відмінюванні?

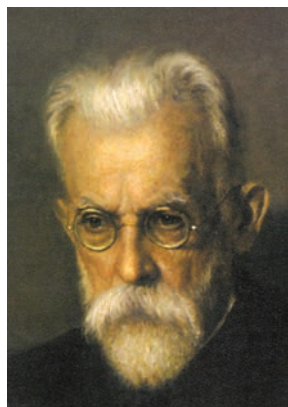
Рабле, Меріме, Пікассо, Шекспір, Шиллер, Емінеску, Ланге, Малець, Думитреску.

Вправа 259. Об'єднавшись у групи, утворіть усі можливі в українській мові етикетні формули зі словами **пан, пані**, зокрема при звертанні: 1) до однієї особи, 2) до чоловічої аудиторії, 3) до жіночої аудиторії, 4) до аудиторії, що складається з чоловіків і жінок.

Вправа 260. Прочитайте текст. Випишіть синонімічний ряд (контекстуальний) з початковим прізвищем *Вернадський*. Яка роль прізвища?

Володимир Іванович Вернадський – видатний український учений, енциклопедист, природодослідник, мінералог і кристалограф, основоположник геохімії, біогеохімії, радіогеології, учення про біосферу та ноосферу. В. Вернадський був глибоко переконаний у тому, що життя вічне, а питання про його походження не наукове, оскільки поки що не існує засобу його вирішення. Він неодноразово підкреслював не випадковий, закономірний характер біосфери як земного явища і вірив у те, що на інших планетах можливе життя, а відповідно й інші біосфери. Володимир Іванович розглядав людину як природну частину біосфери, а її діяльність – як найважливіший геологічний фактор. У майбутньому, вважав учений, біосфера повинна перетворитися на ноосферу, тобто перейти в такий стан, коли людська думка виступить як одна з основних сил, що визначають її розвиток.

Правнук запорізького козака, Володимир Вернадський усе своє життя був пов'язаний з Україною, і не лише родо-водом. Його наукова біографія тісно переплетена з рідним краєм. Ще студентом природничого відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету він неодноразово приїздив на польові роботи до Катеринославської та Полтавської губерній, «мандрував» Дніпром. Згодом

став членом Українського наукового товариства в Києві, Полтавського товариства «Просвіта», Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, Товариства дослідників науки при Харківському університеті, Волинського наукового товариства (*С. Ковальчук*).

Вправа 261. I. Запишіть в алфавітному порядку імена та прізвища відомих особистостей вашого краю.

II. Складіть діалог на тему «Людину красить ім'я чи її справи?».

Вправа 262. Напишіть твір-роздум «Чому кожному його ім'я дороге?» або «Чиє ім'я тобі найдорожче?».

§ 23. ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ

Вправа 263. Випишіть з речень складні іменники у два стовпчики: 1) які пишуться разом; 2) які пишуться через дефіс. Поясніть їх написання.

1. Там сажотруси хати білять, землеміри небо ділять, косарі дерева косять... (*В. Симоненко*). 2. Усім тут буде місце і привіт. Хліб-сіль, вода і світанковий світ, шовки небес і сині очі квітня (*А. Малишко*). 3. За селом на вечірній дорозі у промінні осіннього сонця я зустрів своїх батька-матір (*М. Вінграновський*). 4. Я розписав би їх по власній волі: із світу вигнав би всі смутки-болі, чолом небес досяг, не жив би долі* (*В. Мисик*). 5. Наче бродить (*О.Довженко*) буйнокосим літом, мружить очі карі і живі під високим атомним зенітом у пахучій озелень-траві (*А. Малишко*). 6. Двожилльні руки пнуться на труди: чи яр-пшеницю сіяти в ряди, внучат зі школи стрінуті привітом... (*А. Малишко*). 7. Всіх святих благала, та щоб йому всі святії талан-долю слали (*Т. Шевченко*).

Разом пишемо:

1) складні іменники, утворені поєднанням за допомогою сполучного звука двох або більше основ, одна з яких – дієслівного походження: *вертоліт, тепловоз, лісосплав*;

2) складні іменники, утворені поєднанням прикметникової та іменникової основ за допомогою сполучного звука: *чорнобривці, чорнозем*;

* *Долі* (присл.) – внизу; вниз.

3) складні іменники, утворені за допомогою сполучного звука від двох іменникових основ: *лісоостеп, носоріг, верболіз* (але *людино-день*);

4) складні іменники, утворені з дієслова в наказовій формі та іменника: *перекотиполе, пройдисвіт, Перебийніс*;

5) складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка: *шестиденка, дев'ятирічка*;

6) складні іменники, утворені з трьох і більше основ: *грязеводолікарня, термогідродинаміка*.

Через дефіс пишемо:

1) складні іменники, утворені з двох іменників без допомоги сполучного звука, незалежно від того, чи в такому слові відмінюються (змінюються) обидва іменники, чи тільки другий: *купівля-продаж, Вовчик-братик, дизель-мотор, жар-птиця, генерал-губернатор, кіловат-година*;

2) складні іменники з першою складовою частиною **віце-, екс-, лейб-, максі-, міні-, міді-, обер-**: *віце-президент, екс-чемпіон, лейб-медик, максі-спідниця, міні-футбол, міді-мода, обер-лейтенант*;

3) іншомовні назви проміжних сторін світу: *норд-вест, норд-ост*;

4) субстантивовані словосполучення (переважно назви рослин): *брат-і-сестра, мати-й-мачуха, чар-зілля, люби-мене*;

5) скорочені іменники, в яких наводиться початок і кінець слова: *б-ка, вид-во, ін-т, ун-т*;

6) літерні аббревіатури з належними до них цифрами: *ТУ-134, Ан-139*.

Вправа 264. Запишіть правильно слова, на місці крапок з'єднавши їх частини або поставивши дефіс. Поясніть написання.

Аван..пост, Австро..Угорщина, авто..мото..гурток, батько..мати, важко..атлет, віце..прем'єр, вовк..жадного, генерал..губернатор, гриб..паразит, Гуляй..поле, тогель..могель, дівчина..красуня, жук..короїд, Зайчик..Побігайчик, ІЛ..111, Іст..Лондон, Кам'яно..гірка, кіловат..година, Крути..борода, льон..довгунець, Мартін..Лютер, місяце..хід, напів..автомат, напів..оберти, недо..літ, обер..майстер, художник..пейзажист, При..чорно..мор'я, Пуца..Водиця, само..скид, свят..вечір, середньо..віччя, сто..п'ятдесяти..річчя, тонно..кілометр, унтер..офіцер, член..кореспондент.

Тренування он-лайн з теми «Правопис складноскорочених слів і графічних скорочень» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/spelling_abbreviated_words_and_graphic_cuts.html

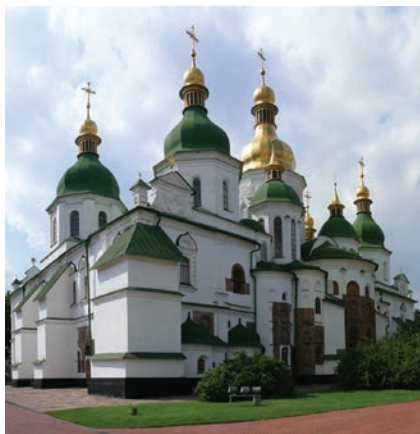
Вправа 265. Створіть і запишіть зв'язний текст (не менше 100 слів) на тему «Яка різниця між бізнесом і економічним розвитком держави?». Використовуйте складні слова.

§ 24. ВЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ БУКВИ І ЛАПОК У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

Вправа 266. Прочитайте і перекажіть (усно) текст, а в зошит випишіть усі контекстуальні синоніми до власної назви. Поясніть, чого вдалося досягти, застосовуючи синоніми. Обґрунтуйте вживання великої букви у власних назвах.

СОФІЇВСЬКИЙ СОБОР

Нині Софіївський собор не такий, яким був за часів Ярослава Мудрого. Храм не раз перебудовувався і дійшов до нас в «убранні» стилю українського бароко XVII–XVIII ст. Але архітектурна основа, внутрішнє оформлення величної споруди зберегли свій первісний вигляд.

Це не означає, що інтер'єр собору залишився недоторканий. Час, численні

перебудови зробили своє. З первісних 640 квадратних метрів мозаїки на сьогодні залишилось 260. Ще більше постраждали фрески української архітектурної святині.

Мозаїки Софії Київської – перлини світового мистецтва. Над ними працювали вісім художників. Барви київських мозаїк – це одне з тих див, яке захоплювало і, мабуть, ніколи не перестане хвилювати тих, хто по-справжньому цінує прекрасне (За Д. Степовиком).

З великої букви пишемо власні назви	
Індивідуальні імена людей, прізвища, по батькові, псевдоніми, прізвиська:	<i>Марко Вовчок</i> (Марія Олександрівна Вілінська), <i>Каменяр</i> (про Івана Франка), <i>Жан-Жак</i> , <i>Марія-Тереза</i> . Але: <i>донжуан, рентген, дизель</i> – загальні назви.
Назви божеств, міфологічних істот, релігійних свят і постів, релігійних книг:	<i>Матір Божя, Святий Дух, Аллах, Будда, Перун, Аполлон, Різдво, Спасівка</i> (але родові назви – з малої літери: <i>фєя, лісовик</i>); <i>Біблія, Тора, Коран</i> (без лапок).
Назви дійових осіб у казках, байках, драматичних творах:	<i>Лисиця, Осел, Бджола, Шершень; Той, що греблі рве; Баба Яга</i> (але не як дійові особи, а як загальні назви – <i>баба-яга</i>).
Назви держав та автономних одиниць, неофіційні назви географічних об'єктів, сторін світу (коли маємо на увазі краї чи народи):	<i>Франція, Держава Бахрейн, Сполучені Штати Америки; Буковина, Галичина, Поділля, Полісся, Закарпаття, Вінниччина; Західна Україна, народи Сходу.</i>
Астрономічні, географічні назви, назви вулиць, площ, майданів, архітектурних пам'яток, храмів:	<i>Велика Ведмедиця, Молочний Шлях, сузір'я Великого Пса; Андріївський узвіз, Софійський собор, Булонський Ліс (парк).</i>
Назви найвищих державних установ і організацій:	<i>Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Європейський Союз.</i>
Назви найвищих державних посад України і міжнародних посад:	<i>Президент України, Голова Верховної Ради України</i> (назви посад, звань, учених ступенів, титулів, рангів – з малої літери: <i>ректор, кандидат наук, академік, лейтенант, барон, член-кореспондент</i>).
Назви міністерств, їх головних управлінь, назви установ місцевого значення:	<i>Міністерство освіти і науки України, Департамент освіти Харківської облдержадміністрації.</i>
Назви державних, громадських організацій, партій України й інших держав тощо:	<i>Збройні сили України, Всесвітній конгрес прихильників миру, Міжнародна асоціація українців.</i>

Назви навчальних закладів, науково-дослідних установ, підприємств, театрів, музеїв:	<i>Академія наук України, Львівський національний університет, Будинок учителя, Палац урочистих подій.</i>
Назви знаменних подій, свят, епох тощо:	<i>Новий рік, День учителя, але День Незалежності України).</i>

З великої букви та в лапках пишемо

Назви художніх, музичних творів, наукових праць, газет, журналів, історичних пам'яток:	<i>повість «Кайдашева сім'я», опера «Запорожець за Дунаєм», журнал «Дивослово», кінофільм «Камінний хрест», але: Біблія, Тора, Коран.</i>
Назви аеропортів, вокзалів, станцій, готелів, ресторанів, кав'ярень, кінотеатрів, санаторіїв, дитячих таборів тощо:	<i>аеропорт «Бориспіль», готель «Київ», ресторан «Роксолана», кав'ярня «Мрія», дитячий табір «Вербиченька».</i>
Назви літаків, автомобілів та інших машин, фірмові та сортові назви:	<i>літак «Руслан», цукерки «Пташине молоко», автобус «Турист».</i>
Назви орденів, відзнак:	<i>медаль «За відвагу» (але орден князя Ярослава Мудрого).</i>

Вправа 267. Перепишіть слова та словосполучення; де потрібно, виправте помилки. Свої виправлення поясніть.

Карпати, родина Коцюбинських, Марко Вовчок, Олекса Довбуш, ріка Південний Буг, Дністер, Буковина, Петро Сагайдачний, сім'я Кайдашів, сузір'я Водолія, Кирило Кожум'яка, День Незалежності України, «Кобзар» Т.Г. Шевченка, Європа, Азовське Море, Київ, Ярослав Мудрий, журнал Барвінок.

Вправа 268. Виберіть з попередньої вправи або поданих вище правил з ілюстраціями 12 слів (словосполучень) і складіть з ними речення.

Вправа 269. Виберіть з дужок велику чи малу букву у власних назвах. Складіть 12 речень із поданими і правильно записаними вами власними назвами (на вибір).

З(з)бройні С(с)или України, К(к)онституційний С(с)уд України, К(к)абінет М(м)іністрів України, Н(н)аціональний Б(б)анк України, М(м)іжнародний К(к)омітет Ч(ч)ервоного Х(х)реста, Г(г)ора Г(г)оверла, В(в)еликий П(п)іст, Д(д)ень

У(у)чителя, Д(д)алекий С(с)хід, Т(т)уманність А(а)ндромеди,
Ч(ч)умацький Ш(ш)лях, К(к)авказький Х(х)ребет, Ч(ч)орне
М(м)оре.

Вправа 270. Випишіть з віршованого тексту всі іменники й усно дайте їм граматичну і правописну характеристику.

Кінець тій ниві, кінець,
будемо плести вінець.
Зв'яжемо жито в снопи,
зложимо збіжжя в скирти.
Підемо до господині,
дамо віночок нині.
«Приймеш віночок з жита,
з ниви, що градом збита.
Маленька була нива,
Маленькі з неї жнива.
Дасть Біг*, нарік зародить,
неврожай нагородить...» (О. Маковей).

Перевір себе

1. На які запитання відповідає іменник?
2. Скільки відмінків мають іменники в українській мові і скільки – в румунській мові та на які запитання вони відповідають? Чи є запитання до кличного відмінка?
3. Яку роль виконують іменники у формі кличного відмінка?
4. Чи є в українській мові іменники, що мають граматичне значення лише однини чи лише множини? А в румунській мові? Якщо є, наведіть приклади.
5. Чим відрізняються іменники спільного і подвійного роду? Чи є такі іменники в румунській мові?
6. Наведіть приклади невідмінюваних іменників. Чи вони лише незмінювані? Як визначити їх відмінки?
7. Як правильно наголошувати слова: *читання, завдання, запитання, вчення*?
8. Скільки відмін мають іменники в українській мові, а скільки в румунській?
9. Назвіть ознаки, за якими іменники поділяються на групи.
10. Чи є в українській мові іменники, які не належать до жодної з відмін?
11. Як утворюються імена по батькові?
12. Які складні іменники пишуться через дефіс, а які разом?

* Біг (діалектне, застаріле) – Бог.

Мовний тренінг з теми «Іменник»**► Перегляньте лайфхак за посиланнями:**

<https://www.youtube.com/watch?v=fevoybkSW88>;
<https://www.youtube.com/watch?v=l0gj7QHpcRM>;
<https://www.youtube.com/watch?v=3g1fl2PIHXI>;
<https://www.youtube.com/watch?v=cMnu-voSs2E>;
<https://www.youtube.com/watch?v=a6bEG65MfRk>
<https://youtu.be/imn0a-H9REg>

► Виконайте тести он-лайн за посиланням

http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/5.2-test.html

► Напишіть текст-роздум (не менше 100 слів) на тему «Як я розумію прагнення до саморозвитку і самовдосконалення». Надішліть свою роботу на e-mail учителя. Ініціюйте дискусію з однокласниками на основі враження учителя від ваших роздумів.**§ 25. ПРИКМЕТНИК*****Опрацювавши матеріал, ви зможете:***

- **визначати** лексико-граматичні ознаки прикметника, його синтаксичну роль;
- **правильно утворювати** форми вищого і найвищого ступенів порівняння якісних прикметників;
- **виконувати** стилістичний аналіз текстів, при потребі редагувати їх, ураховуючи стилістичні особливості прикметників різних розрядів;
- **висловлюватися** точно, послідовно та логічно.

Вправа 271. Прочитайте речення. Поставте запитання до виділених слів і запишіть ці слова у називному відмінку. Що називають ці слова? Яка їх початкова форма?

1. **Погожої** днини і в душі **погоже**. 2. **Улюбленого музичного** гурту чекали з новою програмою. 3. Нам не забути того **чарівного** літа.

Прикметник — це самостійна змінна повнозначна частина мови, яка називає якості і властивості предмета, відповідає на запитання **який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?** і є в реченні означенням або іменною частиною складеного присудка. Наприклад: Зимовий (який?) день

чарував сніговою (якою?) мелодією. День видався сьогодні погожий.

Початковою формою прикметника є форма чоловічого роду.

Вправа 272.І. Виразно прочитайте текст, випишіть з нього у стовпчик прикметники з іменниками, які означені цими прикметниками. П'ять з цих словосполучень запишіть у називному відмінку.

Ліс ще дрімає в передранішній тиші... Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, ясно вкриті краплистою росою. Тихо навкруги, мертво... Лиш де-не-де прокинеться пташка, непевним голосом обізветься зі свого затишку. Ліс ще дрімає, а з синім небом вже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів. Небо міниться, небо грає усякими барвами, блідим сяйвом торкає вершечки чорного лісу... Стрепенувся врешті ліс і собі заграв...

На галяву вискакує з гущини сарна і, зачарована чудовим концертом, зупиняється, витягає цікаву мордочку до кривавої смуги обрію, що червоніє на узліссі поміж деревами, і слуха.

Полохливий заєць, причаївшись під кущем, **пригина** вуха, **витріща** очі й немов **порина** увесь у море лісових звуків...

Аж ось ринуло від сходу ясне проміння, мов руки – простяглося до лісу, обняло його, засипало самоцвітами, золотими смугами впало на синю від роси траву на галяві, де гостро на тлі золотого світла витикається струнка постать сарни (*М. Коцюбинський*).

II. У чому особливість виділених слів?

III. Уважно прочитайте інформацію про групи прикметників за значенням.

За значенням прикметники поділяються на групи (ряди):

якісні – виражають ознаку за кольором, смаком, розміром, формою, внутрішніми і зовнішніми властивостями: *зелений, гіркий, високий, круглий, сердитий, чуйний, гарний*;

відносні – виражають відношення до матеріалу, часу, простору, соціальної групи, організації, національної, державної приналежності тощо: *золотий, дерев'яний, річний, вранішній, степовий, селянський, український, румунський*;

присвійні – виражають належність істоті: *батьків, материн, Іванів, Віорічин, Маріїн, Миколин, Михайлів, вовчий, лисячий, Шевченкові (твору).*

Увага! Прикметники із суфіксом **-ськ-** належать до **відносних**: *шевченківська* тематика, *учнівський* зошит, *учительська* нарада.

Вправа 273. Замініть прийменникові форми іменників прикметниками і запишіть їх. До якої семантичної групи належить кожен прикметник (якісний, відносний, присвійний)? Чому?

Зразок: погода без вітру – безвітряна погода.

Степ без краю –	будинок із цегли –
далечинь без меж –	шафа для книг –
пташеня без сил –	хата сусіда –
небо без хмар –	суп із овочів –
погода з вітром –	урожай цього року –
небо з зорями –	робота без перебоїв –
конструкція без	праця п'яти років –
прийменника –	дівчина з чорними бровами –
колосся з вусами –	хлопець із карими очима –

Вправа 274. Прочитайте текст, перекладіть його письмово українською мовою. Прикметники в українському їх перекладі підкресліть (як члени речення) і над кожним надпишіть, до якої групи (розряду) за значенням він належить (якісн., відн., присв.). Чи тотожні в обох мовах характеристики за значенням (розрядом)?

Peste zi vor da căldurile și toată valea șesului are să plutească în mireasma fierbinte și dulce a răsăritei înflorite.

Răcoarea dimineții e deasă, s-o tai cu coasa. Cerul e deschis și înalt cu stele palide. Totul pare un decor artificial, copacii sunt adormiți în zări, fără umbre, cumpenele fântânilor sunt încremenite, cum le-a prins vremea, cu ciuturile deșarte în sineala palidă a cerului sau aplecate cu clanțurile cârligelor în iarba mare și verde a șesului. Hodorogeala căruței mele doar mai stârnește această pașnică și înrourată liniște.

Cu cât se întinde mai repede ziua albă peste lanuri, cu atât mai roșie se revarsă zarea dimineții (I. Ciobanu).

Тренування он-лайн з теми «Розряди прикметників» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/adjective_grammatically_characteristic.html

Вправа 275. Прочитайте речення, випишіть з них прикметники, надпишіть їх рід і відмінок. Чи всі слова, що відповідають у цих реченнях на запитання *який? чий?*, є прикметниками? Чому?

1. Потенціал будь-якої нації визначається силою її духовної енергії, матеріалізованої в наукових і культурних здобутках (*З газети*). 2. З далекого кутка ледве доносило слова пісні (*Л. Смілянський*). 3. Високий, чистий дзвін коси передвіщав мені радість і втіху – косовицю (*О. Довженко*). 4. Хороша напівдитяча усмішка зробила привабливішим його довгасте, по-степовому замкнуте обличчя (*М. Стельмах*). 5. В привітній хаті не на самоті послалась їм стежина невидима (*А. Малишко*). 6. Що ж ти зупинився, гарячий коню, чи господар твій загубив повід? А чому ж це з білого став червоним на губах його вишневий квіт? (*Б. Олійник*). 7. Поклін тобі, моя зів'яла квітко, моя розкішна, невідступна мріє! (*І. Франко*). 8. Українці – це, либонь, єдиний народ у Європі, який і досі ніяк не складе про себе чіткого уявлення (*С. Васильченко*).

Творення присвійних прикметників

Рід іменників	Твірне слово	Суфікс	Чергування приголосних звуків	Похідне слово
Чоловічого та жіночого роду І відміни	Микола, Настя, Марія	-ин- -ин- -ін-(-їн-)	-	Миколин, Настин, Марійн
	небога,* донька, свекруха	-ин-	[Г] - [ж] [к] - [ч] [х] - [ш]	небожин, доньчин, свекрушин
	Параска, Палажка, дочка	-ин-	[к] - [ч]	Парасчин, Палажчин, доччин
Чоловічого роду II відміни	брат, Віталій	-ів- -ів- (-їв-)	-	братів (братова, братове), Віталіїв (Віталієва, Віталієве).

* Небога – племінниця, дочка брата або сестри.

Середнього роду IV відміни, назви тварин	собака, осел, теля	-ач- (-яч-)	-	собачий, ослячий, телячий.
	сокіл, зозуля, орел	-ин-	-	соколиний, зозулин, орлиний.
	шпак	-ів-	-	шпаків
	ведмідь, вовк, вівця	-	[д] - [ж] [к] - [ч] [ц] - [ч]	ведмежий, вовчий, овечий.

Вправа 276. Від назв істот утворіть присвійні прикметники. Які суфікси ви для цього використали?

Лікар, сестра, учитель, директор, водій, Павло, Ігор, Петріка, Георгій, Маріука, Феліція, Наталя, Лідія, коза, кіт, горобець, тигр, собака.

Вправа 277. Випишіть з речень усі прикметники, перекладіть їх українською мовою, визначте їх граматичні ознаки.

1. În locul zilelor mari și frumoase au venit zile mici și posomorâte (*I.Al. Brătescu-Voinești*). 2. Băiatul era foarte blând, de treabă, nu avea nici un vițiu (*I.L. Caragiale*). 3. Ușa se deschise, dată de perete și intră un om mic, pricăjit, foarte chel, cu o mustață albă-gălbuie, ca de focă (*T. Popovici*). 4. Știu eu o poveste, cântă Domnița cea mititică și bălaie, da-i tare veche... (*M. Sadoveanu*). 5. Muntele Babelor nu-i așa înalt, da-i priporos grozav. Pe el și-a lepădat Dochia cojoacele. Cică era baba asta o zgrițuroaică urâtă și bățăioasă și rea de mama focului (*Al. Vlahuță*).

Тренування он-лайн з теми «Творення і правопис присвійних прикметників» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/adjective_possessive_spelling.html

Вправа 278. Попрацюйте в парах. Доберіть і запишіть якомога більше означень до іменників.

Ситуація, тиша, стосунки, думка, мовчання, біль, радість.

Зразок: мир – тривкий, вічний, світлий, душевний, сімейний, виборений, несподіваний...

Прикметники української мови мають **повну** (майже всі) або **коротку** (небагато слів) форми. Порівн.: повні форми – *зелений, повний, певний, згодний, дрібний*; короткі форми – *зелен* (зелен сад-виноград), *повен* (пливе човен води повен), *певен* (я певен успіху), *згоден* (я з тобою не згоден), *дрібен* (дрібен дощик іде).

Також вживаються **стягнені** форми прикметників жіночого, середнього роду і множини (*зелена, зелене, зелені, синя, синє, сині*) або **нестягнені** форми цих же прикметників (здебільшого у фольклорі: *зеленая, зеленее, зеленій, синяя, синее, синій*).

Вправа 279. Запишіть фрагменти з українських пісень, підкресліть у реченнях прикметники (як члени речення) і поясніть (усно) особливості їхньої форми, а також стилістичну функцію.

1. Зеленеє жито, зелене, хорошії гості у мене. 2. Не хилися, явороньку, ще ти зелененький! Не журися, козаченьку, ще ти молоденький! 3. Через річеньку, через биструю подай рученьку, подай другу! 4. То старшая сестра коненька виводить, середняя зброю срібную виносить. 5. Да віють вітри все буйнії, да йдуть дощі все дрібнії. Землю розрушають і травою устеляють. 6. Одна дівчина чорнобривая, то чарівниця справедливая. 7. Переходом в чистім полі зацвіли волошки, полюбив тебе, дівчино, що рум'яна трошки. 8. Тече річка невеличка, схочу – перескочу. Оддай мене, мила мамо, за кого я схочу (*Народна творчість*).

Вправа 280. Відтворіть у ролях діалоги за ситуаціями: 1. Ви прийшли на пошту відіслати рекомендований (recomandat) лист і ...; 2. Ви звернулися в поліклініку, щоб записатися на прийом до лікаря, і ...; 3. Ви вперше завітали в дім свого друга. Вас зустріли його батьки і Які прикметники увиразнювали ваш діалог?

Вправа 281. Прочитайте речення й усно поясніть, чи всі виділені слова є прикметниками. Чому?

1. Ой не світи, місяченьку, не світи нікому, тільки мому **миленькому**, як іде додому. 2. Не сама я по садоньку ходжу – **миленького** за ручку воджу. 3. Де ж ти, де ти, **вороненький**? Сира земля тисне. Я тобі вже, **вороненький**, волі не засвисну. 4. **Молодий** був старший за свою **молоду** років на двадцять, але любилися молодята щиро. 5. Жили

були **старий** і **стара**. 6. Чи ж не тобі, **дорогенька**, я серце віддав? Чи ж не тобі, **любесенька**, рученьку подав? (*Народна творчість*).

§ 26. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Якісні прикметники мають **ступені порівняння**, тобто виражають ознаки, що можуть виявлятися в предметі більшою або меншою мірою. Ступенів порівняння два – **вищий** і **найвищий**.

Вправа 282. Прочитайте речення, випишіть прикметники і в дужках зазначте їх ступінь порівняння (звичайна форма, вища, найвища). Усно поясніть, як ці форми утворені.

1. Була Варна здавна славна – славніші козаченьки (*Народна творчість*). 2. Хіба тобі, милий, чужа сторона рідніша, миліша свої вона? (*Народна творчість*). 3. Пісня, хоч і невелика за формою, надзвичайно багата змістом (*З журналу*). 4. Траєкторію супутника треба було піддати щонайточнішим радіовимірюванням (*З журналу*). 5. А там будуть гори, високі і прехороші гори (*М. Коцюбинський*). 6. І вже ніхто з нащадків наймудріших царського ймення прочитати не може (*Леся Українка*). 7. І вийшла до нього княгиня. Гарна-прегарна, але дуже сумна (*Народна творчість*). 8. Здається, на світі миліш немає, чим наше подвір'я, стара яворина (*А. Малишко*). 9. Вода стає прозорішою. Тиша снується у дубах, у листовинні (*А. Малишко*).

Утворення ступенів порівняння прикметників

	Вищий ступінь	Найвищий ступінь
Проста форма	Основа звичайної форми + <i>-іш-</i> , <i>-іш-</i> прикметника <i>глибокий – глибокийш,</i> <i>добрий – добрийш</i>	вищий ступінь префікс <i>най</i> + порівняння прикметника <i>найглибкийш,</i> <i>найдобрийш</i>
Складена форма	<i>більш</i> прикметник + звичайної <i>мени</i> форми <i>більш</i> лагідний, <i>мениш</i> помітний	<i>найбільш</i> прикметник + звичайної <i>найменш</i> форми <i>найбільш</i> лагідний, <i>найменш</i> помітний

Увага! Але не всі якісні прикметники мають ступені порівняння.

Не утворюють ступенів порівняння такі прикметники:

а) назви кольорів, утворені за подібністю до інших предметів (перейшли з відносних або присвійних): *малиновий, бузковий, шоколадний, апельсиновий, фіалковий*;

б) назви масті тварин: *гнідий, буланий, карий, вороний*;

в) назви сталих ознак (абсолютна якість): *глухий, сліпий, кривий, кульгавий, живий, мертвий, голий, горбатий, порожній*;

г) складні прикметники: *кисло-солодкий, чорно-білий, блідо-голубий, синій-синій, добрий-добрий, білочубий, снюхокий*;

д) префіксовані форми (*пре-, за-, над-, без-, не-, роз-, пра-, архи-, ультра-*): *прекрасний, завеликий, надзвичайний, беззмістовний, безликий, невисокий, несвідомий, немилий, розхристаний, архіважливий, ультрамодний*;

е) прикметники з оцінними суфіксами (*-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-, -езн-, -енн-*): *маленький, гарнесенький, добрісінький, малюсінький, товстелезний, здоровенний*;

є) прикметники, що виражають неповну ознаку, із суфіксами *-уват-(-юват-), -ав- (-яв-)*: *темнуватий, дорогуватий, синюватий, червонястий* та ін.

Увага! Відносні та присвійні прикметники ступенів порівняння **не утворюють**.

Вправа 283. Утворіть від прикметників усіма можливими способами такі форми:
а) вищого ступеня; б) найвищого ступеня, які б виражалися в одному слові, а не описово.

Зразок: гарний – гарніший (і кращий), найгарніший (і найкращий).

Сміливий, міцний, вузький, слизький, терпкий, щасливий, солодкий, чорний, товстий, значний, дорогий, глибокий.

Вправа 284. Утворіть від прикметників усі можливі, зокрема й описові, варіанти форм вищого і найвищого ступенів порівняння.

Зразок: вдалий – вдаліший, найвдаліший, більш (менш) вдалий, найбільш (найменш) вдалий, якнайбільш (якнайменш) вдалий, щонайбільш (щонайменш) вдалий, вдаліший за всіх.

Спритний, гіркий, чуйний, смачний, зелений, вразливий, розсудливий.

Вправа 285. Випишіть з добірки речень (I) або поетичного тексту (II) (на ваш вибір) прикметники, перекладіть їх українською мовою. Усно поясніть, чи однакового розряду прикметник румунської мови і його український відповідник.

I. 1. Norii se rupeau bucăți pe cer, luna roșie ca focul se ivea prin spărturile lor risipite, iar pe sânul lui Făt-Frumos se vedea cum înfloreau două stele albastre, limpezi și uimite: ochii miresei lui (*M. Eminescu*). 2. Nevasta celui sărac era muncitoare și bună la inimă, iar a celui bogat era pestriță la mațe și foarte zgârcită (*I. Creangă*). 3. Nu da pasărea din mână pe cea de pe gard (*Folclor*). 4. Auzind acestea, leahul s-a făcut foc de mânie și dădu acum poruncă oștenilor să împuște, când unul dintre hatmanii lui i-au zis nu știu ce (*C. Negruzzi*). 5. Căci dac-ai sta să-ți faci voie rea de la toate, zău ar trebui de la o vreme să apuci câmpii (*I. Creangă*). 6. Ne trezim în una din cele mai frumoase seri de iarnă (*M. Eminescu*).

II. Pădurea cea albă

Spre zi am ajuns în pădurea cea albă
și cetini căzute din stele-am strivit,
era numai nour pădurea cea albă
pe care plutea un deal ostenit.

În alba pădure cu nopți scuturate
pe jos din copacii umili și cărunți
am vrut să adorm, însă frunzele toate
pe vânturi de oțel au fugit peste munți.

Pădurea cea albă, pădure pustie
cu umbrele ei părăsite în drum
pe-un capăt de cer se pierdea-n galaxie,
pe altul era numai dungă de fum (*G.Bostan*).

Вправа 286. Випишіть словосполучення, у яких прикметник не може утворювати форм ступенів порівняння. Чому? (Поясніть усно).

Золотий перстень, молочний колір, приваблива дівчина, чудовий хлопець, молодечий запал, доречне запитання, карий кінь, дрібний дощ, лагідна натура, цупкий папір, гарнесеньке дитя, сліпий дідусь, неблаганна старість, весільний вінець, швидка хода, блискавичний погляд, осінній сад, лисяча нора, батьківський заповіт, київські каштани.

Вправа 287. Подайте українські відповідники до румунських прикметникових форм. Чи збігаються граматичні характеристики цих форм в обох мовах?

Mult bogat, prea frumoasă, cel mai voinic, mai veselă, tot așa de hamic, foarte departe, străveche, arhiplin, modest, clasic, tare bogat, mai puțin plăcut, strașnic de zgârcit, suprasaturat, ultramodern, veșnic, nemaipomenit de interesant.

Тренування он-лайн з теми «Творення і правопис ступенів порівняння прикметників» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/adjectives_degrees_of_comparison.html

Вправа 288. Побудуйте і запишіть речення з наведеними словосполученнями (відмінкову форму можна змінювати). Усно поясніть, у яких стилях мови може вживатися кожне словосполучення.

Бездоганний смак, найщиріша правда, більш вдалий приклад, менш відповідальний крок, справжнісінький пустун, доброзичливий сусіда, біліша на лице, твердий характер.

Вправа 289. Складіть п'ять речень з прикметниками, запишіть їх. Усно визначте граматичні ознаки прикметників.

Тренування он-лайн з теми «Відмінювання прикметників» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/adjective_declination.html

Вправа 290. Об'єднайтесь у групи. Дайте (письмово) відповіді на запитання: 1. Яким буває сонце? 2. Яким буває мед? 3. Яке може бути молоко? 4. Якою є земля? 5. Яка буває радість? Зачитайте і взаємодоповніть ряди прикметників-означень. З'ясуйте, у якій з груп виявилась найбільша кількість слів (назвіть їх), що засвідчує образність мислення.

§ 27. ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 291. Прочитайте текст. Усно перекажіть його. Випишіть 15 складних прикметників і поясніть неоднаковість їх написання. Які кольори були для вас несподіванкою? Випишіть назви кольорів, які виявилися для вас відкриттям.

Сім основних барв спектра – головні діючі особи кольорової гами, немовби командири. «Командири» керують загонами підпорядкованих їм кольорів і відтінків. Ці кольори і відтінки зафіксовані у слові.

Як же розбудовуємо ми світ кольорів і закріплюємо у слові? Спочатку буває тільки натяк на колір, спроба визначити кольорову якість предмета порівнянням з іншим предметом. Поодинокі порівняння може стати постійним і перетворитися на назву новопізнаного кольору або відтінку.

Візьмемо один з основних кольорів – *червоний*. Яка тепер велика у нього сім'я додаткових кольорів! Порівн.: *багряний, буряковий, вишневий, калиновий, малиновий, кривавий, пурпуровий*.

Розмаїття червоних барв покликала до життя слова *рожевий, рум'яний, рубіновий* та інші. Світло-червоні мазки карбує прикметник *рожевий*. Слово *рум'яний* зближується із назвами *червоний* або *рожевий*. Порівняння з рубіном, коштовним каменем червоного кольору, розширило кольорову палітру української мови і спричинило появу прикметника *рубіновий*.

Розмаїття відтінків червоного кольору виявляють такі слова, як *червоноуватий, червонястий, червонастий, світло-рожевий, світло-червоний, яскраво-червоний, ясно-рожевий, ясно-червоний, темно-бордовий, темно-вишневий, темно-рожевий, темно-червоний, біло-рожевий, білуватो-рожевий, жовто-червоний, жовтуваточервоний, коричнево-червоний, оранжево-червоний, пурпурово-червоний, синювато-рожевий, синюваточервоний, синьо-червоний, фіолетово-червоний, синьо-біло-червоний* і подібні.

Викликають захоплення можливості складних прикметників у поповненні «кольорового» розмаїття. Назвемо деякі з них. Ось світлі, яскраві відтінки кольорів: *світло-блакитний, світло-брунатний, світло-гнідий, світло-жовтий, світло-зелений, світло-коричневий, світло-синій, світло-сірий, яскраво-білий, яскраво-жовтий, яскраво-зелений, яскраво-синій, ясно-голубий, ясно-жовтий, ясно-зелений, ясно-золотистий, ясно-карий, ясно-каштановий, ясно-коричневий, ясно-синій, ясно-сірий, ясно-фіолетовий*. Маємо темні, неяскові відтінки: *темно-блакитний, темно-брунатний, темно-бурий, темно-гнідий, темно-голубий, темно-жовтий, темно-зелений, темно-золотистий, темно-карий, темно-каштановий, темно-коричневий, темно-русявий, темно-сивий, темно-сірий, темно-фіолетовий, темно-цеглястий, темно-шоколадний*. Порівняйте й інші поєднання барв і відтінків: *білувато-блакитний,*

білувато-голубий, жовто-зелений, золотаво-жовтий, густо-зелений, попелясто-сірий, синювато-блакитний, синювато-зелений, синювато-сірий, синювато-фіолетовий, сизо-зелений, червоногарячий (З посібника для митців).

Разом пишемо складні прикметники:

1) утворені від складних іменників, що пишуться разом: *лісостеповий* (лісостеп), *радіофізичний* (радіофізика), *самохідний* (самохід), *місяцехідний* (місяцехід);

2) утворені від сполучення іменника та узгоджуваного з ним прикметника: *загальноосвітній* (загальна освіта), *західноєвропейський* (Західна Європа), *народнопоетичний* (народна поезія);

3) ті, у яких першим компонентом виступає прислівник: *важкохворий*, *загальновідомий*, *гостродискусійний*;

4) ті, у яких другою складовою частиною є дієприкметник: *свіжозварений*, *новоутворений*, *пізньодостиглий*, **але** якщо є пояснювальне слово, то пишемо окремо: *не зовсім свіжо зварений*;

5) ті, у яких основне смислове навантаження передається останнім прикметником, а попередні лише звужують, уточнюють його зміст: *взъкодіалектний*, *лінгвостилістичний*, *глухонімиий*;

6) першою частиною яких є числівник, написаний літерами: *двоповерховий*, *десятиденний*, *стодвадцятирічний*, **але**: *20-поверховий*, *10-денний*, *125-річний*.

Через дефіс пишемо складні прикметники:

1) утворені від складних іменників, що пишуться через дефіс: *віце-президентський*, *унтер-офіцерський*;

2) утворені з двох чи більше прикметникових основ, якщо названі цими основами поняття не підпорядковані одне одному (між словами, з яких ці прикметники утворені, можна вставити сполучник **і**): *електронно-обчислювальний*, *культурно-технічний*, *мовно-літературний*;

3) у яких перша частина закінчується на **-ико (-іко)**: *історико-культурний*, *політико-економічний*, *економіко-правничий*;

4) з першою частиною **військово-**, **воєнно-**: *військово-патріотичний*, *воєнно-стратегічний* (**але**: *військовозобов'язаний*, *військовополонений* – це прикметники, що перейшли в іменники);

5) утворені з двох чи кількох основ, які означають якість із додатковим відтінком, відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному предметі: *блакитно-синій, кисло-солодкий, темно-вишневий, червоно-зелено-синій (але: жовтогарячий, червоногарячий, бо це один колір).*

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ
Орфографічний словничок
Окремо пишемо

конструкції прислівник + прикметник, які виражають складну ознаку:

абсолютно сухий,
діаметрально
протилежний,
національно свідомий,
послідовно миролюбний,

різко окреслений,
суспільно корисний,
суспільно необхідний,
хімічно зв'язаний,
чітко виражений.

Вправа 292. Прочитайте текст, знайдіть у ньому складні прикметники, випишіть їх і поясніть, як вони утворилися. Який компонент морфологічної будови у цих словах спільний?

19 листопада відзначають своє професійне свято працівники гідрометеорологічної служби. При згадці про цю службу насамперед на думку спадає прогноз погоди, без якого не обходиться жоден день нашого життя. Проте це не єдина продукція, що створюється працівниками гідрометеослужби.

Спостереження на мережі гідрометеослужби, які в Україні проводять близько 180 метеостанцій і постів, та їх подальше опрацювання має кілька напрямів, а саме: метеорологічний, агрометеорологічний, гідрологічний та ін. Вони є основою для інформації Українського гідрометеоцентру (*З газети*).

Вправа 293. Із запропонованими конструкціями побудуйте і запишіть речення або зв'язний текст.

Національно свідомий (громадянин), суспільно корисна (праця), суспільно необхідний (продукт), різко окреслений, хімічно зв'язаний (елемент), діаметрально протилежний (погляд на щось), абсолютно сухий.

Вправа 294. Запишіть правильно слова (разом або через дефіс).

Електро..силовий, три..разовий, давньо..верхньо..німецька (мова), свіжо..зрубаний, загально..державний, східно..

слов'янський, навчально.. виховний, 16..річний, п'яти..поверховий, дво..метровий, північно..східний, історико..філологічний, медико..хірургічний, військово..морський, сіро.. жовтий, темно..синій, гіркувато..солоний, воле..любний, карко.. ломний, чорно..земний.

Вправа 295. Запишіть правильно слова, знявши ризик, усно поясніть написання. Зі словами, написаними через дефіс, складіть речення.

Великий/превеликий, життє/пис, напів/автомат, полу/мисок, пів/години, електро/провід, розрив/трава, електро/монтаж, жертво/приношення, тонно/кілометр, пів/карбованця, батько/мати, дерево/обробний, дванадцяти/тонка, жовто/гарячий, чотири/місячний.

Вправа 296. Запишіть правильно українські складні прикметники і поясніть правила написання кожного з них.

Мовно..літературний, інженерно..технічний, загально..вживаний, мало..зрозумілий, темно..синій, чорно..червоний, широко..форматний, абстрактно..теоретичний, сліпо..глухо..німий, європейсько..азійський, кисло.. солодкий.

Вправа 297. Перекладіть (письмово) українською мовою румунські прикметники. Чи однаково вони пишуться в обох мовах?

Atotștiutor, cumsecade, atotputernic, alb-argintiu, tehnico-științific, galbenă-pământie, albă-gălbuie, binevoitor, cumin-te, binevenit, carpato-balcanic, clarvăzător, roșu-vișiniu, industrial-agrar, lirico-epic, muncitoresc-țărănesc, albastru-deschis, româno-ucrainean, greco-latin, verde-închis, roșu-portocaliu, ucraineano-român.

Тренування он-лайн з теми «Творення і правопис складних слів» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/creation_and_spelling_difficult_words.html

Вправа 298. I. Долучіть назву особи для утворення звертань, у яких будуть подані у вправі прикметники. Поясніть, у яких текстах такі прикметники вживаються і яка причина відмінностей у їх написанні.

II. Напишіть текст поздоровлення поважній особі або організації з нагоди пам'ятної (наприклад, ювілейної) дати, використавши складні прикметники у шанобливому звертанні або для шанобливої оцінки.

Високошановний, глибокошановний, глибоко шанований, глибоко поважаний, вельмишановний.

Вправа 299. Напишіть звіт про своє чергування по школі, використавши прикметники, що перейшли в іменники (*черговий, учительська* тощо).

Тренування он-лайн з теми «Правопис закінчень прикметників» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/adjective_case_endings.html

Вправа 300. Поясніть (письмово), чи погоджуєтесь ви з автором. Якщо так, то в чому саме? Висловіть (вичерпно) свої мотиви вдячності рідній землі, найдорожчим на ній людям, зокрема батькам. Якими прикметниками можна б замінити виділені у подібному за ідеєю тексті слова, якби словосполучення створювали ви?

Тобі подякувати, земле, треба,
що ти відкрила день оцей мені:
великий світ увесь, і **чисте** небо,
і плин Дніпра в **зеленій** далині,
і силуети літаків над бором,
і відблиск світла в **стиглих** колосках,
все те, що можна охопити зором,
те, що я можу бачити в думках (В. Ткаченко).

Перевір себе

1. На які запитання відповідає прикметник?
2. Скільки розрядів за значенням мають прикметники в українській мові? Чи вони подібні і в мові румунській?
3. Чи утворюють ступені порівняння відносні і присвійні прикметники?
4. Чи є в румунській мові складні прикметники? Якщо є, то в чому особливості їх правопису?
5. Яка особливість значення складних прикметників порівняно зі значенням прикметника – простого слова?
6. Чи утворюють складні якісні прикметники ступені порівняння?
7. Які ще якісні прикметники не утворюють ступенів порівняння?

Мовний тренінг з теми «Прикметник»

- Перегляньте лайфхак за посиланнями:
https://www.youtube.com/watch?v=J_LKCVerZic
<https://www.youtube.com/watch?v=FkIfOFPge-k>
- Виконайте тести он-лайн за посиланням
http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/5.3-test.html

- Напишіть власне висловлювання (не менше 100 слів) на тему «Без праці немає таланту». Надішліть свою роботу на e-mail учителя, а після повідомлених учителем ваших актуальних думок узгодьте зміст висловів, які переважають.

§ 28. ЧИСЛІВНИК

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **визначати** розряди числівників, їх морфологічні ознаки та синтаксичну функцію в реченні;
- **розрізняти** відмінювання кількісних і порядкових числівників;
- **пояснювати** написання та вживання числівників на позначення часу і дати;
- **відповідально ставитися** до свого рівня мовленнєвої культури;
- **визначати** загальний режим навчальної роботи, дотримуючись заданого темпу.

Вправа 301. Прочитайте текст, правильно вимовляючи відповідні форми числівників, написаних числом. Визначте стиль тексту та обґрунтуйте роль числівників у ньому. Що ще вам відомо про Кам'яну Могилу?

Державний історико-археологічний заповідник «Кам'яна Могила» розташований під Мелітополем у Запорізькій області. Учені вважають цю пам'ятку «підземним Ермітажем», багато дослідників вважає, що це храм-святилище людей епохи палеоліту, який має нині загальносвітову цінність.

Кам'яна Могила – то справжнє диво матінки-природи. Велич її відчуває кожен, хто до неї наближається. У приазовському степу під безмежною блакиттю небесного склепіння чітко вирізняються заокруглені обриси величезної кам'яної гори, схожої на могильний насип. Периметр цієї гори – майже 3 кілометри, її висота сягає 12 метрів. Близько 3 тисяч каменів різних розмірів, гроти, впадини, тріщини Кам'яної Могили разюче нагадують будову людського мозку. Кам'яна Могила утворилася на місці величезного давнього гейзера чи грязевого вулкана, який припинив свою діяльність близько 5 млн років тому. Його жерло* забите своєрідним корком зі

* Жерло – вузький і глибокий отвір, яким із вулкана виходить магма.

спресованого і закам'янілого за мільйони років піску. Від сонця, вітру і води кам'яний масив почав розпадатися на окремі частини, всередині утворилися порожнини, схожі на бджолині стільники.

...Кам'яна Могила давно приваблює до себе дослідників. Перші повідомлення про цю пам'ятку датуються 1178 роком. Наприкінці XIX століття археолог М. Веселовський виявив в одному з гротів таємничі знаки... (За О. Губчином).

Числівник – це самостійна частина мови, яка означає кількість предметів або порядок їх при лічбі, відповідає на запитання **скільки? котрий?** і в реченні пов'язується з іменником. Наприклад: *один, сто, тисяча, нуль, двісті, тридцять, сімсот сорок три, перший, сотий, тисяча дев'ятсот дев'яносто перший*.

За значенням числівники поділяються на **кількісні** (власне кількісні: *два, тринадцять, тисяча*; дробові: *п'ять десятих, чотири сьомих*; збірні: *трое, п'ятеро, десятеро*; неозначено-кількісні: *кілька, декілька, кільканадцять, кількасот*) і **порядкові** (*перший, сотий, мільйонний, двадцять другий*; їх інколи називають порядковими прикметниками, бо вони змінюються як прикметники й виконують роль означення).

За будовою числівники поділяються на **прості** (*три, сто, тисяча*), **складні** (*двадцять, триста, сімсот, двадцятип'ятитисячний*) і **складені** (з двох і більше слів: *двадцять перший, триста сорок сім, мільйон сто*).

Тренування он-лайн з теми «Розряди числівників» за посиланням
http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/numeral_grammatically_characteristic.html

Відмінювання кількісних і порядкових числівників

За характером відмінювання кількісні числівники поділяють на такі групи:

1. Числівник *один* (*одна, одне, одні*).
2. Числівник *два* (*дві*).
3. Числівники *три, чотири*.
4. Числівники *п'ять – десять*.
5. Числівники *одинадцять – дев'ятнадцять*.
6. Числівники *двадцять – вісімдесят* (без числівника *сорок*) (змінюються лише в другій структурній частині).
7. Числівники *сорок, дев'яносто, сто* (у родовому, давальному, орудному, місцевому відмінках закінчуються лише на *-а*).
8. Числівники *двісті – дев'ятсот* (змінюються обидві структурні частини).
9. Числівники (слова числового значення) *тисяча* (тисячі), *мільйон* (мільйони), *мільярд* (мільярди), *нуль* (нуль) (змінюються як іменники відповідних відмін).
10. Складені кількісні числівники – кожне слово змінюється за своїм типом: *двадцять один, сто шістдесят два, тисяча двісті сорок сім*.

При відмінюванні **порядкових** числівників змінюється лише прикметникове (останнє) слово: *перший, двісті сьомий, дві тисячі шостий*.

Дробові числівники називають дробове число або певну кількість цілого: *одна друга, п'ять других, три четверті*.

При відмінюванні дробових числівників перша частина змінюється як кількісний числівник, а друга – як порядковий.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Орфоепічний словничок

Одина́дцять, двана́дцять, трина́дцять, чотирна́дцять, п'ятдеся́т, сімдеся́т, вісімдеся́т, сімсо́т, вісімсо́т, дев'я́тсо́т.

Вправа 302. Полічіть, правильно вимовляючи українською мовою: а) від 1 до 10; б) від 11 до 19; в) від 20 до 80 (по 10); г) від 100 до 1000 (по 100).

Вправа 303. Знайдіть у румунських реченнях числівники, запишіть їх українською мовою, вкажіть групу за значенням.

1. Poftim, om bun, de-i ospăta împreună cu noi, ziseră cei doi drumeți călătorului străin; căci unde mănâncă doi, mai poate mânca și al treilea (*I. Creangă*). 2. De multe ori am fost în casa aceasta, dar de sărbători pentru prima dată (*I.C. Ciobanu*). 3. De zece ori măsoară și o dată taie (*Folclor*). 4. Aici era linia întâia a frontului (*din manual*). 5. I-am cunoscut pe amândoi la facultate. 6. Plecat-am nouă din Vaslui și cu sergentul zece (*V. Alecsandri*).

Вправа 304. Вивчіть напам'ять українські прислів'я з числівниками. Назвіть числівники та їх групу за значенням (кількісні, збірні, порядкові).

1. Семеро одного не ждуть. 2. Сім разів відмірай, один раз відріж. 3. У семи няньок дитина без догляду. 4. В одній руці п'ять пальців, та не однакові. 5. Працює, як три дні не їв. 6. Щирий: одною рукою від себе, а обома до себе (*горне*). 7. Обое рябое (*негативна характеристика подібних людей*).

Вправа 305. Прочитайте, вкажіть (усно) групу числівників за будовою. Провідіміняйте (письмово) по одному числівнику з кожної групи.

1. Сто дев'яносто шість, тисяча двадцять п'ятий. 2. Дев'ятсот вісімдесят два, п'ятсот сорок четвертий. 3. Мільйон чотириста один, мільярд сьомий. 4. Двісті одинадцять, сто тридцять другий.

Вправа 306. Впишіть з газети або журналу сім-вісім речень з цифрами, записуючи цифри словами з урахуванням особливостей контексту.

Особливості правопису і вимови числівників

Основні правописні правила числівників такі:

1. Числівники *п'ять, шість, дев'ять, десять, одинадцять* – *дев'ятнадцять* пишуться зі знаком м'якшення у кінці слова (приголосний [т'] м'який).

2. Числівники *п'ять, дев'ять, п'ятнадцять, дев'ятнадцять, п'ятдесят, дев'яносто, п'ятсот, дев'ятсот* пишуться з апострофом (губний з [й] вимовляється роздільно).

3. Числівники *п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят* пишуться без знака м'якшення після кінцевого т (зверніть увагу на наголос!).

4. Форма орудного відмінка *чотири* (*чотирма*) пишеться без м'якого знака після **р** (вимова цього **р** тверда).

5. Числівники *п'ятдесят, шістдесят, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* пишуться без м'якого знака в середині слова (приголосні звуки в цьому місці тверді).

6. Слова числового значення (числівники) *мільйон, білльйон, трильйон, мільярд* в українській мові пишуться з буквособолученням **-бй-**, **-бья-** (вимова м'якого приголосного роздільна).

7. Паралельні форми числівникових закінчень родового, давального, місцевого відмінків числівників *п'ять – дев'ять, одинадцять – дев'ятнадцять, двадцять – вісімдесят*, тобто форми на **-бох**, **-бом** і **-ьма**, **-ьома**, пишуться з м'яким знаком. Порівн.:

Р. *п'яти* і *п'ятьох*, *сімдесяти* і *сімдесятьох*;

Д. *п'яти* і *п'ятьом*, *сімдесяти* і *сімдесятьом*;

О. *п'ятьма* і *п'ятьома*, *сімдесятьма* і *сімдесятьома*.

Вправа 307. Перекладіть румунською мовою дробові числівники.

Одна друга, дві п'ятих, сім десятих, півтора (півтори), півтораства, нуль цілих сто двадцять п'ять сотих.

Вправа 308. Провідмініайте дробові числівники.

Зразок: одна друга – однієї другої – одній другій – одну другу – однією другою – (в) одній другій.

Одна друга, три десятих, одна ціла тридцять сім сотих.

Вправа 309. Побудуйте речення з числівниками, використавши числівник не в називному, а в будь-якому непрямому відмінку. Запишіть ці речення.

Сім, дев'яносто, нуль, двісті тридцять, мільйон двадцять дев'ять.

Вправа 310. I. Запишіть словами числівники, поясніть особливості написання і вимови.

II. Які числа «побутові», а які – «бізнесові»?

29, 78, 584, 1619, 1200011, 316, 872, 714, 961, 913.

Вправа 311. Прочитайте математичні задачі й усно виконайте їх.

1. Маса африканського слона у міському зоопарку **6 т 450 кг**. Бегемотові до цієї ваги не вистачає **2 т 980 кг**. Обчисліть масу бегемота.

2. Якщо б водою з бочки наповнили 4 однакових бідони, то у бочці залишилось би **640 л** води, а якщо б наповнили таких 6 бідонів, залишилось би **480 л**. Яка місткість одного бідона?

3. Вантажопідйомність ліфта не перевищує **450 кг**. До ліфта увійшли 2 першокласники, вага яких не більша **20 кг**; 2 третьокласники, не важчі за **25 кг**; 3 п'ятикласники по **30 кг** і 1 огрядна тітонька, котра важить не менше **1** першокласника, **2** третьокласників і **3** п'ятикласників, узятих разом. Чи рушить ліфт угору? (Із «Задачника» Г. Остера).

Вправа 312. Запишіть словами арифметичні приклади, використовуючи применники.

Зразок: до двадцяти семи додати три буде тридцять.

$$27+3=30$$

$$53-12=41$$

$$71+68=139$$

$$152+48=200$$

$$896-648=248$$

$$78-(29+38)=11$$

$$178+61=239$$

$$508-(450-92)=150$$

Вправа 313. Об'єднайтеся в групи. Складіть графік підготовки до ЗНО, використовуючи числівники різних типів відмінювання. Поділіться враженнями від співпраці в групах.

Вправа 314. Розкрийте дужки і запишіть речення.

Черепаха живе близько (триста) років, кити – понад (п'ятдесят), слони – більше (сімдесят). Життя шуки вимірюється (сімдесят – вісімдесят) роками, білуги – (сто), сома – (шістдесят), вугра – (п'ятдесят п'ять), золотої рибки – (тридцять три). Серед птахів найдовговічніший – папуга, який доживає до (сто сорок) років.

Тренування он-лайн з теми «Відмінювання числівників» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/numerals_declination.html

Вправа 315. Замініть словосполучення складними прикметниками і запишіть їх.

Зразок: отвір у 2 метри – двометровий отвір.

Юнак 16 років, дід 72 років, висотний дім на 28 поверхів, глибина 127 метрів, довжина 450 кілометрів, дитина 5 років, перехід у 300 км, робота у 3 зміни, виконання на 90 відсотків.

Тренування он-лайн з теми «Правопис числівників і відчислівникових складних слів» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/numerals_compound_words.html

Вправа 316. Розкрийте дужки і запишіть сполучення слів.

Півтора (зошит), два (раз), три (чернівчанин), чотири (оберемок), півтори (зміна), перед першим (грудень), більше

на (дев'ять) робітників, менше на (вісім) відсотків, півтора (місяць), дві п'ятих (ємкості), дві з половиною (доба), вісім з половиною (доба), три з половиною (раз), півтора (раз), три (гарний будинок), два (син), три (офіцер), чотири (учень).

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ	
Уживання числівника на позначення часу	
<i>Котра година?</i>	
11.00	одинадцята година
11.30	пів на дванадцятю
11.15	одинадцята година п'ятнадцять хвилин; п'ятнадцять хвилин по одинадцятій; п'ятнадцять хвилин на дванадцятю; чверть по одинадцятій; чверть на дванадцятю
11.45	за п'ятнадцять дванадцята; за чверть дванадцята; чверть до дванадцятої

Вправа 317. Запишіть словами можливі варіанти позначення часу.

Зразок: дев'ята сорок п'ять, за чверть десята, за п'ятнадцять хвилин десята година.

1.20; 4.25; 9.45; 12.00; 12.30; 17.15; 18.10; 20.50; 24.00.

Вправа 318. Прочитайте обидві колонки. Запишіть правильні словосполучення і речення, запам'ятайте їх як зразки літературної норми.

Неправильно

Більша половина учнів.

Перша контрольна була в січні, **інша** – у березні.

Один проект розглянули ще торік, а **другий** – на початку цього року.

Одним оком бачу гірше, ніж **іншим**.

На **першім** поверсі.

Зустріч завершиться **в** 13 год.

Пів **дев'ятої** (години).

Правильно

Більше половини учнів.

Більшість учнів.

Перша контрольна була в січні, а **друга** – у березні.

Один проект розглянули ще торік, а **інший** – на початку цього року.

Одним оком бачу гірше, ніж **другим**.

На **першому** поверсі.

Зустріч завершиться **о** 13 годині.

Пів **на дев'яту** (годину).

П'ятнадцять хвилин **восьмої**.

Без десяти (хвилин) три (години).

У скільки **годин**?

Скільки годин?

Зараз одинадцять годин.

Навчаємось до **чотирнадцяти** годин.

Допомога **розміром** у 4 тисячі гривень.

Будинок висотою **в** 70 метрів.

Гривен забагато не буває.

Маю двісті **гривнів**.

П'ятнадцять хвилин **на** восьму.

За десять (хвилин) третя (година).

О котрій годині?

Котра година?

Зараз одинадцята година.

Навчаємось до **чотирнадцятої** години.

Допомога **у розмірі** 4 тисячі гривень.

Висота будинку 70 метрів.

Гривень забагато не буває.

Маю двісті **гривень**.

Вправа 319. Знайдіть статистичну інформацію про видання книг і періодики в сучасній Україні (одна-дві сторінки) і запишіть. Усі цифри, наведені в тексті, передайте словами.

Вправа 320. Усно перекладіть речення українською мовою, випишіть числівники і поясніть їх правопис.

1. Cele trei bărci lungi și negre au început a pluti pe fața tulpure a apei (*Z. Stancu*). 2. Aici, la fântâna cea adâncă de treisprezece stânjeni, și-a trăit multă vreme viața cel mai bun prieten al copiilor (*M. Sadoveanu*). 3. Ploaia aceea a Borzei a durat exact șaptezeci și două de ceasuri (*M. Sadoveanu*). 4. În cetățuie se aflau optsprezece plăieși (*C. Negruzzi*). 5. Cănuță oftă adânc, ca și cum ar fi răsuflat întâia dată și își șterse repede ochii, ca și cum ar fi văzut întâia oară lumina (*I.L. Caragiale*). 6. Cu o putere îndoită o smuci pe babă de mijloc (*M. Eminescu*).

Вправа 321. Перепишіть числівники, усно поставте до них запитання, визначте відмінкову форму і надпишіть її над словом (словами). Поясніть правопис виділених слів.

Чотирнадцять учнів, у тридцяти випадках, двома з половиною кілограмами, півтора відра, півтори дині, двадцятьома сімома відсотками (процентами), сорока восьми робітникам, чотирьомстам гривням, за тисячу кілометрів, **мільярди** кра-

пель, з **чотирмастами шістнадцятьома** сторінками, два брати, трьом сестрам, чотирьох дерев, трое сестер, четверо братів, два **мільйони**, одна **п'ята**, трьох четвертих.

Тренування он-лайн з теми «Зв'язок числівника з іменником» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/numerals%20_and_nouns.html

Вправа 322. Утворіть і запишіть складні слова з числівниками.

Зразок: 30-річчя – тридцятиріччя, 95-річчя – дев'яностоп'ятиріччя.

25-річчя, 40-річчя, 50-річчя, 60-річчя, 70-річчя, 75-річчя, 80-річчя, 90-річчя, 100-річчя, 125-річчя, 150-річчя, 200-річчя, 400-річчя.

Перевір себе

1. Що таке *паралельні* відмінкові форми числівників?
2. Чи слово *одні* є множиною числівника *один*?
3. У чому особливість відмінювання числівників *сорок, сто, дев'яносто*?
4. У чому особливість форм непрямих відмінків числівників *п'ять – дев'ять* в українській мові?
5. Що це (відгадайте загадку): стоїть дуб, а на дубі дванадцять галузок, а на кожній галузці по чотири гнізда, а в кожному гнізді по сім птиць?
6. Чи є в румунській мові порядкові числівники (як виражається порядок при лічбі)?

Мовний тренінг з теми «Числівник»

• **Перегляньте лайфхаки за посиланнями:**

<https://www.youtube.com/watch?v=QGQRjUp814k>

https://www.youtube.com/watch?v=unI_UoNOFzk

<https://www.youtube.com/watch?v=f0tXnGa1r4M>

• **Виконайте тести он-лайн за посиланням**

http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/5.4-test.html

• **Напишіть, використовуючи й числівники, власне висловлювання (не менше 100 слів) на тему «Що значить творча сутність людини». Надішліть свою роботу на e-mail учителя. Проведіть міні-дискусію за висловлюваннями, які учитель систематизував за вашими міркуваннями.**

§ 29. ЗАЙМЕННИК

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **визначати** морфологічні ознаки та синтаксичні функції займенника;
- **правильно відмінювати** займенники різних розрядів;
- **помічати й виправляти** помилки в написанні і вживанні займенників;
- **дотримуватися** правил спілкування.

Вправа 323. Прочитайте текст. Визначте його ідейне спрямування. Знайдіть у тексті займенники, выпишіть їх, подайте початкову форму і в дужках зазначте розряд.

Зразок: (у) ній – вона (особовий).

ЩЕМ СЕРЦЯ

Так багато влила в його душу оця зустріч з рідним селом! Так щедро обдарувала його хвилинами справжнього великого щастя. Та все ж... Багато чого милого серцю він тут уже не застав, багато спостеріг таких змін, які самі по собі були і необхідними, й радісними, але в душі йому, саме йому і більш нікому, було від тих змін не так уже й легко. І його прощання з минулим – вже остаточне прощання, назавжди – було не позбавлене внутрішньої гіркоти, а то й непоправного, хай і неминучого горя.

От хоч би й з хатою. Яка б вона там не була і як би там у ній не страждав, чого б не пережив, а все ж вона твоя, а не чиясь хата. Хата, в якій ти народився, зіп'явсь на ноги, зріс... І хоч скільки б горя не випив, і хоч скільки б не повторював Шевченковими словами: «Якби ви знали,

паничі», а все ж... Настане така хвилина, потягне тебе несподівано глянути на те місце, де ти народився, набирався горя, таким магнітом потягне, – де б ти не був, що б не робив і як би високо не злетів... (В. Козаченко).

Займенник – самостійна змінювана частина мови, яку можна вживати замість іменника, прикметника, числівника. Займенники не називають предмети, ознаки чи кількість, а лише **вказують** на них, відповідають на запитання тих іменних частин мови, замість яких уживаються. Наприклад: *він* (батько, учитель – *хто?*; стіл, сад – *що?*). *Такий* (мудрий, високий, відважний) – *який?* *Стільки* (кілька, десятеро, сім, сто) – *скільки?*

Займенники за своїм значенням поділяються на такі **розряди**:

1. Особові: *я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони*.
2. Зворотний: *себе*.
3. Вказівні: *той, цей, оцей, такий, отакий, стільки*.
4. Присвійні: *мій, твій, наш, ваш, свій, їхній*.
5. Означальні: *весь, всякий, кожний (кожен), інший, жодний (жоден), сам, самий*.
6. Неозначені: *хтось, щось, якийсь, чийсь; будь-хто, будь-що, будь-який, будь-котрий; хто-небудь, що-небудь, який-небудь; казна-хто, казна-що, казна-чий, хтозна-що*.
7. Питальні: *хто? що? який? чий? котрий? скільки?*
8. Відносні – ті ж, що й питальні, але вжиті без питальної інтонації.
9. Заперечні: *(а)ніхто, (а)ніщо, (а)ніякий, (а)нічий, (а)ніскільки* та ін.

За особливостями відмінювання розрізняють:

- I. Відмінювання займенників особових і зворотного.
- II. Відмінювання неособових займенників.

Неособові займенники за відмінюванням поділяються на такі, що: а) мають рід і число (усі, крім питальних *хто? що? скільки?* і похідних від них: *хтось, щось*); б) не мають роду і числа (*хто, що* і похідні від них: *стільки, скільки*).

Вправа 324. Подайте (усно) румунські відповідники до назв і розрядів українських займенників. Чи на такі ж розряди поділяються займенники румунської мови?

Вправа 325. Перепишіть групи займенників. Усно вкажіть їх розряд і спосіб творення, поясніть написання.

1. Хтось, щось, котрийсь, якийсь, чийсь.
2. Казна-хто, казна-що, казна-котрий, казна-який, казна-чий.

3. Будь-хто, будь-що, будь-котрий, будь-який, будь-чий.
4. Хто-будь, що-будь, котрий-будь, який-будь, чий-будь.
5. Хто-небудь, що-небудь, котрий-небудь, який-небудь, чий-небудь.
6. Хтозна-хто, хтозна-що, хтозна-котрий, хтозна-який, хтозна-чий.
7. Дехто, дещо, декотрий, деякий, дечий.

Тренування он-лайн з теми «Розряди займенників» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/pronoun_gramatically_characteristic.html

Вправа 326. Прочитайте. Провідмініяйте (письмово) займенники однієї з груп (за вибором учителя). Усно поясніть правопис виділених у кожній групі слів.

1. Я, ти, хто, ми, **що-небудь, казна-який**. 2. Дехто, ти, **ніякий**, стільки, інший. 3. **Будь-який**, вони, дещо, скільки, котрий, хто. 4. Чий, вона, **чий-небудь**, ви, нічия. 5. Ніхто, вони, якась, дехто, **який-небудь**.

Вправа 327. Наведіть (письмово) приклади відмінювання: 1) одного присвійного займенника в усіх родових формах; 2) одного неозначеного займенника в усіх родових формах; 3) одного означального займенника в усіх родових формах.

Вправа 328. Прочитайте речення, усно перекладіть їх, записуючи займенники у процесі перекладу у тій формі, яку вони мають у тексті, а через тире – їх українську початкову форму.

1. Unde ridică ... odată pe zmeu și trântindu-mi-l, îl bagă în pământ până în gât (*P. Ispirescu*). 2. Luând pe câte un drăcușor de cornițe, mi ți-l ardea, de-i crăpa pielea (*I. Creangă*). 3. Măria-sa ne-a mângâiat apoi pe noi, ne-a îndemnat să ascultăm de dascălul nostru și a plecat cu suita (*I.L. Caragiale*). 4. Macii i-au înfundat ograda, i-au spetit gardurile, i-au înăbușit toate drumurile și cărările (*I. Druță*). 5. Mai bine ochii-n jos să-i pleci, să vezi pământul pe unde treci (*G. Coșbuc*). 6. Vârful înalt al piramidei ochiul meu abia-l atinge (*V. Micle*). 7. Fie-vă milă de jupâneasă și de copilașii mei! Lăsați-mă să mă spovedesc!... (*C. Negruzzi*).

Вправа 329. Запишіть речення, ставлячи займенники, що в дужках, у потрібній формі.

1. Я (він) надто мало знаю. 2. Вона (я) про це не запитувала. 3. Як ми з (ви) довго не бачились! 4. Я (ти) цю книжку

дарую. 5. Діти з (вона) почуваються спокійно, впевнено. 6. А якщо б з (ви) таке трапилось? 7. Чи варто до (це) прискіпуватися? 8. Ми з (вона) це зробимо самостійно. 9. Приємно з (ви) розмовляти. 10. Вдячні ми (ви) щиро за розповідь. 11. Я б не хотіла (нікотрий, жодний) з вас образити. 12. Це може трапитися з (будь-хто). 13. За цим не треба (аніскільки) жалкувати. 14. Хай це буде (ти) на добру згадку (*Авторські*).

Вправа 330. Правильно запишіть речення, знявши крапки. Усно поясніть правила написання цих слів.

1. Знаю: у хвилини відчаю хто..небудь гляди й допоможе. 2. Хто..сь може мені порадити, як тут вчинити? 3. Не верзи казна..що, якщо достеменно не знаєш. 4. У селі Вам будь..хто покаже, де живе дід Осип. 5. Ні..хто й ні..що на світі не зарадить, якщо серце не схоче прийняти прощення. 6. Це ж хтозна..що, а не маршрут походу! 7. Я де..чим міг би допомогти, якщо Ви зачекаєте. 8. Будь..який учень нашої школи може розповісти історію свого села. 9. Ми увійшли з де..яким страхом, але все обійшлося. 10. Ви можете пригадати який..небудь вірш, що знали його в дитинстві? 11. Я ні..скільки не жалкую, що змарнувала стільки часу і грошей (*Авторські*).

Вправа 331. Відредагуйте речення. Виправте орфографічні, пунктуаційні і граматичні помилки.

1. Я з ви про це не домовлявся. 2. Хто з ми міг подумати, що з жовтня лежатиме сніг. 3. Чи ви з хтонебудь про це вже говорили? 4. Чи ти сам себе можеш пробачити. 5. А як же з твоя гордістю? 6. Чому для ти так мало важить слово? 7. Чи ж він з ми не мав учора зустрітись. 8. Знаю що тобі чогось завадило приїхати. 9. Не беріть на собі цю непосельну роботу.

Тренування он-лайн з теми «Відмінювання займенників» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/pronoun_declination.html

Вправа 332. Прочитайте текст, випишіть з нього словосполучення із займенниками, подайте їх українські відповідники. Чи збігається розряд займенника в тексті і в перекладі?

CÂND FRUNZELE SE DESPART DE RAMURI

Radu Dugan își aruncă ochii la felia de soare ce ardea, roșie, pe cerul vioriu al apusului și-și aminti ce-i spusese nevastă-sa:

l-a rugat ca el să meargă azi mai degrabă acasă și să facă treabă pe seară.

– Dii, mă! Dii! Strună hățurile și dând șuier de bici pe deasupra cailor cu câteva pișcături mai apăsătoare. Dând caii în grajd și, cu pas iute, o apucă spre casă.

În cameră pereții îl îmbrățișară cu o plăcută mireasmă de var proaspăt. Tihna, adăpostită aici, o simți cu tot sufletul. O simți că-i intră în sânge. Nu-și putea lămuri... de unde s-a adunat în el așa, dintr-o dată, atâta dragoste pentru căminul său: era în starea ce-o trăia pentru întâia oară (*D. Hrinčuc*).

Вправа 333. Запишіть речення, замінивши виділені слова і словосполучення доречними у цих випадках займенниками. Які стилістичні зміни відбуваються при цих замінах у реченнях?

Міхай Емінеску

1. Мати, як завжди, мала рацію – **мати** бачить наперед. 2. Нам треба це запам'ятати – цей випадок повинен навчити **нас усіх**. 3. Якби ж я пам'ятав про холод – тепер я **холод** відчував кожним м'язом. 4. Приходив **один** чоловік, питав про Вас. 5. Тарас Шевченко і Михайл Емінеску – національні поети. **Ці національні поети** виростили з народу і вросли в нього. 6. Дітям треба добре їсти і мудро та весело гратися – **дітям** треба вирости здоровими і розумними людьми. 7. Я люблю поруч з **батьками** пізнавати життя. 8. Їх у чужині рятує пісня **рідної** землі, яку вони покинули давно (*З часописів*).

Вправа 334. Створіть і запишіть розповідь (п'ять–сім речень), використавши в ній «внутрішню множину» – займенник Ви (Вам) замість я (мені) у розповіді від себе, але з метою зробити слухача співучасником того, про що розповідається.

Зразок: Я зацікавилася перед тією красою. Так буває, коли ви вперше бачите вимріяне вочевидь*. Тоді вам бракує слів на устах – є лише емоції в душі. Вам здається, що це нерукотворне диво (*Н. Бабич*).

* *Вочевидь* – явно, наяву; насправді.

Вправа 335. Побудуйте (усно) речення-протиставлення за допомогою відповідних займенників. З'ясуйте, які варіанти у ваших колег. Чим той чи інший варіант вас зацікавив? Розіграйте міні-діалоги.

Зразок: Сердитий ліс. – А я його таким не бачу.

1. Вона людина замкнута. – А я з ... поділюся і думкою, і мрією. 2. Той нікого не порятує. – Цей же ... прийде на підмогу. 3. Чи ж ти йшов до людей? – Ні ... ради не питався. 4. Як ти можеш зрозуміти когось? – Ти ж навіть ... не розумієш. 5. Чи ж я від тебе це хотів почути? – Я зумисне говорю не ... 6. А що тобі моя любов? – ..., здається. 7. Дорога ця, гадаю, не така вже. – А ... ж?

Тренування он-лайн з теми «Вживання займенників» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/pronouns_usage.html

Вправа 336. Прочитайте виразно текст відповідно до його експресивності. Який займенник у цьому тексті є текстотвірним і чому? Чи виділені слова є займенниками? Чому?

Ранок. Сонячний, прозорий ранок. Я йду до річки. Вдома **мене** попереджують:

– Іди, та гляди – втопишся, то й додому не приходи. Цієї поради я точно додержуюся. Знаю – втоплюся, то як же я додому дійду.

Приходжу на річку. Тут гамір і метушня. Сміються, плигають, поринають, виринають.

Роздягнувся, пішов на берег і спинився: не знаю, куди краще плигати.

– Плигай отут, – кажуть хлопці. – Тут тобі буде по коліна. **Я** довго не думав, взяв і плигнув. Коліна поринули і мене за собою потягли. Посунувся і посунувся, бо не вмію плавати.

Говорили ото мені: «Вчися, Сашко, плавати. Вчися, не пошкодуєш». А я думаю: «Хлюпати по воді – хіба то наука!».

І ось **вам** – поринаю на дно. Гребу руками, підсобляю ногами, кручу головою, а **воно** мене на дно тягне.

Хлопці, що на березі стояли, почали дискутувати:

– Ану, – говорять, – вирине чи не вирине? Може, й вирине, ноги довгі (За О. Ковінською).

Вправа 337. Прочитайте перший або другий уривок (за вибором учителя) й усно перекажіть його українською мовою якомога ближче до тексту. Не уникайте займенників!

I. Limba unui popor este istoria lui. Limba nu este a scriitorilor, a savanților lingviști, a învățătorilor de limbă și literatură, ea aparține poporului, celor care au trudit la ea de-a lungul veacurilor, înălțându-i strălucitoarea ființă, adică aparține strămoșilor noștri și, mai ales, celor care vin după noi. Vorbindu-ne corect limba, omenim astfel pe străbuni, pe cei care au creat societatea cuvintelor civilizate.

Avem un grai cu tâmpile îmbrobonate de roua trudei creatoare. Nicăieri dorul de desăvârșire nu s-a arătat mai clar și mai cu tărie ca în cuprinsul limbii. Limba e cea mai mare dreptate pe care poporul și-a făcut-o sieși ... (*G. Vieru*).

II. Cât farmec are ritualul pâinii coapte din recolta nouă! Femeile sunt toate rumene de dogoarea cuptoarelor, încât, când li se întorc bărbații acasă, mai că nu le recunosc. Copiii își părăsesc grăbit jocurile, atrași spre casă de mirosul pâinii, miros ce-l recunosc ușor dintre toate miroznelle câte le are pământul.

Soarele pâinii ... Câtă bogăție aduce în încăperile caselor! Cât de ușoare și liniștite ne face el visele când adormim îmbătați de aroma lui (*V. Tulnic*).

Перевір себе

1. Яку стилістичну функцію виконують займенники?
2. Назвіть розряди займенників.
3. Які займенники пишуться через дефіс?
4. У чому особливість займенника *себе*?
5. Чим найчастіше виступає займенник у реченні?

Мовний тренінг з теми «Займенник»

- Перегляньте лайфхаки за посиланням
<https://www.youtube.com/watch?v=f0tXnGa1r4M>
- Напишіть лист (наприклад, вітальний) до високоповажної або близької вам людини. Надішліть свою роботу на e-mail учителя із поясненням стилістичної ролі займенників, використаних у листі. Отримайте оцінку.

§ 30. ДІЄСЛОВО

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **визначати** морфологічні ознаки, синтаксичні функції дієслова та його особливих форм;
- **застосовувати** на практиці особливості відмінювання дієслів кожної дієвідміни;
- **аналізувати** випадки використання дієслів і їх форм зі стилістичною метою;
- **правильно будувати** речення з дієприкметниковими і дієприслівниковими зворотами;
- **знаходити і виправляти** мовленнєві помилки у дієсловах та їх формах;
- **використовувати** інтернет-ресурси для отримання нових знань;
- **користуватися** комунікативними вміннями для створення власного іміджу та успішної професійної кар'єри.

Дієслово як частина мови. Форми дієслова

Вправа 338. Перепишіть речення, підкресліть дієслова відповідно до синтаксичної ролі. Пригадайте, які ви знаєте форми дієслова, знайдіть їх у записаних реченнях.

1. Життя прожити – не поле перейти (*Народна творчість*). 2. Народ мій є, народ мій завжди буде! (*В. Симоненко*). 3. І возвеличу рабів отих німих, я на сторожі коло їх поставлю слово (*Т. Шевченко*). 4. Поле не міряне, вівиці не лічені, пастух рогатий (*Народна творчість*). 5. Не спалося, а ніч – як море (*Т. Шевченко*). 6. Якби знав, де впасти маєш, сіна підстелив би (*Народна творчість*). 7. Не бійся досвітньої мли, досвітній огонь запали, поки ще зоря не заграла (*Леся Українка*). 8. Ідуть дівчата в поле жати та, знай, співають ідучи (*Т. Шевченко*). 9. Здійснилась моя мрія побувати в Бухаресті (*З газети*).

Дієслово – це самостійна частина мови, що означає дію або стан предмета, відповідає на запитання *що робити? що зробити?* і виконує переважно синтаксичну роль присудка. Наприклад: *Впали* (що зробили?) *роси на покоси,*

засвітилося (що зробилося?) довкола, там дівча ходило (що робило?) босе, білу ніжку прокололо (що зробило?).

Форми дієслова		
Початкова форма, неозначена форма (інфінітив)	формальний її показник – суфікс -ти (або його фонетичний варіант -ть)	<i>навчати, перегорнути, спостерегти, (не)здолать (його), забуть (не в змозі я), одягатися, тішитися</i> (увага: постфікс -ся : <i>зустрітися</i>).
Способові форми	дійсного, умовного чи наказового способів	<i>пишу, напишу; напишуть, писатиму, буду писати, писав би, написали б; пиши!, пишіть!</i>
Особливі форми	дієприкметник і дієприслівник	<i>діючий, стоячий, подоланий, помитий; роблячи, зігравши, дбаючи, мріючи, взявши</i>
Безособові форми	безособові дієслова та форми на -но, -то	<i>дощить, гримить, вечоріє, щемить; написано, сказано, розбито, розкрито.</i>

Неозначена форма виражає дію безвідносно до її виконавця (тобто не вказує ні на особу, ні на рід, ні на число), має лише значення виду й перехідності.

Увага! Дієслова є словами **змінюваними**, точніше, **відмінюваними**.

Проте в системі дієслова є і його особлива незмінювана форма – **дієприслівник** (*працюючи, написавши*) і форма невідмінювана, але відмінювана – **дієприкметник** (*втомлений, зігрітий, достиглий, дотліваючий*).

Вправа 339. Перепишіть текст, ставлячи дієслова з дужок у потрібні форми. Визначте форми дієслів та їх синтаксичну роль.

Ім'я дочки великого київського князя Ярослава Володимировича Мудрого Анни завжди (викликати) неабиякий інтерес учених і всіх, хто (цікавитися) історією Київської Русі.

На жаль, до цього часу не (встановити) точну дату народження Анни Ярославни. Стародавні літописці особливу увагу (приділяти) народженню синів Ярослава Мудрого і зовсім не наводили дати народження його дочок. Навіть (розповідати) про дружин великих князів, (сповіщати) лише про їх смерть.

Щодо Анни, то різні автори (називати) 1024, 1028, 1032 як можливі роки народження Анни. 1028 рік (бути) найбільш ймовірним, бо інші є часом народження її братів Святослава і Всеволода. Французькі автори, які (повідомляти), що Анні було 22 роки, коли вона приїхала до Франції, також (підтверджувати) цей рік.

(...) Можна (припускати), що вибір французького короля Генріха I, який (просити) руки Анни Ярославни, (бути зумовити) не лише політичними міркуваннями: слава про красу й розум руської князівни (линути) по всій Європі, (дійти) до Франції (О. Волик).

Анна Ярославна

Лексико-граматичні ознаки дієслова

Вид	доконаний чи не-доконаний	<i>прочитати</i> (що зробити?), <i>читати</i> (що робити?).
Перехідність	перехідне чи неперехідне дієслово	<i>написати</i> (що?) <i>листа</i> , <i>писати</i> (кому?) <i>мамі</i> .

Грамматичні ознаки дієслова

Спосіб	дійсний, умовний, наказовий	<i>борються</i> , <i>боровся б</i> , <i>борись</i> , <i>не гнись</i> .
Час (у дійсному способі)	теперішній, минулий чи майбутній	<i>спить</i> , <i>дрімає</i> , <i>спав</i> , <i>спатиме</i> .
Число	однина чи множина	<i>перемагав</i> , <i>перемагали</i>
Особа	у теперішньому та майбутньому часі	<i>радію</i> (я), <i>підтримує-те</i> (ви), <i>повіриш</i> (ти), <i>пошкодують</i> (вони).
Рід	у минулому часі	<i>повернув</i> , <i>повернула</i> , <i>повернуло</i> .
Дієвідміна (форма словозміни дієслова)	розрізняється тільки в теперішньому і в простій формі майбутнього часу	<i>гудуть</i> , <i>співають</i> – I (перша) дієвідміна; <i>біжать</i> , <i>сплять</i> – II (друга) дієвідміна.

Вправа 340. Перекладіть початкові форми дієслів української мови мовою румунською, а слова румунської мови – мовою українською. Поясніть спільне й відмінне в будові та граматичній характеристиці цих форм. У чому особливість початкових форм дієслів у кожній мові?

1. Оздоблювати, радіти, веселитися, сумувати, грітися, пестити, спитати, схибити, розірвати, надбати, вирішувати, стримувати, гриміти, блискати, блищати, мріяти.

2. A acționa, a funcționa, a permite, a vedea, a vorbi, a observa, a hotărî, a decide, a cugeta, a deveni, a exista, a prinde, a comunica, a zice, a zugrăvi, a deține, a coborî, a ști, a crea, a contribui, a izbuti, a crede, a meni, a duce, a păși.

Вправа 341. Утворіть від дієслів видову пару зазначеними способами. Уведіть по дві пари з кожної групи в речення і запишіть їх.

1. *Додаванням префіксів:* сяяти – ... ; казати – ... ; бути – ... ; дружити – ... ; нести – ... ; нівечити – ... ; ховатися – ... ; цуратися – ... ; кресати (вогню) – ... ; сіяти – ... ; пекти – ... ; гріти – ... ; вітати – ... ; бити –

2. *Додаванням або відкиданням суфіксів (змінюю суфіксів):* повторити – ... ; допомагати – ... ; кінчати – ... ; вертатись – ... ; стискати – ... ; рушати – ... ; вдаряти – ... ; зачіпати – ... ; виводити – ... ; вишити – ... ; загрібати – ... ; вертати – ... ; прочитати – ... ; заспівати – ... ; виміряти – ... ; зігріти – ... ; виробити – ... ; лишити – ... ; летіти –

3. *Зміною наголосу:* розкідати – ... ; склі́кати – ... ; винóсити – ... ; вивóдити – ... ; вихóдити – ... ; розсі́пати – ... ; ви́кидати – ... ; розрі́зати –

4. *Від інших коренів:* брати – ... ; ловити – ... ; заходи-ти – ... ; шукати – ... ; говорити – ... ; хотіти –

Вправа 342. Побудуйте і запишіть по два речення з дієсловами так, щоб довести, що ці дієслова можуть мати значення недоконаного і значення доконаного виду – залежно від контексту. Речення запишіть.

Женити, веліти, організувати, телеграфувати, наслідувати, ранити.

Вправа 343. Випишіть з речень дієслова із залежними від них додатками або без них, визначте перехідність/неперехідність кожного дієслова, обґрунтуйте висновок на підставі наступних тверджень.

1. При перехідних дієсловах вживається додаток, виражений іменником або займенником у Зн. в. без прийменника (рідко Р. в. без прийменника: коли перед дієсловом є частка **не** або коли дія поширюється не на весь предмет, а на його частину). 2. При неперехідних дієсловах такого додатка немає. 3. До неперехідних належать усі дієслова з постфіксом **-ся**.

Зразок: Я мрію про зустріч зі своєю першою вчителькою. *Мрію про зустріч – неперех., dod., вираж. Зн. в., але є прийм.*

1. Лупайте сю скалу, нехай ні жар, ні холод не спинить вас (*І. Франко*). 2. Усі Магеллани звідкіль вирушали, туди повертались завжди (*Б. Олійник*). 3. Щоб жити – ні в кого права не питаюсь, щоб жити – я всі кайдани розірву (*П. Тичина*). 4. Благословен той день і час, коли прослалась килимами земля, яку скропив Тарас дрібними росами-сльозами (*М. Рильський*). 5. І хочеться бути дужим, і хочеться так любити, щоб навіть каміння байдуже захотіло ожити і жити (*В. Симоненко*). 6. Засвіт встали козаченьки в похід з полуночі, заплакала дівчинонька свої карі очі (*Народна творчість*). 7. Кізонько моя люба, кізонько моя мила! Чи ти їла, чи ти пила? – Ні, не їла, ні, не пила: бігла через лісочок – схопила кленовий листочок, бігла через гребельку – вхопила води крапельку (*Народна творчість*).

Вправа 344. Перепишіть речення, визначте лексико-граматичні та граматичні ознаки у дієсловах. Усно обґрунтуйте, від чого залежить перехідність/неперехідність однакових дієслів. Поясніть пунктограми у цих реченнях.

1. Малює сонце хлопчина незрячий, бо відчуває проміння його. – Вона охоче малює, а писати не любить. 2. Не тривож мене піснею, весно, не буди вже забутії мрії. – Не треба, не тривож її завчасу – до неї ще повернеться весна. 3. Вишивала дівчина рушники весільні, готувала хлопцеві долю осяйну. – Вона гарно вишивала, ткала, смачно готувала і пекла. 4. Солдат пише, що незабаром приїде у відпустку. – Щотижня пише дівчині лист, і в ньому – засушена квіточка з тієї землі, де він служить. 5. Джерельну воду п'є, як благодать, устами припадаючи до срібла, що все ж пролив через стулені пальці. – Відтоді вже два дні він не їсть і не п'є – так вразила його невблаганна смерть того першого пацієнта (*Авторські*).

Вправа 345. Створіть текст (дев'ять-десять речень) з дієсловами: *обговорено, схвалено, прийнято (рішення), буде виконано, зроблено, перевірено, переглянуто*. Як називаються такі форми дієслова, у яких простих реченнях вони вживаються? Якого стилю вийшов текст?

Вправа 346. Прочитайте текст, випишіть неособові дієслівні форми, назвіть їх, поясніть, як вони утворилися (від якої основи та якими словотворчими засобами). Які реформи ви б запропонували у наш час?

КНЯЗЬ ВОЛОДИМИР

Князь Володимир Великий по праву вважається одним з найвидатніших правителів Київської Русі. За часів його князювання проведено кардинальні реформи у всіх сферах життя держави, не лише побудовано сильну монархію, а й нарешті – упровадженням християнства – поставлено крапку в «цивілізаційному виборі» країни.

Князь Володимир був сином київського правителя Святослава Ігоровича і Малуши, ключниці княгині Ольги.

Давши хлопчику князівське ім'я «Володимир», Святослав залишив його у черзі престолонаступників на рівні зі старшими братами.

Володимир Святославович став Новгородським князем ще за життя батька. Після смерті Святослава він залишився у Новгороді, його старший брат Ярополк правив у Києві, а Олег – на землі древлян.

Згідно з «Повістю минулих літ», правління князя Володимира охоплює 980–1015 роки, але у деяких з тогочасних джерел названо інші дати початку князювання – 979 або 978 рік.

Ставши на чолі Київського князівства, Володимир Великий розумів, що держава, яка опинилася у його руках, потребує багатьох реформ і перетворень. Щоб гідно заявити про себе у світі, він розпочинає провадити прогресивну внутрішню політику.

Адміністративні перетворення були спрямовані на централізацію князівства: він домігся зосередження влади в руках однієї князівської родини.

Оскільки без сильного війська Київська держава не могла захистити свої кордони, було проведено суттєві перетворення в сфері оборони.

Уперше за часів Київської держави почалося карбування монет – «златників» і «срібників» із зображенням князя. Ця реформа сприяла економічному піднесенню країни (З інтернет-журналу).

Вправа 347. Складіть і розіграйте діалог – телефонну розмову (запис до лікаря, виклик лікаря) з використанням безособових дієслів (*лихоманить, температурить, дратує* тощо).

Тренування он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/verb_grammatically_characteristic.html

§ 31. СПОСІБ ДІЄСЛІВ. ДІЄВІДМІНА ДІЄСЛОВА

Вправа 348. Прочитайте текст, випишіть з нього дієслова, вкажіть, яку дію вони виражають (реальну чи дію, яка відбувається за певної умови, чи прохання або спонукання).

Древні вважали, що людські істоти – це блукаючі зірки, світло яких стає тим яскравіше, чим більше любові вони випромінюють. Як пише американський філософ Роджер Уолш, «нашим безцінним привілеєм стає допомагати розвіювати пітьму болю і незнання, освітлюючи шлях один одному, поки море людської скорботи не перетвориться в безкрайній океан світла». Духовні закони незмінні: «Якщо ви хочете отримувати радість, давайте радість іншим; якщо ви хочете любові, навчіться дарувати любов; якщо ви хочете уваги і визнання, навчіться віддавати увагу й визнання; якщо ви хочете матеріального багатства, допомагайте іншим здобути його». Не повинно бути процесу здобуття знань без співчуття і турботи про суспільство, не можна стати щасливим, не прагнучи зробити щасливим інших... Глибоке усвідомлення цих істин... дозволить відновити світову рівновагу (*За В. Морозом*).

Дієслова мають **три способи**: дійсний, умовний чи наказовий.

Дійсний спосіб дієслів

У дійсному способі дієслова виражають дію, яка справді відбувається у момент повідомлення про неї (**теперішній час**), відбувалася перед повідомленням про неї

(*минулий час*) або відбудеться після повідомлення про неї (*майбутній час*). Тільки в дійсному способі дієслова мають часові форми.

У теперішньому і простому майбутньому часі (особові форми творяться від основи теперішнього часу) дієслова мають такі особові закінчення:

Теперішній час						
Однина						
1-ша ос.	чита-ю	бред-у	крич-у	сто-ю	їм	даю
2-га ос.	чита-еш	бред-еш	крич-иш	сто-їш	їси	даси
3-тя ос.	чита-є	бред-є	крич-ить	сто-їть	їсть	дає
Множина						
1-ша ос.	чита-ємо	бред-ємо	крич-имо	сто-їмо	їмо	даєм
2-га ос.	чита-єте	бред-єте	крич-ите	сто-їте	їсте	даєте
3-тя ос.	чита-ють	бред-уть	крич-ать	сто-ять	їдять	дають
Простий майбутній час						
Однина						
1-ша ос.	буд-у	похвал-ю	відпов-ім	з'їм	дам	
2-га ос.	буд-еш	похвал-иш	відпов-іси	з'їси	даси	
3-тя ос.	буд-є	похвал-ить	відпов-ість	з'їсть	дасть	
Множина						
1-ша ос.	буд-ємо	похвал-имо	відпов-імо	з'їмо	дамо	
2-га ос.	буд-ете	похвал-ите	відпов-істе	з'їсте	дасте	
3-тя ос.	буд-уть	похвал-ять	відповід-ять	з'їдять	дадуть	

Увага! Дієслово *бути* в теперішньому часі має одну форму **є** для всіх осіб і чисел. За стилістичною нормою української мови краще будувати речення без цієї форми: *Я (є) твій друг. Це (є) цікавий матеріал. Мій брат (є) лікар.* Лише у науковому стилі така форма вживається частіше: *Цей факт є показовим. Формула є достатньою.*

Форми майбутнього часу на зразок: *читатиму, розповідатиму, гратиму* за своїм походженням, а отже, й за будовою вважають **складними**. Вони творяться в такий спосіб: інфінітив + особові форми теперішнього часу давнього дієслова **й(няти)**: *перейму, переймеш, перейме, переймемо, переймете, переймуть; візьму, візьмеш, візьме, візьмемо, візьмете, візьмуть.*

Увага! Проста форма майбутнього часу твориться від дієслів доконаного виду, а складна і складена – від дієслів недоконаного виду!

Складена форма майбутнього часу			
Однина			
1-ша ос.	буду знати	буду вивчати	буду пекти
2-га ос.	будеш знати	будеш вивчати	будеш пекти
3-тя ос.	буде знати	буде вивчати	буде пекти
Множина			
1-ша ос.	будемо знати	будемо вивчати	будемо пекти
2-га ос.	будете знати	будете вивчати	будете пекти
3-тя ос.	будуть знати	будуть вивчати	будуть пекти

Вправа 349. Прочитайте речення, випишіть з них у два стовпчики дієслова у формі: а) теперішнього часу і б) майбутнього часу, поясніть їх граматичну характеристику (особа, число, спосіб творення). Замисліться над змістом мудрих народних порад.

1. Коли твій друг довірить тобі таємницю, то замкни її в своє серце, а ключ віддай другові. 2. Якщо людина навесні свого життя збиратиме скарби мудрості, то взимі свого віку не буде бідувати. 3. Чим мудрий стидається, тим дурний величається. 4. Якщо ділитимеш з убогим заробіток, то легше тобі буде заробляти. 5. Живемо не для того, аби їсти й пити, а для того їмо і п'ємо, щоб жити. 6. Мишей салом ловлять, а людей – словами. 7. Хоч правду женуть люди, але правда завше буде. 8. Лукава справа успіху не принесе і не стане втіхою. 9. Захланність і гордість не ведуть ні до людей, ні до Бога. 10. Як заробиш, так і матимеш, як посієш, так і жатимеш (*Народна творчість*).

Вправа 350. Прочитайте текст, випишіть з нього у стовпчик дієслова, через тире подайте їх в українському перекладі. У дужках зазначте спосіб, час і особу (якщо вона є). Чи є якісь відмінності між обома мовами?

Viața de student vienez i se păru la început lipsită de orice farmec. Nu cunoștea mai pe nimeni, se simțea străin și nebăgat în seamă. Dacă n-ar fi fost cei doi prieteni cernăuțeni: Mandicevschi și Bucevschi, mai c-ar fi lăsat și filozofie și tot și s-ar fi pornit cine știe pe unde să cânte în vreo orchestră de lăutari

ori să copieze note la vreun teatru muzical. Acasă nu s-ar fi întors pentru nimic în lume. Supărarea părintelui, gura lumii și mai ales veșnica umbră a jandarmului care nu-i da pace nici în vis... (G. Grigan).

Вправа 351. I. Утворіть і запишіть складені форми майбутнього часу дієслів. З'ясуйте, від яких дієслів такі форми не утворюються. Поясніть (у формі правила) чому.

Радіти, порадіти, відповідати, знати, писати, вистругати, шуміти, скроїти, поспішити, поспішати, бігти, вибігати, вибігти, сміятися, розколоти, перевернути, віяти, клеїти, склеїти, брязкотати, рватися, вирватися, бачити, пробачати, пробачити, полоти, пускати, спустити, спускати, схилитися, хилитися, зробити, лити, бути, їсти, дати, вести, зігритися.

II. Напишіть есе «Яким я бачу майбутнє мого міста (села)». Використайте дієслова складеної форми майбутнього часу.

Вправа 352. Перепишіть текст, змінивши час подій у ньому з теперішнього на майбутній (для цього у кожному можливому випадку утворюйте від дієслів форми майбутнього часу). Чи змінилася від цього моральна настанова тексту?

ТРИ ПРИЯТЕЛІ

Трьох приятелів має людина на світі. Що ж роблять вони, коли людина йде з життя?

Маєток, наймиліший приятель людини, покидає людину першим і не йде за нею. Родина і знайомі, відпровадивши людину до гробу, повертаються додому. Третій приятель, про котрого не кожна людина за життя дбає, — це її добрі вчинки і справи. Лише вони йдуть за людиною, застаються з її іменем на землі, а душу ведуть перед престол Судді вічного. Тут промовляють за людину, здобувають для неї милосердя і ласку (*Народна творчість*).

Вправа 353. Напишіть репортаж з реальних або уявних спортивних змагань, у якому використайте п'ять-сім дієслів руху у формах теперішнього або майбутнього часу.

Тренування он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/verb_future_times.html

Дієвідміни

Вправа 354. Визначте дієслівну основу теперішнього часу (шляхом відкидання від форми 2-ї особи однини теперішнього часу закінчень **-еш** або **-иш** чи від 3-ї особи множини – закінчень **-уть** або **-ать**) й основу інфінітива (способом відкидання від неозначеної форми (інфінітива) закінчення **-ти**). Підкресліть випадки, в яких основа теперішнього часу та основа неозначеної форми збігаються.

Зразок: Працювати – працює [прац'уй-е] або [прац'уй-ут']; працювати.

Перечити, виходжувати, пригрівати, почуватися, сподіватися, охолонуту, грюкнути, бігти, мріяти, вертітися, бризнути, м'яти, тішитися, радувати, навчатися, грати, вити.

У теперішньому і простому майбутньому часі виділяють дві дієвідміни: **I дієвідміна** – дієслова, які в закінченнях 2-ї і 3-ї осіб однини, 1-ї і 2-ї осіб множини мають голосний **-е (-є)**, а в 3-й особі множини – закінчення **-уть (-ють)** (*хочеш, несеш, гніваєшся; хочуть, несуть, гніваються*);

II дієвідміна – дієслова, які в 2-й і 3-й особах однини, 1-й і 2-й особах множини мають голосний **-и (-ї)**, а в 3-й особі множини – закінчення **-ать (-ять)** (*тривожиш, бачиш, любиш, гоїш – тривожать, бачать, люблять, гоять*).

Увага! До жодної дієвідміни не належать дієслова *дати, їсти* і дієслова з архаїчним компонентом **вісти**: *розповісти, відповісти, доповісти*.

Вправа 355. Утворіть (усно) форми 2-ї особи однини і 3-ї особи множини дієслів теперішнього часу. У формах яких слів можуть траплятися помилки? Які саме помилки?

Боятися, боротися, гнати, тягнути, йти, зрізати, залишатися, плакати, шваркотіти, переживати, хвалити, говорити, їсти.

Вправа 356. Запишіть дієслова у стовпчик, через тире – ті їх особові форми теперішнього або простого майбутнього часу, за якими можна визначити дієвідміну. У дужках зазначте дієвідміну.

Кричиш, біліють, розмішує, женете, поборють, зшиєш, почують, доберешся, побіжать, палиш, поллєш, глянемо, пасете, звиєш, чує, посилаєте, посилимо, посилюєш, зможете, колишуть, вертиш, вимошу, їжджу, переїздять.

Вправа 357. Перепишіть речення, вставляючи на місце крапок букви **и** чи **е**, пропущені в особових формах дієслів. Визначте (усно) особу та число дієслів. Поясніть, від чого залежить написання **е** та **и**.

1. Байдуже смерті, мужик то чи цар, – все пож..ре, як солому пожар (*Г. Сковорода*). 2. Ой вирост..ш, сину, за півчверті року, як княжа дитина, як ясен високий (*Т. Шевченко*). 3. Висн.. небо сине, сине, та не те (*Я. Щоголів*). 4. І всі ми вірили, що своїми руками розіб'..мо скалу, роздроб..мо граніт (*П. Грабовський*). 5. Любо ти спат..меш, поки не знат..меш, що то печаль (*Леся Українка*). 6. Лет..ть воно (море), хвилю..ться і лл..ться, в обіймах сонячних і сяє, і тр..мт..ть (*Олександр Олесь*). 7. Схам..нуться, стреп..нуться стуманілі люди: рідне слово, рідний розум, – рідна й правда буде (*П. Куліш*). 8. Бідні ми, як коні на припоні, збагат..ть нас труд на рідній ниві (*І. Франко*).

Вправа 358. Запишіть дієслова у 1-й особі однини теперішнього часу і поясніть, які звукові зміни відбувалися в корені.

Їздити, крутити, казати, полоскати, плюскотіти, косити, бігти, водити, хотіти, колихати, колисати, берегти, ловити, пекти, любити, чесати, платити, графити, сипати, спати, клекотати, пестити, терпіти, могли, бурмотіти, гуркотіти.

Вправа 359. Прочитайте речення, випишіть дієслова, подайте через тире їх початкову форму, в дужках зазначте, які звукові зміни відбулися в корені.

Зразок: розтопчу – розтоптати (т – ч).

1. А в тій кузні коваль клепле, а в коваля серце тепле, а він клепле та й співа, всіх до кузні іззива (*І. Франко*). 2. Ні, в гості Вовк не забіжить; а він прибіг, щоб де-небудь сховаться (*Л. Глібов*). 3. Журюся я над річкою – біжить вона, шумить, а в мене бідне серденько і мліє, і болять (*Л. Глібов*). 4. Не колишуться од вітру на човнах вітрила білі (*Леся Українка*). 5. Спи, мій малесенький, спи, мій синок... я розкажу тобі безліч казок! (*Олександр Олесь*). 6. Тече вода з-під явора яром на долину (*Т. Шевченко*). 7. Хоче він, щоб узяв за руку і повів його тато в кіно (*В. Симоненко*). 8. Крилами думоньки тріпочуть, порядку слухати не хочуть (*Леся Українка*). 9. Слово, народжене в силі, душу пече, як вогонь (*В. Швець*). 10. Хто в майбутнім хоче жити, той всім серцем закричить: «В рідній школі рідна мова!» (*Олександр Олесь*).

Тренування он-лайн за посиланнями:

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/verb_declination_present_simple_future_tenses.htm

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/verb_alternation_letters.html

Минулий час

Вправа 360. Прочитайте текст. Чи можна сказати, що абзаци виділені не лише за змістом кожної частини тексту, а й за особливостями часових форм дієслова? Чому ці форми є такими у першому абзаці, а іншими – у другому?

Україна – це живий пульс Бога. Ще зовсім недавно Дух України неначе перебував у стані сну. Це був час драматичного осмислення себе, своєї історії і свого призначення, час упертого пошуку відповіді на вічні запитання: «Хто ми?», «Звідки ми?», «Куди йдемо?», «Що таке життя, Бог, людина, душа?», «Звідки на світі страждання?», «Чому і як ми потрапили у неволю?», «Як здобути визволення, свободу і славу?».

Сьогодні, в епоху глобалізації, екологічних катастроф, кліматичної дестабілізації і соціального хаосу, Україна прокидається. На світанку нового світу її Дух скидає одяг старої козацької нації і вкотре творить нову українську націю – чисту, сильну й одухотворену. Їй призначено здійснити перехід до вищої цивілізації і допомогти зробити її гідним представником інших успішних народів сучасного світу. Український народ поважає представників кожної нації, які обрали Україну своєю рідною землею, і називає їх єдиною родиною (*І. Каганець*).

У минулому часі дієслова за особами не змінюються, зате змінюються за родами (в однині).

Форми минулого часу дієслів творяться від основи інфінітива (тому цю основу й називають основою минулого часу) способом приєднання до неї суфікса **-в-** (або без нього – якщо основа інфінітива закінчується приголосним) – для дієслів чоловічого роду або суфікса **-л-** – для дієслів жіночого і середнього родів і відповідних для кожного роду закінчень (чоловічого роду – **0** (нульове), жіночого роду – **а**, середнього роду – **о**, множини – **и**). Наприклад, однина: *чита-ти* – *чита+в+0*, *чита+л+а*, *чита+л+о*; множина: *чита+л+и*, *затихну-ти* – *затих+0* і *затихну+в+0*, *затих+л+а* і *затихну+л+а*, *затих+л+о* і *затихну+л+о*, *затих+л+и* і *затихну-л-и*.

У фольклорі, а інколи й у розмовній мові, вживається давноминулий час: граматична конструкція дієслова **бути** у минулому часі + форма минулого часу дієслова, від якого потрібно утворити давноминулий час: *Жила була сирота* (*Народна творчість*); *Я ж тобі казав був про цю яму!* (*Розмовне*).

Вправа 361. Утворіть родові форми минулого часу дієслів, сформулюйте висновок про фонетичні зміни в основі слова.

Нести, могли, брести, вести, гребти, везти, пекти, лягти, принести.

Вправа 362. Об'єднавшись у дві групи, утворіть і запишіть дієслова у формі минулого часу чоловічого роду. Поясніть, які зміни відбуваються в основі деяких дієслів та чи обов'язкові вони.

I. Охолонути, глянути, збліднути, схуднути, кинути, ослабнути, тягнути, згинути, затихнути, посохнути, одягнутися.

II. Муркотати, плюскотати, белькотати, гелітотати, булькотати, цокотати, клекотати, бурмотати, скреготати, щебетати.

Вправа 363. Випишіть з тексту художнього твору, який зараз вивчаєте на уроках української літератури, діалог (10–12 реплік), розіграйте його і поясніть, різноманітні чи одноманітні в ньому форми дієслів. Чому?

Вправа 364. Випишіть з румунських речень у стовпчик усі дієслова, запишіть їх переклад українською мовою. Дієсловам української мови дайте (у дужках) повну граматичну характеристику (вид, перехідність/неперехідність, спосіб, час, особа (або рід), число).

1. Numai pe Dunăre pământul mai poate fi văzut cum se desparte de ape (*G. Bogza*). 2. Dacă mărturisești, scapi cu mai puțină pedeapsă (*M. Sadoveanu*). 3. Când l-aude numai dânsul își știa inima lui, / Căci copilul cu bobocii era chiar copilul lui (*M. Eminescu*). 4. Îndată ce sosise, Lăpușneanul porunci (*C. Negruzzi*). 5. Vă mirați cum de minciuna astăzi nu vi se mai trece? (*M. Eminescu*).

Умовний спосіб дієслів

Вправа 365. Утворіть (усно) від дієслів-інфінітивів родові форми минулого часу, додайте до них частку **б (би)**. З виділеними словами запишіть по два речення. Чи змінює значення дієслова минулого часу та дієслова з частками **б (би)** задум змісту в реченнях? Як треба писати ці частки з дієсловами?

Стати, **взяти**, **повірити**, **казати**, **одягатися**, **одягнутися**, **доторкатися**, **доторкнутися**, **виміряти**, **вимірювати**, **лягти**, **визволити**, **зауважити**, **поміркувати**, **йти**, **жити**.

Умовний спосіб дієслів близький до минулого часу: він утворюється від форм минулого часу (рідше – безпосередньо від інфінітива) за допомогою частки умовності **би** (після приголосних) або її фонетичного варіанта **б** (після голосних). Наприклад: *Хотіла б я піснею стати у цюю хвилину ясну (Леся Українка)*. ...*Ви б елегій не творили*, та марне Бога *б не хвалили*, на наші сльози *сміючись (Т. Шевченко)*. Порівн. утворення від інфінітивів: *Взяти б і показати* йому, як це робиться.

Зміна дієслів умовного способу				
Число	Рід			
	чоловічий	жіночий	середній	
Однина	хотів би	хотіла б	хотіло б	
Множина				хотіли б

Вправа 366. Запишіть дієслова і через риску подайте румунські відповідники цих дієслівних форм. Поясніть спільне та відмінне в цих формах української та румунської мов.

Повірила б, спромігся б, врятувалося б, брав би, ліг би, лежав би, перемогли б.

Вправа 367. Переставте речення стільки разів, скільки логічних перестановок слів у них можливо зробити зміною місця частки **би** (**б**). Яка стилістична роль таких перебудов?

1. Любі мої співаночки, де б я вас поділа? (*Народна творчість*). 2. Я був би всім на світі зобов'язаний тобі, тату. 3. Чи не піти б нам і цього тижня до театру? 4. Вона б усю себе віддала тій єдиній дитині. 5. Я б не зміг відмовити другові (*Розмовне*).

Вправа 368. I. Складіть і запишіть речення з інфінітивами в ролі смислової основи форми умовного способу. Чим стилістично різняться форми: *минулий час + б* та *інфінітив + б*?

II. Які з дієслів вправи стосуються компетенції самозахисту і самовдосконалення?

Зразок: З'їхати. З'їхати б з цієї гірки на ковзанах! **Взяти:** Може, взяти б собі це кошеня?

Утриматися. Не втратити. Не розгнів'їти. Вивчитися. Дочекатися. Не перетворитися. Зростати.

Вправа 369. Прочитайте текст. Усвідомте його зміст. Чи всі виділені слова є особовими формами дієслів? Чи можна видозмінити цей текст використанням окремих дієслів у формі минулого часу? Чому? Установіть усно зв'язок між текстом та ілюстрацією до нього.

Цей незвичайний педагог – рідна мова – не тільки навчає багато чого, але навчає напрочуд легко, за якимсь недосяжно полегшеним методом...

В. Касіян. Кобзар

Мова – найважливіший, найбагатший, найміцніший зв'язок, що з'єднує **віджилі, живущі і майбутні** покоління народу в одне велике історичне живе ціле... Коли зникає народна мова – народу немає більше!.. Поки **жива** мова народна в устах народу, до того часу живий і народ. І **нема** насильства більш нестерпного за те, коли в народу **хочуть** відібрати спадщину, створену незліченними поколіннями його віджилих предків. Відберіть у народу все – і він **може** повернути;

але відберіть мову, і він ніколи більше не створить її; нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи: вимерла мова в устах народу – вимер і народ (*К. Ушинський*).

Вправа 370. I. Розкрийте ширше метафоричний зміст висловлювання філософа І. Канта, використавши необхідні дієслова в умовному способі.

«Дві речі наповнюють душу завжди новим і все більш сильним здивуванням і благоговінням, чим частіше і триваліше ми роздумуємо про них, – це зоряне небо над головою і моральний закон у мені».

Зразок: Замислитись над цими словами **не завадило б** кожному з нас...

II. Спробуйте перекласти слова І. Канта якоюсь із відомих вам іноземних мов, наприклад, англійською чи німецькою.

Тренування он-лайн за посиланнями:

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/verb_way_time_person.html

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/verb_past_tense_subjunctive.html

Наказовий спосіб дієслів

Вправа 371. Утворіть (усно) форми 2-ї особи однини від дієслів так, щоб у них виражалися прохання, наказ або спонування до дії. Чи можна такого способу дієслова утворити для 1-ї особи однини?

Жити, грати, купити, купувати, пекти, вигнати, виганяти, припустити, припускати, моргати, моргнути, шити, стати, стояти, ставити, виставляти, покликати, порушувати, рушати, злізти, злазити, (не) брехати, розказати, розказувати, бурмотати, сохнути, висихати, тягти, тягнути.

Форми наказового (спонукального) способу дієслова є **прості й описові**.

Прості форми			
Однина			
1-ша ос.	–	–	–
2-га ос.	неси	ходи	кинь
3-тя ос.	–	–	–

Множина			
1-ша ос.	несімо	ходімо (ходім)	киньмо
2-га ос.	несіть	ходіть	киньте
3-тя ос.	—	—	—

У наказовому способі дієслова не мають 1-ї і 3-ї особи однини і 3-ї особи множини. Проте цю «прогалину» можна заповнити завдяки можливості утворення так званих **описових форм** наказового (точніше, спонукального) способу, що є поєднанням граматичної форми 1-ї та 3-ї осіб однини чи 3-ї особи множини дієслів теперішнього або простого майбутнього часу зі спонукальною часткою **хай (нехай)**. Наприклад: *Я хай допишу, а ти одягайся. Вони хай дочитують, а ми закінчімо цю задачу. Він нехай вчиться, а ми ходімо провідаємо бабусю.*

Вправа 372. Утворіть (усно) всі можливі особові форми наказового способу трьох (за вибором учителя) із поданих дієслів, поясніть фонетичні явища, які відбуваються в цих формах.

Їсти, доповісти, бігти, лягти, пекти, казати, писати, вимірювати, розказувати, різати, покликати, повірити.

Вправа 373. Перебудуйте (усно) речення з дієсловами в наказовому способі в речення з дієсловами в умовному (бажальному) способі (за потреби можна допускати деякі інші лексико-граматичні заміни). Ці речення запишіть.

Зразок: Напиши в зошиті свою біографію. Написав би ти в зошиті свою біографію.

1. Розкажи мені все від початку до кінця, бо я не можу зрозуміти твого вчинку. 2. Читай голосніше, тоді сама зможеш відчувати мелодію цього вірша. 3. Я б тебе дуже просила, допоможи сестричці. 4. Відпочиньте ще сьогодні, бо дорога буде довга й нелегка. 5. Довірно нашим колегам цю справу, адже лише так вони зможуть навчитися робити її добре. 6. Не рви тих квітів — і для тебе краса оця на світі не переведеться. 7. Скажімо добре слово — і не треба буде довгих словесних баталій. 8. Хай скажуть, хто вони, то ми б і заспокоїлись (Розмовні).

Вправа 374. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, правильно добираючи форми дієслів відповідного способу. Які труднощі були під час перекладу і чому?

1. Іа-ті acum banii și pleacă degrabă la boierul (*I. Caragiale*).
 2. Ai zice că soarele apune acum la miază-noapte... (*Camil Petrescu*). 3. De-aș ajunge mai degrabă în târg, zise Prepeleac, să scap de râia asta (*I. Creangă*). 4. Și-n adevăr, să ședem strâmb și să judecăm drept (*A. Odobescu*). 5. Tu știi acum latinește, să fie oare ca românește? (*I. Slavici*).

Вправа 375. Виразно прочитайте вірш В. Симоненка. Знайдіть у ньому дієслова в наказовому способі. Поясніть, яку стилістичну роль вони виконують у тексті в зіставленні з майбутнім часом.

Не вір мені, бо я брехать не вмію,
 не жди мене, бо я і так прийду,
 я принесу тобі свою надію,
 а подарую смуток і біду.

Слова ясні, лише мені відомі,
 у бурмотіння скучне переллю,
 свою усмішку у холодній втомі
 бездумно, безголово утоплю.

І буду нерозумно обридати,
 і недоречно скиглити чомусь,
 але як треба буде заридати,
 я гомерично, тупо засміюсь.

Не вір мені, бо я брехать не вмію,
 не жди мене, бо я і так прийду...

Вправа 376. Складіть «Пам'ятку» читачеві електронної бібліотеки (сім-дев'ять настанов), використовуючи дієслова у формах наказового способу.

Зразок: Пам'ятай: книга – джерело знань.

Вправа 377. Прочитайте речення. Визначте, чи є дієсловами виділені слова. Усно замініть їх, де це можливо, семантичними синонімами. Перероблені речення запишіть.

1. А вона **знай** собі малює! 2. А він **глянь** як виріс...
 3. Ідуть та **знай** собі приспівують. 4. Ти **гляди** як поводитьсь!
 5. А Вовк **гляди** й проковтнув Червону Шапочку. 6. А вона **глянь-но** як розквітла. 7. А ті **знай** сперечаються! (*Розмовні*).

Тренування он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/verb_imperative_way.html

§ 32. ДІЄПРИКМЕТНИК І ДІЄПРИСЛІВНИК ЯК ОСОБЛИВІ (НЕОСОВОБІ) ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Значення дії може в українській мові поєднуватися з означальним чи обставинним значенням. Тоді утворюються особливі форми дієслова: **дієприкметник** або **дієприслівник**.

Дієприкметник

Вправа 378. Прочитайте речення, випишіть із них слова, які відповідають на питання *який? яка? яке? які?*, з'ясуйте, на що вони вказують – тільки на ознаку чи на ознаку за дією. Позначте в них формотворчі суфікси.

1. Як згублену любов, несповнене бажання, невиспіваний спів, геройське поривання, як все найвище... я тебе люблю.
2. Мов сполохана, без тям, так земля з-під ніг моїх утікає...
3. Вона була невинна, як дитина, пахуча, як розцвілий свіжо гай.
4. У біднім, прозаїчнім тім житті це був момент казковий і кипучий (За І. Франком).
5. І все довкіл – святочне, українне, простелене в наш будень крізь роки.
6. Когорта журавлів знялася у блакить, а птах поранений їм дивиться услід.
7. О, зустрічай так багато у кожній прожитій днині, згадай і найлюбіше свято – зустріти добру людину (За В. Колодієм).

Дієприкметник – це форма дієслова, яка поєднує в собі дієслівні ознаки й ознаки прикметника.

Дієслівні ознаки дієприкметника: лексичні значення дії, вид, час, стан (активний чи пасивний), перехідність (такі дієприкметники називають *пасивними*) чи неперехідність (такі дієприкметники називають *активними*).

Прикметникові ознаки дієприкметника: вказує на ознаку предмета, має рід, число і відмінок, у реченні виконує роль означення або іменної частини складеного присудка.

Дієприкметники		Час	Вид	Суфікси	Приклади
Активні	вказують на ознаку предмета, зумовлену дією того самого предмета	теперішній	недок.	-уч- (-юч-), -ач- (-яч-)	стогну́чий, знаю́чий, лежачи́й, сидячи́й,
		минулий	док.	-л-	спраглю́й, зітлі́лий, збо́лілий, зів'я́лий

Пасивні	вказують на ознаку предмета, зумовлену дією іншого предмета, або на ознаку предмета за дією, спрямованою на цей предмет	минулий	док. і недок.	-н-, -ен-, -т-	написаний, спалений, обговорюваний, розбитий, зігрітий, розвинений

Рід, число і відмінок дієприкметника (як і прикметника) залежать від пов'язаного з ним (за значенням) іменника (*Достигле яблуко обважніло соком і важко впало у траву. То був чоловік знаючий. Зламана тобою галузка – біль дерева*).

У суфіксах пасивних дієприкметників ніколи не пишеться **и**, а тільки **е**: *погашений* (хоч *погасити*), *погоджений* (хоч *погодити*), *підсинений* (хоч *підсиніти*), *виїжджений* (хоч *виїздити*), *засиджений* (хоч *засидіти*).

У дієприкметниковому суфіксі ніколи не подвоюється буква **н**: *вдовблений*, *натруджений*, *нездбланий*, *нескінчений*.

Наголос у дієприкметниках падає на корінь: *погашений*, *подбланий*, *невпізнаний*, *розколотий*.

Вправа 379. Прочитайте речення, визначте граматичний клас виділених слів (прикметник чи дієприкметник). Поясніть для кожного випадку, як ви їх визначали. Усно зробіть граматичний розбір кожного слова.

1. Весь степ червонів проти сонця, ніби **вкритий** червоним туманом (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Стояли люди **злякані, притихлі**. Вона (Маруся Чурай) ішла туди, як до вершини. Були вже риси **мертві і застигли**, і тільки вітер коси ворухив (*Л. Костенко*). 3. Хлопець, **врятований** від **неминучої** смерті, шкодував, що йому зголено руді кучері (*Ю. Мушкетик*). 4. Розкрилені руки готові були летіти до неба, але воно сховало своє сонце за гори (*І. Ярош*). 5. Які гаї, хаші, дрімучі ліси зможуть зрівнятися з **квітучим, вирощеним** людиною садом?! (*О. Довженко*). 6. А він сидів **ні живий, ні мертвий**, сидів **зачарований**, і здавалось, що він продовжує слухати музику **прочитаних** віршів (*Н. Забара*).

Вправа 380. Випишіть словосполучення з дієприкметниками. Чим ви керувалися, розмежовуючи прикметники і дієприкметники? Визначте морфологічні ознаки дієприкметників.

Родючі лани, перегоріле вугілля, дотліваюче багаття, блискучий оратор, правлячі кола, печена картопля, злиня-

лий костюм, пекучий біль, дозрілий овоч, ревучий водоспад, темніюче небо, сіяне борошно, наростаючі темпи, зів'ялий цвіт, колючий дріт, дроблений цукор, пов'язаний з економікою, налякані очі, вихована людина, гамірний клас, побілена хата, набуті знання.

Тренування он-лайн за посиланнями:

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/participle_grammatically_charasteristic.html

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/participle_active_forms.html

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/participle_passive_forms.html

Вправа 381. З'ясуйте, чи від усіх поданих дієслів можна утворити дієприкметники з допомогою і суфікса *-т-*, і суфікса *-ен-*. Утворені варіанти запишіть парами та усно введіть у речення.

Повернути, замкнути, кинути, усунути, колоти, пороти, молоти, побороти, полоти, варити.

Вправа 382. Об'єднавшись у групи, утворіть від дієслів дієприкметникові форми чоловічого роду і поясніть звукові зміни, які відбулися в деяких дієсловах.

1. Бити, гріти, взути, взяти, м'яти, жати, терти, шити, завити. 2. Вертіти, вразити, громадити, купити, занурити, втопити, скосити, погасити, скрутити, роззброїти. 3. Вигоїти, розкроїти, заспокоїти, здоїти. 4. Збудувати, намалювати, вполювати, дарувати, копіювати.

Вправа 383. Перепишіть речення, підкресліть у них дієприкметникові звороти, поставте розділові знаки, аргументуйте свій вибір. Значення незрозумілих слів знайдіть за допомогою пошукової системи «Google» або за посиланням <http://sum.in.ua>

1. Високії ті могили, де лягло спочити козацьке біле тіло в китайку повите (*Т. Шевченко*). 2. Коли ми прийшли на пустинний берег цього острова, коли на нас війнув дніпровий вітер змішаний із запахами гарячого сухого сонця... ми трохи не завищали від радості (*В. Винниченко*). 3. Обтулена свіжими зеленими листками вона тонула в собі (*О. Кобилянська*). 4. Оздоблена інеєм вражає красою папороть (*Н. Пільчук*). 5. Коли врятований лікарями він вийшов із небуття, то перевів погляд на горішнє місто, на його ансамблі (*Олесь Гончар*).

Вправа 384. Перекладіть усно речення українською мовою, використовуючи дієприкметникові звороти відповідно до змісту румунських речень. У яких випадках це було важко зробити? Чому?

1. Noi, văzând una ca asta, am rămas înlemniți (*I. Creangă*). 2. Ciuturencele sunt cele care încep primăvara, înfruptând pământul cu primele boabe de sămânță (*I. Druță*). 3. Te-ai însenina, văzându-i rumenirea din obraji (*M. Eminescu*). 4. Și, trăgându-l de căpăstru și tot vorbindu-i, l-a dus la oraș și l-a vândut pe un preț ca vai de el (*I. Agârbiceanu*). 5. Bătrânul mânca cu mare lăcomie, vârând capul în farfurie, în timp ce Otilia gusta cu indiferență (*G. Călinescu*).

Вправа 385. Прочитайте пари слів, усно поясніть, чим відрізняються і що спільного мають вони з погляду граматики і стилістики (тобто використання в реченні). Висновок ілюструйте (письмово) у реченнях з двома парами із цих слів.

Сказано – сказане, зроблено – зроблене, змушено – змушене, втоптано – втоптане, зігріто – зігріте.

Увага! Іноді, коли є потреба наголосити на дії, а не на ознаці, замість пасивних дієприкметників вживають **безособові дієслівні форми на -но, -то**. Ці форми творяться способом заміни закінчень пасивних дієприкметників на суфікс **-о**: *вивезений – вивезено, виконаний – виконано, вкритий – вкрито, розбитий – розбито*.

Безособові дієслівні форми на -но, -то незмінювані, завжди перехідні, тобто при них обов'язково вживається додаток у формі знахідного відмінка без прийменника. Наприклад: *Сказано ж бо: Не судить, то й не будете суджені. Родився він в той день, коли Христа розп'ято* (*І. Франко*).

Вправа 386. Перепишіть речення, підкресліть безособові дієслівні форми на **-но, -то**, визначте, який стиль ілюструє кожне речення, сформулюйте висновок про стилістичне вживання цих безособових форм.

1. На зборах було ухвалено виділити дитячому будинкові 3000 гривень на придбання бібліотеки. 2. У статті 10 Конституції України записано: «Державною мовою в Україні є мова українська». 3. Було це діло досить голосне, і сліз пролито більше як доволі (*Л. Костенко*). 4. Ой у полі жито копитами збито (*Народна творчість*). 5. Снівся сон мені дивненький, що налинуло повний двір соколів, що по наших

дворі чорний шовк розпущено і сріблом-злотом притрушено («Золотослов»). 6. В глибинах серця позабуто? О ні! Те почуття навіки нам дано! (О. Возняк).

Вправа 387. I. Утворіть (усно) від дієслів форми на **-но, -то**, поясніть, від яких дієслів вони не утворюються і чому. З п'ятьома із утворених форм побудуйте речення і запишіть їх.

II. Введіть виділені слова, уже утворені вами від дієслів на **-но**, у фрагмент (два-три речення) офіційно-ділового стилю зі змістом «завдання виконані».

Сказати, збити, показати, виконати, написати, прочитати, заслухати, **схвалити**, затвердити, **обговорити**, з'їсти, розробити, застрахувати, забракувати, відповісти, посилати, виражати, **супроводжувати**, похитнути, посіяти, переконувати, **сконсолідувати**, провести.

Тренування он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/verb_impersonal_form.html

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Словничок найуживаніших «суржиків»-дієприкметників

Неправильно	Правильно
виконуючий	виконавець
виступаючий	промовець
відпочиваючі	відпочивальники
всезнаючий	всвідець
гальмуючий	гальмівний
дратуючий	дратівний
зажиточний	заможний
загрожуючий	загрозливий
наступаючий (<i>рік</i>)	прийдешній
неуникний	неминучий
обтяжуючий	обтяжливий
освіжаючий	відсвіжуючий
перегружений	переповнений, перевантажений
правлячий	панівний, керівний
прожиточний	прожитковий
протиборствуючий	протиборчий, супротивний
страйкуючі	страйкарі

Дієприслівник

Вправа 388. Перепишіть слова, позначте їх морфемну будову, поясніть особливості основи, від якої ці слова утворені.

Заспокоївшись, недобачаючи, народжуючи, превтомившись, перебігши, увібравши, розігрівшись.

Форма дієслова, яка має і ознаки дієслова (вказує на дію, має вид, перехідність/неперехідність), і ознаки прислівника (є незмінюваною формою, виконує синтаксичну роль обставини, наприклад, часу, способу дії та ін., відноситься до присудка), – це **дієприслівник**.

Творення дієприслівників		
Недоконаного виду	від основи теперішнього часу з допомогою суфіксів -учи(-ючи) І дієвідміни та -ачи(-ячи) II дієвідміни	<i>кажучи, пишучи, граючи, одягаючись, бачачи, говорячи, (не) кривлячи</i>
Доконаного виду	від основи інфінітива (основи минулого часу чоловічого роду) з допомогою суфіксів -ши або -вши	<i>написавши, здолавши, перемігши, нахиливши, переконавши</i>

Дієприслівники із залежними словами утворюють дієприслівниковий зворот. Наприклад:

Коли б, **не вірячи у сходи**,
кидав зерно в ріллю сівач,
не знав би праці насолоди
і скнів без віри споглядач,
коли б, **не дбаючи про колос**,
ішов байдужим по ріллі, –
хіба б його, людини голос,
озвався радо до землі? (М. Нагнибіда).

Увага! Дієприслівники означають другорядну, порівняно з дієсловом-присудком, дію, але дію того самого підмета. Тому дієприслівникові звороти неможливі у реченнях з двома виконавцями двох таких дій. Порівняйте: **неправильне:** *Повернувшись зі школи, мене радісно зустрів собака*, **правильне:** *Коли я повернувся зі школи, мене радісно зустрів собака*.

Вправа 389. Прочитайте речення, знайдіть і випишіть дієприслівники, позначте твірну основу та суфікси, якими дієприслівники утворені. У дужках вкажіть їх вид і час.

1. Зваживши на прохання мешканців, залишили той вітряний млин як історичну пам'ятку (*З газети*). 2. Ой згадай мене, моя стара нене, сідаючи да обідати (*Народна творчість*). 3. Ішли дівчата, освятивши квіти, я привіталась, проминула їх (*Л. Костенко*). 4. Чиж, вилетівши на волю, зустрівся з давнім своїм приятелем Щиглем (*Г. Сковорода*). 5. Мене там мати повила і, повиваючи, співала, свою нудьгу переливала в свою дитину (*Т. Шевченко*). 6. Годі ж нудитись, складаючи руки, – кличе робітників земля (*П. Грабовський*). 7. Безпощадній зброї сміху я боюся піддаватись, і, забувши давню гордість, плачу я, щоб не сміятись (*Леся Українка*). 8. У сто разів помноживши любов, ти вбережеш поріг від злого недруга (*За О. Возняк*).

Вправа 390. Запишіть речення, розставте і поясніть пропущені розділові знаки. Усно поясніть, коли не ставимо кому в реченнях з дієприслівником.

В. Прокопенко.
«Співають ідучи
дівчата...»

1. Співають ідучи дівчата, а матері вечерять ждуть (*Т. Шевченко*). 2. Не так тії вороги, як добрії люди – і окрадуть жалкуючи плачучи осудять (*Т. Шевченко*). 3. Ходить мати гукаючи свого сина питаючи (*Народна творчість*). 4. Давши слово – держись, не давши – кріпись (*Народна творчість*). 5. Німую немов катуюсь упавши перед іконою страшною людської пам'яті (*В. Гончаренко*). 6. Скільки можна жити то встаючи то падаючи не бачачи конкретної мети? (*З газети*). 7. Іноді русалки вилазять на дерева й гойдаються на гіллі, як на гойдалці співаючи пісень (*О. Воронай*).

Вправа 391. Складіть і запишіть речення з дієприслівниковими зворотами так, щоб одні звороти були на початку, інші – в середині, ще інші – у кінці речення. Поясніть розділові знаки в цих реченнях.

Мріючи про новий «крутий» планшет...; не вдаючись до точних розрахунків...; не подбавши заздалегідь про безпе-

ку...; допомагаючи порадою і розрадою...; виколисуючи своє дитя піснею і казкою...; розсердившись на нього за лінощі...; не вбачаючи в тому жодної біди....

Вправа 392. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, замінюючи, де можливо, дієслова дійсного способу дієприслівниками.

1. Іată-ne în sfârșit pe frumoasa vale a Siretului, deschisă între păduri de brad și plaiuri vesele cu-ntinse fânețe ... (A. Vla-huță). 2. Ne-au urcat pe o scară de lespezi, întretăiate de răzoare printre oleandri în floare (G. Galaction). 3. Aș vrea să văd acumа natala mea vâlcioară, / Scăldată în cristalul pâraului de argint (M. Eminescu). 4. În poiana tăinuită, unde zbor luciri de lună / Floarea oaspeților luncii cu grăbire se adună, / ca s-asculte-o cântăreață revenită-n primăvară / Din străinătatea neagră, unde-i viața mult amară (V. Alecsandri).

Вправа 393. Прочитайте речення й усно з'ясуйте, чи всі вони побудовані правильно. Перебудуйте неправильні речення, запишіть їх правильно і поясніть причину помилок.

1. Читаючи цей тривожного змісту роман, у мене розболілася голова. 2. Шукаючи грибів, нас застала ніч. 3. Повернувшись зі школи, йому бабуся показала листа від батька. 4. Почувши цю пісню, перед ними постав образ рідної домівки. 5. Пропустивши багато занять, їм не вдається наздогнати прогаяне. 6. Альпіністам хотілося відпочити, повертаючись з Евереста. 7. Чувши ту розмову, вони вирішили припинити експеримент. 8. Читаючи Шевченка, серце переповнюється болем за тогочасну знедолену Україну (Авторські).

Вправа 394. Прочитайте і запишіть речення, підкресліть дієприслівниковий зворот і поясніть, яку дію зворот називає, хто її виконує, чому таке його місце в реченні і чи можлива або й чи доцільна заміна його підрядним реченням.

Кожна нація, кожна країна виконує свою місію у вселюдській історії, створячи духовну й матеріальну реальність, спільну «павутину життя», у якій позитивна енергія однієї людини здатна пробудити таку ж енергію серед усього загалу (З газети).

Вправа 395. І. Створіть рекламу улюблених моделей одягу, використавши в тексті дієприслівники (додайте фото з інтернету з вашими підписами і підтекстами).

- II. Створіть рекламу найпопулярнішого сучасного святкового національного одягу. Використайте два-три дієприслівники.**

Тренування он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_and_spelling/verb_gerundive.html

Перевір себе

1. За допомогою якого практичного прийому можна дізнатися, доконаного чи недоконаного виду аналізоване дієслово?
2. Чи в усіх способах дієслова мають форми часу?
3. Як можна визначити дієвідміну дієслова?
4. Чому неозначена форма називається початковою формою дієслова?
5. Якого завжди виду дієслова у теперішньому часі? А якого – у часі минулому?
6. Яку форму майбутнього часу можуть мати дієслова доконаного виду, а які (яку) форми майбутнього часу можуть мати дієслова недоконаного виду?
7. Чи за суфіксами можна відрізнити дієприкметники від прикметників? Доведіть свою відповідь.
8. Як називається граматична конструкція «дієприкметник + залежні від нього слова»? Які розділові знаки треба ставити в реченні з такими конструкціями залежно від їх місця у реченні?
9. Яку другорядну дію (а вона відбувається в часі) виражають дієприслівники доконаного виду, а яку – недоконаного виду?
10. До якої іншої форми дієслова дієприслівники подібні тим, що мають лише вид і перехідність/неперехідність?

Мовний тренінг з теми «Дієслово та його форми»

- Перегляньте лайфхаки з української мови за посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=DovwtRffOM0>
- Виконайте тести он-лайн за посиланням http://ridnamova.kiev.ua/html_test/5.6-test.html
- Напишіть (у формі проекту) пам'ятку правил поведінки під час культурно-масових заходів. Використайте в тексті усі можливі форми дієслова, назвіть їх суттєву характеристику.

§ 33. ПРИСЛІВНИК

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **визначати** морфологічні ознаки, синтаксичні функції прислівника;
- **застосовувати** правила правопису прислівника на практиці;
- **утворювати** ступені порівняння означальних прислівників;
- **знаходити і виправляти** мовленнєві помилки у вживанні прислівників;
- **з'ясовувати** стилістичні функції прислівника в текстах;
- **самостійно працювати**, надавати необхідну допомогу, **використовувати** ефективні комунікативні стратегії;
- **аргументовано і коректно відстоювати** власну думку.

Вправа 396. Прочитайте речення, випишіть з них виділені слова, поставте до цих слів запитання. З'ясуйте, що вони означають: ознаку дії, стану чи іншої ознаки; спосіб дії, міру чи ступінь; місце, час, причину, мету. Вкажіть, яким членом речення є ці слова.

1. **Навколо тихо** бринів золотий півсон передосіннього степу (М. Стельмах). 2. Рече та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива, **додолу** верби гне високі, горами хвилю підійма (Т. Шевченко). 3. Коли моя білява донька виросте, я буду **надто** старий (О. Довженко). 4. Швидко відбілить душу, мов аркуш паперу, зима (Н. Данилюк). 5. В неділю **раненько** зозуля кувала, ой то не зозуля, то рідная мати

(*Народна творчість*). 6. Ой вишеньки-черешеньки, червоні і спілі, чого ж бо ви **так високо** вирости на гіллі? (*Леся Українка*). 7. І я заплакав **опівночі**, і, **гірко** плачучи, проснувся (*П. Грабовський*). 8. Братів щоб визволяти, запорожці **чимдуж** поспішають (*П. Ніщинський*).

Прислівник – це теж самостійна повнозначна частина мови, але, на відміну від інших самостійних частин мови, – незмінювана.

Прислівник означає ознаку дії або стану, ознаку якості, іншої ознаки чи предмета. Наприклад: ***Радісно** звучала її розповідь про поїздки до Києва. Весною дивитися на вимерзле поле **боляче**. Вчора ми **остаточно** утвердилися у своєму виборі – поїдемо до моря.*

Прислівники в реченні здебільшого виступають різними обставинами (хоча можуть бути присудками в безособових реченнях, вставними словами, іноді навіть означенням).

Семантико-функціональна характеристика прислівника

За **значенням** прислівники поділяються на дві групи: означальні та обставинні.

Група	Підгрупа	Запитання	Приклади
Означальні	якісно-означальні	<i>як?</i>	весело, хороше, дорого, щедро, добре, мудро
	способу дії	<i>як? яким способом?</i>	повільно, вголос, пошепки, по-нашому
	кількісно-означальні (міри і ступеня)	<i>скільки? наскільки? якою мірою?</i>	дуже, трохи, двічі, утричі, надмір, досхочу
Обставинні	часу	<i>коли? доки? відколи?</i>	учора, торік, щодня, щомиті, потім, звечора, навіки
	місця	<i>де? куди? звідки?</i>	там, тут, поряд, попереду, вдалину, вперед, згори
	причини	<i>чому? з якої причини?</i>	спересердя, згарячу, зопалу, зозла, нехотячи
	мети	<i>для чого? з якою метою?</i>	навмисне (зумисне), наперекір, напоказ

Увага! Прислівники, що вказують на ознаку предмета і пояснюють іменник, відповідають на питання *який? яка? яке? які?* Наприклад, *дорога (яка?) ліворуч, кава (яка?) по-львівськи*.

Вправа 397. Згрупуйте і запишіть прислівники за розрядами, напишіть до кожної групи запитання. З'ясуйте, чи всі розряди прислівників у вправі проілюстровані.

Босоніж, хвилююче, знову, звідусіль, рано, зроду-віку, тоді, утрое, вкупочці, впереміш, доволі, доценту, невблаганно, шалено, довше, коротко, злісно, дужче, беззвучно, страшенно, невинно, напро́весні, узимку, злегка, справа, нізачо, наосліп, мимохіть, тимчасово, чимдуж, щонайкраще, щороку, востаннє, щосили, якнайдовше, напам'ять, навічно, поблизу, опліч, поночі, зопалу, учетверо, утрюх, тишком-нишком, самовдоволено, запанібрата, наперебій, отут, по-українськи, по-вашому, по-перше, хтозна-як, по двоє, без відома, всередині, завдовжки, наїздом, мимохідь, мимохіть.

Вправа 398. Прочитайте речення. Випишіть у стовпчик прислівники (і прислівникові сполучення слів) румунської мови і подайте їх точні українські відповідники.

1. Acasă, pomii iarăși s-au acoperit de floare ... (*L. Lari*).
2. Astrzi au plecat cocorii cu aripile grele ca o tristețe (*Gheorghe Vodă*).
3. Când nenorocirea doarme, ferește-te s-o deștepți (*Proverb*).
4. Cum am ajuns sus, am simțit în nări aer rece cu mireasmă de iarnă (*M. Sadoveanu*).
5. Căpitanul ne asigură că mâine ... poimâine îi dăm drumul (*C. Petrescu*).
6. La plăcinte înainte și la război înapoi (*Proverb*).

Вправа 399. Складіть інструкцію для бабусі чи дідуся «Як користуватися електронною поштою», увівши в текст прислівники доцільних для такого тексту розрядів.

Вправа 400. Утворіть (усно), де це можливо, прислівники на **-о**, **-е** від прикметників і дієприкметників. З виділеними словами і прислівниками, утвореними від них, побудуйте і запишіть речення. Поясніть, з яким словом як частиною мови семантично сполучається прикметник, а з яким – прислівник.

Добрий, сильний, безперестанний, привселюдний, **тимчасовий**, щоденний, більший, дорогий, невблаганний,

невгамовний, **нездоланий**, непробудний, **непроханий**, незайманий, нещирий, немічний, нечистий, чималий, пере-
ляканий, старанний, **охочий**, синьо-жовтий, юний, старий,
щедрий, рвучкий, дитинний.

Тренування он-лайн за посиланням

[http://webpen.com.ua/pages/Morphology_constant_leng_parts/
adverb_grammatically_characteristic.html](http://webpen.com.ua/pages/Morphology_constant_leng_parts/adverb_grammatically_characteristic.html)

Прислівники, що утворюються від прикметників і ді-
еприкметників за допомогою суфіксів **-о**, **-е**, називають
означальними: *добрий – добре, втомлений – втомлено,
гарячий – гаряче, захоплений – захоплено, захоплюючий –
захоплююче*. Якщо вони походять від якісних прикметників,
то можуть навіть утворювати вищий і найвищий ступені
порівняння такими ж засобами, що й прикметники.

Ступені порівняння означальних прислівників

	Проста форма	Складена форма
Вищий ступінь	утворюється додаванням суфіксів -и- , -іш- :	утворюється додаванням до прислівника слів <i>більш</i> , <i>менш</i> :
	гарно – гарніше; рішуче – рішучіше впевнено – впевненіше	<i>більш</i> гарно; <i>менш</i> рішуче, <i>більш</i> приязно.
	Значення вищого ступеня може посилюватися словами ще , трохи , багато , значно , куди : <i>значно гарніше, ще рішучіше, трохи сумно</i> .	
Найвищий ступінь	утворюється додаванням префікса най- до форми при- слівника вищого ступеня:	
	гарніше – най гарніше; рішучіше – най рішучіше	най більш гарно, най менш рішуче.
	Значення найвищого ступеня може посилюватися словами що , як : <i>щонайгарніше, якнайрішучіше</i> .	

Увага! Якщо у прислівнику є суфікси **-к-**, **-ок-**, то при
творенні форми вищого ступеня вони випадають і вжива-
ється суфікс **-и-**: *швидко – швидше; глибоко – глибше*.

Під час утворення прислівників вищого ступеня за
допомогою суфікса **-и-** відбуваються ті самі звукові зміни,
що й у прикметниках: *дорого – дорожче, близько – ближче,
високо – вище, вузько – вужче*.

Деякі прислівники вищого ступеня мають інші, ніж звичайні прислівники, корені: *погано – гірше, добре – краще, багато – більше, мало – менше*.

Вправа 401. Напишіть допис у соцмережу про історичні пам'ятки рідного краю (села/міста) з використанням прислівників вищого та найвищого ступенів порівняння. Обговоріть ваші дописи в класі і поясніть, у чому всі одностайні.

Вправа 402. I. Прочитайте речення, знайдіть у них прислівники, які можуть мати ступені порівняння, випишіть їх, утворіть усіма можливими способами форми вищого і найвищого ступенів порівняння. Чому лише ці прислівники мають ступені порівняння?

II. Яке висловлювання вас схвилювало найбільше і чим саме? Чи стосуються такі вислови компетентності самовдосконалення? Як і які саме?

1. Людина – дуже сильна істота: якщо вона починає серйозно мріяти, то це означає, що рано чи пізно мрія збудеться (*О. Ухтомський*). 2. Україна здавна славиться народним мистецтвом... Людина оточувала себе красою, знала в ній смак, художньо оздоблювала житло... (*Олесь Гончар*). 3. «Людино, заплач, коли тобі дуже важко, сльози – це твоя незамаскована людяність» (*І. Миколайчук*). 4. Коли народ розвиває у

своєму існуванні свою особистість, свою властивість, то він живе самобутньо, своєрідно, народно і виражає у своєму бутті ідею, котру призначено йому вічним промыслом здійснювати самим своїм життям (*О. Бодяньський*). 5. Щоб добре знати рідну мову, треба вчитися їй змалку до гробу, в школі й поза школою, з книжок і від людей (*М. Возняк*).

Вправа 403. Перепишіть речення. Підкресліть прислівники відповідно до їх синтаксичної ролі в реченні.

1. Зоре моя вечірняя, зійди над горою, поговорим тихесенько в неволі з тобою (*Т. Шевченко*). 2. Праотчий старий краю мій! Тут вітер шепоче тихенько, тут річка збігає легенько, всю ніч не змовка соловій (*О. Луній*). 3. Давно, давно, ще в пору колискову, блаженним безтурботним малюком я всмоктував у серце рідну мову з цілющим материнським молоком (*Д. Луценко*). 4. Хай слово мовлено інакше, та суть в нім наша застається (*П. Тичина*). 5. Скажи мені правду, мій добрий козаچه, що діяти серцю, коли заболить? Як серце застогне і гірко заплаче, як дуже без щастя воно защемить? (*О. Афанасьєв-Чужбинський*).

§ 34. ПРАВОПИС ПРИСЛІВНИКІВ

Вправа 404. Прочитайте, правильно наголошуючи прислівники (за потреби скористайтесь орфоепічним словником), зверніть увагу на їх написання. Час від часу повертайтеся до правильного наголошення, послідовно засвоюйте наголоси, зокрема виділених слів.

Безвісти, впоперек, доверху, **поза́очі**, засвітла, зісподу, **зо́зла**, зсередини, набік, навіки, надворі, напоказ, наспіх, поблизу, поночі, урозсип, догола, **завидна**, замолоду, **зви́сока**, злегка, нарівні, помаленьку, сповна, заодно, завчасу, навзак, навстіж, **позаторі́к**, **спідлоба**, насамперед, натщесерце, нашвидкуруч, абияк, аніяк, щоночі, в цілому, в основному, до запитання, до ладу, на видноті, на слово, по двоє, по-українськи, по-румунськи, по-батьківськи, по-людськи, по-перше, де-небудь, ледве-ледве, тишком-нишком.

Через велику структурну строкатість цього класу слів правопис прислівників важко вкладається в правила.

Увага! Рекомендуємо час від часу звертатися до посібників чи інтернет-ресурсів, які містять таблиці з реєстрами

прислівників (для повторення теми і правописних норм). Навчіться правильно наголошувати кожне слово.

Запам'ятайте!

1. Частка **що** після прислівника пишеться окремо: *дарма що, поки що, тільки що*.
2. Через дефіс пишуться прислівники *по-латині, на-гора*. Через два дефіси пишуться прислівники *будь-що-будь, віч-на-віч, всього-на-всього, де-не-де, коли-не-коли, пліч-о-пліч, хоч-не-хоч, як-не-як*.
3. Окремо пишуться прислівникові сполуки, які стоять у різних відмінках з прийменниками: *від ранку до вечора, з боку на бік, з дня на день, з краю в край, з року в рік, з роду в рід, день у день, один в один, раз у раз, рука в руку, крок за кроком, ніч крізь ніч*.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Словничок найуживаніших прислівникових сполук

Без сумніву, без кінця, без краю, без ладу, без мети, без угаву, без відома, без черги; в далечінь, в затишку, в міру, в ногу, в обмін, в обріз, в позику; до вподоби, до гурту, до загиноу, до краю, до ладу, до міри, до пуття, до речі; за годину, задня, за кордоном; з розгону, з радості, з переляку; на диво, на зло, на радість, на світанку, на сміх, на ходу, на силу; під час, під кінець; по двоє, по правді, по совісті, по суті, одним одна, сам на сам.

Вправа 405. Доберіть до прислівників точні семантичні відповідники з румунської мови, запишіть парами обидва прислівники, поясніть особливості написання кожного слова в українській і румунській мовах. Які трапились правописні труднощі?

Ледве...ледве, хоч...не...хоч, пліч...о...пліч, одним...одно, всього...на...всього, врешті...решт, раз...по...раз з...давніх...давен, більш...менш, по...сусідськи, по...своєму, тим...часом, таким...чином, без...кінця...краю, до...решти, за...дня, з...краю...в...край, на...ніщо, як...годиться, поки...що, як...най...довше, на...вздогін.

Вправа 406. Прочитайте речення, встановіть, якою частиною мови є виділені слова й усно поясніть, на якій підставі ви встановили цю частину мови. Прокоментуйте особливості правопису виділених слів. Чи однаковими є вимова і темп промовляння цих слів?

1. **Додому** з далекої дороги повертатися завжди хвилююче. / **До дому** газ ще не був підведений. 2. **Навесні** всі люди дуже гарні. / **На весні** я не дуже розуміюся – осінь знаю

краще. 3. Зустрінемося завтра **вдень**. / **У день**, що лікує всі болі серця, вона мало вірила. 4. Пора жити **по-новому**. / **По новому** килимку першим пройшовся кіт Біланчик. 5. Ми пішли в похід **уп'ятьох**. / **Уп'ятьох** з нас не було хрестоматії. 6. Ти можеш сприймати мої пропозиції **по-серйозному**. / **По серйозному** його обличчю ледь ковзнула посмішка задоволення. 7. Вивчити вірш треба **напам'ять**. / Не варто в такому юному віці скаржитися **на пам'ять**.

Тренування он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_constant_leng_parts/adverbs_complex_and_compound.html

Вправа 407. Складіть і запишіть речення з прислівниками *якось* (способу дії) і *якось* (часу); *тим часом* (має значення «тоді», «одночасно з дією, про яку розповідається») і *тимчасом* (тобто тимчасово, протягом деякого часу); *ніде* (ні в якому місці) і *ніде* (немає куди, наприклад, покласти).

Вправа 408. I. Перепишіть текст, розширивши (увиразнивши) його за допомогою доречних за змістом прислівників. З якими словами ви поєднали прислівники і як це вплинуло на зміст речення?

II. Створіть з цими прислівниками зв'язний текст – жартівливий чи іронічний (завдання не обов'язкове, але цікаве).

Поверталися увечері. Були втомлені, але щасливі. Настрій був такий, як у дитинстві, коли, уже навіть не сподіваючись, ти одержував від когось омріяну іграшку. В голові шуміло від водоспаду, біля якого ми посиділи, а перед очима ні-ні та й поставали ті краєвиди, які, мов талановитим майстром змальовані, зупиняли нас, вражених, коли ми переходили – ні, перелітали, – з однієї гори на іншу. Дивно, загадково побудований (чи створений?!) цей дивосвіт зелені й води, гір і долин, висот і прірв... Тих, хто народився у східних степах, такі краєвиди вражають своєю мінливістю, дивовижними переходами тонів зелені, кольорів квітів, музикою повітря, яке то завмирає, то аж ошелешує тебе своїм багатоголоссям. Тут ніколи не наскучить... (*Н. Бабич*).

Вправа 409. Запишіть прислівники, вставляючи на місці крапок **-н-** або **-нн-**. Обґрунтуйте правопис слів.

Безви..о, бездога..о, безпереста..о, безпричи..о, віртуоз..о, гума..о, захопле..о, зра..я, навма..я, невблага..о, невгамов..о,

невпевне..о, невпи..о, нужде..о, неприхова..о, повсякде..о, попідвіко..ю, самовідда..о, спросо..я, стара..о, стривоже..о, стурбова..о, схвильова..о, тума..о, шале..о, щоде..о.

У прислівниках пишеться стільки **н**, скільки їх було у прикметниках і дієприкметниках, від яких прислівники утворені: *сумний – сумно; однотонний – однотонно, буденний – буденно; схвильований – схвильовано, неказаний – неказанно.*

Дві букви **н** пишемо також у прислівниках зрання, спрощення, попідтинню, попідвіконню.

Вправа 410. Прочитайте текст про український звичай «Вулиця» і скажіть, чи існує він у сучасному селі, чи знає його румунська народна традиція. Порівняйте розповідь у тексті й те, як відпочиває сучасна молодь. Знайдіть спільне та відмінне у поведінці молоді. Укажіть, які прислівники в тексті вправи визначають час і місце дії. Чи лише прислівники передають ці значення в тексті? Скільки разів у тексті вживається слово «звичайно»? Яку роль воно виконує?

«ВУЛИЦЯ»

Однією з найпоширеніших розваг молоді в Україні була колись так звана вулиця – своєрідні вечорниці дівчат і хлопців просто неба.

«Вулиця», звичайно, збиралася в певному, заздалегідь призначеному місці: десь на майдані посеред села, на зеленому лузі над річкою чи на леваді, – це залежало від місцевих обставин.

Починалася «вулиця» від Великодніх свят і тривала ціле літо – аж до дня Семена Станника (14 вересня за новим стилем). До початку польових робіт молодь збиралася щовечора, а коли починалася робота в полі, то тільки в неділю і в святкові дні. Звичайно «вулиця» відбувалася весело й жваво: з музиками, танцями, а найбільше було пісень. Кожний вечір, коли відбувалася «вулиця», над селом лунали пісні (О. Воронай).

Перевір себе

1. До якої частини мови належать сполучення слів на зразок: *рік у рік, з року в рік, день у день, час від часу, кінець кінцем, на світанку, у гості, раз у раз, один в один, з боку на бік, з ранку до вечора?*
2. Змінюваними чи незмінюваними словами є прислівники? Чи мають вони закінчення?
3. Чи відбуваються зміни у прикметникових чи дієприкметникових основах, від яких творяться прислівники за допомогою суфіксів **-о, -е**? Якщо відбуваються, то які?
4. Що треба знати про характер граматичної сполучуваності з іншими словами у реченні прикметників середнього роду із закінченням **-е** та прислівників із суфіксом **-е**, щоб їх не сплутувати? Наведіть приклади.
5. Чому від прислівників *всюди, босоніж, вчора* не можна утворити форм ступенів порівняння?
6. Чи пишуть у румунській мові прислівники окремо, через дефіс, через два дефіси? Якщо пишуть, то подайте приклади.
7. Чи можуть прислівники використовуватись як вставні слова?
8. Де можна застосувати отримані з теми знання?

Мовний тренінг з теми «Прислівник»

- » Перегляньте лайфхаки з української мови за посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=6f5gnzL5hEo>
- » Виконайте тести он-лайн за посиланням http://ridnamova.kiev.ua/html_test/5.7-test.html
- » Напишіть есе за допомогою програми Microsoft Office Word на тему «Який ви бачите спосіб стати матеріально забезпеченою людиною і на кого в цій діяльності покладається?» з використанням прислівників, що пишуться разом, окремо та через дефіс. Надішліть свою роботу на e-mail учителя для перевірки й наступної дискусії у класі.

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ, ВИГУК

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **визначати** морфологічні ознаки службових частин мови та вигук;
- **застосовувати** правила правопису складних прийменників, сполучників, окремих часток, вигуків на практиці;
- **використовувати** службові частини мови у власних висловленнях відповідно до функціонального призначення;
- **відрізнати** вигуки від часток і доречно застосовувати ці слова в усному мовленні;
- **з'ясовувати** стилістичні функції службових частин мови і вигук в текстах.

§ 35. ПРИЙМЕННИК

Вправа 411. Прочитайте текст, випишіть з нього іменники і займенники разом зі службовим словом, яке їх стосується. Усно охарактеризуйте, що виражає це службове слово. Що було б, якби його опустити з тексту?

Те, що нам нині треба відкрити, для наших далеких предків було азбукою. Там, де поселялись запорожці, одразу виростала церква як голос їхнього духу.

...Ці одчайдушні герої не боялися смерті і навіть вважали за честь загинути в бою. Вони не боялися самого пекла, і їх не лякали пекельні тортури вже на землі. Отже, їхня віра не могла бути породженням рабського страху перед карою бога деспота (небесного варіанта самодержавного царя). Це була релігія вільних людей: Бог їхній був Богом Волі, Правди і Любові. Покинувши все, вони взяли з собою свого Бога – свій Собор, який вони будували всечасно, щодень, будували з усього і в усьому (Є. Сверстюк).

Церква Покрови Пресвятої Богородиці. Острів Хортиця.
Сучасна реконструкція

Прийменником називається службова частина мови, яка разом з відмінковими закінченнями іменників або займенників (при іменах) служить для вираження підрядних зв'язків між словами у реченні. Наприклад: *Ластівка щебече **під** мою стріхою, з вечора **до** ранку човником снує (М. Ткач).* У цьому реченні прийменник **під** з іменником в орудному відмінку *стріхою* виражає значення місця, а прийменники **з і до** з іменниками – значення часу, точніше, проміжку часу. Без прийменників речення не мало б змісту.

Усі прийменники стоять перед іменниками або відповідними займенниками і пишуться окремо від них.

За походженням прийменники поділяються на:		
	Утворені	Приклади
первинні (непохідні)	від власне прийменників:	у (в), з, за, на, по, над, від, під, при, про, ради, через,
вторинні (похідні)	від первинних прийменників:	з-за, із-за, з-під, з-попід, з-поза, з-над, з-поміж, поза, задля, заради, щодо,
	або походять від прислівників:	близько, вслід, замість, навкруги, позад, після, відповідно до, згідно з, незалежно від,
	походять з іменників:	край, кінець, коло, протягом, шляхом, за допомогою, у зв'язку з,
	від дієслів:	завдяки, виключаючи, незважаючи на, починаючи з.

За будовою прийменники поділяються на:		
прості	складні	складені
у, без, через, над, край, коло, кругом, близько	щодо, задля, заради, всупереч, навколо, із-за	згідно з, у зв'язку з, у разі, незважаючи на, під час, що ж до

Вправа 412. Перепишіть речення, підкресліть прийменники з іменниками (чи займенниками) відповідно до їх синтаксичної ролі. Усно вкажіть групу прийменника за походженням і будовою.

1. Еол, оставшись на господі, зібрав всіх вітрів до двора, велів поганій бути погоді (*І. Котляревський*). 2. Я не пережив почуття радості і творчої гордості, незважаючи на всі горді

порівняння, що мені довелося чути (О. Довженко). 3. Край берега у затишку прив'язані човни (Л. Глібов). 4. Та троянда зависала геть поза край склянки (О. Кобилянська). 5. Усупереч здоровому глуздові, вони все ж придбали те обладнання (З газети). 6. А поруч пролітали снайперські кулі ще недавнього мого партнера по бізнесу (З газети).

Правопис прийменників

Пишуться		Приклади
окремо	прийменникові сполуки на зразок:	у випадку, під кінець, що ж до, залежно від, в напрямі до, в силу, з участю, без участі,
разом	складні прийменники, утворені з двох простих:	задля, заради, поза, поміж, понад, поперед, посеред, проміж, навпроти,
	складні прийменники, утворені сполученням одного або двох (трьох) прийменників з будь-якою частиною мови:	внаслідок, навколо, напередодні, навкруг, наприкінці, поруч, щодо, усупереч,
через дефіс	складні прийменники з початковими з-, із- :	з-за, із-за, з-над, з-під, з-посеред, з-поміж.

Прийменники поєднуються з іменниками (займенниками) у **непрямих відмінках**, причому деякі займенники вживаються лише з одним відмінком (наприклад, **без, від, до** – з Р.в.), а деякі – з двома і більше (наприклад, **на** – зі Зн. і М. в., **у(в)** – з Р., Зн., М. в.).

Уживання прийменників **в** і **на** з географічними назвами і просторовими іменниками треба запам'ятати: *відбувається в Україні, побувати в Англії; поглянути на єгипетські піраміди; жити на Закарпатті; піднятися на Говерлу.*

Вправа 413. Прочитайте текст, випишіть іменники з прийменниками, визначте відмінкові форми іменників і з'ясуйте, який прийменник вживається з кількома відмінковими формами.

ПОТІК

Одного спекотного дня мала Антося, шукаючи холодку, сіла з матір'ю над берегом чистого потоку. Радо поглядала на камінці, що лежали на дні, на небо, дерева і квіти, які

відбивалися в чистій і спокійній воді. Але раптом подув сильний вітер, змутив воду, і зникли всі гарні картинки. Антося засмутилася, а мати сказала на те: «Ця зміна хай буде тобі наукою – мимохіть ти побачила свою подобу. Поки ти спокійна і лагідна, доти в серці твоєму можна все бачити й читати, доти відбивається в ньому саме небо. Але як тільки гнів, заздрість, впертість з'являться в душі твоїй, замулять спокій твій, ти перестанеш бути лагідною й милою, і прекрасний образ твій пропаде» (За «Читанкою» 1872 р.).

Вправа 414. Запишіть сполучення слів у такий спосіб: а) ті, у яких прийменники пишемо окремо; б) ті, у яких прийменники пишемо разом; в) ті, у яких прийменники пишемо через дефіс.

По/біля ставу, відповідно/до закону, з/попід землі, за/винятком двох учнів, з/під саней, в/продовж ночі, під/час відпочинку, по/між лип, з/понад степу, у/зв'язу /з олімпіадою, на/вколо хати, з/за воріт, за/ради юних, в/напрямку села, з/поза берези, по/серед лісу, на/відміну/від них, з/над лиману, за/вдяки дітям, з/поміж книжок.

Ключ: у кожному сполученні підкресліть передостанню букву останнього слова і прочитайте прислів'я.

Вправа 415. Перепишіть речення, розкривши дужки. Над конструкціями однакового звучання надпишіть, чи є вони прислівниками, а чи прийменниками з іменниками. Зверніть увагу на наголоси.

1. (У)слід діда став Мишко – сніг був надто глибоким.
2. А ти пошли йому (у)слід свою доброзичливу посмішку.
3. Вони повернули (у) бік села.
4. Треба було прямо йти, а не (в) бік звертати.
5. Нам аби (до) середини села дійти до полудня.
6. Вони загнали собаку (до) середини і підперли двері.
7. (З)боку все завжди видніше.
8. (З)боку дирекції заперечень не буде.
9. (У)глиб віків сягає національна пам'ять народу.
10. Історію треба вивчати (в)глиб, щоб бачити перспективу.
11. (З)середини почувся сумний, тривожний спів.
12. Чого ж ти почав виконувати вправу (з)середини? (Добірка).

Вправа 416. Дайте усі можливі відповіді на запитання: «Що можна і що не можна зробити: 1) для (задля) мами, 2) з мамою разом, 3) при мамі?».

Зразок: Для (задля) мами можна: прибрати весь дім; не піти на вечірку, хоч дуже хочеться ...

Вправа 417. Прочитайте речення, випишіть прийменники, подаючи до кожного через тире відомі вам їх звукові варіанти. Усно поясніть причину вибору варіанта в реченнях, які ви опрацювали.

Зразок: передо – перед – переді; над – наді.

1. Лечу, лечу, а вітер віє, передо мною сніг біліє. 2. Серце моє, не втікай од мене... 3. Над річкою, в чистім полі волошки синіють. 4. Сидить ворон на могилі, за козаком криче... 5. Один він між ними, як сонце високе. 6. Очерети у Дніпра питають: «Де то наші діти ділись, де вони гуляють?» 7. Чорна хмара з-за лиману небо, сонце крає. 8. Дивилися, як лебеді із озера перелітають. 9. Перед світом усі відповідальні за старих людей. 10. Закинув м'яч у сітку зовсього розбігу (*Добірка*).

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Словничок найуживаніших прийменникових конструкцій

З вини, з власної волі, з (моєї) ініціативи, за дорученням, за відомостями, за модою, за бажанням, за життя, за (з) допомогою, за таких умов, за вимогою (на вимогу), за адресою (мешкати), на адресу (надійшов лист), на прохання, на замовлення, на (його) користь, на (його) захист, раз на місяць, через хворобу, через помилку, через необачність, через вас, залежно від обставин, вступати до університету, ходити по гриби, чергувати по гімназії, о дванадцятій годині, протягом року, згідно з законом (рішенням, ухвалою, наказом), відповідно до наказу, взяти до відома, взяти до уваги, взяти (брати) до серця (до голови).

Вправа 418. Створіть прес-реліз для споживачів з інформацією про товар (шкільне приладдя, виготовлені дітьми сувеніри тощо) з використанням складних випадків вживання прийменників.

§ 36. СПОЛУЧНИК

Вправа 419. Перепишіть текст, підкресліть у ньому слова, що поєднують однорідні члени речення та частини складного речення. Усно вкажіть, яку функцію вони виконують (з'єднують, протиставляють, розділяють, з'ясовують, вказують на місце, час, причину тощо). З'ясуйте приналежність тексту до відповідного стилю.

Народність може творитися в різні періоди людського розвитку, але це утворення відбувається легше в дитячому віці, аніж у зрілому періоді духовного життя. Зміну народності можуть викликати суперечливі причини, як-от: потреба дальшої цивілізації і зубожіння та занепад попередньої, свіжа жвава молодість народу і немінна старість його. З іншого боку, майже така ж тривалість народності може залежати від розвитку цивілізації, коли народ створив у житті своїм багато такого, що веде до дальшої духовної праці в тій ж сфері, коли у нього є в запасі багато інтересів для витворення з них нових явищ в освіті, – може зумовлюватися відсутністю зовнішніх поштовхів до подальшого опрацювання резервів просвіти, коли народ задовольняється існуючим станом і не дбає про перспективу (М. Костомаров).

Сполучник – це службова частина мови, яка служить для поєднання однорідних членів речення й окремих речень у складне ціле. Наприклад: *Не мав козак **ні** роду, **ні** племені, **ні** батька, **ні** матері, **ні** сестри, **ні** брата – всіх полонили бусурмани (М. Пригара). Чує він крізь легкий сон, **що** якась дівчина співає тонким голосом (І. Нечуй-Левицький).*

За значенням (за функцією) сполучники поділяють на:

сполучники сурядності – з'єднують однорідні члени речення або рівноправні речення:

еднальні: *і (й), та (в значенні і), також, і...і, ні...ні; як...так, не тільки (не лише)..., а й;*

сполучники підрядності – приєднують підрядну частину речення до головної:

з'ясувальні: *що, як, щоб,*

міри і ступеня: *аж, що, що й,*

наслідку: *так що;*

протиставні: <i>а, але, та</i> (в значенні <i>але</i>), <i>зате, проте, однак, усе ж</i> ;	часові: <i>як, коли, щойно, після того як, тимчасом як</i> ,
	порівняльні: <i>мов, немов, наче, неначе, неначебто, ніби, гейби</i> (арх.);
розділові: <i>або, чи, або...або, чи...чи, то...то, не то... не то, чи то... чи то</i> ;	причинові: <i>бо, тому що, через те що</i> ,
	допустові: <i>дарма що, незважаючи на те що, хоч...але</i> ,
	мети: <i>для того щоб, аби</i> (розм.),
	умови: <i>якщо, якби, коли б</i> ,
	пояснювальні: <i>тобто, або, а саме, як-от</i> .

За способом використання сполучники поділяються на:

одиничні	повторювані	парні
<i>і, та, або, щоб, немов, однак</i> ;	<i>і...і, ні...ні, чи...чи, або...або, не то ... не то</i> ;	<i>не тільки... а й, як ... так і, хоч... але, хоч... усе ж</i> .

За будовою сполучники є:

прості	складні	складені
<i>і, а, бо, що, як, хоч</i> ;	<i>зате, якщо, якби, адже, неначе, начебто, проте</i> ;	<i>та й, коли б, тому що, через те що, незважаючи на те що, не тільки ... а й, хоч... та (але)</i> .

Вправа 420. Перепишіть речення, замінюючи, де це можливо, сполучник на його функціонально-семантичний синонім. Чи зазнали якихось змін зміст і колорит (тональність) речення?

Зразок: Я прийшов, бо обіцяв братові допомогу. – Я прийшов, тому що обіцяв братові допомогу.

1. Він поспішав з виконанням завдання, бо ніколи ще не порушив даного слова. 2. Я завжди сідаю на лекції за передню парту, тому що хочу все добре законспектувати. 3. Мама й досі хвилюється, коли я затримуюся допізна в школі, бо дорога додому погано освітлена. 4. Треба подбати, щоб розуміння ролі мови як ознаки нації було усвідомлене. 5. Я почекаю, доки ти на власному досвіді переконаєшся в моїй правоті. 6. Мені сумно тому, що весело тобі. 7. Щасливий син, який сягнув вершин (*Добірка*).

Вправа 421. Перекладіть (усно) речення українською мовою. Випишіть парами сполучники – відповідники в обох мовах і над кожним надпишіть, якої він будови (простий, складний чи складений) в румунській та в українській мовах.

1. Nu te-am știut că-mi ești din aceștia (*I. Creangă*). 2. Iar mama lui bădița Vasile își petrece băietul la Piatra... (*I. Creangă*). 3. Eram în gimnaziu când am citit primele poezii ale lui Eminescu (*Al. Vlahuță*). 4. Vulturul a întors aripile ca o flamură de-asupra brazilor bătrâni (*Em. Gârleanu*). 5. Dacă te hotărăști să mergi, merg și eu cu tine. 6. Așa cântă de cu jale, de pică frunza pe cale (*Folclor*). 7. Noaptea era întunecoasă și rece (*M. Eminescu*). 8. Deși știa despre ce-i vorba, domnul Toma se arătă mirat (*M. Sadoveanu*). 9. Moș Nichifor nu-i o închipuire din povești, ci e un om ca toți oamenii (*I. Creangă*). 10. Noi învățăm ca să cunoaștem.

Вправа 422. Перепишіть речення, поставивши в них коми залежно від вашого сприйняття змісту речення. Якщо можливі варіанти пунктуації, усно обґрунтуйте їх і з'ясуйте, які зміни при цьому відбудуться у змісті та структурі речення.

1. Я не можу на вас розраховувати тому що у вас і власних клопотів чималенько. 2. Ми не могли встигнути на диспут через те що заняття в школі закінчувалися о чотирнадцятій годині. 3. Скільки ж це зусиль треба докласти для того щоб побачити результат цього експерименту! 4. Тому що ти сам собі мало віриш ти не можеш вірити іншому. 5. Через те що весна була пізньою озимі дуже відстають у своєму рості. 6. Я ж вас попередила так що провини своєї не бачу. 7. Він говорив так що його не можна було не слухати. 8. Всупереч тому що прогнозували синоптики день видався чудовим. 9. Коли б то все що ви говорили справдилося! 10. Дарма що їм розповідали історію вони її наче й не чули. 11. Задля того щоб ми жили діди наші гинули (*З розмовного стилю*).

Правопис сполучників

Пишуться	Правило
окремо	сполучники з частками <i>бі, би, же, же:</i> або <i>ж, а як же, коли б, коли б то, отже ж, хоча б, хоч би;</i>
	складені сполучники: <i>для того щоб, дарма що, замість того щоб, при цьому, та й, так що, тимчасом як, через те що, всупереч тому що;</i>

разом	складні сполучники, які є поєднанням (не лише структурно функціональним, а й інтонаційним) повнозначних слів із частками або прийменниками: <i>адже, аніж, втім, мовби, немовби, мовбито, немовбито, начебто, неначебто, тобто, цебто, ніби, нібито, притім, притому, причім, проте, щоб, якби;</i>
через дефіс	сполучники, що мають у своєму складі частки <i>бо, но, то: отож-бо, тим-бо, отож-то, тим-то, тому-то, тільки-но.</i>

Вправа 423. Перепишіть речення, над виділеними словами надпишіть, яка це частина мови. Поясніть, яку роль у написанні цих слів виконують мовленнєва пауза, логічний наголос, темп мовлення.

1. Треба в воду лізти, **якщо** хочеш рибу їсти. 2. Поверну-
лися брати, а батько почав розпитувати **як, що?** 3. **Як що?**
Хіба ти забув моє прохання? 4. **Якби** кізка не скакала, то би
ніжку не зламала. 5. **Як би** ти не біг, а від Долі не втечеш.
6. У липні на дворі пусто, **зате** в полі густо. 7. Не **за те** вовка
б'ють, що сірий, а **за те**, що вівцю з'їв (*Народна творчість*).
8. Життєві негаразди позначились на тематиці його віршів,
проте не робили їх песимістичними (*З журналу*). 9. Керівник
делегації повідомив **про те**, що відтепер стосунки з сусідами
матимуть партнерський характер (*З газети*).

Вправа 424. Об'єднавшись у групи (першу і другу), перепишіть, розкри-
ваючи дужки, речення одного із варіантів вправи (за вибором
учителя). Усно обґрунтуйте написання сполучників.

I. 1. Подай душі убогій силу, що (б) огненно заговорила,
що (б) слово пламенем взялося, що (б) людям серце розто-
пило (*Т. Шевченко*). 2. Як (би) ми вчилися так, як треба, то
й мудрість би була своя (*Т. Шевченко*). 3. Вони домоглися
свого, (не) зважаючи на сильний опір опозиції (*З газети*).
4. І (як) що живих згадати, – нехай заніміє плач (*А. Малиш-
ко*). 5. І блідий місяць на ту пору із хмари де-де виглядав,
(не) наче човен в синім морі то виринав, то потопав (*Т. Шев-
ченко*).

II. 1. За (тим) вовк не линяє, що в кошару часто забігає.
2. Як(би) на кропиву не мороз, вона б усіх людей пожалила.
3. Отож(бо) й правда, що береженого Бог береже. 4. Краще
синиця в жмені, ані(ж) журавель у небі (*Народна творчість*).

5. А що(б) тобі добро було! 6. Хоч(би) ти не знати що казав, а я їй завжди буду вірити. 7. Ти (не)наче сумніваєшся в мені, (не)наче вагаєшся прийняти рішення (*Розмовне*).

Вправа 425. Випишіть з фразеологічного словника або словника порівнянь сім порівняльних конструкцій позитивної характеристики і сім – негативної характеристики зі сполучником *мов* (*немов, неначе, як*). Які порівняння вам найбільше сподобались і чому?

§ 37. ЧАСТКА *

Вправа 426. Прочитайте текст, усно поясніть, якою частиною мови є кожне слово. Випишіть ту частину мови, яка надає слову або ж цілому реченню емоційного чи смислового відтінку. Вкажіть, якого саме відтінку.

Слова вмирають? Блякнуть? Ні, не блякнуть!
Іще століття перед ними вклякнуть...
Розведені на кривді й на крові,
є храми і живі, і неживі...
Чи слово тільки виросло з любові?
Світися, правдо, в батьківському слові!
Нехай те слово, слово золоте,
печалиться, сміється – і цвіте! (*Р. Лубківський*).

Частки – це службові слова, які надають висловлюванню чи окремому слову певного смислового або емоційного відтінку.

За семантико-функціональними, зокрема стилістичними, можливостями частки поділяються на словотворчі, формотворчі, модальні, фразові частки.

Словотворчі (*аби, де, съ, ні, казна, хтозна, будь, не-будь*) – використовуються для творення:

1) займенників: *абихто, деякий, ніщо, ніхто, будь-який, казна-хто, щось, котрийсь*;

2) прислівників (ті ж самі, що й для творення займенників, і частка *що*): *абиде, десь, де-не-де, будь-коли, коли-небудь, колись, ніколи, щодня, щодуху*;

3) деяких інших повнозначних слів з новим значенням (*не*): *нещастя, ненависть, недобрий, ненавидіти*.

* Для вибіркового опрацювання.

Формотворчі частки – з їх допомогою можуть утворюватися форми:

1) дієслів умовного способу (*би, б*): *пішов би, знала б, подарували б*;

2) дієслів наказового способу (*хай*): *хай побачу, хай знає, хай подолають*;

3) зворотних дієслів (*ся*): *турбуються, вчаться, грався, змагався*;

4) найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників (*най*): *найкращий, найвдаліше*.

Модальні – надають слову чи висловлюванню певного смислового відтінку:

1) підсилювально-видільні: *навіть, тільки, лише (лиш), хоч, хоча б, аж, же (ж), таки, то, все, ще, вже, вже й, собі, та*;

2) уточнювальні (щодо міри точності або правдивості повідомлення; їх ще називають власне модальними): *саме, якраз, справді, точно, власне, майже, приблизно, десь, мало не, трохи не, ледве не, ледве чи, навряд чи, наче, мов, мовби, буцім*;

3) вказівні (привертають увагу до чогось): *то, ото, от, це, оце, ось, осьде, он, онде, ген, воно*.

Фразові – використовуються для оформлення різних видів висловлювань:

1) стверджувальні: *так, еге, еге ж, авжеж, аякже, атож, ага, гаразд*;

2) заперечні: *не, ні, ані*;

3) питальні: *чи, хіба, невже, що за, га, та ну*;

4) спонукальні: *бодай, давай, годі, ну, на, бо, но*;

5) окличні: *що за, що то за, ну й*;

6) приєднувальні: *теж, також, до того ж, ще й, адже, отже, тож, значить, так, то*.

Увага! Ця група слів і сполучень слів потребує особливої уваги через те, що багато з них можуть бути не лише частками, а й прислівниками (*ще, уже, тільки, точно, рівно, так, приблизно*), сполучниками (*мов, немов, мовби, ніби, наче, тільки, хоч, аж, і, та*), займенниками (*все, собі*), вигуками (*о, ой*). Єдиним критерієм встановлення граматичного класу цих слів є контекст, з якого визначається і семантична, і функціональна специфіка часток. Порівняйте: *Дай мені води хоч* (частка) *трішечки. Ми йшли вперед, хоч* (сполучник) *вечір вже дивився в очі*.

Вправа 427. Прочитайте речення, випишіть з них частки з тими словами, до яких вони тяжіють, у дужках позначте семантико-функціональну групу частки.

Зразок: чи зборкати (фразова, питальна).

1. Гнуться мало не до землі стрункі білі берези (*І. Франко*). 2. Чи пан, чи пропав (*Народна творчість*). 3. Чи совам зборкати орла? Чи правді кривду подолати? (*М. Рильський*). 4. Ні, сили на землі нема, і сили на землі не буде, щоб потягти нас до ярма, щоб потоптати наші груди (*П. Тичина*). 5. Як парость виноградної лози, плекайте мову (*М. Рильський*). 6. Оце ж ніби маю в Італію їхати (*Леся Українка*). 7. Прийди хоч уві сні і нахились до мене (*В. Сосюра*). 8. Коли робочий люд регоче, навряд чи буде пану сміх (*Василь Еллан*).

Вправа 428. Складіть і запишіть по два речення з частками, вибравши для кожного по дві частки з кожної групи. Перекладіть (усно) ці речення румунською мовою і поясніть особливість румунських відповідників українських часток. Що треба враховувати при перекладі часток?

1. Аж, тільки, принаймні, всього-на-всього, навіть. 2. Саме, справді, оце, онде, осьде. 3. Авжеж, аякже, гаразд, ну й.

Вправа 429. Запишіть речення, вставивши з додатка на місце крапок частку, яка відповідає змістові речення. Де це можливо, покажіть у дужках синоніми часток.

1. То був ... мій однокласник. 2. ... не хотів би ти провідати бабусю? 3. Він ... не може сам ходити. 4. ... треба одній людині так багато землі? 5. Не можна ... вже й пожартувати? 6. Сашко ... зумів нас наздогнати. 7. Хай ... тобі добро було! 8. Чи варте ... воно таких нервів? 9. А ... тут усіляких квітів! 10. Чи ... я тебе не попереджала?! 11. Але ... ти непосидюча дитина! 12. Не кажи «гоп», ... поки не перескочиш (*Розмовне*).

Додаток: чи, хіба, ж, (о)це, би, скільки, аж, якраз.

Вправа 430. Виконайте проект на конкурс: заповніть таблицю (премія 12 балів).

Правопис часток

Спосіб написання	Умова написання	Приклади

Вправа 431. Випишіть слова у три стовпчики: а) ті, які пишемо разом; б) ті, які пишемо через дефіс; в) ті, які пишемо окремо. (За потреби скористайтесь доступними для вас довідковими ресурсами, наприклад, Google).

Коли/сь, що/за, стелеть/ся, сказав/би, що/дня, посади/но, знайомив/ся, невже/піду, поверни/таки, ще/живий, поранив/ся, подарувала/б, обернула/сь, глянь/бо, мов/би, хотів/от, ані/трохи, приходь/же, хтозна/який.

К л ю ч : у кожному слові (сполученні слів) підкресліть третю від початку букву і прочитайте прислів'я.

Вправа 432. Запишіть речення, розкриваючи дужки. Усно поясніть особливості написання часток.

1. (Не) називаю її раєм, тії хатиночки у гаї (*Т. Шевченко*).
2. Він був (таки) великий чоловік (*Леся Українка*). 3. Тільки й на думці в його, що Катря, чим (би) (то) втішити сестрицю, як звеселити (*Т. Шевченко*). 4. О, (не) даремно, ні, в степах гули гармати (*В. Сосюра*). 5. Отака (то) наша слава, слава України (*Т. Шевченко*). 6. У мене (ж) тая Русь – кривава в серці рана (*І. Франко*). 7. Хай (но) їхатиму з гаю, я ще дам тобі гостинця (*Леся Українка*). 8. Адже (ж) не паном родився ти, чей! (*І. Франко*). 9. Де (сь), коли (сь), в якій (сь) країні проживав поет нещасний (*Леся Українка*). 10. Може (б) хто послухав казки? (*Леся Українка*). 11. За що (ж), хто (небудь) попитає, зозуля півня вихваляє (*Л. Глібов*).

Вправа 433. Перекладіть (усно) текст українською мовою, знайдіть в оригіналі і в перекладі частки, випишіть їх парами і (усно) поясніть їх формально-граматичну співвіднесеність в обох мовах.

- Tu la concursul de mâine? A zis pufnind de răs Niță.
- Da, eu.
- La concursul de mâine?
- Ei! Da.
- Da' tu știi pentru ce loc e concurs, Ghiță?
- Nu ...
- Pentru un loc de perfect caligraf, amice Ghițică!
- Apoi, dacă mi-a ordonat ministrul să merg ... se poate?
- Apoi mă prezint și eu, Ghiță.
- Bine, prezintă-te și tu.
- Cu mine! La caligrafie, Ghițică?
- Cu tine la caligrafie ...
- Bine! (*I.L. Caragiale*)

Тренування он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_constant_leng_parts/particle_HE_spelling.html

Вправа 434. Об'єднавшись у групи, укладіть словничок для молодших школярів «Найпоширеніша флора і фауна вашої місцевості» з використанням службових частин мови.

Перевір себе

1. Яким терміном у румунській мові називають службові частини мови?
2. Яке кількісне (за кількістю одиниць) співвідношення службових частин мови в українській та румунській мовах і чим це зумовлене? Що є критерієм достатності службових слів?
3. Чи такими ж функціонально «універсальними» щодо використання з різними частинами мови є румунські частки *ni, niî*, як українські *не, ні*? Наведіть приклади.
4. Чи поняття *значення* можна застосовувати до характеристики службових частин мови? Чому?
5. Чи виконують синтаксичну функцію службові частини мови?

§ 38. ВИГУК

Вправа 435. Прочитайте тексти. З'ясуйте (усно), яку роль виконують у них виділені слова. Чи належать вони до частин мови?

1. Ой говори, балакай, розмовляй,
земляче бідний – пасинку чужини.
Закрила вічі й чую рідний край,
співучий відгук мови України.

Г. Мазуренко

2. Ростіть – о мови! – в глибину і ввись.

Даруйте нам розумне і чудесне.

Нехай же і в майбутньому колись
мій день, мій дух, мій дивосвіт Воскресне.

О. Підсуха

3. О рідна мово, скарбе мій!

В мертвотних напастях чужини

ти – мій цілющий, мій єдиний

душі підбитої напій...

С. Черкасенко

Вигук – це слово або сполучення слів, що служить для вираження емоцій, волевиявлень, звуконаслідувань тощо.

Вигук у морфологічній класифікації слів української мови стоїть поза граматичними класами (деякі граматисти зараховують вигук до службових частин мови), хоч він як за-сіб вираження (а не називання!) емоцій і звуконаслідувань становить кількісно чималу групу слів – діапазон людських емоцій, пов'язаний і з національним характером народу, і з характером конкретних його представників, дуже великий.

Класифікація вигуків за їх виражальними можливостями

Емоційні	виражають захоплення, розчарування, осуд, переляк, зневагу, байдужість, стривоженість, схвалення, заспокоєння і т. д.:	<i>о, ой, ох, ах, ех, ух, ай, ой леле, ой лишенько, тьху, фу, цур, ова, от тобі й раз, ото ж то й е, ще б пак, слава Богу.</i>
Спонукальні	виражають спонукання до дії, наказ або служать засобом привернення чийсь уваги:	<i>геть, годі, ну, цить, тсс, киць-киць, гиля, тпру, вйо, соб, цабе, анумо, нуте, гей, огов, алло.</i>
Звуконаслідувальні	відтворюють різні звуки природи, тварин, механізмів, приладів тощо:	<i>ку-ку, му-у-у, бе-е-е, ме-е-е, гав-гав, няв-няв, ш-ш-ш, у-у-у, дзень, тік-так, бабах, ф'ю-у-у.</i>
Формули ввічливості	привітання, прощання, подяки, пробачення, побажання:	<i>Добридень! Добраніч! Прощавайте! Даруйте! Дякую! Прошу! Щасливо! Будь ласка!</i>

Увага! Вигуки, які передають повторювані або протяжні звуки, пишуться через дефіс, можливі варіанти подібних слів.

Вправа 436. Об'єднайтеся в три групи. 1. Напишіть відомі вам усталені формули привітання, прощання, вибачення, подяки (не лише літературно-нормативні, а й народнорозмовні). Поясніть ситуації, в яких та чи інша форма використовується. 2. Промовте відомі вам етикетні формули привітання, прощання, подяки, вибачення і т. ін. румунської мови. Чи вони такі ж, як і в мові українській? 3. Запишіть слова, якими в обох мовах (записуйте парами) можна гукнути чи зупинити людину; гукнути, зупинити або завернути коня, корову, собаку, kota, курей. Чи належать ці слова до частин мови? Чому?

Вправа 437. Перепишіть речення, підкресліть у них вигуки. Усно назвіть їх семантичну групу. Поясніть написання експресивних (знака оклику) і розділових (коми) знаків.

1. О, яка велика вийде повість радощів і мук. 2. Ух! Який страшний ти, вовче. 3. Ой не квітни, весно, глянь – надходять хмари. 4. О, сарнонько, приходи! 5. Ах, скільки струн в душі дзвенить! Ах, скільки срібних мрій літає! 6. Ой, скажи, народна душе, де живе твій дух? 7. Яка ж ти, о воле, прекрасна, пречиста (*За Олександром Олесею*).

Вправа 438. Прочитайте текст. Обґрунтуйте прикладами з вашого життєвого досвіду ці пояснення магічної сили слова. Використовуйте у своєму поясненні вигуки.

Магічна функція мови виявляється в тому, що слова здатні викликати уявлення, образи предметів, істот, які не існують взагалі. Люди живуть не лише в світі реальних речей, а й у словесному світі, в якому реальне й нереальне не мають чітких меж. Та й сама дійсність сприймається ближчою, реальнішою, коли її фрагменти названо словом. Слово виділяє предмети з хаосу явищ, допомагає людині оволодіти часом і простором (*За збірником «Мова і нація»*).

Вправа 439. Спробуйте вимовити з різною експресивністю вигуки *ого! ах! ну й ну! ой! фу! овва! алло!* Який хист ви виявили у цьому завданні і де він може знадобитися?

Вправа 440. Складіть і розіграйте діалог на основі перегляду улюбленої телепередачі з використанням вигуків різних груп.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Словничок найуживаніших формул ввічливості

Доброго ранку! Добрий день! Добрий вечір! Здрастуйте!
Привіт! Як справи? Радий бачити Вас. Радий був зустрітися.
Вибачте. Даруйте. Прошу... Якщо вам не важко... Дозвольте...
Дозвольте висловити вдячність... Спасибі! Дякую! Щиро вдячні!
Будь ласка! До побачення! На все добре! До нових зустрічей!
Усього найкращого! Бажаю успіхів! Хай щастить!

Тренування он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Morphology_constant_leng_parts/exclamation_characteristic_spelling.html

Вправа 441. Прочитайте текст, назвіть граматичний клас кожного слова. Слів якої (яких) частини мови у тексті немає? Наведіть власні приклади цієї частини мови.

Пливе лебідка з лебедятами,
з маленькими дитинятами.
«Ненько наша, лебедонько,
погодуй нас хоч із рочок,
поки вб'ємося в пушочок,
а з пушочку та у пір'ячко,
а з пір'ячка та в крилечко.
Тоді стрепенем та й полинем
в чисте поле живитися,
тоді перестанеш, мамко,
гірко нами журитися».

Народна творчість

Вправа 442. Прочитайте речення. Виберіть з-поміж виділених слів п'ять, що є різними частинами мови, зробіть (письмово) їх повний морфологічний розбір.

1. Сади цвіли в такому, здавалося, **захваті**, як ніколи (О. Довженко). 2. Він тоді, звичайно, **не** розмірковував, не клопотав **себе** тим, як глибоко полонять його душу оті **розлогі, безкраї** степи (В. Козаченко). 3. У половині **тисяча вісімсот сімдесят шостого** року Іван Франко виступає з **першими** не фантастичними, а реальними оповіданнями (М. Коцюбинський). 4. Дід Кирило така людина, що **народився і виріс** він собі у лісі (О. Катренко). 5. У склянці, ...,

наповнений аж по сам край свіжою водою, стояли рожі (*О. Кобилянська*). 6. **Зачувши** наближення весни, прокидається **від** тривалого зимового сну все живе.

Перевір себе

1. При яких частинах мови вживаються прийменники? Що вони виражають?
2. Як відрізнити прийменник від префікса?
3. На які групи поділяються сполучники за морфологічним складом і походженням?
4. Чим відрізняються сполучні слова від сполучників? Наведіть приклади.
5. Схарактеризуйте правопис часток. Наведіть приклади.
6. Чим відрізняються вигукі від інших частин мови?
7. Дайте загальну характеристику морфології.

Мовний тренінг з теми «Службові частини мови. Вигук»

► Перегляньте лайфхак за посиланнями:

<https://www.youtube.com/watch?v=imn0a-H9REg>
<https://www.youtube.com/watch?v=BrjMRjkN9Wk>
<https://www.youtube.com/watch?v=06CpvcU25Zw>

► Виконайте тести он-лайн за посиланнями:

http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/5.1-test.html
http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/5.8.1-test.html
http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/5.8.2-test.html
http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/5.8.3-test.html
http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/5.9-test.html

► Напишіть статтю для шкільного веб-сайту на тему «Чи дітям доцільно скаржитись чужим людям, службам захисту дітей на батьків, старших братів чи сестер? Адже вони ще не знають напевно, що таке добро, а що – зло». У тексті використайте доцільні службові частини мови та вигук.

§ 39. СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ МОРФОЛОГІЇ

Граматичні варіанти мовних одиниць, розмаїття їх семантико-стилістичних груп, багатство складу одиниць кожної частини мови є багатючими стилістичними ресурсами мови.

Вправа 443. Прочитайте виразно вірш і його переклад українською мовою. Дайте відповіді на запитання: 1. Чи зберіг перекладач ритміку вірша?

2. Які засоби образності мови передані адекватно (точно як у автора), а які перекладач передав по-своєму? 3. Які слова в тексті оригіналу і в тексті перекладу вам були не зрозумілі? Пошукайте їх пояснення в тлумачних словниках за посиланням <http://sum.in.ua>. 4. Чи збережено в перекладі порядок слів тексту оригіналу? Чи мусить він бути збережений? 5. Чому вірш називаємо текстом?

Când lumea o-mpărțim, dintr-o croială,
In beznă și lumină ne-ntinată,
Ni-i socoteala plină de-ndoială,
Ca mărturiile la judecată.

Căci lumea-i un șuvoi fără oprire,
Fiece val are un rost aparte
Și să-i dai clipei dreaptă prețuire
Adesea cumpânești până la moarte.

Că ce e azi!.. A vieții proză, iată,
Ce-n întâmplări banale se-mpletește.
Ci mâine, poate, te trezești deodată
Că luminează-n ev sărbătorește (M. Lutik).

Ми білий світ розгранюємо чітко
на зло й добро, на засвіт і смеркання.
В оцінки наші, як до суду свідки,
не раз приходять сумнів і вагання.

Подій життєвих течія безмірна.
В ній кожна хвилька власну суть проносить.
Щоб мить одну поцінувати вірно, –
нерідко і життя всього не досить.

Бо що сьогодні?.. Прози вир шалений,
дороги звичні, зустрічі, розмови...
І раптом завтра клопіт наш буденний
засвітиться на всі віки святково... (В. Колодій).

Вправа 444. Наведіть (усно) ряд прикметників (не менше десяти), які називають позитивні риси людини, і такий же ряд слів, що ними називають негативні риси. Чи становлять вони антонімічні пари?

Вправа 445. Прочитайте текст і продовжіть його (письмово) двома-трьома абзацами, зберігши у своєму тексті експресію мови автора. У якому стилі написаний текст?

Народна пісня, ввібравши в себе і грозований, і барвінковий ласкавий світ, історію і побут, болючі роздуми і найніжніші

почуття, воістину геніально поєднала пристрасне й емоційне слово з незбагненними таємницями мелосу* (За М. Стельмахом).

Вправа 446. Прочитайте текст. Випишіть з нього синоніми (зокрема й контекстуальні) і поясніть доречність їх використання. Які слова варто б замінити синонімами? Визначте стиль тексту.

Світобачення П. Загребельного, яке відбилось у його прозі, протягом творчого шляху зазнало певних змін. На початковому етапі його твори, особливо новели, відзначалися ліризмом й емоційною напруженістю, що відбивало світосприйняття автора. Завдяки цьому ранні твори Павла Загребельного мали спільні риси з творами Олеся Гончара. Як і Гончар, Загребельний насичує мову своїх новел висловами на позначення емоцій, душевного стану героїв: «*Серце в нього ... замерзло від горя, немов ріка взимку*», «Скрипка вирішив сьогодні ж ... розповісти Варі про все, що було в нього *на душі*». Однак у пізніших творах П. Загребельного струмінь ліризму значно послаблюється. Натомість помітнішим стає іронічне забарвлення оповіді, яке стало однією з рис *ідіостилі* прозаїка. Очевидно, це пов'язано зі змінами в світосприйманні автора. Відповідно вони торкнулися добору стійких словосполучень – збільшилася кількість виразів іронічного, а то й саркастичного характеру... (З журналу).

Вправа 447. Прочитайте виразно поетичний текст. Визначте, які морфологічні одиниці творять образність та емоційність цього тексту, а які – його динамічність.

В час невідомий, в час урочий,
в прозору, мов краплина, мить,
чийсь тебе зупиняє очі:
людино, що тобі болить?

Ти від подяки задихнешся,
сльоза у серці закипить,
зняковієш, відмахнешся.
Людино, що тобі болить?

Не треба мудростей високих –
пощо словесну воду лить.
Он плаче хтось. Ступи два кроки:
людино, що тобі болить?

* *Мелос* – узагальнене поняття мелодійної, пісенної основи в музиці.

Поезіє, журо і віро,
допоки слово буде жить,
твоеї істинності міра:
людино, що тобі болить?

Б. Бунчук

Вправа 448. Об'єднайтесь у групи, прочитайте описані ситуації (діалоги) і поясніть (усно) причини помилковості «доказів». Хто усе ж має рацію? Які слова є ключовими у формуванні змісту текстів?

I. – Знаєш, – каже один хлопчик іншому, – я вмію говорити по-китайськи, по-японськи й по-арабськи.

– Не може бути.

– Якщо не віриш, давай поб'ємося об заклад.

– Давай! Ну, починай говорити по-китайськи.

– Будь ласка: «по-китайськи», «по-китайськи», «по-китайськи»... Достатньо?

– Нічого не розумію.

– Ну, звичайно, я ж кажу «по-китайськи». Якщо хочеш, ще скажу: «по-китайськи», «по-китайськи»... Який же ти некмітливий! Ми ж посперечалися про те, що я зумію говорити «по-китайськи», ось я і кажу «по-китайськи», «по-китайськи»... А ти програв заклад... Якщо хочеш, я буду говорити «по-арабськи»...

II. – Ні до чого вивчати всі частини мови, – каже учень. – Цілком достатньо знати лише іменники. Інших частин мови просто немає.

– А дієслово, а прислівник?

– Дієслово – це іменник. Прислівник – теж.

– Якщо так розмірковувати, то і прикметник, і займенник – іменники?

– Звичайно, і вони іменники.

III. Одного чоловіка, який ніколи не бачив жирафу, довго переконували, що у жирафи дуже довга шия. Але чоловік у це ніяк не хотів повірити.

– Не може бути, – твердив він. – Ніяк не може бути. Врешті-решт його повели в зоопарк, підвели до клітки з жирафою і сказали:

– Ну ось, бачиш, яка у неї шия?

Чоловік сплеснув руками й вигукнув:

– Не може бути!

Вправа 449. I. Прочитайте вітальний адрес. За цим зразком напишіть власний текст з нагоди ювілею, пам'ятної дати якоїсь дорогої для вас людини.

Вельмишановна Маріє Дмитрівно!

Не сумуйте, що завітав до Вас золотий ювілей! Ви для нас все та ж юна і життєрадісна перша вчителька. Ми вдячні долі, що довірила нас Вам, нашій другій мамі. Саме мамою, а не лише мудрою вчителькою, що з першого уроку взяла в свої тендітні руки і наші голівки, і наші серця, були Ви для нас. Та що були – є й донині.

То лише паспорт записує дати – ми закарбовували у свою пам'ять і наші диспути, й екскурсії, і вечори біля вечірнього вогнища, коли найкращі казки ми почули від Вас. І Ви, дорога наша Маріє Дмитрівно, – наша чарівна казка, бо навчили нас відсівати полуку від зерна, зерном дорожити, творити добро і не чинити зла.

Ми, Ваші ще недавно непосидючі «першачки», в день Вашого славного ювілею вклоняємося з глибокою вдячністю за науку і ласку і кажемо: «Vivat!».

З глибокою повагою випускники 2018 року.

II. Напишіть біографію цієї ж людини. Порівняйте обидва тексти і поясніть, що спільного і що відмінного у мовностилістичних засобах вираження етапів життя людини.

Вправа 450. Підготуйте промову про любов до ближнього. Заслухайте кілька таких промов своїх однокласників і з'ясуйте, чи виражають ці промови індивідуальний стиль свого автора. Якщо так, то за якими мовностилістичними ознаками ви це визначили?

Перевір себе

1. Що таке морфологічні варіанти? Чи тотожне це поняття поняттю «паралельні форми»?
2. Що таке паралельні відмінкові форми іменників, займенників, числівників? Наведіть приклади.
3. Чи можна називати морфологічними варіантами утворені різними способами видові, часові, способові форми дієслова? Відповідь ілюструйте прикладами.
4. Що таке фонетичні варіанти форм слів? Які частини мови мають такі варіанти? Наведіть приклади.
5. Чому служать морфологічні варіанти: багатству? різноманітності? милозвучності? виразності? поповненню мовних ресурсів? Доведіть свою думку прикладами.

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

СИНТАКСИЧНА Й ПУНКТУАЦІЙНА НОРМИ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **визначати** види словосполучень за приналежністю головного слова до певної частини мови, речення різних видів (за метою висловлення, характером граматичної основи, кількістю граматичних основ);
- **глибоко зрозуміти** суть понять «синтаксична норма», «синтаксичне керування», «синтаксична помилка», «пунктуаційна норма», «розділові знаки».
- **усвідомити** важливість синтаксичних умінь для розвитку мислення й мовлення;
- **визначити** стратегію власної пізнавальної діяльності: мотив, мету і завдання навчальної роботи, планувати основні етапи її виконання, контролювати перебіг такої діяльності;
- **презентувати** власні ідеї та ініціативи зрозуміло, грамотно, використовуючи доцільні виражальні засоби.

Кожне слово, належачи до самостійної чи службової частини мови, виявляє своє значення та відіграє свою роль, зокрема емоційну, лише у контексті. Контекст може бути мінімальним (словосполучення) і максимальним (текст). Між ними знаходиться оптимальна змістова одиниця – речення.

У цьому розділі поглибимо у функціонально-стилістичному аспекті свої знання з **синтаксису** – розділу мовознавства, що вивчає словосполучення та речення. Оскільки синтаксис ґрунтовно вивчався недавно (у 8-му та 9-му класах), теоретичний виклад матеріалу в цьому підручнику в основному підпорядкований вимогам практичних завдань.

Синтаксичні норми – це загальноприйняті правила побудови синтаксичних конструкцій (словосполучень і речень), які вивчає синтаксис. Дотримання синтаксичних норм – найважливіша умова правильності мови.

Синтаксичні помилки полягають у неправильній побудові словосполучень, у порушенні структури простих, ускладнених і складних речень.

§ 40. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ

Вправа 451. І. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися про карпатські села? У чому цінність води?

ІІ. Випишіть з нього прості і складні дієслівні словосполучення та всі іменні словосполучення (іменникові, прикметникові тощо). Записуючи, вказуйте запитання від головного слова до залежного.

Я і не сподівався на таку зустріч, хоч мріяв про неї давно. Перебуваючи в Карпатах, вирішив одвідати глибинне гуцульське село Космач, що на Івано-Франківщині. Тут збереглися давні осередки народних промислів – писанкарство, вишивка, ліжникарство. Одне слово, все розмаїття традиційного рукометництва*, яким споконвіку займалися горяни.

Переходячи через пагорби від одного присілка** до іншого (а тут, до речі, їх тридцять три!), я помітив цікаву деталь: обіч путівців*** стояли дбайливо обряджені криниці; біля кожного животоку неодмінно сусідилися кухлик і відерце; хочеш погамувати спрагу – зачерпни води і пий на здоров'я...

Не оминув нагоди поцікавитися, хто так ретельно доглядає за громадськими джерелами?

– Є у нас такий чоловік... Люди його називають позаочі Криничником... (За В. Скуратівським).

Розрізняємо поняття **синтаксичне словосполучення** і **фразеологічне словосполучення**. Обидва типи словосполучень є смисловим і граматичним поєднанням двох або більше повнозначних слів, що називають предмети, ознаки або дії та виступають однією поширеною назвою.

Відмінність у тому, що в синтаксичному словосполученні (його називають *вільним*) одне слово – **головне** (від нього ставимо запитання), а друге – **залежне** (до нього від головного ставимо запитання). Завдяки цьому кожне слово відіграє в реченні свою синтаксичну роль – зв'язок між компонентами словосполучення є підрядним. А у фразеологічному (його називають *зв'язаним*) обидва слова синтаксично рівноправні, усе словосполучення є одним членом речення (це словосполучення синтаксично нерозкладне). Наприклад:

* *Рукометництво* – творення мистецьких речей руками.

** *Присілок* (cătun) – невелике село, розташоване поблизу великого, або частина села.

*** *Путівець* (мн. *путівці*) – польова дорога.

Там, де Ятрань **круто в'ється, з-під каменя б'є** вода. – синтаксичні словосполучення. **Жили як у Бога за дверима** – спокійно і впевнено, – *фразеологічне словосполучення*.

За будовою вільні словосполучення поділяються на **прості** – з двох компонентів: *впоратися (з чим?) із завданням, море (яке?) безмежне, спати (як?) солодко*; і **складні** – складаються з кількох простих: *зробити необдуманий крок: зробити (що?) крок, крок (який?) необдуманий; намалювати прозорий ранок у лісі: намалювати (що?) ранок, ранок (який?) прозорий, ранок (де?) у лісі*. Порівн.: *намалювати (що?) «Прозорий ранок у лісі»* – просте словосполучення; *сподіватися (на кого? що?) домогтися перемоги, тобто (перемогти)* – складне словосполучення.

Залежно від того, якою частиною мови є головне слово, розрізняють словосполучення:

1) іменникові: *день щастя, гарна погода, добре серце, ваше право, вчинок героя, дев'ятий день, думка про дім*;

2) прикметникові: *теплий від сонця, дорожчий над усе, чуйний до горя, добрий вдачею*;

3) числівникові: *трое братів, третій від краю, десять відсотків, нуль градусів*;

4) займенникові: *кожен з нас, хтось із вас, сам в домі, дехто з туристів*;

5) дієслівні (у тому числі дієприслівникові, дієприкметникові): *дивитися вгору, брати з собою, жити у злагоді, будувати палац; працюючи вперто, втомлений дорогою; зроблено запис*;

6) прислівникові: *неподалік села, близько до школи, дуже гарно, надзвичайно дорого, завжди тепло, особливо вдало*.

Розрізняють три основні **типи підрядного граматичного зв'язку** між словами у словосполученні:

1) **узгодження** – коли залежне слово стоїть у тому ж роді, числі та відмінку, що й головне (залежне уподібнюється до форм головного): *щасливий рік, правильна дорога, талановите дівча, добрі душі*;

2) **керування** – коли головне слово вимагає від залежного форми відповідного непрямого відмінка (з прийменником або без нього): *віра в тебе, йти дорогою, принести зошит, гарна собою*;

3) **прилягання** – коли залежне слово є незмінюваним (прислівник, дієприслівник, інфінітив): *говорити пошепки, думка вголос, дуже втомлений, любив мріяти*; основне слово може бути і змінюваним, і незмінюваним – залежне слово приєднується до нього тільки за змістом.

Увага! Не вважаються словосполученнями:

1) поєднання службового слова (прийменника, сполучника, частки) з самостійним: *навколо хати, перед тобою, коли б сказав, знай же*;

2) складені форми майбутнього часу дієслів: *буду читати (читатиму), будемо співати (співатимемо); будуть переможцями*;

3) складені форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників: *більш вимогливий, найменш спритний; більш спритно, найбільш стримано, найбільш досвідчений*;

4) фразеологізми: *бити байдики, лебедина пісня, сіль землі; з миру по нитці*;

5) підмет з присудком: *Минають дні, минають ночі...* (Т. Шевченко);

6) сполуки слів із сурядним зв'язком (однорідні члени речення): *батьки і діти, не співає, але танцює; гарно й весело, чисто й затишно*.

Вправа 452. Обґрунтуйте, ілюструючи прикладами в реченнях, що синтаксичним словосполученням не є: 1) підмет з присудком; 2) фразеологізми; перифрази*; 3) складені форми майбутнього часу дієслів; 4) складні прикметники, які пишуться окремо; складені форми вищого і найвищого ступенів прикметників і прислівників; 5) службове слово з повнозначним; 6) однорідні члени речення.

Вправа 453. Згрупуйте (одна група учнів) словосполучення залежно від граматичного класу головного слова (наприклад, іменникові, прикметникові та ін.) і запишіть їх. Фразеологічні сполучення виписіть (друга група учнів) в окрему групу і до кожного доберіть їх лексичні синоніми (наприклад: *пасти задніх* – відставати). Поясніть (третя група учнів), у чому полягає відмінність функції синтаксичних і фразеологічних сполучень слів у реченнях, у текстах.

Говорити пошепки, навчатися в школі, школою дорожити, як заячий хвіст, писати виразно, дорогоцінний метал, допомагати батькам, знати вартість, пасти задніх, кожен з них,

* *Перифраза (перифраз)* – описовий вираз, описовий зворот мови, за допомогою якого передається зміст іншого слова, наприклад: *цар звірів* – лев.

ні сюди ні туди, вищий за мене, весела вдача, ні в сих ні в тих, подібний до батька, байдики бити, сумно посміхатися, як грім з ясного неба, щира душа, один за всіх, п'ять тонн, дванадцята година, половина групи, як кров з молоком, радісна звістка, брат приятельки, учитель за кафедрою, говорить невиразно, п'ятами наживати, перейти дорогу (*комусь*).

Вправа 454. Перепишіть словосполучення української мови і перекладіть їх (письмово) румунською мовою; поясніть, чи однаково вони побудовані в обох мовах. Над українськими словосполученнями надпишіть, прості вони чи складні.

Сказати за всіх, самі з собою, перепливти річку, перейти вбрід, здолавши втому, занесені снігом, протоптати стежку, пізно ввечері, минулого року, людина веселої вдачі, мати добре серце, обпектися молоком, самому собі сказати, гордий за доньку, білий сніг на зеленому листі, говорити під час їди, брати участь, гідно поводитись.

Вправа 455. Перекладіть румунські словосполучення українською мовою. Що спільного та відмінного у будові цих словосполучень?

Această cuvântare, lucrare controlată, casă mare, stil corespunzător, soarta oamenilor, discutăm despre un film, cunoștea bine, fiecare cetățean, respectă ordinea, coboară pe scări, soarele încălzește, azi e sărbătoare, șirul de cocori vine, călătorul povestește, viteji de soi, fluier de soc.

Вправа 456. Виокремте з кожного речення всі можливі словосполучення, підкресліть у них головне слово, надпишіть тип словосполучення залежно від головного слова.

Зразок: Соловейко в темній гаї сонце зустрічає (*Т. Шевченко*).

дієслівне дієслівне іменникове
зустрічає (що?) сонце, зустрічає (де?) в гаї, гаї (яким?) темнім.

1. Спершу жили козаки меншими гуртами по степах (*І. Крип'якевич*). 2. Кожна українська господиня дбайливо доглядає своє житло (*В. Скуратівський*). 3. Не склався вірш. На скалочки думок розсипався (*Б. Бунчук*). 4. Гей, веслярі, порада вам одна: не надто вже розхитуйте човна (*В. Колодій*).

Вправа 457. Випишіть з одного із текстів (за вибором учителя) дванадцять різних за головним словом і за будовою словосполучень. Перекладіть їх українською мовою, усно поясніть спільні й відмінні ознаки словосполучень в обох мовах.

I. ÎNCEPUT DE MILENIU

(cu Baudelaire)

... buchete de flori sugrumate
se grăbesc să-și schimbe culorile plânse
da, da, chiar aici
la margini de străzi
în fața cumpărătorilor
zăpezile-n stoluri poposesc
pe corabia zgribulită sub malul de nour
un albatros
cerșește puțină odihnă
împrăștiată
de tălpile desfigurate
ale paznicului de noapte
maestre,
suntem la un început patrupe de mileniu
prin marea de ceață
tot mai încerc să măsoar cu silabe de vânt amplitudinea
aripilor de albatros (*Gr. Bostan*).

II. – De ce, pușorule, așa de târziu? Răsări de sub ogheal
o voce somnoroasă.

– Ne-a reținut oleacă la lecția de istorie. Era vorba despre
o bătălie ș-am mai discutat... Uite, Odorica, nu-mi pot lămuri
un lucru: de ce oare oamenii ar duce războaie? Se omoară și se
omoară, dar pentru ce? Nu s-ar putea oare în lume fără asta?

– Lasă, Radule, nu-ți mai fărâma tu capul să pui lumea la
cale. Vino mai repede lângă mine: aici așa-i de călduț și bine!...

Se culcă lângă nevastă. Toate gândurile de adineaori îi fu-
giră din cap. Pe la o bucată de noapte Radu se pomeni rămas
fără somn. Încercă să-l cheme. Zadarnic: sub tâmplele izbite de
gânduri somnul n-are ce căuta. O trezi și pe Odorica.

– Dacă mă iau toamna asta la armată? – pâlpâi a îngrijorare
glasul lui Radu.

– N-avea grijă: știi doar ce ți-au spus atunci la comisie?...

– Atunci era atunci. Acum mă simt destul de bine. Sunt
sănătos tun.

– Nu, nu...de lângă mine nu te-a lua nimeni..., Odorica își
încolăci brațele ei moi și fierbinți pe după gâtul lui Radu. Însă
el simți cum vorbele ei îi căzură grele pe suflet.

– Ce știi tu? Glumești...

– Știu, știu... Nu glumesc. Închipuie-ți: cum să rămân eu
amu singurică? (*D. Hrinciuc*).

Вправа 458. Поясніть значення й особливості вживання словосполучень *приватна справа, особиста справа, особова справа, сприятливі умови, мати задум, мати за звичай, мати намір, скрутне становище, прибрати до рук, завдяки вам*. Побудуйте речення або зв'язний текст із цими словосполученнями та п'ятьма-шістьма словосполученнями з поданого нижче словника.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Словничок найуживаніших словосполучень

Багатий на копалини, багатий копалинами, близько десятої години, відгук про роботу, враження від фільму, за нашими розрахунками, командував військ, не вживати заходів, не викликає довіри, радіти з перемоги, радіти перемозі, переміг завдяки вам, посіяла біля хати, потреба в підручниках.

Вправа 459. Перепишіть словосполучення і зазначте в дужках тип підрядного зв'язку в них.

Шістнадцять років, четверо з них, сумно дивитися, бродити полями, золотий колос, світитися від радості, лагідно посміхатися, зайти в ліс, з честю впоратися, різати папір, паперовий човник, сам за себе, двічі по три, завжди разом, гнів богів.

Вправа 460. Перепишіть словосполучення, поділивши їх на три групи залежно від типу підрядного зв'язку між компонентами, усно обґрунтуйте поділ (працюють три групи учнів).

Вивчити напам'ять, берегти все життя, змія отруйна, минулі роки, дуже щедрий, весело щебетати, винятково здібний, бути писарем, не розлучатися з книжкою, волоський горіх, кращий за тебе, догори дном, даруючи ласку, сипле снігом, шапка набакір, велика рідня, вечеряти о шостій, яблуко спокуси, мрія про університет, жадоба знань, думати добре.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Словничок найуживаніших словосполучень з прийменниками

Блукати по полю; зауваження по суті; піти по гриби; по цей день; триватиме з жовтня по січень; кожному по книзі; посіяти у дощ; працювати в бібліотеці; росте при дорозі; за активної підтримки.

Вправа 461. Доберіть до українських словосполучень зі зв'язком керування румунські семантико-граматичні відповідники, зазначте спільні й відмінні ознаки. Запам'ятайте виділені словосполучення; побудуйте з ними речення відповідною мовою і з'ясуйте, який стилістичний відтінок вони вносять у речення (у текст).

Згідно з рішенням, дивуватися з себе, чекати на тебе, завжди з вами, **завдати удару**, **навести приклади**, пишатися батьками, вітатися з сусідами, **завдати збитків**, дорожити чесним іменем, дякувати вчителям, **рахуватися з думкою**, **брати участь**, відповідно до закону, запитати про однокласника, сподіватися гостей.

Вправа 462. Перепишіть словосполучення у стовпчик. Перекладіть їх українською мовою, усно визначте особливості граматичного зв'язку між компонентами словосполучень в обох мовах.

Sfaturile părinților, multe unități, munte de foc, băncile unui teatru, ei munceau, tinerii erau încântați, pagina unei cărți, vânătorul e poet, auzi un glas, un alt timp, glasuri de argint, pasărea cântă, ploaia cade, această veste, frunzele copacilor, mărețul brad, muntele înalt, muncă zilnică, biblioteca școlară, jocul stelelor.

Вправа 463. Прочитайте текст, випишіть з нього три групи словосполучень з підрядним зв'язком: а) узгодженням; б) керуванням; в) приляганням. Які словосполучення стилістично важливі у цьому тексті і чому? Чи погоджуєтесь ви з автором і в чому?

Іван Дзюба

Колись не останній з філософів людства сказав, що ідея завжди була зганьблена, коли вона протиставляла себе інтересові. Історія підтвердила це як незаперечний свій закон – якщо йдеться про цілі суспільства. Отже, варто подбати про те, щоб для всіх громадян України Україна стала життєвим інтересом. Але й ідеєю. Бо інтерес без ідеї нікуди не веде. Що ж до людей, які присвячують себе справі будування України, то серед них дедалі міцнішає переконання, що сьогодні мірилом громадянськості є не патріотична риторика, не войовничість, не вміння щонайгостріше висловлюватися на адресу партократів та інших, мовляв, мерзенних ворогів України, – а здатність робити конкретні

справи або, принаймні, запропонувати конструктивну думку для розв'язання тієї чи іншої суспільної проблеми.

Ми можемо і повинні сперечатися між собою, не щадячи самолюбства, проте забувати всі незгоди й образи, коли треба об'єднатися в дії для України (І. Дзюба).

РЕЧЕННЯ

Вправа 464. Прочитайте тексти, усно поясніть, які типи речень переважають у кожному з них і чим це зумовлене. Виберіть із текстів чотири-п'ять простих речень і дайте їм характеристику: а) за метою висловлювання; б) за характером граматичної основи (двоскладне – односкладне); в) за наявністю другорядних членів речення (поширені – непоширені).

1. Крокуючи в ногу з часом, техаські фермери вирішили використовувати у своїй повсякденній роботі дрони – для відстеження і більш продуктивного вирощування зернових культур. Зазвичай фермери влаштовують чотиригодинний обхід поля і вручну записують спостереження про колір і стиглість плодів. Тепер дрони виконують цю роботу за 10–15 хвилин, автоматично документуючи всю необхідну інформацію. На кіберагрономію люди покладають великі надії. А вже перший урожай покаже, наскільки дрони більш ефективні агрономи, ніж люди (З журналу).

2. Якось у маршрутці прислухався до розмови двох чоловіків, які, як зрозумів опісля, вже довго розмовляли про суть буття. «А ти знаєш, з чого починається Україна?» – спитав один в іншого. І, не чекаючи відповіді, сказав, що Україна починається з самого себе, з усвідомлення потреби допомагати людям. Для прикладу почав оповідати про трьох братів із села Устя Миколаївського району. Підслухане зацікавило – і наш кореспондент взявся з'ясовувати, чим же особливі ці брати (З газети).

Основною одиницею спілкування є **речення**. Якщо слово, словосполучення або групи слів виражають завершену думку, граматично оформлюють її та мають інтонаційну завершеність (на письмі це оформляється переважно крапкою, знаками питання або оклику, трьома крапками), то це слово або сполучення слів стає реченням (в усному мовленні – фразою). Наприклад: *Вечір. На небо виходять зорі.*

Речення має **граматичний центр** (або **основу**) – це підмет і присудок (речення з такою граматичною основою називають **двоскладним**) або лише присудок чи лише підмет (речення з такими граматичними основами називають **односкладним**). Наприклад: *Прямо над нашою хатою пролітають леbedi (М. Стельмах). З ким поведешся, од того і наберешся (Народна творчість).*

За наявністю другорядних членів речення поділяються на **непоширені** (в них наявні тільки головні члени речення) та **поширені** (у них наявні другорядні члени речення). Наприклад: *Настав вечір. Настав весняний теплий вечір.*

Речення, в яких один підмет виконує дві або більше дій, означених присудками, чи одну дію виконує кілька підметів, називаються реченнями, **ускладненими однорідними присудками** чи, відповідно, **однорідними підметами**. Наприклад: *Вивчати лексику англійської мови, засвоювати її орфоенію – основні складники успіху (З довідника). І віриш, і казка завжди були дуже розповсюджені в наших родинах (З журналу).*

Речення з однією граматичною основою – це **просте речення**. Речення, в якому є дві або більше граматичних основ, – **складне**. Наприклад: *Дзюрчить малий гірський потік (А. Малишко). Шуміла хуртовина над нашою землею, позакидала доля нас світами (М. Кушнір).*

Вправа 465. Перепишіть речення, охарактеризуйте їх (надпишіть) за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне, окличне). Поясніть (усно) особливості емоційності кожного речення.

1. Невже йому заманулося виносити на люди таку дріб'язкову справу? 2. В стороні обіззався вітер, заскрипіло дерево, змінився малюнок неба. 3. Минувшина крилом махнула над чоловіком і здивувала його. 4. «Ти, Антоне, збираєшся веселитись чи свататись?» 5. Чудесні вони, чудесні, мов із дівочої душі ви́йняті! 6. Навіщо тільки сумне бачити попереду? 7. Ти хоч би написав їм! 8. От мене вчили вчителі! 9. «Як же ти посмів прийти до мене?» 10. Казка вкладає в мої уста оте слово, до якого дослуховуються земля і вода. 11. От і принесли нам леbedi на крилах життя... (За М. Стельмахом).

Вправа 466. Поміркуйте і поясніть, чи є репліки цього діалогу реченнями. Чому?

- Мені здавалося, що ти мене підтримаш.
- Так, підтримаю!
- Справді?
- А хоч і зараз.
- Чудово!

Вправа 467. Прочитайте поетичні тексти, назвіть граматичні основи. Зазначте тип речення за будовою (просте чи складне).

1. Нехай в лице мені осінній вітер віє
і сад уже не чує солов'я.
Та в мене пісня є, і є у мене мрія,
і з ними старості не буду знати я (*За А. Малишком*).
2. Ходять ночі без словечка
і дні не говорять,
виллялися з відеречка
із водою й зорі (*М. Вінграновський*).
3. Стоїш у задумі,
мов сонний ліс...
Стоїш і шумиш помалу.
Не треба зітхань!
Не треба сліз!
Не треба смутку ні жалю (*Д. Загул*).

Вправа 468. Перепишіть речення, підкресліть граматичну основу. В кінці речення в дужках вкажіть тип простого речення за характером граматичної основи (двоскладне чи односкладне). Створіть два власні речення, близькі за настроєвістю до речень цього автора.

1. Мого серця гарячий привіт хай буде вічно із тобою.
2. Вода і верби. Любов. Воно ж відомо: літо. 3. Хтось був наївний і ждав, і надіявся. 4. Спустили човен, плеснули веслами і понеслися. 5. Я не буду складати поем, про хороші розмірюють дні. 6. Лиш сниться став, і небо, й очі сині. 7. Кожний сучасний твір немислимий без підстави, а підставою цією є традиція (*За М. Кушніром*).

Вправа 469. Доповніть зміст речень так, щоб з непоширених вони стали поширеними, тобто щоб у них крім підмета й присудка були ще й другорядні члени речення.

1. Учні вчаться. 2. Мати турбується. 3. Батько заробляє.
4. Вода добра. 5. Ти знаєш? 6. Ви запам'ятовуйте! 7. А хіба ж?
8. Чом, земле моя?

Вправа 470. Прочитайте текст, виберіть із нього і перекладіть українською мовою прості речення, визначте їх тип за характером інтонації і за повнотою вираження змісту (поширені – непоширені, повні – неповні, двоскладні – односкладні). Чи однаково будова цих речень в обох мовах?

Radu își aținti ochii la hârtiuța dreptunghiulară de pe masă. Numai ce o primi. Nici nu-i venea a crede. În mintea lui gândurile prinseră a-și ciocni tălșurile:

– «Oare-i adevărat? ... Da mai la urmă de ce să nu fie? Îi ceva obișnuit... Doar atâția oameni trec prin asta. Numai eu unul n-am găsit să... unde se poate?... Și totuși, ce am cu alții?... Multe mai fac oamenii pe lume... Multe și mari lucruri fac. Atunci de ce n-ar face ei și așa o lege, ca omul să nu mai?...»

Zgomotul ușii deschise îi frânge firul gândurilor: Odorica se întor- cea de la magazin. Radu tresări, ca si cum nevastă-sa ar fi știut la ce gândește și venea să-l mustre: iarăși s-a apucat să pună lumea la cale!

– Te-am ascultat. N-am stat mult, așa-i? – zise Odorica, punând cumpărăturile pe masă.

– Da, n-ai stat mult. Dar de când te-ai dus tu, s-au întâmplat multe. Uite, mi-a adus...

Radu îi arată hârtiuța.

– Ce? Ordin? La comisie? – sună speriat glasul femeii.

– Nu. Cu totul... (D. Hrinciuc).

Мовний тренінг з теми «Словосполучення. Речення»

► **Перегляньте лайфхак за посиланнями:**

<https://www.youtube.com/watch?v=fC4I-tgOrxA>

<https://www.youtube.com/watch?v=e03fWVdZaE4>

<https://www.youtube.com/watch?v=bpTKOxUzgg8>

<https://www.youtube.com/watch?v=b8oLTN5R9GA>

► **Виконайте тести он-лайн за посиланнями:**

http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/6.1-test.html

http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/6.2-test.html

http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/6.3-test.html

http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/6.4-test.html

► **Складіть власне висловлювання (не менше 100 слів) на тему «Є в коханні будні і свята» із використанням словосполучень і різних за метою висловлювання та емоційним забарвленням речень. Надішліть свою роботу на e-mail учителя. Подискутуйте.**

§ 41. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Вправа 471. Читаючи текст, вставляйте пропущені другорядні члени речення, необхідні для повноти цього тексту. Які члени речення ви ввели? Назвіть їх. Зробіть синтаксичний розбір речень.

Але все-таки дитина залишається І вона вірить у ..., утім, як і дорослі. Це підтвердила акція, що її ... Нового року провела «Укрпошта». Поштовики запропонували юним ... написати листа Дідові Морозу і розповісти про свої Листів прийшло безліч. Навіть від старшокласників. Одні читаєш з посмішкою, інші – з гіркотою.

До речі, за ... можна судити про те, як дорослішають наші діти. Але найбільше з пошти... вразили два листи, написані дорослими. «Я вже не маленька дівчинка, мені 41 рік, – відверто повідомляє автор одного листа. – Дідусю, я дуже хочу, щоб старший син успішно закінчив школу і вступив до ..., щоб молодший син завжди був таким хорошим, як нині».

Кажуть, що мрії збуваються лише в тому разі, якщо в них хочеш, вмієш і можеш вірити (*З газети*).

Головні члени речення

Членами речення називають повнозначні слова разом зі службовими словами або, рідше, словосполучення в реченні, що є найкоротшою відповіддю на можливе запитання. Наприклад: *Сухе, як бронза, листя бриніло, впавши на алеї парку (М.Бажан):* (що?) листя (що робило?) бриніло, листя (яке?) сухе; *листя сухе* (подібне до чого?, яке?), *як бронза, бриніло* (з якої причини?) *впавши на алеї парку*.

Підмет і присудок, тобто підметово-присудкова (граматична) основа речення, – це головні члени речення.

Підмет

Підмет – головний член двоскладного речення, що виражає предмет думки, ознака якого розкривається присудком.

За граматичним вираженням підмети бувають **прості (однослівні)** і **складені (словосполучення)**. Наприклад: *Біжить ця осінь, гублячи каштани (М.Івасюк). Але ми з тобою в цьому світі не вічні (О. Возняк).*

Вправа 472. Перепишіть речення, підкресліть підмети. Перекладіть речення румунською мовою, теж підкресліть у них підмети, з'ясуйте спільне і відмінне у засобах вираження цього головного члена речення в обох мовах.

1. Уже два десятки стукнуло хлопчині, і вже під носом натак є на вус. 2. У мене стукотить у грудях грудочка рідної землі. 3. Шмигають червоні жупани, вирує, кипить Дніпро. 4. Повела житами стежка неширока в поле, де тополя мріє одинока. 5. Ми з ним тікали, і серед поля отут я стала, немов тополя (За В. Симоненком).

Вправа 473. Прочитайте речення. Усно з'ясуйте, чи всі виділені слова є підметами. Відповідь обгрунтуйте.

1. Квіти **молодій** приніс дружба. **Молодій** дівчині хотілося вчитися. 2. Він був добре **засмаглий**. **Засмаглий** чоловік ішов назустріч. **Засмаглому** сонця уже було досить. 3. **Черговий** приніс крейду. Він одержав **чергову** догану. Хто у класі **черговий**? 4. **Військовий** одяг йому пасує. **Військовий** уміє водити і автомобіль, і трактор, і танк. Мій брат **військовий**.

Вправа 474. Перепишіть речення і з'ясуйте, де виділені слова є підметами, а де – додатками. Для цього: 1) ставте до виділеного слова запитання підмета *хто? що?* або 2) підставте замість аналізованого слова іменник жіночого роду і відміни, в якій називний і знахідний відмінки відрізняються закінченнями.

1. **Буття** визначає **свідомість**. 2. **Свідомість** визначає **буття**? 3. **Добро** здолає **зло**. 4. **Совість** переважить **любов**? 5. **Дні** збережуть **роки**. 6. **Гнів** вгамував **біль**. 7. **Щирість** народжує **радість**. 8. **Людинолюбство** здолало **людиноненависництво**.

Вправа 475. Складіть поширені речення з поданими граматичними основами. Підкресліть підмети й охарактеризуйте способи їх вираження (з'ясуйте, простий чи складений кожен підмет).

Думка майнула; серце не обманює; кожен з нас мріє; інфаркт міокарда стається; батько з сином поїхали; двадцять перше століття стало на порозі; перехожий мав вигляд; нам усім треба думати.

Вправа 476. Створіть п'ять груп. Кожна переписує відповідну групу речень. Підкресліть у реченнях підмети, назвіть (усно) способи їх вираження та сформулюйте загальний висновок про способи вираження підмета (простого чи складеного).

I. 1. Десь вітер грає на віолончелі (*В. Симоненко*). 2. Баскетболістки закидали м'яч, а Джек його ловив майже під кошиком (*З газети*). 3. Почалася у сонця безсонниця (*В. Симоненко*).

II. 1. Він, забувши солодку знемогу, розганяти хмарки полетів (*В. Симоненко*). 2. Чи хто-небудь в небі лебедя згадав? (*Олександр Олесь*). 3. Мріє дехто, щоб вулиці міста білили ромашками (*З газети*).

III. 1. В обіймах з радістю журба. Одна летить, друга спина (*Олександр Олесь*). 2. Семеро одного не ждуть (*Народна творчість*).

IV. 1. І ось у небі почулося тихе, журливе «кру-кру» (*Народна творчість*). 2. Твоє «ох» доводить мене до відчаю.

V. 1. Поранений не міг проповзти таку відстань. 2. Вигоднілий з'їсть і сирий буряк (*Розмовне*).

Вправа 477. Поясніть (усно), використавши речення як ілюстрації, чим може бути виражений складений підмет. Свій висновок сформулюйте у формі правила і запишіть його.

1. Не один з нас пригадував тоді мамину колыскову. 2. Четверо учнів брало участь в обласній олімпіаді. 3. Брат з товаришем передплатили газету на друге півріччя. 4. Хтось інший з цим не впорався. 5. Люди з великої букви не торгують ні совістю, ні батьківщиною. 6. «Лісова пісня» у виконанні одинадцятикласників завершила свято пам'яті Лесі Українки. 7. Учні з учителькою гордо увійшли до нової школи – і вони її будували. 8. Скільки радості сяяло тоді в маминих очах! (*Добірка з різних джерел*).

Присудок

Присудок – головний член речення, який пояснює, що робить підмет або що з ним робиться (стається).

За характером граматичного вираження присудки бувають **прості (дієслівні)** або **складені (іменні, дієслівні та прислівникові)**. Наприклад: *Я повертаюся до твого світла. Ось сонце закотилося за скелі й не може вибратися звідти (М. Івасюк). Тобі це (є) приємно. Брат уже (є) далеко.*

Вправа 478. Назвіть (усно) тип присудка за структурною схемою: 1) дієслово у будь-якому часі дійсного способу, у будь-якій формі умовного чи наказового способів; 2) дієслово-зв'язка (бути, становити, являти собою, ставати, виявлятися, залишатися, вважатися, здаватися, робитися, доводитися, іменуватися, правити та ін.) + іменна частина (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієприкметник, тобто іменні – здатні змінюватися за відмінками форми слів); 3) допоміжне дієслово (починати, кінчати, братися, стати, кидатися, переставати, могли, мусити, мати, намагатися, повинен, спроможний, здатний, схильний, ладен, зобов'язаний, у змозі, мати змогу, мати право, мати намір та ін.) + неозначена форма дієслова; 4) дієслово-зв'язка + прислівник. Наведіть по два приклади кожного типу присудка.

1. І марили айстри в розкішнім півсні про трави шовкові, про сонячні дні (*Олександр Олесь*). 2. Здається, щезне хата – і спустіє земля. Заросте бур'яном, споганіє, і весь світ стане чорний від голоду й злости (*За О. Довженком*). 3. І під хмарами похмурими піна стала сива (*Є. Маланюк*). 4. Життя – найкращий ідеолог, життя – найкраща школа шкіл (*П. Тичина*). 5. Жити – Вітчизні служити (*Народна творчість*). 6. У кожного «я» є своє ім'я. Ми – це не безліч стандартних «я» (*В. Симоненко*). 7. Милувалась мати сином, як квіткою в гаї (*За Т. Шевченком*). 8. Гори кришталеву хмаринку приголубили; ну, а ти, світлячок, хто тебе приголубить посміє? (*За М. Рачуком*). 9. Прилинь, моя зіронько, нене, з далеких незнаних доріг (*О. Возняк*).

Вправа 479. Поділіть (письмово) текст на речення, розставивши відповідні розділові знаки і змінивши, де треба, малу букву на велику, виділіть абзаци. Підкресліть граматичну основу в кожному реченні, з'ясуйте, просте воно чи складне, визначте (надпишіть) типи підметів і типи присудків за їх будовою.

Він не сумнівався що не зуміє переконати левка розпочати цей проект такі проекти вже робили на інших підприємствах але генеральний директор міг упертися рогом і не дати хлопцям дозвіл на експеримент вони зустрілися біля софії київської щоб спланувати як переконати олега дмитровича долучитися до їх задуму більше ніхто їх не зрозуміє (*За Є. Гуцалом*).

Вправа 480. Складіть і запишіть поширені речення з поданими граматичними основами. Визначте типи підметів і присудків.

Герої не вмирають. Завтра зійде тепле сонце. Вам необхідно записатися до сімейного лікаря. Бабуся поливає

помідори. Усі мусять це пам'ятати. Сестра водила донечку в дитсадок. Я буду дуже старатися. Чом би тобі не дослухатися до брата? Він скинув тягар зі свого серця. Троянди бояться перших заморозків.

Вправа 481. Поясніть (усно), котра група допоміжних дієслів (і слів, що виступають у цій ролі) вживається у структурі іменного складеного присудка, а яка – у структурі дієслівного складеного присудка. З якої групи два слова та які саме треба перенести до іншої групи?

1. Братися, вміти, готовий, змушений, зобов'язаний, мати, могли, можна, мусити, перестати, повинен, потрібно, почати, пробувати, хотіти.

2. Бути, вважатися, здаватися, називатися, треба, стати, слід.

Вправа 482. Утворіть з десятима наведеними у вправі 481 допоміжними дієсловами конструкції, які могли б бути в реченнях відповідно іменними або дієслівними складеними присудками, запишіть їх. Подайте через тире їх румунські структурні відповідники.

Граматичне поєднання присудка з підметом

Вправа 483. Прочитайте тексти одного автора – поетичний та епічний. З'ясуйте особливості розташування головних членів речення. Чим зумовлений такий порядок слів? Випишіть підмети з присудками, надпишіть їх типи за будовою.

1. За мармурові мури мрій
Землі не долітає гомін.
Тут, на незнаємій горі,
вартують хмари нерухомі.
Десь за сузір'ями віки
пливуть нестримною рікою,
і Бог плете з планет вінки
непереможною рукою...
Та близько вічність. Диха синь.
В орбітах космосу – сонати...

Є. Маланюк

Євген Маланюк

2. Над розумом Франка, що цілою своєю творчістю був саме явленням національного інтелекту, варто зупинитися ще і ще раз. Бо проблема розуму у Франка становила значну сторінку в історії нашої національної мислі. А історія тієї мислі ще так мало висвітлена, що до яких-небудь – як же

історично важливих! – підсумків чи висновків ще не близько (За Є. Маланюком).

Вправа 484. Знайдіть і визначте (усно) підмет у наведених реченнях за граматичною формою числа присудка. Пригадайте особливі потреби – дозволи для таких типів підметів.

1. Батько з сином пішли на конкурс піаністів. 2. Депутат з портфелем увійшов до кабінету мера. 3. Танцювала риба з раком, а петрушка з пастернаком. 4. Усі ми разом вийдемо на дорогу добра. 5. І кожен з нас хотів прийти першим. 6. Один з другим не поспішали прислухатися до порад. 7. Перший з другим так і не зустрівся. 8. Мама з сестричкою ходила до лікаря. 9. Дядько з тіткою мешкали неподалік від нас. 10. Автомобілі зупинилися перед новим КПП. 11. У нас ще не стала нормою НОП*. 12. Половина класу навчалася на «відмінно». 13. Більшість не поспішала розходитись після вистави. 14. Двоє заслужених артистів виступило в нашій школі (З газет і журналів).

Вправа 485. І. Спишіть речення, розкривши дужки і поставивши присудок у відповідній до структури і способу вираження підмета формі.

1. (Радіти) і садок, і поле, і долина (Л. Глібов). 2. (Зійти) б гаряче сонце і (простягтися) би по полю, як струни, баби-не літо (М. Коцюбинський). 3. І всі ми, як один, (підняти) вгору руки, і тисяч молотів о камінь (загудіти) (І. Франко). 4. Половина десятикласників уже (готуватися) до ЗНО. 5. (Співати) в цій багатодітній сім'ї найкраще найменший брат і тато. 6. Тільки той життя достойн, хто (кохати) рідний край (В. Сосюра). 7. Рік за роком (проходити), вік за віком (спливати) (Б. Мельничук). 8. Фізик з дозиметром уважно (обстежити) кожен метр шкільного подвір'я. 9. Більшість ще недавніх фанатів футбольної команди (почати) розчаровуватися (З газети).

ІІ. Яку з компетентностей нагадує вам речення: «Фізик з дозиметром обстежив кожен метр шкільного подвір'я». Чи знаєте, хто і як може мати таку компетентність і де її навчився?

Вправа 486. Усно поясніть, у якій формі числа і роду стояв би присудок, якщо наведені словосполучення та слова були підметами. Чому? Побудуйте і запишіть речення із виділеними словосполученнями у ролі підметів.

* НОП – наукова організація праці.

Більшість глядачів, кількасот тисяч, решта учасників, п'ятеро велосипедистів, **третина залу**, кожен з нас, дехто з присутніх, **брат з сестрою**, **частина учнів**, двоє перехожих, ООН, ЄС, АТО, **усі разом**, **кожен окрема**.

Вправа 487. Перекладіть усно речення українською мовою та поясніть особливості граматичного поєднання присудка з підметом в обох мовах.

1. Cu ochii în rouă un verde ne vede (*Gr. Vieru*). 2. Limba noastră-s vechi izvoade (*A. Mateevici*). 3. Capul plecat sabia nu-l taie (*Folclor*). 4. Nu vezi că gura-mi arsă e de sete? (*M. Eminescu*). 5. Tustrei feciorii babei umblau în cărăușie (*I. Creangă*). 6. Poeziile populare sunt, precum vedem, comori neprețuite, în care putem descoperi icoane vii și poetice (*V. Alecsandri*). 7. Cel înțelept învață din înșelăciunea cea dintâi (*Proverb*). 8. Patruzeci și șapte de trupuri zăceau pe parchet (*C. Negruzzi*). 9. Nică al lui Constantin al Cozmei din Humulești se duse și el cu tâlpile bășicate pe urma lui Oșlobanu (*I. Creangă*).

Вправа 488. Поєднайте (усно) наведені групи слів так, щоб вони склали речення (за потреби долучайте службові слова). Доповніть кожне речення ще кількома членами речення, запишіть їх, підкресліть граматичну основу.

Зразок: дівчина + бути + мов + сонечко = Дівчина була мов сонечко.

1. Перехожий + зосереджено + вдивлятися + у + свій + записник. 2. Більшість + погоджуватися + на + достроковий + відпустка. 3. Третина + наш + клас + вивчити + вірш + напам'ять. 4. Конференція + відбутися + наступний + місяць. 5. Вечірні + зоря + зійти + над + село.

Вправа 489. Прочитайте текст, перекладіть його українською мовою, переклад запишіть, підкресліть у реченнях граматичну основу і надпишіть тип підмета і тип присудка за їх будовою.

Umbrele înserării începură a sufla în lumina zilei. Ici-colo, prin limpezimea țărilor, câte o stelută prinse a-și scutura argintul.

În jurul mesei pline de bucate se așezară oaspeții: Lazăr Dugan cu nevastă-sa Porfira, Ilie Brândușă cu Zinovia lui și o vecină, Geta.

– Hai, poftim, luați, – îi îndemna Radu, după ce umplu paharele.

– Apăi să te văd sănătos, măi băiete, și să te întorci cu bine...
Și pe tine, Odorică, să te văd sănătoasă, – ridică paharul Lazăr
Dugan. – Să trăiți, cuscri, și tu, Getă...

Paharele întâlnite scoaseră câte un glas cristalin și se goli-
ră. Odorica se uită la Radu și-și ascunse obrazul în palme. Un
tremur prinse a-i chinui umerii. (D. Hrinciuc).

Тире між підметом і присудком

Вправа 490. Прочитайте речення і поясніть написання в них тире.

1. Алея – довга і порожня, старанно вгорнута у
ніч. 2. То – шлях правдивий. Ти – його предтеча. 3. Бути
людиною – дертися по вертикальній стіні. 4. Чи людська до-
брість – тільки доти добрість, поки без сил...? 5. Планета вся –
один Чумацький Шлях, зорить у ніч тривожними очима.
6. Шляхи – мов обрії – далекі і прозорі. 7. Хай життя – одне
стернисте поле, але перейти – не помину. 8. Посадити дерев-
це – залишити про себе найкращу пам'ять (За В. Стусом).

Між підметом і присудком **ніколи не ставиться кома**.
Тире ставиться у таких випадках:

1. Між підметом і присудком, коли присудок виражений
іменником або кількісним числівником, а дієслова-зв'язки
немає. Наприклад: *Мама – найдорожча на землі людина*.
Пісня і праця – великі дві сили (І. Франко).

Увага! Якщо присудок вжитий із часткою **не**, тире не
ставиться (хіба що є значна пауза у мовленні). Наприклад:
Душа не темниця. Серце не камінь. Мама не сирота.

2. Між підметом і присудком, коли один із цих членів
речення або й обидва виражені інфінітивом. Наприклад:
Жити – Вітчизні служити (Народна творчість). *Одно –*
творити язиком, а друге – перти плуга (В. Самійленко).

3. Перед словами **це (це є), оце, то, ось (це), значить**,
якщо вони приєднують до підмета присудок, вираже-
ний іменником у називному відмінку або інфінітивом.
Наприклад: *Шершень – це образ людей, котрі живуть*
крадіжкою чужого. А бджола – це символ мудрої людини
(Г. Сковорода).

4. На місці пропущеного присудка. Наприклад: *А в хаті*
гарним парубком ставав, облесливим – речами і очима
(Леся Українка).

5. Між двома однорідними присудками, з'єднаними єднальним сполучником, якщо другий присудок виражає щось несподіване або різко протилежне до змісту першого. Це тире може бути перед сполучником або навіть після нього (залежно від характеру експресії). Порівн.: *Збудився рано синій-синій птах, на мокру гілку всівся – і щосили виспіває (В. Стус). Кигикнуло – і далі полетіло, а може, все причулося мені? (В. Стус).*

Вправа 491. Запишіть речення, поставивши на місце крапок пропущені розділові знаки, обґрунтуйте запис.

1. А жита ... як очерет, – не проб'єм, тягнем коси – так блищать, вдарим в жито ... аж бряжчать, – ми все йдемо (Я. Щоголів). 2. Може, квіти зійдуть ... і настане ще й для мене весела весна (Леся Українка). 3. Бо твій патріотизм ... празнична одежина, а мій ... то труд важкий, гарячка невдержима (І. Франко). 4. Я ... на піч та у куточку зігнувся, притаївсь (Л. Глібов). 5. А ще гірше ... спати, спати, і спати на волі (Т. Шевченко). 6. Наша ціль ... людське щастя та воля (І. Франко). 7. Бо молитва ... слаба там підмога, де лиш розум і труд у пригоді стає (І. Франко). 8. Одні й на відстані та завжди поруч. А інші поруч, та немов безодня відстані між ними (В. Колодій). 9. І їстоньки я не їм, і питоньки не п'ю (Л. Глібов).

Вправа 492. Перепишіть речення і в місцях розділових знаків надпишіть можливі (якщо можливі) варіанти цих знаків. Усно поясніть підстави для своїх пропозицій і для надписаних знаків.

1. А молодість не вернеться – не вернеться вона (Л. Глібов). 2. Я до школи – носити воду школярам (Т. Шевченко). 3. Сашко не вчивсь – і скуштував березової кашки (П. Гулак-Артемівський). 4. В очах її мрія, в ході надія дочекатися її (О. Онисько). 5. Бо відстань – іспит серця (В. Стус). 6. Та ось – знаменна зустріч з юним Тарасом Шевченком. 7. Є вірші – квіти. Вірші – дуби. Є іграшки вірші (Л. Костенко). 8. Люди орють землю, а літа – душу (М. Стельмах).

Тренування он-лайн з теми «Тире в простому неускладненому реченні» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Syntax_and_punctuation/dash_in_a_simple_sentence.html

Вправа 493. I. Напишіть твір-роздум на тему «"Поети – це біографія народу, а в нього біографія тяжка" (Л. Костенко). Але пам'ять усе ж світла!»

II. Напишіть твір-розповідь про своє улюблене заняття в позаурочний час. Використайте два-три речення, в яких пишемо тире перед присудком.

§ 42. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Вправа 494. Читаючи текст, доповнюйте або змінюйте його доречними за змістом означеннями. Поясніть, як стилістично ви змінили текст своїми означеннями. Які стилістичні зміни відбулися?

Про те, що на острові Хортиця в районі першого Преображенського мосту можуть міститися історичні пам'ятки, фахівці підозрювали давно. У 20-х роках перед початком будівництва Дніпрогесу тут працювали археологи, які обстежували береги Дніпра, але під час війни всі матеріали цієї експозиції були загублені. Історія повторилася – розкопки стали можливі відповідно до закону про охорону культурної та археологічної спадщини.

Наприкінці минулого століття працівники місцевого музею дістали з дна Дніпра унікальний артефакт – старовинний дуб, вік якого, за експертними оцінками, – 8,5 тисяч років.

Острів Хортиця – це мальовничий велетенський Запоріжжя, який омивається водами Дніпра. Відомий шлях із варяг у греки проходив трохи нижче острова Хортиця.

Пронизана непереможним козацьким духом, Хортиця, розкинувши свої володіння на однойменному острові посеред широких вод Дніпра, символізує волю українського народу (З інтернету).

Острів Хортиця

Другорядні члени речення пояснюють підмет або присудок (перші становлять разом з підметом групу підмета, а другі разом з присудком – групу присудка), або ж інші другорядні члени речення. **Між групою підмета та групою присудка кома не ставиться.**

Другорядні члени речення – це **додаток** (прямий або непряний), **означення** (узгоджене або неузгоджене), **обставина** (місця, часу, мети, причини, способу дії, міри (ступеня), умови, допустовості).

Означення

Означення – другорядний член речення, який виражає якісну або кількісну ознаку іменника чи слова, вжитого в значенні іменника, тобто ознаку підмета або додатка.

Вправа 495. Спишіть речення, підкресліть виділені означення і те слово, до якого це означення належить. Визначте і надпишіть узгоджене (зв'язок з означуваним словом – узгодження) чи неузгоджене (зв'язок з означуваним словом – керування або прилягання) означення у реченні.

1. Аж чоловік знайшовся **милостивий**, пустив до хати пса і обігрів. 2. Спокійно, важко, звільна на місто сніг **вогкий** паде й паде. 3. І я в юрбі, **сумний і самотній**, пливу безладно, щоб від **власних** дум втекти. 4. На голос **той** серце мое потяглося, в **тім** раю **без краю** воно заридало без сліз. 5. А між **усіма** дівчаточками лиш одна мені мила. 6. Ні сліду **людей** не видать. Лиш трави, **мов море хвилясте, зелене, барвисте, квітчасте**. 7. Який докір, яке страждання, яке **неповнене** бажання в очах. 8. І він явивсь мені. **Не як** мара рогата, з копитами й хвостом, як виснила **багата**

уява давніх літ. А як **приємний** пан в **плащі** і **пелерині***, що десь його я чув учора або нині (*З поезій І. Франка*).

Вправа 496. Спишіть речення з виділеними узгодженими означеннями, сформулюйте висновок про засоби їх вираження. Вставте пропущені у словах букви **и** або **е**, поясніть орфограми.

1. Дорога **е**, а друзів **тих** немає, що так її любили у житті, коли снувалось мар..во **безкрає**, поля, луги та узгірки **круті**, і **їхне** слово щире не лунає в **привітній** хаті не на самоті, послалась їм ст..жина **невидима**, де Вишні сміх і посмішка Максима (*А. Малишко*). 2. **Натомл..ні** села вечеряти сіли під грушами, вишнями і неб..сами (*М. Вінграновський*). 3. Живе вона, **нерукотворна** книга прозорості, усмішок і шукань (*А. Малишко*). 4. Припадаючи до **сонячного** грона, жебраки** стають **вс..сильними** богами (*Б. Олійник*). 5. Ліс стояв **тихий, спокійний, зажур..ний** (*Ю. Збанацький*). 6. Хоч би була вона **стара, сумна, змарніла, бідна**, для сина **вірного** вона **єдина, любя, рідна** (*Леся Українка*).

Вправа 497. Прочитайте текст і з'ясуйте, чи всі виділені слова є неузгодженими означеннями. Чому?

«Три криниці, як сестриці, джерелом одним налиті». Так особливо висловилася поетеса Л.Турчинська. На жаль, таких сестриць-криниць стає дедалі менше – не бережемо ми джерела сили життєдайної, воду нашу. Спокійний передзвін краплин джерела, що пробило собі стежку до сусіднього капотіння, прагнуло, щоб чули його люди, рослини і тварини, тягнулися до сили для життя свого. Побіля джерела росли дрібненькі, але дивовижно гарні квіточки. Ми не рвали їх, а подумки складали рядочки поетичні і шепотіли їм мелодії з допомогою джерельної клавіатури... Теж з настроєвої впевненості, що це так само життєздатна сила (*Авторське*).

Вправа 498. Спишіть речення, підкресліть прикладку разом з означуваним словом і поставте на місце крапок, де це необхідно, дефіс. [Дефіс ставиться тоді, коли іменник, що означає загальну назву, стоїть після іменника – власної назви (Дніпро-ріка) або коли іменник, що означає родове (широке) поняття, стоїть після іменника, що означає видове (вужче) поняття (чайка-птиця); а також інші іменники з іменником-прикладкою (поет-пісняр)].

* *Пелеріна* – короткий плащ до пояса або коротка накидка.

** *Жебрак* – людина, яка просить милостиню.

1. В дуплі дерева..дуба росте зіллячко..романець (*Народна творчість*). 2. У селі нараз почорніє, і лишень вікна покліпують яскравим одсвітом, і жовтогарячий місяць..пастух, усміхнувшись на крайнебі, освітив безмежний овид*, щоб видно було, як пасуться його отарні вівці..зорі (*В. Скуратівський*). 3. А там, де піт росив священний народу..велетня чоло, – там пісні полум'я росло (*М. Рильський*). 4. І світ.. зоря, твоя свята зоря засяє (*М. Чернявський*). 5. На вас, завзяті..юнаки, борці за щастя України, кладу найкращі думки, мої сподіванки єдині (*М. Старицький*). 6. Що не річка, то мова з-над Славути.. Дніпра: українська чудова – кобзи сонячна гра (*Д. Білоус*).

Вправа 499. Спишіть речення, підкресліть у них означення-прикладки (слово, групу слів, що відповідають на запитання **який?**, вказують на ознаку предмета та дають йому нову назву). Допишіть пропущені букви **и** або **е**, поясніть написання.

Десь-не-десь лежали на землі дерéва-вел..кани, підриті й побор..ні віком або й розкол..ні громом (*М. Коцюбинський*). 2. Я люто мерз у своєму благенському плащ..ку-дощовичку (*Ю. Смолич*). 3. Жінка-бер..гinya стоїть біля прадавніх витоків української родини. 4. Сестро, сестро, ти, зелена руто, ти, зозул.. в гаї, на калині! В'ється туга біля мого серця (*М. Рильський*). 5. Дощик, дощик голубий, колосків не оббий, зл..вами-пр..л..вами, хмарами-огнивами, пт..цями-зірн..цями, в небі бл..скавицями (*А. Малишко*). 6. Ой ти, козач.., ти хр..щатий та барвіночку! Хто ж тобі постелить у дорозі постілоньку? (*Народна творчість*). 7. Мати – Сира Земля, Мати – Пшениця і Мати – Вода (*Л. Голота*).

Вправа 500. Спишіть речення, поставивши, де необхідно, кому перед прикладкою, вжитою зі сполучником **як**. (*Кома ставиться, коли прикладка має причинно-наслідковий відтінок значення*).

1. Тугий сніпок як гарячий серпень красується на вишитому рушникові (*В. Скуратівський*). 2. Він говорить з дітьми не зверхньо, а по-дружньому як старший товариш як досвідчений у справі наставник. 3. Як прислів'я чудове йде від роду до роду, що народ – зодчий мови, мова – зодчий народу (*Д. Білоус*). 4. Для народу свого велика кожна з мов як творіння вінець (*В. Забаштанський*). 5. Тарас Шевченко

* *Овид* – обрій, виднокруг.

як справді народний поет болів болями і мучився муками України; як художник він теж знаний у світі (*З журналу*). 6. Як скарб як між віками нить як цвіт, що не упав у чорну паводь, – нам берегти тебе [рідну мову] і боронить від кожного, з тобою хто лукавить (*М. Федунець*). 7. Земля летить у космічній задумі як живий свідок перейдених віків. 8. Сашка як відмінника знала вся школа.

Тренування он-лайн з теми «Розділові знаки при непоширених прикладках» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Syntax_and_punctuation/unextended_apposition.html

Додаток

Додаток – це другорядний член речення, що означає об'єкт дії або стану та відповідає на запитання непрямих відмінків.

Вправа 501. Прочитайте вголос у класі речення, назвіть підмет, присудок і додатки. Визначте прямі і непрямі додатки (*пам'ятаючи, що **прямий** додаток виражається знахідним відмінком іменника або займенника без прийменника або родовим відмінком, якщо дія присудка переходить не на весь предмет, а на його частину, або якщо при присудку є заперечна частка **не***). Поясніть, як ви їх визначили.

1. Він не мав надії зустрітися вже зі своїми дітьми. 2. Заборона «України в огні» сильно пригнобила мене. 3. Сьогодні записав од матері десять чудесних колядок і п'ять нових старих пісень. 4. Мене дуже зворушила його спостережливість і вміння чесно і глибоко вникати в життєві проблеми. 5. Так, я люблю Батьківщину, люблю народ свій, люблю палко і ніжно, як син може любити. 6. Є щось глибоке в цьому творенні моря, щось схоже на історичну долю нашого народу (*За О. Довженком*).

Вправа 502. Перекладіть усно речення румунською мовою. Випишіть з українського тексту і з його румунського перекладу присудки з додатками і визначте, чи збігаються в обох мовах види додатків і способи їх вираження.

1. Школярки та школярі юрмою оточили когось і про щось палко і голосно гомоніли. 2. Звістка дуже вразила і здивувала вчителя. 3. Це прізвище ніяк не приставало до її тоненької невеличкої постаті з чорноволосою голівкою,

до її замисленого обличчя з великими засмученими очима. 4. З самого початку вона повинна була звикати до багатьох речей, цілком їй нових. 5. Грицькове обличчя враз мовби саявом осяяло. 6. І буйні сльози котилися по його обличчю (За Б. Грінченком).

Вправа 503. I. Випишіть з румунських речень присудки з додатками, перекладіть їх українською мовою і встановіть спільні й відмінні ознаки.

II. Створіть власні (три румунською і три українською мовами) пари слів «присудок + додаток» пестливого або жартишливого колориту.

1. Stejarul de la răscrucea celor două drumuri a fost locul cel mai plăcut de odihnă pentru călătorul obosit de cale (*D. Matcovschi*). 2. În ultimă analiză, scriitor mare este numai acela care exprimă o concepție înaintată și această concepție superioară se poate câștiga (*M. Preda*). 3. Soarele luminează lumea, știința pe om (*Proverb*). 4. Voi credeți în scrisul vostru, noi nu credem în nimic (*M. Eminescu*). 5. Când auzeam de legănat copilul, nu știu cum îmi venea... (*I. Creangă*). 6. Margareta citi din nou aceste pagini (*Al. Vlahuță*). 7. Măsoară-te pe tine cu însăși palma ta (*Proverb*). 8. Omul se deprinde cu toate lucrurile din lume (*V. Alecsandri*).

Вправа 504. Складіть речення з групою слів «присудок + додаток». Охарактеризуйте вид додатка.

Підвів очі, вели туристів, пішов до матері, простягла рученята до батька, купила хліба, була б не казала правди, не сподівалася зради, пробував перемогти, попросили зупинки.

Вправа 505. I. Випишіть лише ті речення, в яких інфінітив є додатком (такі додатки не є ані прямими, ані непрямыми – їх називають **інфінітивними**). Підкресліть присудок і додаток у виписаних реченнях.

1. А ти пробував зробити цю річ сам? 2. Учитель запропонував оглянути виставку скульптур. 3. Життя прожити – не поле перейти. 4. Глянути б на те небо дитинства ще раз! 5. Батько обіцяв повезти нас у його рідне село. 6. Не треба кричати, бо крик – поганий помічник у справі. 7. Тільки мама може словом вилікувати. 8. Позаростати стеженькам мохом і травою, не ходити хлопчикам тою муравою. 9. Командир наказав орієнтуватися за сигнальною ракетою. 10. Ми вирішили чекати своїх. 11. Нас батьки навчали дорожити

дружбою. 12. Чи ти зміг би випередити думку? (*Добірка з різних джерел*).

II. Створіть міні-текст (п'ять-шість речень) про свою «європейську мрію», використавши два речення з додатком-інфінітивом.

Обставина

Обставина – це другорядний член речення, який характеризує дію, стан, ознаку предмета або вказує на спосіб, міру, ступінь, мету, причину, умову, час, місце дії або стан предмета.

Вправа 506. Спишіть речення, підкресліть обставини і вкажіть (надпишіть) їх групу за значенням.

1. У вечорах, що встали, як вітрила, простелено шляхів зелених біг (*А. Малишко*). 2. І блідий місяць на ту пору із хмари де-де вигляда (*Т. Шевченко*). 3. Людина народжена для праці й щастя (*Ю. Яновський*). 4. І я люблю восени по коліна ходити в листі (*М. Стельмах*). 5. Вся круча по самі вінця налита прозорим, розплавленим жаром (*Олесь Гончар*). 6. При щирості між людьми, при глибокій і міцній симпатії ніякий ризик не страшний (*Леся Українка*). 7. Цієї хвилини шуліка якраз раптом склала крила, круто змінила напрям льоту й, як гострий ніж, шугнула вниз (*В. Винниченко*).

Вправа 507. Введіть сполучення слів у речення в ролі обставин.

Раз у раз; день у день; з краю в край; сам на сам; раз по раз; то туди, то сюди..

Вправа 508. I. Прочитайте текст, випишіть з нього всі обставини разом зі словами, які вони пояснюють; у дужках напишіть запитання, на які обставини відповідають, визначте їх групу за значенням і способом вираження.

II. Розкажіть, яку компетентність можна поглибити, доповнити за цим текстом.

Недоля рано спіткала народ український. Якраз тоді, коли закладалась велика держава, коли можна було сподіватись на краще життя, татари вкрили наш край і підрізали крила народу-орлу. І ця татарська неволя навіки важким тягарем лягла на наш народ, навіки наклала на нього болюче тавро...

А там за татарами пішла Литва, а за Литвою – Польща, а за Польщею – Москва... Так Україна переходила з обіймів

в обійми, йшла без спочинку, йшла без змоги зупинитись і влаштувати собі до серця вільне життя...

Земля, що її з давніх-давен посів український народ, була надзвичайно родючою, надзвичайно багатою, і вона стала народові нашому на щастя й на нещастя, – вона завше мучила очі ворогам нашим і вабила їх до себе.

М. Романишин. Свято

Та ця ж земля дала родючі соки народу-велетню, тому народові, що виріс тут своєрідним, великим та дужим, талановитим і тямучим. І незважаючи на всі перешкоди, що завше горою ставали йому на дорозі, народ український утворив своє власне життя, утворив велику своєрідну культуру (*За І. Огієнком*).

Вправа 509. Сформулюйте за виписаним з тексту вправи 508 матеріалом висновки про способи вираження обставин. Зазначте, який спосіб переважає у цьому тексті.

Вправа 510. Складіть десять запитань для інтерв'ювання відомої у вашій місцевості людини. Візьміть у цього співрозмовника інтерв'ю й ознайомте з ним (з дозволу інтерв'юованого!) однокласників.

Вправа 511. Перекладіть (усно) речення українською мовою. З румунських і українських речень запишіть парами обставини зі словами, до яких обставини тяжіють за змістом. Які способи вираження обставин в обох мовах спільні, а які відмінні? Чому?

1. A fugit tânăr de acasă: tata l-a căutat o viață pretutindeni (*М. Sadoveanu*). 2. Rămâi aici peste noapte când s-a înturna

împăratul (*I. Creangă*). 3. Când era să treacă fica sa, deodată ieși de sub acel pod (*P. Ispirescu*). 4. Viscolul ridica omătul în valuri și-l spulbera în văzduh, de nu se mai vedea nici cer, nici pământ (*Al. Vlahuță*). 5. În cerul nopții Făt-Frumos își spală fața în baia de lacrimi, apoi, învelindu-se în mantaua ce i-o țesură din raze de lună, se culcă să doarmă pe patul de flori (*M. Eminescu*). 6. Porojan [...] se posomora și ochii lui se aprindeau de dorul răzbunării (*V. Alecsandri*). 7. De ce nu voi pentru nume, pentru glorie să scriu? (*M. Eminescu*). 8. Codrii se înflorează de atâta frumusețe (*M. Eminescu*).

Вправа 512. Перепишіть речення і визначте, яким членом речення є виділене дієслово у формі інфінітива. Поясніть, як ви встановили, що це саме такий член речення.

1. Наближалася година **рушати** в дорогу (*За С. Васильченком*). 2. Можна **вибрати** друга і по духу брата, та не можна рідну матір **вибирати** (*В. Симоненко*). 3. Люди кинулися **рятувати** ліс. 4. Починав **жеврїти** схід сонця (*Панас Мирний*). 5. Щедре літо люди мусять з осені **готувати** (*Народна творчість*). 6. Водія попросили **їхати** через центр міста (*О. Сенчик*). 7. Гарна сонячна погода давала змогу **оглянути** широкий водний простір (*М. Трублаїні*). 8. Вона підсилила бажання **вчитися, читати, змагатись** із труднощами (*М. Коцюбинський*). 9. А я рушаю в путь – нову **стрічати** весну (*М. Рильський*).

Вправа 513. Складіть речення зі словосполученнями. Визначте синтаксичну функцію інфінітивів.

Просили допомогти; пізно вирішувати; мрія вступити; дозвіл їхати; сіли вечеряти; приїхав поговорити; обіцяли вирішити; хотіли підвезти; їздити верхи; говорити повагом; думка зупинитися.

Вправа 514. Перепишіть речення стільки разів, скільки логічних перестановок з метою виділення щораз іншого члена речення можна здійснити.

1. Лататтям білим сніг вкриває чорну землю. 2. Батько був моїм другим «я» у цьому непростому людському світі. 3. Над чистим озером і рибоньки до сонця теж стрибають.

Вправа 515. Зробіть синтаксичний розбір речень за членами речення.

1. Народ без мови – це вже не народ. 2. Доня моя буде завжди щасливою серед людей. 3. Подивіться серцем і розу-

мом на свою прекрасну країну. 4. Думка піти походом через Карпати сподобалась усім (*Добірка з різних джерел*).

Вправа 516. I. Прочитайте вдумливо текст. Усно охарактеризуйте головні та другорядні члени речення. Які другорядні члени речення вжиті тут частіше, чому, яку стилістичну роль вони виконують? (Одне речення – для одного учня).

У чому сенс життя? Чи багато потрібно людині, щоб вважати себе щасливою? Такі запитання обов'язково постають у житті кожної людини. Для себе Остап Вишня цю відповідь знайшов. «Пошли мені, доле, сили, уміння, таланту з чого хочеш, – тільки щоб я що-небудь зробив таке, щоб народ мій у своїм титанічному труді, у своїх печалях, горестях, роздумах, ваганнях, – щоб народ усміхнувся! Щоб хоч не на повні груди, а щоб хоч одна зморшка його трудового, задумливого лица, – щоб хоч одна зморшка ота розгладилася! Щоб очі мого народу, коли вони часом печальні та сумом оповиті, – щоб вони хоч отакеньким шматочком радості засвітилися».

Велика популярність і любов читачів до Остапа Вишні, до українського чародія усмішки була гідною нагородою за його працю... (*За Н. Терес*).

II. Спробуйте створити і зачитати есе, подібне до текстів Остапа Вишні.

Мовний тренінг з теми «Головні і другорядні члени речення»

- Перегляньте лайфхак з української мови за посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=-Jnq4WQMFr4>
- Виконайте тести за посиланнями:
http://webpen.com.ua/pages/Syntax_and_punctuation/dash_in_a_simple_sentence.html
http://webpen.com.ua/pages/Syntax_and_punctuation/unextended_apposition.html
- Складіть власне висловлювання (не менше 100 слів) на тему «Куди йдемо? Який лишає слід?» (за Л. Костенко) про наше суспільство і роль молодого людини в ньому. Надішліть свою роботу на e-mail учителя. З допомогою вчителя з'ясуйте думку кожного з вас щодо цих двох запитань.

§ 43. ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ. ПОВНІ І НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

Вправа 517. Прочитайте текст, випишіть з нього односкладні речення, встановіть їх тип і поясніть стилістичну доцільність використання їх у тексті.

Т. Кучмій. Зимовий день

Глибока зима.
Лісом неспокійно. Зелені віти, обтяжені снігом, повгиналися нижче до землі, як і іншою порою, і вітер, що над ними буяє і з трудністю між них тиснеться, доводить їх до живішого руху. Вони опираються йому, та годі цілком опертися.

...Страшно тепер у лісі і глухо. І хоч се не північна година, а з вовком можна все-таки в таких ночах стрінутися.

Над хатиною Маври, обтуленою з усіх боків старанно смеречиною, поскиляля сосни, ніби змилосердившись над нею, глибоко свої віти...

У тій же хатині Маври тихо. Лиш в печі горить. Тріщить веселий огонь і освітлює нутро хатини. А найбільше те, що найближче самої печі, а то: саму Мавру (За О. Кобилянською).

Речення, в яких граматичну основу становить лише один головний член речення – співвідносний з присудком або співвідносний з підметом, – називають **односкладними**.

Види речень з одним головним членом речення, співвідносним з присудком

Тип односкладного речення	Головний член речення виражений	Приклади
Означено-особові: головний член речення означає дію, яку виконує певна особа (я, ти, ми, ви), на неї вказує закінчення дієслова-присудка	дієсловом у формі 1–2-ї особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часів дійсного способу; дієсловом наказового способу.	<u>Знаю</u> цю річку з самого дитинства. <u>За всіх скажу</u> , за всіх <u>переболію</u> . <u>Згадаймо</u> їх поіменно. <u>Не будь упертим</u> .

Неозначено-особові: головний член речення означає дію осіб, які мисляться неозначено (якихось, умисне не названих)	1) дієсловом у 3-й особі множини теперішнього або майбутнього часу; 2) у формі множини минулого часу.	<u>Пам'ятають</u> у нас всіх героїв Небесної сотні. Коли <u>привезуть</u> цирк? <u>Готували</u> ту поїздку довго.
Узагальнено-особові: головний член речення означає дію, яку може виконувати будь-яка особа (всі, кожний), вказує, що порада, заклик тощо стосується будь-кого, кожного	дієсловом у формі 2-ї особи (рідше – в інших особах).	З ким <u>поведешся</u> , од того і <u>наберешся</u> . <u>Посієш</u> вітер – <u>пожнеш</u> бурю. Як <u>постелишся</u> , так і <u>спати будеш</u> .
Безособові: головний член такого речення означає дію або стан, незалежні від дійової особи (ця дія відбувається ніби сама по собі)	1) безособовим дієсловом; 2) особовим дієсловом у формі 3-ї особи однини, вжитим у безособовому значенні; 3) прислівником на -о, -е; словами <i>лихо, гріх, сором, час</i> та ін.; 4) словами <i>треба, немає, бракує</i> + додаток у Р.в.; 5) дієслівними формами на -но, -то; 6) самостійним (синтаксично незалежним) інфінітивом.	Сьогодні цілий день <u>дощить</u> . <u>Боли́ть</u> мені голова. <u>Торохтить</u> , <u>грюкотить</u> скрізь... <u>Сумно</u> без брата. Гріх <u>скаржитися</u> на долю. <u>Відпочити</u> тобі <u>треба</u> . Мені <u>ще бракує</u> знань. О, сліз таких <u>вже вилито</u> чимало... (Леся Українка). <u>Жити</u> . <u>Творити</u> . Світ <u>берегти</u> (І. Драч).
Називні: речення, головний член якого співвідносний з підметом	1) іменником у формі називного відмінка; 2) займенником або числівником (рідше).	<u>Село</u> . <u>Тихий вечір</u> . <u>До-рога</u> . <u>Ми</u> . <u>Тисяча дев'ятсот со-рок п'ятий</u> .

Увага! 1. Речення, у якому присудок виражений дієсловом у формі 3-ї особи однини теперішнього, майбутнього часу або у формі однини минулого часу, є двоскладним: *У цей вечір не прилетів.*

2. Якщо в реченні з граматичною основою, вираженою називним відмінком іменника, є обставина місця або часу, то таке речення вважають неповним двоскладним з пропущеним присудком: Мальви біля хати.

Вправа 518. Визначте тип односкладних речень за виділеними головними членами речення. Випишіть по одному реченню як доповнення до ілюстрацій попередньої таблиці.

1. Для добрих друзів **відчиняю** дім і **маю** серця щирю нагороду (А. Малишко). 2. І тобі **рости** й не **в'януть** зроду (В. Симоненко). 3. Як же мені не **любить** руки твої золоті (В. Сосюра). 4. **Немає** приповідки без правди (Народна творчість). 5. Нам **дають** чаю, гарячого, міцного (М. Коцюбинський). 6. **Степ і сонце. Степ і тиша. Ані шелесне** (З газети). 7. Хто хилиться, того й **нагинають** (Народна творчість). 8. Хліб-сіль **їж**, а правду **ріж** (Народна творчість). 9. Сім раз **відмірай**, а раз **відріж**. 10. **Страшно й радісно** йому (Олесь Гончар). 11. І не **спиться**, не **лежиться**, і сон мене не бере (Народна творчість).

Вправа 519. Перепишіть речення (за творами Т. Шевченка), підкресліть граматичну основу, визначте тип односкладних речень. Чим зумовлена тональність, настрій речень?

1. Гармидер, галас, гам у гаї. 2. Дай же, Боже, коли-небудь, хоч на старість, стати на тих горах окрадених. 3. А сиріт іменем Христовим замордували, розп'яли... 4. Подумавши, перехрестивсь та й знов пішов у наймити голодні злидні годувати. 5. Там-то його й скалічено, та й на Україну повернено з відставкою. 6. Тяжко мені жити! Тяжко мені плакати! 7. Світе тихий, краю милий, моя Україно! За що тебе сплюндровано, за що, мамо, гинеш? 8. Чого мені тяжко, чого мені нудно?

Вправа 520. Наведіть по два власних приклади на кожен тип односкладних речень. Перекладіть ці речення румунською мовою і прокоментуйте спільні та відмінні ознаки.

Вправа 521. Складіть і розіграйте діалог (дискусійний) про вплив навколишньої інформації (реклами, написів на одязі, білбордів тощо) на свідомість підлітка. Використайте, зокрема, односкладні речення.

ПОВНІ ТА НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

Речення, у яких є всі необхідні за його змістом члени речення, називаються **повними**.

У **неповних** реченнях пропущено один або більше членів речення з певної причини: потреби швидкого, економного висловлювання, як запис схвильованої, стривоженої мови тощо, але ці члени речення легко відновлюються: 1) з контексту (попереднього чи наступного) або 2) із ситуації, в якій відбувається спілкування. Наприклад: *Рада би душа до раю, та гріхи не пускають*. Перша частина – речення повне, друга – неповне. Встановлюємо з попереднього речення обставину *до раю* (рада душа) і додаток *душу* (не пускають).

Вправа 522. Перепишіть речення, поставте пропущені розділові знаки, визначте і надпишіть тип речення за наявністю членів речення (повне чи неповне).

1. Малі діти ... малий клопіт, великі діти ... великий клопіт (*Народна творчість*). 2. І які ви найбільше любите картини? ... Гоголівські (*М. Стельмах*). 3. Синові й співцю народу личить гордість, милий брате, лаври, пишна нагорода, чисті ... як твій сум крилатий (*А. Сова*). 4. Та й збирає колосочки на чужому полі, а там снопи ... а там скирти ... а там ... у палатах сидить собі наш сирота, мов у своїй хаті (*Т. Шевченко*). 5. Ви до кого, дівчино? ... До Григорія Нечуй-вітра (*М. Стельмах*). 6. Мільйонам треба світла, волі, треба знати ... як їх добиватися (*І. Франко*). 7. Життя ... то нелегка пісня. За темпом встигай поспівати (*А. Добрянський*).

Вправа 523. Перепишіть речення, дописуючи в дужках у неповних реченнях пропущені члени речення, які ви відновите з контексту або описаної ситуації. Підкресліть повні односкладні речення.

Зразок: Дітвора зразу захотіла спати. Христя пороздягала, положила (дітвору) (*Панас Мирний*).

1. Оставайся шукать батька, а я вже шукала... (*Т. Шевченко*). 2. Дожидалися гостя з Києва, забігали наперед, визирали (*С.Васильченко*). 3. «Вогонь на мене!» – кричав Орлюк (*О. Довженко*). 4. Давно не давалася родичам знати (*З листа*). 5. На тролейбусній зупинці: – Ви на третій чекаєте? – Ні, на п'ятий. 6. Була своя хата з великим садом. Своя з діда-прадіда земля. Свій хліб. Навіть свій ліс (*Є. Сверстюк*). 7. Вночі і ожеледь, і мряка, і сніг, і холод (*Т. Шевченко*). 8. Очам своїм не повірила: він! 9. І просила мати, і благала, і погрожувала – його це не зупинило. Не передумав. 10. Ти був тоді вдома? – Звичайно, ні! (*Розмовне*).

Вправа 524. Опишіть життєву ситуацію, відтворення якої засобами мови потребує неповних речень (наприклад, ви не впевнені, чи вимкнули праску, виходячи з дому; раптово побачили десь пожежу; комусь стало погано в автобусі...). Поясніть, яку стилістичну роль можуть виконувати неповні речення.

Вправа 525. Допишіть другу частину речення так, щоб вона була неповним реченням.

Зразок: Я завжди мріяла про університет, а ти... (про медінститут).

1. Сестра хотіла йому допомогти, але 2. Мені сняться мамині очі, та 3. Добре знати правду, погано 4. Не соромно не вміти, соромно 5. Не за те вовка б'ють, що сірий, а 6. Не сперечатися я до тебе прийшов, я 7. Не навчило тебе добро, то 8. Брат надіявся на мене, а я 9. Влітку небо високе, а 10. Ми про це завжди пам'ятаємо, а ... (*Розмовне*).

Вправа 526. Допишіть репліки другого учасника запропонованого діалогу. Підкресліть слова-речення. Чому в діалозі можливі слова-речення? Розіграйте його.

- Чому ви так пізно почали готуватися до іспитів?
- ...
- І ви сподіваєтесь встигнути?
- ...
- А звідки така впевненість?
- ...

- Без сторонньої допомоги?
- ...
- Сумніваюсь...
- ...
- А чи обізнані ви з програмою?
- ...

Вправа 527. Об'єднайтеся у дві групи. Прочитайте один із текстів (на власний вибір, за інтересом). Складіть до нього запитання. Випишіть із тексту: а) три односкладні речення (в односкладних реченнях граматичним центром є лише один головний член речення); б) три неповні речення (речення, в яких пропущено якийсь член речення, але його можна відновити за контекстом, ситуацією, особливою експресією). Поясніть, чому можливе їх сплутування. Обґрунтуйте доцільність таких речень у текстах. У яких стилях і яких жанрах неповні речення використовуються найчастіше? Які ознаки «осучаснення» тексту ви помітили? Чи з усіма погоджуєтесь? (За бажанням самі продовжіть текст).

1. У наш час знати хоча б одну іноземну мову – це не стільки данина моді, як, радше*, необхідність. Погодьтеся, бувають різні життєві ситуації, коли твоє «do you speak English?» – єдина соломинка, яка може врятувати не тільки тебе, але й навколишніх від банальних неприємностей. Схильність до поліглотства – воістину дар Божий! Моя знайома перфектно володіє п'ятьма іноземними. І я пишаюся нею. Та водночас соромно за себе. Я вивчала три мови: англійську – ще у школі, згодом – в університеті. Результат – порозуміюся з англійцем не так швидко, як би мені хотілося. Після найрейтинговішої мови потягнуло мене на мову західних сусідів – польську. Та де там... Як закінчився цей курс, то взялася до третьої – іспанської. Ще з дитинства вона вабила мене експресивністю і колоритністю. Та рівно за рік підручник з іспанської почав припадати порохом на найвищій полиці книжкової шафи. Відтоді зрозуміла, що або вчилася я погано, або вчили мене не так. Бо іноземні для мене тепер – це найвища арифметика і незбагненна філософія.

Згодом моя знайома-поліглот дала пораду, яку варто взяти на озброєння. Вивчати мову треба не з підручників-самовчителів(!). Перший крок – правильно обрати метод...

* *Радше* – тут: скоріше.

Нині дедалі частіше фахівці почали акцентувати увагу на тому, що чи не єдиним ефективним способом вивчити іноземну мову є ефект «25 кадру» – швидкий вивід слова-повідомлення на екран для зорового сприйняття. Відтак*, на рівні підсвідомості відкладається інформація, яку ви здатні легко освоїти... (З газети).

2. Екстрім шукайте в собі

Мабуть, багатьом набридли «традиційні» вихідні: прогулянки парками, поїздки на дачу, черговий фільм по телевізору або на великому екрані, затхле кафе... Натомість хочеться спробувати чогось нового: відчутти шалений ритм серця, зануритися в небезпеку, ризикнути. Якщо це і твої бажання також, пропоную кілька способів стимулювання вироблення адреналіну.

Найперше правило: свої бажання потрібно здійснювати!!!

Зупинюся на деяких цікавих екстремальних, і не тільки, видах спорту, якими можна займатися восени.

Гори. Гори восени – це окрема тема... Осінні кольори лісу, червоні заходи сонця, гостинні люди, чарівні краєвиди...

Парашути. Розповідати про перший стрибок немає сенсу. Це як служба в армії: хто був – той знає, хто не був – не зрозуміє. За правилами перші 15 стрибків вам світить купольний парашут Д-5, а вже потім, якщо ви успішно складете залік, можете спробувати політати на керованих парашутах типу «крило» (З газети).

3. Робота вдома

Заробіток 250–300 грн/день. Вік, місце проживання, освіта значення не мають.

Від вас: 2 конверти, один зі зворотною адресою. Пишіть: 50013, Черкаська обл., м.Майорівці, абонентська скринька 35.

Повідомлення електронною поштою надсилати зручніше і надійніше (З газети).

* Відтак – тут: потім, далі.

Мовний тренінг з теми «Односкладні речення. Повні і неповні речення»

- Перегляньте лайфхак за посиланням
<https://www.youtube.com/watch?v=b8oLTN5R9GA>
- Виконайте тести он-лайн за посиланням
http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/6.5-test.html
- Складіть есе на тему «У ріднім краї і будяк не колеться». Надішліть свою роботу на e-mail учителя і поміркуйте про зміст цього прислів'я разом з однокласниками.

§ 44. РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Вправа 528. Прочитайте текст. Знайдіть у реченнях однорідні члени речення, випишіть їх разом зі словами, з якими кожен член речення граматично пов'язаний. Чим цікаві ці однорідні члени речення за лексичним значенням? Розкажіть, що нового ви дізналися з цього тексту, а що ви вже знали і з яких джерел.

Велесова книга – джерело, в якому відтворені історія і вірування багатьох європейських і азійських народів від кінця II тисячоліття до н. е. до IX ст. н. е.

Велесова книга – це священне писання давніх слов'ян. Вона була висічена на букових дощечках новгородськими жерцями в IX ст. н. е. і присвячена богові Велесу.

...Вона відкриває перед нами духовний всесвіт давніх русів. Увібрала в себе досвід трьох тисячоліть духовних шукань, боротьби, перемог і поразок багатьох народів, що населяли Євразію. Велесова книга – єдине священне писання Європи, що збереглося до наших днів.

Одна з дощечок Велесової книги

...Руси і слов'яни у Велесовій книзі – це внуки Даждьбога. Від Даждьбога народилися прародичі Богумир і Арій. Від Богумира і його дружини Славуні, за Велесовою книгою, походять Древа, Полева і Скрева, а від них пішли древляни, поляни, кривичі. Серед прародичів згадуються і брати – Рус, Скіф і Венд, від яких походять руси, скіфи і венеди.

...За текстом Велесової книги, нащадки Богумира і Арія прийшли в Придніпров'я, Причорномор'я і Передню Азію із Семиріччя, землі Арійської, а також з Китаю (III–I тис. до н. е.) (За О. Асовим).

Однорідними називаються два або більше членів речення, які:

- 1) відповідають на однакові запитання,
- 2) характеризують певне повнозначне слово (групу слів) з однієї позиції,
- 3) вимовляються з перелічувальною або (рідше) протиставною інтонацією. Наприклад:

Схаменіться і погляньте:

народ оживає,

будиться зі сну твердого,

пута розриває... (Т. Бордуляк).

Голосно і впевнено відповідав він на запитання.

Члени речення, зокрема означення, які відповідають на однакове запитання, але неоднаково за змістом характеризують предмет, **не є однорідними**. Наприклад: *Іскриста висока хвиля грала на морі.*

Однорідні означення звичайно стоять після означуваного слова – тоді вони відділяються комами або тире, а два означення, виражені прикметником і дієприкметниковим зворотом, однорідні тоді, коли першим стоїть означення-прикметник.

Вправа 529. Перепишіть речення та з'ясуйте, чи є однорідними членами речення виділені слова (у зошиті підкресліть їх відповідно до того, якими членами речення вони є).

1. Йому було і **радісно**, і **боязко** zarazом (М. Коцюбинський). 2. Бував навколо **теплий**, **паркий** і **пахучий сонячний** ранок (В. Козаченко). 3. Гнали корів **високо**, **в гори**, **на полонину** (М. Коцюбинський). 4. На жарт ніхто не ображається, бо це ознака **справжньої товариської**

дружності (О. Копиленко). 5. На небі **ні хмариночки, ні плямочки, високе та синє**, воно дедалі починає жовтіти (Панас Мирний). 6. На сході ледь помітно розгортає завісу **новий бадьорий ранок** (Ю. Збанацький). 7. **Сіра маленька** пташка, як грудка землі, низько висіла над полем (М. Коцюбинський). 8. А назва **не звичайна, не безлика**, – у ній прихована краса велика (Д. Білоус).

Вправа 530. Прочитайте речення, знайдіть означення, визначте, чи є вони однорідними. Розставте розділові знаки, поясніть їх.

1. Синє глибоке небо розгортало своє безкрає поле (Панас Мирний). 2. Зелена блискуча машина помчала у блискучу далечінь (М. Стельмах). 3. Вечір був чарівний зоряний пісенний (Олесь Гончар). 4. Пишну залиту цвітом яблуню вкрили бджоли (О. Копиленко). 5. Лив дощ дрібний ясний (М. Коцюбинський). 6. Роман – людина сумирної ніжної вдачі (Олесь Гончар). 7. Весна вже протоптувала в болоті теплі гладесенькі стежечки що ними так любо було ляпати босоніж (За В. Винниченком). 8. Спокійний сповнений власної гідності дядько Петро був для Сашка ідеалом (З журналу).

Вправа 531. І. Перепишіть. Зробіть аналіз речень за членами речення, відповідно їх підкреслюючи. Поставте розділові знаки, а на місце крапок – пропущені букви.

ІІ. Створіть (а не перекладіть) подібний текст румунською мовою і зачитайте його вголос.

Краса і сила рідної мови таїться не в її фонетичних перевагах і поготів* не в її привілейованому зверхньому становищі супроти інших мов якщо це деś трапляється а в здатності впливати на почуття людини будити в ній хвилюючі благородні почуття змушувати брати найтонші струни людської душі (Б. Антоненко-Давидович).

Мовний тренінг з теми «Речення з однорідними членами»

► Виконайте тести он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Syntax_and_punctuation/similar_parts_or_sentence.html

► Напишіть есе або твір-опис на тему «Де небо найвище і найсиніше?». Використайте у своєму есе однорідні члени речення. Надішліть свою роботу на e-mail учителя для аналізу змісту і вашої синтаксичної вправності.

* *Поготів* – тим більше.

§ 45. РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)

Вправа 532. Перепишіть речення, з'ясуйте і надпишіть, чим є виділені слова: вставними словами, які не є членами речення, сполучником чи самостійним членом речення. Де потрібно, поставте коми.

1. Він був добре обізнаний з фольклором, малярством і **нарешті** історією цього краю. 2. Приятелі **звичайно** обмінялися свіжими враженнями. 3. А твоя думка **справді** заслуговує на увагу. 4. Та вони **однак** не поспішали з відповіддю. 5. **Однак** відповідати вони не поспішали. 6. Тоді я **справді** не міг нічого ще пояснити. 7. Він **може** розв'язати і складнішу задачу. 8. Він **може** і розв'язав би цю задачу, але часу мав надто мало. 9. Я **звичайно** встигаю на першу електричку, але сьогодні вона відійшла за літнім графіком. 10. Я **звичайно** встигну, а ти? 11. А ви **до речі** чому не поїхали з класом? 12. Твоя репліка якраз **до речі**.

За допомогою вставних слів або речень мовець може висловити співрозмовникові своє ставлення до інформації: впевненість або невпевненість, сумнів або ствердження, припущення або достовірність повідомлення.

Вставні слова, словосполучення й речення не є членами речення. Вони надають додаткову інформацію в речення, не будучи граматично пов'язані з ним.

Вставні конструкції відокремлюють на письмі **комами**.

Увага! 1. Слова **однак, проте** бувають вставними лише тоді, коли стоять у середині (не на початку!) простого речення.

2. Слово **звичайно** є вставним у значенні «само собою зрозуміло».

3. Слово **нарешті** вставне, якщо його можна ототожити з «крім того».

4. Слово **справді** є вставним, якщо має значення «це правда», «кажучи правду».

Вправа 533. Виконайте проект: створіть за допомогою відповідного сайту Інтернету таблицю «Групи вставних слів за значенням» і проілюструйте кожен групу якомога більшою кількістю найуживаніших вставних конструкцій. Презентуйте таблицю класові.

Вправа 534. Доберіть і запишіть румунські функціонально-семантичні відповідники до вставних слів *однак, проте, звичайно, нарешті, крім того*. Поясніть, чи однакові в обох мовах умови використання вставних слів.

Вправа 535. Перепишіть речення, підкресліть у кожному вставні слова, поряд у дужках вкажіть, з якою метою вони використані. Розставте розділові знаки і прокоментуйте їх.

Зразок: Того, можливо (припущення), не знайду я слова, щоб наш прекрасний оспівати світ (*М. Рильський*).

1. Звали нашого діда як я вже потім довідався Семеном (*О. Довженко*). 2. Та мабуть над усе до загину треба віри людині в людину (*Ю. Збанацький*). 3. У всякому ділі є свої майстри і своє так би мовити натхнення (*Олесь Гончар*). 4. Добра такого зроду у мене правда не було. А так собі якось жилось (*Т. Шевченко*). 5. Життя звичайно йде вперед і нікому не дано такої сили яка б могла спинити його непереможний рух (*Н. Рибак*). 6. Заходьте будь ласка! запросила нас учителька до класу (*З журналу*).

Вправа 536. Усно введіть у речення прийнятні за його змістом вставні слова або речення. Поясніть доцільність розділових знаків.

Зразок: А вони, до їхньої честі, не побоялися взятися за цю справу.

1. А вони не побоялися взятися за цю справу. 2. Хлопці й послушали б, але часу на вмовляння не було. 3. Їм не дуже хотілося сьогодні вчитися. 4. А я не дуже й надіялась. 5. То ти все ж наважишся? 6. Вам теж не завадить послухати цю бувальщину. 7. Гарний вийшов твір. 8. На все треба мати щастя. 9. А ти цього не чула? 10. А що можна б зробити? (*З журналу*).

Вправа 537. Складіть і запишіть речення зі вставними словами, правильно розставте розділові знаки.

Ймовірно, слово честі, на жаль, між іншим, отже, майте на увазі, припустімо, як кажуть, даруйте на слові, уявіть собі.

Вправа 538. Перепишіть речення, підкресліть вставлені конструкції (тобто побіжні зауваження або доповнення до основної думки). Промовте кожне речення вголос і усно поясніть, які розділові знаки ви б поставили, якщо: вставлене речення вимовляти: а) без помітної зміни тональності; б) з підвищенням (пониженням) тону. Спостереження обговоріть у групі й узагальніть у формі правил.

1. Хоч би зорі на пера всі перекувають, ангели сіли б тим пір'ям писать, то не списали б – так мудрий прорік – мудрості Божої ввік (*За І. Франком*). 2. Вона червоне віяло взяла і ніби ненароком повела в той бік очима (так собі, зненацька)... (*М. Рильський*). 3. Три сини та дочки, та дорослі онуки (від обличчя твого відірватись несила) підняли тебе легко на дужії крила... (*А. Малишко*). 4. Я бачив раз грозу в горах (ми саме тоді відпочивали в Карпатах), тому степової грози не боюсь. 5. Олег переконаний, що згуртований народ (а юнак був на Майдані від самого початку) може досягти мети без зброї (*З газети*).

Вправа 539. Складіть п'ять речень зі вставленими реченнями й усно перекладіть їх румунською мовою. Чи вдалося перекласти точно? Чому?

Звертання

Вправа 540. Перепишіть речення, підкресліть звертання. Усно поясніть розділові знаки при звертанні.

1. Люди! Діти! До мене! Я люблю вас, всіх люблю. 2. Стій, привиде! Скажи, яка неволя тебе зіпхнула з радісних вершин? 3. Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі, розвійтеся, як тихе зітхання! 4. Тебе, моя зоре, воно спогадало і стиха до строю сопілки поплив із народним до спілки мій спів. 5. Ах, панове! Про боягузтво мовчіть ви мені! Чи ви нюхали порошок у життєвій війні? 6. О горе, мамо! Воля, слава, сила відмірюється мірою боротьби (*За І. Франком*).

Звертання – це слова, синтаксично не пов'язані з членами речення, що називають особу або персоніфікований (олюднений) предмет, до яких звернено мову. **Звертання не є членами речення.**

Вправа 541. Перепишіть речення, знайдіть у них звертання, поясніть їх будову та емоційні відтінки, виділіть їх розділовими знаками. Поставте й інші пропущені знаки. Значення незрозумілих слів знайдіть за допомогою пошукової системи «Google» або за посиланням <http://sum.in.ua>.

1. Ой жалю мій жалю гіркий непомалу! Упустив я голубочку та вже не спіймаю. 2. Ой ти дівчино ясная зоре! Ти мої радощі, ти моє горе! 3. Безмежнеє поле в сніжному завою ох, дай мені обширу й волі! 4. Звільна, стиха, ти о пані і розсудно

річ вела. 5. Благословенна ти поміж жонами одрадо душ і сонце благовісне почата в захваті окроплена сльозами о раю мій моя ти муко пісне!

Вправа 542. І. Прочитайте діалог, розширте його до поглибленої розповіді про українські обереги й обереги в розумінні румунського народу.

«Мамо, – дивлюся в теплі неньчині очі, в яких, здається, одсвічується вся блакитизна рідної землі, і запитую: «А що означає “Берегиня”?» – «Берегиня, любий мій синочку, – відказує вона, – це наша оселя. Усе, що в ній є, що ми нажили, що приберегли од своїх батьків та дідусів, чим збагатилися й освятилися – хатнім пожитком, дітьми, піснею, згодою чи суперечкою, добрим словом, спогадом у цій хаті, – все це, щоб ти знав, і є Берегиня...» (За В. Скуратівським).

II. Напишіть есе або твір-розповідь на тему «Є в коханні будні і свята».

Мовний тренінг з теми «Речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)»

► Перегляньте лайфхак за посиланням

<https://www.youtube.com/watch?v=zfwfEFIDP8k>

► Виконайте тести он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Syntax_and_punctuation/embedded_and_inserted_parts_of_the_sentence.html

§ 46. ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Вправа 543. Прочитайте речення вголос, випишіть лише речення з відокремленими узгодженими означеннями. Усно поясніть, чому означення відокремлене або чому не відокремлене. Прокоментуйте розділові знаки у реченнях з відокремленими означеннями.

1. У саду зажуренім, крапле сонцелика, вдар в зелені клавіші, мов школяр-музика. 2. Це край мій буковинський, до болю український, до згину дорогий. 3. Батьку, мовчазний і чистий, перед іменем твоїм стою в зажурі. 4. Сільська хатина, низька і безсила, схилятися нас не навчила. 5. Із неї вийшли ми у світ широкий з очима світлими й широкими грудьми. 6. Кожна ніч, уперта і тверда, мов криця, зганяє мене, мов злочинця, з постелі і зазирає вічністю до віч! 7. День, у вишиваному нагруднику наопашки, ввійшов у хату і синяви налявав у прозорий келих (За М. Івасюком).

Відокремлені члени речення виражають додаткове повідомлення, доповнюють основну думку. Наприклад: *Клонить дерево, плодом обтяжене; чесний, розумний, і ти так клонись (І. Франко). Як учений, етнограф і фольклорист, Франко все життя з великим інтересом ставився до народної творчості (М. Рильський).*

В усному мовленні перед відокремленими членами речення тон підвищується, вони логічно наголошуються, перед ними і після них відчутні паузи, які на письмі позначаються комами, часом тире або навіть комами і тире. Порівн.: *Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, густо вкриті краплистою росю (М. Коцюбинський). Ось і сама Чайка підійшла до дівчат – засмагла, бронзова, з сухими пошерхлими губами (І. Рябокляч).*

Відокремленими бувають **означення, обставини** (найчастіше), а також **додатки**.

Відокремлені означення

За прямим порядком слів означення стоїть перед означуваним словом.

Якщо ж означення стоїть після означуваного слова, то воно стає відокремленим.

Вправа 544. Створіть проект: складіть таблицю «Відокремлені означення» з такою структурою: права колонка – «Правило», ліва – «Приклади». Матеріали доберіть з доступних вам джерел. Автор найкращого проекту отримає відзнаку «Лексикознавець».

Вправа 545. Перепишіть речення, поставте розділові знаки, підкресліть відокремлені узгоджені означення, надпишіть, чим вони виражені.

1. Наліг туман на береги густий і непрозорий (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Весільний стіл довгий і широкий стояв у саду під яблунями (*В. Минко*). 3. Сміливий справедливий одвертий молодий капітан одразу сподобався морякам-річковикам (*З газети*). 4. Заремба прислухався й застиг на місці вражений (*Л. Смілянський*). 5. Столітні ялини завалені пухким снігом низько схилили до землі свої мохнаті лапи (*М. Трублаїні*). 6. Густий і мокрий сніг раптом перетворився в льодову бурю, колочу і рвучку (*Д. Панцир*).

Вправа 546. Перебудуйте (усно) речення так, щоб означення, вжиті перед означуваним словом, стали після нього. Запишіть нові речення, поясніть (усно), які зміни відбулися в ритміці речень і логічному наголошенні слів у них.

1. Загадкова дівчина з'являлася у селі ще двічі й щоразу змушувала село розгадувати її. 2. Скроплена рясними сльозами пам'ять про війні роки часом не давала заснути. 3. Сповненим образи голосом вона тільки й сказала: «Ех, ти!» 4. Вдумлива і рішуча молода вчителька не піддалася на хитрощі класу. 5. Мале й велике кола були розбиті на сегменти. 6. Задивлений у майбутнє хлопець інколи легковажив сьогоденням. 7. Здружені роками спільного навчання учні були здебільшого однодумцями (*Авторське*).

Вправа 547. Придумайте і запишіть (по одному реченню) приклади на кожен випадок відокремлення узгодженого та неузгодженого означення.

Вправа 548. I. Опишіть старий ліс (10–12 речень), використавши поширені означення, зокрема й відокремлені.

II. Розкажіть, що вам відомо про стан справ в українському лісівництві і якою ви бачите перспективу.

Вправа 549. Прочитайте речення, знайдіть у них відокремлені прикладки. За допомогою цих речень сформулюйте (пригадайте) правила відокремлення прикладок, запишіть їх разом з реченнями-ілюстраціями.

1. Дивлячись на людей, усміхавсь і мій батько, великий, добрий чоловік (*О. Довженко*). 2. Сам Микола Лисенко, бездоганий рицар української пісні, прекрасний композитор і піаніст, зостався в моїй пам'яті як найчарівніша людина

(М. Рильський). 3. Ні, людський хлопець, дядька Лева небіж, Лукаш на ймення (Леся Українка). 4. Настав березень, перший місяць весни, а надворі ще зима (Н. Забара). 5. Благословенні ви, вітрила лазурові життя і юності (М. Рильський).

Вправа 550. Придумайте за зразком речень вправи 549 по одному власному прикладові з відокремленими прикладками. Правильно запишіть речення та поясніть розділові знаки.

Вправа 551. Складіть речення з наведеними конструкціями у ролі відокремлених означень. Поясніть стилістичну роль цих означень.

Залишений на волю Бога; впевнений у своїй правоті; горда й неприступна; м'яке, шовкове; наче маківка серед поля; зумовлений обставинами.

Вправа 552. Напишіть статтю на тему з життя школи для шкільного веб-сайту з використанням уточнювальних прикладок.

Вправа 553. Прочитайте текст і його переклад румунською мовою. Випишіть парами (українською – румунською мовами) означення разом з означуваними словами. З'ясуйте, чи однакові за граматичною характеристикою означення. Чому?

Тут панувала всюди таємна тиша. Царювала краса в барвах флори, а на горах таке багатство зелені, що якимось аж пригноблювало людину.

Зелено-брунатний, високий по коліна мох буяв, ніколи не доторкуваний, лагідними хвилями у мокрявій землі пралісу.

З нього не надто густо виринали сосни, котрих вік можна було вгадати, але красу й об'єм їх годі було змалювати. Їх пишні корони пестилися з хмарами й зносили над собою лиш сяйво сонця.

Десь-не-десь лежали на землі дерева-велетні, підриті й поборені віком або й розколені громом. Спочиваючи в траві, були зверху оброслі мохом, а всередині порожні й порохняві. Біля них буяла молода деревина; в долині – широкогалуза, а вгорі – струнка й повна молодечої гнучкості. Спів птахів – рідко чути (За О. Кобилянською).

Peste tot domnea o liniște misterioasă.

Măreția florei precum și Frumusețea vegetației luxuriante de pe munți păreau apăsătoare pentru om.

Mușchiul verde-brun, înalt până la genunchi, neatins de nimeni niciodată, vălurea lin pe pământul umed de la marginea

пăдурii. Din el se ridicau pe alocuri pini, a căror vârstă putea fi ghicită, dar a căror frumusețe și măreție erau de nedescris. Coroanele lor somptuoase se îmbătau de lumina soarelui.

Pe alocuri vedeai arbori giganți, prăbușiți la pământ, zdruncinați și învinși de ani sau despicați de trăsnet. Căzuți în iarbă, goi și putrezi pe dinăuntru au fost acoperiți de mușchi. În preajma lor creșteau puieți; unii rămuroși, iar alții zvelți și mlădioși. Câtecul păsărilor se auzea rar.

Вправа 554. Подайте всі можливі (офіційні й розмовні) означення до звертань: *Пане! Добродію! Мамо! Тату! Сестро! Друже! Кохана! (Коханий!) Вчителі! (Вчителю!) Сину! Донечко!* Визначте автора найкращої добірки, який заслуговує звання «Пан (Панна) Ввічливість».

Відокремлені обставини

Вправа 555. Перепишіть речення і з'ясуйте, чому виділені обставини є відокремленими. Поясніть розділові знаки у реченнях і причину відсутності коми при дієприслівнику.

1. **Втомившись**, присів спочити і раптом побачив, як негадано розступився туман. 2. Він задихався **розповідаючи**, захрип, **правду доводячи**. 3. Степ, **струсивши з себе росу та зігнавши непримітні тіні**, горить рівним жовто-зеленим кольором (*Панас Мирний*). 4. **Розмислюючи про безсмертя**, люди, як правило, мають на увазі щось украй важливе – долю народів, заповіти батьків (*С. Стефан*). 5. Мене журливо колисали, **як невсипущі*** матері, гіллясті яблуні (*М. Івасюк*). 6. **Незважаючи на образу**, вона підійшла до сестри (*Розмовне*).

Прочитайте і запам'ятайте!

Правило	Приклад
Відокремлюються й відділяються комами в реченні обставини	
виражені як одиничними дієприслівниками, так і дієприслівниковими зворотами:	<i>І я, <u>заплакавши</u>, назад поїхав знову на чужину (Т.Шевченко). І, <u>голову схопивши в руки</u>, дивуєшся, чому не йде апостол правди і науки (Т.Шевченко).</i>

* *Невсипу́щий* – невтомний.

обставини допустовості з прийменником незважаючи на (хоча можуть і не відокремлюватися), а також з прийменниками всупереч, наперекір, попри, при :	Незважаючи на втому , ми вирішили продовжити подорож. Попри численні «за» і чимало «проти» , дискусія була коректна.
При відокремленні інших обставин значну роль відіграє задум мовця (автора) – виділяти чи не виділяти обставини, зокрема ті поширені обставини, що вживаються з прийменниками подібно до, на відміну від, відповідно до, згідно з, у зв'язку з, завдяки, внаслідок, на випадок тощо:	Дівчата, подібно до мене , завжди намагалися говорити правду. Зроблю, хіба що на відміну від вас , добре. Але: Марина почувалася на олімпіаді подібно до мене – дуже хвилювалася. Хіба що на відміну від вас зроблю добре.

Увага! Не відокремлюється одиничний дієприслівник, якщо він стоїть одразу після присудка (відповідає на питання *як?*) і має значення способу дії та наближається цим до прислівника способу дії. Порівн.: *Сперечаються перегукуючись, бо дуже збуджені (Розмовне).*

Вправа 556. Складіть речення з дієприслівниковими зворотами й одиничними дієприслівниками у ролі відокремлених обставин. Скористайтеся таблицею.

Дбаючи про добрі наслідки; упоравшись з господарськими справами; організувавши вечір відпочинку; опинившись сам на сам із совістю; запобігаючи перед красунею; втомившись; не повечерявши; незважаючи на втому; граючись; не криючись.

Вправа 557. Перекладіть з добірки I п'ять речень (за власним вибором) румунською мовою і п'ять речень з добірки II – українською мовою. Поясніть особливості відокремлення в обох мовах.

I. 1. Дві високі, наче фантастичні, стіни лісу обступили білу пухову дорогу (*І. Нечуй-Левицький*). 2. За руки взявшись, ідемо й милуємось, як у серпневу спеку стікають тіні на траву (*М. Івасюк*). 3. Сповнений почуття вдячності, він захотів переповісти мені всю свою історію (*В. Стус*). 4. Пахне м'ята, хлібá, радіючи, цвітуть (*М. Рильський*). 5. Ходитиму, як тінь, вулицями міста, якими ще лунають кроки сина

(М. Івасюк). 6. Не спитавши броду, не лізь у воду (*Народна творчість*). 7. Логічно, тактовно розмовляючи, ми могли бути об'єктивними (*Ю. Яновський*).

II. 1. Ei, îngrădiți de lege, plăcerilor se lasă (*М. Eminescu*). 2. Iar izvorul, prins de vrajă, răsărea sunând din valuri (*М. Eminescu*). 3. Iar între aceste soroace, neclintite ca niște stâlpi de fontă, țesutul, torsul din furcă, munca în grădină (*Г. Galaction*). 4. Câmpia, cu verdeața și veselie primăvăritică, îl ademenea tot timpul (*І. Друță*). 5. Un bondar ambițios, ager ca și sabia, indignat și somnoros, s-a pus rău cu vrabia (*Gr. Vieru*). 6. Și tu chiar ții minte cum se joacă ea, perinița ceea? (*І. Друță*). 7. Драгоș, мândру ca un soare, a plecat la vânătoare (*V. Alecsandri*).

Вправа 558. Перепишіть речення, поставте, де необхідно, розділові знаки та поясніть їх доречність.

1. Співали не кваплячись повторюючи приспів (*І. Дерда*). 2. Еол оставшись на господі зібрав всіх вітрів до двора (*І. Котляревський*). 3. Неначе п'яний очерет від вітру гнеться (*Т. Шевченко*). 4. І ти виспівуєш неначе та жар-птиця (*Л. Глібов*). 5. Виросши діти злетіли а мати так і зосталась одна (*Я. Щоголів*). 6. Як ніч насувається туча імлою небо покрива (*М. Старицький*). 7. Ішов лікар у село селу на безголов'я а із села біжить злякавшись здоров'я (*П. Гулак-Артемівський*). 8. Не спитавши броду не лізь у воду (*Народна творчість*). 9. Не просися до дошки не підготувавшись добре до уроку (*Розмовне*).

Вправа 559. Прочитайте текст. Вставте в речення, де це можливо, дієприкметникові або дієприслівникові звороти (і не лише ці синтаксичні конструкції), з'ясуйте їх синтаксичну та стилістичну функції у створеному вами тексті.

Сонце сідало за обрій. На землю спадало надвечір'я. Воно скучило за своїми обширами. Воно їх берегло. Покликане берегти. Для людей. Від їх ворогів. Задля того, щоб земля спочила від денних клопотів. Бо завтра будуть нові. Аби лише добрі.

Тренування он-лайн з теми «Порівняльний зворот. Розділові знаки» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Syntax_and_punctuation/comparative_turnover.html

Відокремлені додатки

Вправа 560. Перепишіть речення, знайдіть відокремлені додатки і підкресліть їх, поставте необхідні розділові знаки.

1. Одним з видатних дослідників українського героїчного епосу особливо музичної і поетичної його сторін був Філарет Колесса (*М. Рильський*). 2. За винятком Оленки всі однокласники обрали фізику. Оленка ходитиме на уроки біології. 3. На світі все окрім рідної матері можна знайти. 4. Все можна купити за винятком здоров'я. 5. А ще краще б ви зробили окрім діда хлопця до себе забравши. 6. Тетяна на відміну від Сашка любила читати. 7. Ви б краще трасу для велосипедних змагань облаштували замість м'яча ганяти (*Розмовне*).

Додатки зі значенням виключення або обмеження і з прийменниками **крім, опріч, за винятком, замість** завжди відокремлюються, незалежно від місця в реченні. Наприклад: *І ніхто того не чує, не знає й не бачить, **опріч Марка** маленького (Т. Шевченко). Всі зареготалися, **не виключаючи й самого професора**, тільки Гриць, здивований, оглянувся (І. Франко).*

Вправа 561. Утворіть і запишіть речення, в яких у ролі відокремлених додатків виступають наведені конструкції.

Окрім брата; за винятком фізично слабких; замість уроку фізкультури; крім самого себе; замість запізнілої поради.

Вправа 562. Прочитайте речення, знайдіть відокремлені члени речення, дайте їм (усно) граматичну характеристику, поясніть розділові знаки.

1. Замість привітання, дівчина засипала нас запитаннями. 2. Паломників до Єрусалима напередодні Великодня цього року було менше, порівняно з роками попередніми, через воєнну напругу в регіоні. 3. Хто ж, окрім мене, повинен подбати про мою чисту совість і чисті руки?! 4. Аптека працює цілодобово без вихідних, за винятком святкових днів. 5. Батьки були впевнені, що ніхто, крім рідних дітей, не поспішить їм на допомогу, але й чужі люди не всі зачерствіли душею. 6. Вулиця стояла безлюдна, порожня. 7. Але, навіть втомлена важкою дорогою, Ірина повернула найперше на бабусин, а не свій двір (*Добірка з різних джерел*).

Вправа 563. Складіть і розіграйте діалог-дискусію «Переваги та недоліки електронного та паперового листування». Використайте в діалозі відокремлені члени речення.

Вправа 564. Прочитайте текст, знайдіть у ньому речення, які можна поширити відокремленими додатками. Введіть дібрані вами додатки у речення і запишіть їх.

Змалку Дорошенко звик до роздолля, до просторого життя. Серед численних друзів його є прості чабани і вчені-океанологи, степові комбайнери і моряки по всьому світу. Багатий він дружбою, досвідом, пориваннями, багатий своєю любов'ю до людей і зворотною любов'ю. І ось з усім цим багатством опинитись збоку, в лимані, у вічному штилі?! Буде, може, віднині твоєю палубою оця твердь землі степова, по якій ти йдеш навімання і де на тебе гарячим хлюпає простір знайомий, океанічний. Нема тільки хвиль, нема бурунів. Молодими очима дивився колись ти на цей степ, була в очах орлина зіркість, а зараз сльозою розпливаються розгублені по землі краплини синього цвіту (*За Олесем Гончаром*).

Уточнювальні відокремлені члени речення

Вправа 565. Прочитайте текст, знайдіть у ньому уточнювальні конструкції, визначте їх синтаксичні та стилістичні функції.

Як уже повідомлялося, в столиці Австрії Відні відкрито пам'ятник українським козакам. У центрі міста, неподалік від мерії, став на вічну вахту відлительний у бронзі запорожець, що залишається для багатьох поколінь австрійців символом мужності і вірності обов'язку.

Рівно 320 років тому, у вересні 1683 року, п'ять тисяч запорозьких козаків під проводом отамана Семена Палія, що воювали в складі християнських військ проти османів, завдали під Віднем нищівної поразки військам султана, змусивши ворога зняти облогу міста і рятуватися втечею. Тоді турки втратили 48 тисяч своїх вояків, 300 гармат, усі знамена.

Ю. Брандт. Битва під Віднем 1683 р.

Битва, в якій запорозькі козаки відіграли вирішальну роль, стала переломним моментом у затяжних австро-турецьких війнах і початком відходу османів з Європи. Після вигнання турків запорожці збудували в околицях Відня, на горі Леопольдсберг, козацьку церкву, на якій нині встановлено меморіальну дошку з посвятою нашим землякам (*З газети*).

Вправа 566. Прочитайте речення. Зробіть розбір речень за членами речення (зважте, що поширені відокремлені члени речення, у тому числі дієприкметникові і дієприслівникові звороти, виступають одним членом речення; звертання, вставні слова, вставлені речення, вигук не є членами речення).

1. Мамко моя солоденька, дай мені порадо́чку: чи любити, чи лишити отую чорнявочку (*Народна творчість*). 2. Для титанів посту́пу не існує часових, просторових чи будь-яких інших кордонів (*О. Міщенко*). 3. Поклич вогонь, не боячись згорання, і просвіти для себе власну суть (*Т. Севернюк*). 5. Привіт тобі, зелена Буковино, ... привіт тобі, вродлива країно! (*В. Самійленко*). 5. Край села на сонячному косогорі, неподалік за́пустілої церкви, стоїть школа, мурована з червоної цегли (*І. Цюпа*).

Тренування он-лайн з теми «Відокремлені члени речення» за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Syntax_and_punctuation/separated_parts_of_the_sentence.html

Вправа 567. Виразно прочитайте текст і поясніть його лексичні, морфологічні, синтаксичні та стилістичні особливості. Які слова або конструкції вам пояснити важко і чому? І що ви зробите, аби ці слова і конструкції усе ж знати?

Часи козацької держави відбилися в західній історичній і політично-мемуарній літературі широким відгомонам. Козацька сила... та визначна індивідуальність самого гетьмана, зрозуміло, дуже зацікавили найближчих і дальших сусідів, зокрема, державних мужів, дипломатів і письменників. Відтепер чужинці прагнули на власні очі побачити українську землю і спішили здобути собі прихильність козаків та їх провідника. Французи, італійці, англійці, німці, шотландці, данці, шведи, голландці, сирійці звичайно описують нашу землю в прихильному тоні, нерідко з захопленням і подивом.

Т. Шевченко. Дари в Чигирині

З-поміж різних послів, що їздили до гетьмана Б.Хмельницького, один з найбільш цікавих записів залишив посол Альберт Віміна, що був в Україні в 1650 році (*За В. Січинським*).

Мовний тренінг з теми «Відокремлені другорядні члени речення»

► Перегляньте лайфхаки за посиланнями:

<https://www.youtube.com/watch?v=zfwSEfIDP8k>

<https://www.youtube.com/watch?v=v6er7DfgHjY>

► Виконайте тести он-лайн за посиланням

http://www.ridnamova.kiev.ua/html_test/6.6-test.html

► Напишіть оголошення або відгук (наприклад, про зустріч учнів з письменником), використавши в тексті відокремлені й уточнювальні члени речення.

§ 47. КОНСТРУКЦІЇ З ЧУЖИМ МОВЛЕННЯМ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **знаходити** речення з прямою і непрямою мовою, з цитатами, репліками діалогу (полілогу);
- **правильно ставити** розділові знаки при прямій мові, діалозі, цитаті;
- **редагувати** написане з урахуванням вимог до мовлення, додержанням основних правил спілкування;
- **висловлювати** думки, почуття та погляди в різних комунікативних ситуаціях, дотримуючись норм української літературної мови.

Вправа 568. Скориставшись наведеними прикладами, пригадайте правила пунктуації в конструкціях з прямою мовою та поясніть їх. Значення незрозумілих слів знайдіть за допомогою пошукової системи «Google» або за посиланням <http://sum.in.ua>

1. Учитель сказав: «Оцей юнак, з очима великими, як наша історія, переходив, занурений у думи, із книг літописних до книги буття» (*М. Сореську, перекл. з рум. Ю. Якимчук*).
2. «Хто із вас додому хоче, – каже власник борода, – хай лишень заплющить очі – віднесу його туди» (*В. Симоненко*).
3. «Та, балакаєте, – мовив дід, – а потім знов побіжите» (*О. Довженко*).
4. «Яка же то дурниця? – величаво запитався Голоківський. – Хіба громада робить дурниці?» (*Б. Грінченко*).
5. «Я не сумніваюся, – впевнено сказала дівчина. – А хіба є для того підстави?»

Конструкціями з чужим мовленням називають пряму мову, невласне пряму мову, непряму мову, діалог, цитати.

Пряма мова – це точно відтворений чужий вислів зі збереженням його лексичних, синтаксичних та інтонаційних особливостей. Пряма мова супроводжується словами автора, які можуть стояти перед, у середині або після прямої мови. Вважати одним реченням пряму мову зі словами автора не можна – це окремі речення. Наприклад: *І в шумі чую знов: «Ой не смійся, сину мій, ще сміяться рано, ще димить моя кров, ще ятряться рани...»* (Олександр Олесь).

Непряма мова – це чуже мовлення, яке вводиться автором розповіді у текст як з'ясувальна підрядна частина складнопідрядного речення, тобто непряма мова (підрядна частина речення) і слова автора (головна частина речення) – це одне складнопідрядне речення. Наприклад: *Нас запитували, чи будемо ми тримати іспити в університет.*

Невласне пряма мова зберігає повною мірою лексичний склад, порядок слів, інтонацію та емоційне забарвлення прямої мови, але замість займенників 1-ї особи і дієслівних форм 1-ї особи, властивих прямій мові, вживається відповідно 3-тя особа. Невласне пряма мова може виступати як частина складного речення або як незалежне, самостійне речення (*Зі словника лінгвістичних термінів*). Наприклад: *Вона мріяла стати співачкою. Не могла зрозуміти, чому мамі ця мрія не подобається. Дівчина мала прекрасне сопрано, його треба було берегти, а через мамине ні вона часто плакала. Примирив їх тато.*

Діалог – це дослівно відтворена розмова двох осіб. Таке відтворення чужого мовлення може записуватися без слів автора або з ними. Наприклад:

- *Хто це зробив?* – *запитала мати.*
- *Я,* – *відповів Олег.*
- *Ти?!* – *здивувалася мати.*
- *Я...* – *менш впевнено відповів Олег.*

Якщо записуємо розмову кількох осіб, називаємо її **полілогом**.

Цитата – це дослівно переданий уривок з твору. Цитата наводиться у супроводі слів автора або без них. Кожна цитата звичайно наводиться з вказівкою на автора слів, особливо у наукових працях. Наприклад: *Борис Грінченко писав: «Моя пісня – то мій робітницький одпочинок, і моя робітницька молитва – надія».*

Вправа 569. Перебудуйте конструкції з прямою мовою на непряму мову.

[Пригадайте, що: 1) розповідне речення у невластиву пряму мову перебудовується за допомогою сполучника **що**; 2) спонукальне речення – за допомогою сполучника **щоб**; 3) питальне речення – за допомогою сполучника **чи** (якщо відсутнє питальне слово) або відносних займенників і прислівників. При перебудові особові займенники й особові дієслівні форми у прямій мові треба змінити для мови непрямої таким чином, щоб вони звучали вже від автора розповіді].

Зразок: «Чи вас влаштовує шосте червня для зустрічі?» – запитав нотаріус. – Нотаріус запитав, чи нас влаштовує для зустрічі шосте червня.

1. Учитель запитав: «Що вам відомо про Переяславську Раду?» 2. Мати мені наказувала: «Не барися, сину, бо спізнимося до поїзда!» 3. «Хіба ж мені звикати до роботи?!» – заспокоював сам себе Максим. 4. «Не гнівіть Бога!» – сердився дід Улас. 5. «Скоро світанок, можна буде роздивитися місцевість», – думав лісник. 6. Батько гукнув: «Та перестаньте ж пусувати! Ви ж не самі в хаті».

Вправа 570. Прочитайте фрагмент тексту. Випишіть з нього репліки, подані з нового рядка. Перекладіть їх українською мовою, перебудуйте у речення з прямою мовою і словами автора, узгодивши зі змістом тексту.

NEVOIA TE ÎNVAȚĂ...

...Într-o zi s-a întâmplat să nimerească cu un fârtat de-al său, tot pui de vrabie, în ograda unui gospodar. Au zburat, s-au zbunguit, au scormonit prin gunoaie, până ce au dat peste trei semincioare de cânepă.

– Sunt ale mele! Eu le-am găsit! strigă bătașul nostru.

– Ba nu! Sunt ale mele! Ale mele! zise puiul celălalt.

Și hai la harță. S-au zborșit unul la altul, s-au scărmanat de le-au mers fulgii, până ce au picat amândoi frânți de oboseală; sed, deci, față-n față, îmbufnați, și nici nu mai știu pentru ce s-au luat la bătaie. Când și-au amintit de semințe, acelea ia-le de unde nu-s! Alături, în ogradă, o cloșcă cu pui umbla țațoșă, cloncănind:

– Cât proștii se bat, cei cuminți câștigă!

– Ce vrei să zici cu asta? o întrebară puii de vrabie.

– Păi, vă mulțumesc pentru că sunteți amândoi atât de nătăfleți. Cât timp voi v-ați scărmanat ca niște zănatici, eu și puișorii mei ne-am ospătat cu semințele voastre. Dă, zic, las'ca proștii să se bată!.. Că n-a avut cine să pună bățul pe voi, ca să vă bage mințile în cap. De s-ar găsi cineva, poate că ar mai ieși din voi, dragă doamne, niște păsări ca lumea!.. (*Lesia Ukrainka. Traducere din ucraineană de Mircea Lutic*).

Вправа 571. Переробіть (письмово) текст так, щоб: а) у кожній репліці були слова автора (усно поясніть розділові знаки); б) щоб у тексті не було прямої мови (вправу виконайте, поділившись на дві групи). Поясніть, який текст легше сприймається і чому.

– А тепер, мій любий сину? – спитав батько ще того самого вечора Юліана, коли той, мов спійманий чужоземний птах, зачинений у малу клітку, вештався по кімнатах.

– Тепер? Восени вступлю на філологічний факультет, тату. Хоч філологію тепер закидають і ставлять натомість новіші науки, але філології ніколи не скасують.

– Так думаєш, сину?

– Так, і на чужині мене про це впевнили. Не лише мені так здається, що ми, українці, ще доволі сирий матеріал, щоб нам зректися класичної філології, обійтися без виховання духу (*О. Кобилянська*).

Вправа 572. Перепишіть речення, поставивши розділові знаки і лапки.

1. Та в серці шепче щось Ні, я буду твоїм паном (*І. Франко*). 2. Біжи каже до криниці, та не забавляйся як набереш води повну бігцем повертайся (*С. Руданський*). 3. Що ти, брате, за відміна Лев почав питати. А попробуй циган каже то сам будеш знати (*С. Руданський*). 4. Мамо, чи кожна пташина у вирій на зиму літає? В неньки спитала дитина (*Леся Українка*). 5. Де ж твоя, мій гостю, справа? Далі вже поет озвався. Лицар стиха одмовляє Я, мій друже, закохався (*Леся Українка*).

Вправа 573. Складіть і запишіть чотири конструкції, щоб слова автора у них стояли: а) перед прямою мовою, яка є питальним реченням; б) у середині прямої мови, яка складається з двох простих розповідних речень; в) після прямої мови, яка є розповідним реченням; г) у середині прямої мови, яка складається з двох простих речень, причому перше з них – спонукальне.

Вправа 574. Складіть (працюють чотири групи учнів) і запишіть діалог (не менше п'яти-шести реплік): 1) з приятелем – про мистецьку подію в місті (селі); 2) з бабусяю – про стан її здоров'я; 3) з учителем – про ваш намір вступити на навчання до...; 4) з машиністом швидкісного потяга «Хюндай». (*Пам'ятайте, що кожна репліка пишеться з нового рядка, перед нею ставиться тире, після неї – відповідний до змісту та експресії фрази розділовий знак*). Визначте найцікавіший діалог.

Вправа 575. Пригадайте і поясніть: 1) як записується епіграф; 2) як краще подавати віршовану цитату обсягом у два рядки та більше; 3) як краще зазначати (де підписувати) автора прозової цитати, а як – віршованої; 4) як можна скорочувати обсяг тексту цитати; 5) як вводити в своє речення цитату, яка: а) почина-

ється з цілого першого речення; б) починається з частини першого речення. Для повторення цих знань скористайтеся підручником з української літератури – зверніть увагу на способи цитування у тексті підручника. Наведіть приклади.

Вправа 576. Опишіть особливості вашого мовлення та мовлення вашого шкільного товариша (багатство його мови, різноманітність, виразність, емоційність, чистоту, особливості синтаксичної організації, темп, тембр). Завершіть підсумком особливостей мовлення.

Вправа 577. Перепишіть в епічній формі розповіді з художнього прозового тексту діалог (п'ять–сім реплік) і прокоментуйте, як змінився характер синтаксису, якими стали речення.

Тренування он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Syntax_and_punctuation/direct_speech.html

Мовний тренінг з теми «Конструкції з чужим мовленням»

› Перегляньте лайфхак за посиланням

<https://www.youtube.com/watch?v=ZhsH-HWHawo>

› Виконайте тести он-лайн за посиланням

http://ridnamova.kiev.ua/html_test/6.9-test.html

› Напишіть твір-роздум на тему «Слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш». У тексті обов'язково використайте типи передачі чужого мовлення.

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **відрізнати** прості речення від складних;
- **знаходити** складні речення у тексті та визначати їх типи;
- **пояснювати** характер засобів зв'язку в складних реченнях;
- **правильно ставити** розділові знаки між частинами складного речення;
- **моделювати** речення за поданими схемами;
- **робити** повний синтаксичний розбір складного речення;
- **усвідомлювати і визначати** мотив і мету власної пізнавальної і життєтворчої діяльності;
- **демонструвати** власне бачення досягнення мети під час вивчення теми.

Речення, у якому є дві або більше граматичних основ, називають **складним**. Залежно від способу зв'язку між частинами (компонентами) складні речення поділяються на **складносурядні, складнопідрядні та безсполучникові**.

§ 48. СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Складносурядним називається таке складне речення, яке складається з двох або більше синтаксично рівноправних і за змістом відчутно самостійних простих речень, з'єднаних сполучниками сурядності. Наприклад: *Лиш тихі води все стоять мовчазні, і тільки часом камінь з круч зірветься (Леся Українка). Ще був лише полудень, а всі вже збиралися до драмтеатру (З газети).*

Прості речення як частини складносурядних можуть виражати:	
причинно-наслідкові зв'язки	<i>Дощ пройшов – і Київ зелене (М. Рильський).</i>
зіставно-протиставні зв'язки	<i>Ніч була темна, і тільки на небі ясно блищали зорі (І. Нечуй-Левицький).</i>
значення розділовості	<i>То сопілка ревно плаче, то сміхом несподівано заллеться скрипка (Розмовне).</i>
послідовну залежність	<i>Пройде дощ, і вигляне сонце, і заясніє день (Розмовне).</i>

Між частинами складносурядного речення ставиться кома.

Увага! Кома не ставиться: а) якщо обидві частини складносурядного речення, з'єднані одиничними сполучниками **і(й), та, або, чи**, мають спільний член речення або спільне головне речення (*На узліссі розцвіли крокуси і заясніла сон-трава.*); б) у питальному, спонукальному або окличному реченні з цими ж сполучниками (*Чи ви не зрозуміли чи вони неправильно пояснили?*).

Якщо друга частина складносурядного речення виражає різке протиставлення, наслідок або різку зміну подій, ставиться тире (*Пролунав вибух – і крига розкололась*).

Вправа 578. Прочитайте речення, знайдіть граматичні основи, визначте зв'язок між їх компонентами, поясніть (усно) розділові знаки в них.

1. У кожного чоло життя і жаль порили, і в оці кожного горить любові жар. 2. Людське горе смутить, а добро веселить. 3. Оце тая стежечка ізвивається, а у мене серденько розривається. 4. Не пливе супроти вітру запах квітів і кадила – але йде по всіх усядах добра слава, добрі діла. 5. (Ти) всміхнешся – й розбурхане море поклониться твоїй красі. 6. Знову ніч, і знову ранок, і поклони, і молитви, і в старій душі тривога, сумніви і неспокій (*За І. Франком*).

Вправа 579. Перепишіть складносурядні речення, поставте розділові знаки. З'ясуйте, чим пов'язані між собою структурні частини речення. Усно поясніть, які змістові зв'язки виражені між частинами кожного речення. Намалюйте схеми до двох-трьох речень.

1. Любить людей мене навчила мати і рідну землю що б там не було (*В. Симоненко*). 2. Війнув дихнув сипнув пшона заскакали горобці (*П. Тичина*). 3. Все йде все минає і краю немає (*І. Франко*). 4. Глянув я на лівий бік від себе а там знову нова картина нова краса (*І. Нечуй-Левицький*). 5. То була дощ холодний січе а перестояти негоду немає де то була вітер осінній проймає до кісток а обігрітися немає де (*А. Шиян*).

Вправа 580. Прочитайте текст, назвіть тип кожного речення за будовою. Випишіть складносурядні речення, підкресліть засіб зв'язку в кожному з них, поясніть розділові знаки. Намалюйте схеми та зробіть повний синтаксичний розбір двох речень (за вашим вибором).

По всьому березі стоїть народ. Хлопці жевжиками просуваються поміж дорослими і безперестанку кричать дзвінками, веселими голосами. Скільки тут школярів, які завтра скажуть учителю, що їм у цей день «голова боліла» і вони не могли прийти у клас!

А річка все суне і суне наперед, і крижини з мокрим рипом труться одна об одну. Вони такі поважні і старі, аж жовті. Звідки вони припливли сюди і куди пливуть? От сісти б на одну з них і їхати на ній десь далеко-далеко... А вода, ух, чорна, глибока та холодна, аж пищить (*За В. Винниченком*).

Вправа 581. Із двох простих речень складіть складносурядне. Поясніть, які семантичні та структурні зміни відбулися при цьому.

1. І перед усіма сцена, одна-єдина, на якій усі ми уважно дивимося виставу. П'єса незмінно йде уже дуже давно, а глядачі хочуть побачити щось нового. 2. Пізно приходить поезія, після зболеної ночі, під ранок. 3. Намагаюсь пройти крізь натовп: «Уступіться! Дайте дорогу! У мене крила!». 4. Світло в очах померкло, згасла усмішка на устах. Та день не померк – весело і гамірно на вулицях (*М. Сореську, перекл. з рум. Ю. Якимчук*).

Вправа 582. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, охарактеризуйте особливості їх синтаксичної побудови (просте чи складне, який тип складного).

1. Pașii noștri trosneau pe zăpada înghețată și noi zburam alături pe stradele orașului (*М. Eminescu*). 2. Apa trece și pietrele rămân (*Proverb*). 3. Nici să-i dai, nici să-ți dea (*Folclor*). 4. Soarele de-abia s-a ridicat, dar e fierbinte... (*І. Друță*). 5. Ori te poartă cum ți-i vorba, ori vorbește cum ți-i portul (*Folclor*). 6. Fetița contabilei mă salută, adică îmi răspunde la salut dimineța (*А. Busuioc*). 7. Cetatea e mută și pustie... (*С. Negruzzi*). 8. Deodată întunericul a devenit fără sunet și fără lumină (*М. Eminescu*). 9. Nuța era mândră și nenorocită în același timp (*І. Друță*).

Вправа 583. Об'єднайтеся в дві групи. **I група:** складіть і запишіть сім складносурядних речень з різними сполучниками сурядності. **II група:** подайте усі можливі варіанти запитання складносурядними реченнями про: а) час (годину), б) адресу (особи, установи тощо), в) регламент (графік) роботи якоїсь установи, г) умови вступу до навчального закладу.

У дужках до кожного речення зазначте характер змістових зв'язків між частинами речень.

§ 49. СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Вправа 584. Перепишіть речення, підкресліть граматичні основи, з'ясуйте засіб зв'язку між частинами речення. Чи можливо в цих реченнях поставити запитання від однієї частини речення до іншої? Як називається тип зв'язку в таких реченнях?

1. Немає друга понад мудрість, ні ворога над глупоту, так, як нема любові в світі над материну любов святу. 2. В той ліс як часто я літав думками, коли було нестерпно між людьми. 3. Те, чого він ждав так довго, обдало його, мов легіт*, мов

* *Légim* – лагідний теплий вітер.

гармонія безмежна. 4. Так в душі зіллються нерозривно враження ті, любов і біль, що дивно, справді дивно! 5. Якби знав, що побачу усміх на твоїх устах, гордощі тривкого щастя, – я б злетів туди, як птах (За І.Франком).

Речення, що складаються з двох або більше простих речень, які поєднані за змістом (залежать одне від одного), за допомогою інтонації та сполучників підрядності або сполучних слів, називаються **складнопідрядними**. Наприклад: *Який Сава, така й слава (Народна творчість). Новий рік – це свято, коли кожен з нас пригадує дитинство (З газети).*

У складнопідрядному реченні його предикативні частини (прості речення) синтаксично нерівноправні: одна підпорядковує собі іншу (від неї ставимо запитання – це **головна частина речення**), а друга – підпорядковується (це – **підрядна частина речення**, до неї ставимо запитання). Наприклад: *Навіть чути (що чути?), як пливе у далечинь невтомна земля (М. Стельмах). Сійся, родися, жито, пшениця (з якою метою?), щоб на майбутній рік було більше, як торік (Народна творчість).*

За значенням підрядні частини в складнопідрядних реченнях близькі до членів простого речення; вони й відповідають на ті самі запитання, що й другорядні члени речення.

За будовою серед складнопідрядних речень розрізняють дві групи:

1) такі, в яких підрядна частина відноситься до якогось слова головної частини: *Я єсть народ (який?), якого правди сила ніким звойована ще не була (П. Тичина);*

2) такі, в яких підрядна частина відноситься до головної загалом: *Коли я погляд свій на небо зводжу, нових зірок на ньому не шукаю (коли?) (Леся Українка).*

Між головними і підрядними частинами речення у складнопідрядному ставиться кома, інколи тире (якщо цього вимагає особлива інтонація, наприклад, у реченнях наслідкових, способу дії, подеколи означальних).

Вправа 585. Перепишіть речення, поставивши пропущені розділові знаки. Підкресліть головні частини, сполучні засоби, з'ясуйте значення підрядних частин речення, опрацювавши таблицю, вміщену після вправи.

1. Світ зігрів він своєю любов'ю переміряв шляхи вікові щоб ніколи конвалії кров'ю не ридали ніде у траві (В. Симо-

ненко). 2. Україно! Доки жити буду доти відкриватиму тебе (В. Симоненко). 3. Як квіткою весна стає й приходить на побачення то сивина яка вже є не має значення (М. Івасюк). 4. Якою б довгою не була дорога вона колись закінчується (Народна творчість). 5. Хто не дасть душі краплину за бентежну мить коли осінь за плечима сумно шелестить (М. Івасюк). 6. Як місяць не зійде то став цей осліпне (М. Івасюк). 7. Звела їх доля наче в нагороду за те що мали незглибимі душі (Л. Костенко).

Підрядні речення є таких типів: **з'ясувальні** (сполучні засоби *хто? що? кого? чого?*); **означальні** (який? яка? яке? які?); **обставинні** – способу дії, міри та ступеня (як? яким способом? якою мірою? наскільки?); **порівняння** (як? подібно до чого?); **часу** (коли? як довго? доки? з яких пір?); **місця** (де? куди? звідки?); **умови** (за якої умови?); **причини** (чому? через що? з якої причини?); **мети** (з якою метою? навіщо? для чого?); **допусту** (незважаючи на що?); **наслідку** (і який з цього наслідок?).

Вправа 586. Перекладіть письмово українські речення румунською мовою, а румунські речення – українською. Запишіть парами **сполучні засоби-відповідники** та з'ясуйте їх смислову адекватність.

I група. 1. Хто пізно ходить, той сам собі шкодить (Народна творчість). 2. Хто рано встає, тому Бог дає (Народна творчість). 3. Незважаючи на те, що морози були сухі, фруктові дерева зацвіли весною рясно. 4. Він любив стояти там, де гул водоспаду був лагіднішим. 5. Дід у нас був такий добрий, що хоч до рани його прикладай. 6. І був такий успіх, якого ми не сподівалися. 7. То прохось ближче, раз ти прийшов.

II група. 1. Când ai înțeles cu totul o carte, mai că ai fi vrednic s-o fi scris (N. Iorga). 2. Multe și de toate a încercat el în viața lui ca să și-o poată cârpi de azi pemâine (I. L. Caragiale). 3. Și piatra prinde mușchi dacă șede mult într-un loc (I. Creangă). 4. Dacă auzi așa împărăteasa, mult se măhni în sufletul ei (Al. Odobescu). 5. Măcar că eram la jumătatea lui april, pădurea încă mărturisea suferința iernii (M. Sadoveanu). 6. Uneori apele tac, ca și când ar fi împietrit (E. Barbu).

Вправа 587. Продовжіть речення так, щоб вони стали складнопідрядними. Визначте типи складнопідрядних речень і сполучних засобів у них, намалюйте схеми до п'ятиох речень (за вашим вибором).

1. Якщо хочеш знати народ.... 2. І доти серце не знатиме спокою... 3. Щоб подолати свою невпевненість... 4. Якби-то батьки нам цілком довіряли... 5. Незважаючи на те, що ми не пропустили жодного тренування... 6. ... що таких зусиль доведеться докласти. 7. ... кого давно вже тут не пам'ятають. 8. ... ніби бачили себе вже студентами. 9. ... що не кожному в житті просто щастить.

Увага! Сполучне слово має синтаксичну роль, тому в схемі його треба вміщувати в дужках з підрядною частиною. Наприклад: *Я знаю, **що** ти хочеш.* – [], (*що...*).

Вправа 588. Прочитайте текст, випишіть з нього складнопідрядні речення, перекладіть їх українською мовою і з'ясуйте, що спільне і що відмінне в оформленні цих речень в обох мовах.

CU TRENUL

Era puțină vreme după ce căpătasem trenuri în Bucovina. La stația trenului din Cernăuți vine într-o zi o babă și un moșneag. Baba, lungă și deșirată, moșneagul însă mărunțel și prizărât, dar pe cap avea o cușmă cât o baniță. Amândoi duceau niște desagi grei pe umăr și veniseră încă de cu noapte la tren. Zăresc pe un am ploaiat cu șapcă albastră, îi dau «bună dimineța» și-l întrebă:

– Dumneata ești mai mare la tren? Că uite am vrea să ...

– Nu-s eu, e șeful din odaie, de-acolo, răspunse Leșul.

Bătrânii merg la șef și se ploconesc: «Bună dimineța, bună dimineța!».

Plecăciuni în dreapta și în stânga.

– Cum e habarul, moșule!

– Apoi dă, domnule, să nu fie cu bănat, am vrea să mergem cu trenul la Culiță, la feciorul nostru din cătane și de aceea am venit la dumneata să ne împăcăm.

– Să ne împăcăm? Și până unde vreți voi să mergeți cu trenul?

– Până la târgul unde se adună multă lume, de Sânzâieni ...

– A! La Suceava voiți voi să mergeți?! Până acolo vă costă câte un florin și treizeci de cruceri de fiecare. Trenul pleacă peste un sfert de ceas. (*I. Grămadă*).

Вправа 589. Прочитайте текст. До трьох наведених у виділеному абзаці антонімічних пар знайдіть ілюстрації в українських збірниках прислів'їв і приказок. Чи є такі прислів'я у мові румунській? Значення незрозумілих слів знайдіть за допомогою пошукової системи «Google» або за посиланням <http://sum.in.ua>

Неоціненною скарбницею духовно-морального досвіду багатьох поколінь, народної мудрості, моралі й культури народу є його афористичне, живе слово – прислів'я і приказки, які прийшли до нас із сивої давнини.

Вражає сила мудрості, поетичної краси, високої моралі прислів'їв і приказок, що свідчить про гострий розум народу, його високі етичні й естетичні почуття, багатий духовний світ. У прислів'ях і приказках кристалично відкладаються національна історія народу, суспільний лад, побут, звичаї та світосприйняття кордоцентричних і схильних до красномовства українців.

Вони стали кодексом неписаних законів і поведінки, їх крилата мудрість передає широку картину радості і страждань, сміху і сліз, любові й ненависті, віри і безвір'я, правди і кривди, добра і зла, краси істини та жалюгідності забобонів...

Промиті часом, відшліфовані народною мудрістю, ці золоті зернинки народного життя стали живодайним джерелом вітчизняної та вселюдської культури, а також кришталевим чистим джерелом розвитку рідної мови (*За Г. Сагач*).

Складнопідрядні речення з кількома підрядними

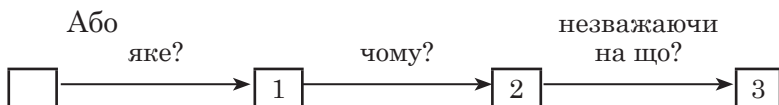
Зважаючи на особливості залежності між головною і підрядною частинами речення, якщо таких частин у складному реченні кілька, розрізняють:

1. Речення з **послідовною підрядністю**: коли одна підрядна частина залежить від головної, а кожна наступна – від попередньої підрядної. Наприклад: *Ми мріяли про те чарівне літо, коли повернемося в село свого дитинства, бо воно й досі нам сниться, хоч вирости ми з нього уже на двадцять літ.*

Схема цього речення така:

[...літо], яке? (коли...), чому? (бо...), незважаючи на що? (хоч...).

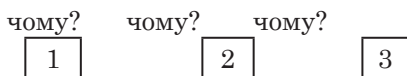

2. Речення з **однорідною супідрядністю**: коли кілька підрядних частин відносяться до одного і того ж слова головної частини або ж до головної частини загалом і відповідають на одне і те ж запитання (перебувають з головним реченням в однакових смислових зв'язках). Наприклад: *Я не могла жити в місті, бо вдома залилася старенька мати, бо почуття обов'язку у мене переважало над бажанням особистого благополуччя, бо, нарешті, в селі я почувалася впевненіше.*

Схема цього речення така:

[], чому? (бо...), чому? (бо...), чому? (бо...).

Або:

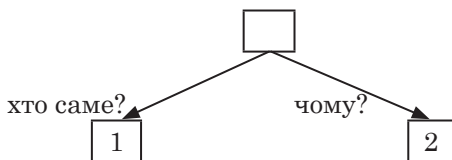
3. Речення з **неоднорідною супідрядністю**: коли підрядні частини складного речення відносяться до різних слів головного речення або якщо вони, відносячись до різних слів у головному реченні чи до всього головного, відповідають на різні запитання (перебувають з головним у різних смислових зв'язках). Наприклад: *Той, хто вміє поважати старість, має щасливу молодість, бо душа його безхмарна.*

Схема цього речення така:

хто саме? чому?

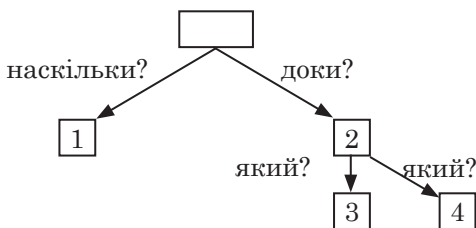
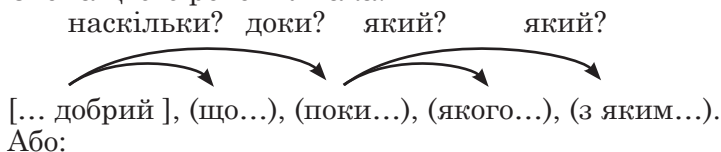
[Той...], (хто...), (бо...).

Або:

4. Речення з **комбінованою підрядністю**: коли в складному реченні поєднуються два або й усі три види підрядності. Наприклад: *Він був такий добрий, що й сорочку останню віддасть, поки його не зрадив друг, якого він мав за брата, з яким, здавалось, уже пуд солі з'їв.*

Схема цього речення така:

Вправа 590. Прочитайте речення. До трьох обраних вами речень з різними типами зв'язку підрядних частин з головною намалюйте схеми. Назвіть типи речень за характером зв'язків підрядних частин з головною. Значення незрозумілих слів знайдіть за допомогою пошукової системи «Google» або за посиланням <http://sum.in.ua>

1. Неначе блискавка ярка, що зразу сліпить очі, що враз тішить і ляка, ніч робить з дня, день з ночі, – отак для мене був твій вид і розкішню, й ударом. 2. Усе, що найдорожчєе, найулюбленє, чим душа жива була, тут загубленє! 3. Як почуєш вночі край свого вікна, що хтось плаче і хлипає важко, не тривожся зовсім, не збавляй собі сна, не дивися в той бік, моя пташко! 4. Як від лютого татарина, що шаблюкою маха, всі тікають безоружні, так тікай ти від гріха. 5. Хоч ти не будеш цвіткою цвісти, левкою пахуче-золотою, хоч ти пішла серед юрби плисти у океан щоденщини й застою, – то все ж для мене ясна, чиста ти, не перестанеш бути мені святою (За І. Франком).

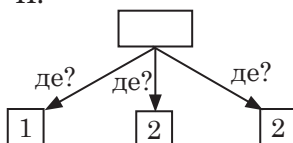

Вправа 591. Придумайте речення, зміст і форма яких відповідатимуть наведеним схемам.

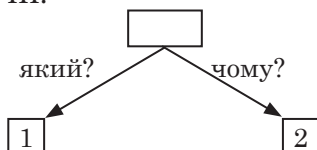
I.

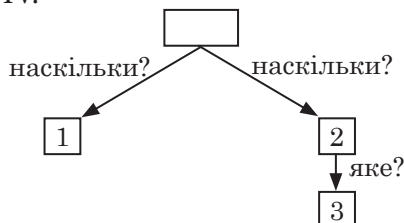
II.

III.

IV.

Вправа 592. Прочитайте речення, усно охарактеризуйте їх структуру. Перекладіть речення румунською мовою і з'ясуйте, чи відбулися якісь зміни в структурі речень. Чому?

О. Шамишура.
Котигорошко та Змій
Горинич (м. Київ)

Казка – це найпростіша форма народної поезії. Її знають усі народи світу без винятку, вона не є і не була ніколи привілеєм якогось одного народу. Головною її ознакою є елемент чуда, який подибуємо на кожному кроці, і відсутність будь-яких історичних споминів. У казці не зазначається ніколи ні час, ні місце події, яка може відбуватися завжди і всюди без будь-яких відмінностей у тексті. Тому й починається вона завжди словами: «Був одного разу чоловік...» Проте хоч і сповнена вона чар і див, та немає в ній ніколи моралізаторських мотивів (За В. Гнатюком).

Вправа 593. Прочитайте текст, випишіть з нього складнопідрядні речення з кількома підрядними, поясніть, які аспекти думки вдалося ними оформити (про що вони)?

Українська душа – така близька тема. Можна висловитися парадоксально: вона ближча нам, ніж ми самі. Бо те, що ми називаємо нашим «я», і те, що вважаємо нашим

«ми», часто є тільки поверхнею нашої свідомості. А ми хочемо доторкнутися до того, що є ядром, протоплазмою нашого духовного існування...

Українська душа – яка вона, чи є взагалі окрема, особлива? Райнер Марія Рільке радить нам: ти повинен не розуміти життя, тоді воно буде тобі неначе свято... Коли б ми послухали його, то перетворилися б на дітей, що бавляться на розквітлому лузі, ганяючись то за жовтим метеликом, що випурхнув із трави, то знову втішаючись синьою квіткою, знайденою над ровом... Але мусимо визнати: тенденції нових часів суперечать пораді поета, а наше життя тільки утверджує в нас іншу, новішу сутність (За М. Шлемкевичем).

Тренування он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Syntax_and_punctuation/complex_sentence_coma.html

§ 50. БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Вправа 594. Перепишіть речення, підкресліть граматичні основи. З'ясуйте, за допомогою чого поєднуються у них частини, визначте (надпишіть) характер смислових зв'язків між цими частинами (подібні до складносурядних чи складнопідрядних). Значення незрозумілих слів знайдіть за допомогою пошукової системи «Google» або за посиланням <http://sum.in.ua>

1. У маскарад життя іди без маски, на торжище цинізмів і наруг виходь з ліхтарнею старої казки. 2. Сипле, сипле, сипле сніг, килим важче налягає, ... молодий огонь в душі меркне, слабне, погасає (За І. Франком). 3. Не видумуйте муки і драми, не видавлюйте з себе сліз, правді в очі дивіться прямо, не одводьте погляду вниз. 4. Дарма біситься злість ворожа, чорна – нічим не очорнить твоєї боротьби! 5. В хаті сонячний промінь косо на долівку ляга з вікна, твої чорні шовкові коси припорошила вже сивина... (За В. Симоненком).

Речення, структурні частини яких з'єднуються в одне семантичне та синтаксичне ціле лише інтонацією (ритмомелодійними засобами), називаються **безсполучниковими**.

Інтонація може бути: 1) перелічувальна, 2) протиставна, 3) зумовленості, 4) пояснювальна.

За характером зв'язків між складовими (предикативними) частинами розрізняють два типи безсполучникових речень:

1) з однотипними частинами (вони легко можуть бути перебудовані в складносурядні речення), наприклад: *Шелестить пожовкле листя по діброві; гуляють хмари; сонце спить; ніде не чути людської мови* (Т. Шевченко) – порівн.: ...і гуляють хмари, і сонце спить;

2) з різнотипними частинами (їх можна, здебільшого, перебудувати в складнопідрядні речення), наприклад: *Забудеш рідний край – тобі твій корінь всохне* (П. Тичина) – порівн.: *Якщо забудеш рідний край, тобі твій корінь всохне*.

Увага! У безсполучникових реченнях вживаються усі необхідні **розділові знаки!**

Вправа 595. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому безсполучникові складні речення, поясніть розділові знаки. Вкажіть, яку роль безсполучникові складні речення виконали в цьому тексті. Знайдіть речення зі сполучником **а** і з'ясуйте, чи вони сполучникові.

Нам запропонували на місяць поїхати до Лондона удосконалювати свою англійську вимову. Речення ми будуюмо ще важко. Учитель не може витрачати більше часу на одних учнів, а менше на тих, хто справді прагне добре оволодіти мовою.

Більшість погодилась на поїздку. А чим у цей час займатимуться ті, що не змогли або не захотіли їхати? Ми вирішили щодня спілкуватися з ними через скайп, але, на жаль, співрозмовників ставало все менше. Та (о євріка!) наші нові друзі придумали низку жартівливо-мудрих есемесок і цим привернули увагу настільки, що наші «домосідці» реагували так активно (хоча, й не дуже вправно), що ми ледве встигали парировати. Хай це хтось вважає пустощами! Але в цьому був якийсь сенс. Його ми збагнули, повернувшись додому, – «слабачків» стало значно менше!

Вправа 596. Перебудуйте усно безсполучникові речення у сполучникові (складнопідрядні, складносурядні). Чому ви перебудували те або те саме в таке речення?

1. Мене пробували гнути – не давалася. 2. Я не пам'ятаю свого родинного дому – у два роки мене забрала до себе тітка. 3. Йому розповіли все з подробицями – знали його недовірливий характер. 4. Пора вже додому – небо віщує грозу. 5. Добре тобі все там пояснять, від усього злого застережуть. 6. Не плій у криницю – доведеться води напиться. 7. Мама тобі розповідала, варто лише все те добре пригадати.

Вправа 597. Перепишіть речення, поставте відсутні розділові знаки і поясніть їх. Намалюйте схеми виділених речень. Котре речення може бути прикладом асиндетону (безсполучниковості) як стилістичної фігури?

1. Було сльозами набрякають очі вона ж сміється кутиками вуст. 2. Здушили сльози не виходь на люди. Болить душа не виявляй на вид. 3. І сонце, сонце як жива істота єдина що всміхається мені. 4. Десь тихо жаби кумкають з болота лягла на мур вечірня позолота прощальний промінь блиснув на стіні (*Л. Костенко*)

Вправа 598. Складіть, обравши собі одну із запропонованих тем, текст, у якому було б п'ять-шість складних безсполучникових речень. Перебудуйте ці речення в сполучникові і з'ясуйте, як змінився ритм тексту, ступінь експресивного впливу, розділові знаки.

Приклади тем: 1. «Не раз ми ходили в дорогу, не раз ми вертались до хати...» 2. «Що я люблю і що зневажаю». 3. «Я мислю – значить, я живу». 4. «...І буде син, і буде мати». 5. «У ріднім краї і камінь співає».

Тренування он-лайн за посиланням

http://webpen.com.ua/pages/Syntax_and_punctuation/other_punctuation_marks_in_sentences.html

§ 51. СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ СТРУКТУРНИМИ ЧАСТИНАМИ

Вправа 599. Прочитайте речення, визначте (усно) спосіб зв'язку між структурними частинами (сполучниковий чи безсполучниковий). В одному сполучниковому складному реченні з'ясуйте його тип: складносурядне чи складнопідрядне, обґрунтуйте свій висновок. Запишіть речення, яке ви хотіли б колись зацитувати. Чим воно вас вразило? Значення незрозумілих слів знайдіть за допомогою пошукової системи «Google» або за посиланням <http://sum.in.ua>

1. Я не люблю тебе, о ні, люблю я власну мрію, що там у серденьку на дні відмалечку лелію. 2. Все, що дало мені життя, в красу перетопляв я, і всю красу, весь жар чуття на неї перелляв я. 3. Добру науку приймай, хоч її і від простого чуєш, злої ж на ум не бери, хоч би й святий говорив (*За І. Франком*).

Складні речення можуть будуватися так, що в межах одного синтаксичного цілого будуть:

- 1) сполучникові складнопідрядні та складносурядні речення (їх називають реченнями з сурядністю і підрядністю);
- 2) сполучникові та безсполучникові речення.

Вправа 600. Перепишіть текст, розставте розділові знаки. Визначте тип кожного речення. Дайте повну характеристику складних речень. Укажіть уточнювальні конструкції.

Художник зі світовим іменем Микола Іванович Івасюк народився 28 квітня 1865 р. у місті Заставна, що на Буковині. Змалку хлопчик дуже любив малювати. Після закінчення місцевої школи твердо вирішив присвятити себе мистецтву тому вступив до Чернівецької вищої реальної школи а потім для вдосконалення майстерності виїхав до Відня. Там з 1884 по 1889 роки навчався в академії у професора Л. Алеманда з 1890 по 1897 рік у Мюнхенській академії мистецтв у професора А. Ф. Ліцен-Майера. Художника цікавили історичні сюжети. Вперше демонстрація картин М. Івасюка відбулася на виставці Товариства прихильників мистецтва у Львові 1892 року (За Г. Коцуrom).

М. Івасюк. В'їзд Богдана Хмельницького до Києва

Вправа 601. Прочитайте румунський текст і його український переклад. Чи зберіг перекладач порядок слів у поетичних фразах? Чому і з якою метою він зробив саме так? З якого твору М. Емінеску цей фрагмент? Хто знає напам'ять, хай продекламує.

* * *

– De greu! negrei vecinicii,
Părinte, mă dezleagă
Și lăudat pe veci să fii
Pe-a lumii scară-ntreagă;

O, cere-mi, Doamne, orice preț,
Dar dă-mi o altă soarte,
Căci tu izvor ești de viață
Și dătător de moarte;

Reia-mi al nemuririi nimb
Și focul din privire,
Și pentru toate dă-mi în schimb
O oră de iubire... Din haos,

Doamne, am apărut
Și m-aș întoarce-n haos...
Și din repaos m-am născut
Mi-e sete de repaos.

M. Eminescu

На чорну вічність ти прирік
мене колись... Одначе
звільни від неї, і навик,
мій отче, буду вдячен.

За іншу долю все, що є
у мене – забори ти.
Рука ж твоя життя дає,
і смерті ти даритель.

Вінець безсмертя віддаю,
лиця й очей сіяння.
Даруй за жертву цю мою
єдину мить кохання!

Із хаосу явився я –
і в хаос повернуся.
З спокою вийшла суть моя,
і в спокій знов проллюся...

Переклад В. Колодія

Перевір себе

1. Що спільного і відмінного між простими і складними реченнями?
2. Чому частини складного речення можна лише умовно вважати реченнями?
3. Назвіть засоби зв'язку частин складного речення. Які види складних речень ви знаєте?
4. У чому відмінність між складносурядними і складнопідрядними реченнями?
5. Як ви розрізняєте сполучники і сполучні слова? Наведіть приклади.
6. Які сполучники підрядності можуть по-різному розчленовуватися комою між головною і підрядною частинами речення? Чи впливає це на зміст речення?
7. На які групи поділяються безсполучникові складні речення?

Мовний тренінг з теми «Складне речення»

► Виконайте тести он-лайн за посиланнями:

http://ridnamova.kiev.ua/html_test/6.7-test.html

http://ridnamova.kiev.ua/html_test/6.8-test.html

- » Напишіть статтю для шкільної газети на тему «Якість освіти: виклики часу». У тексті обов'язково використайте всі типи складних речень (надпишіть тип над складним реченням). Подискутуйте на цю тему з однокласниками.

§ 52. ТЕКСТ. ТИПИ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ

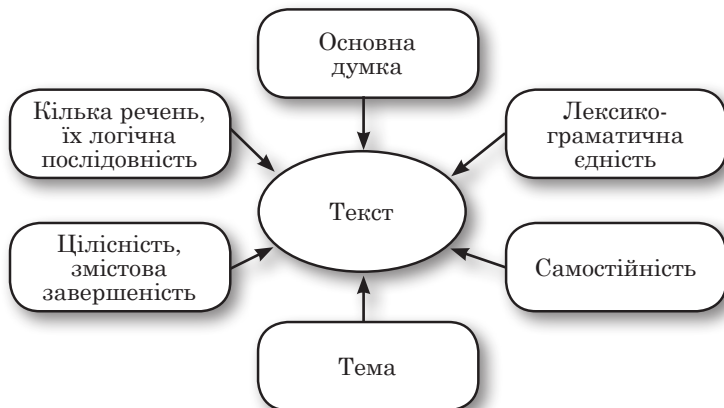
Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- **розпізнавати** типи мовлення;
- **правильно** визначати абзаци і надфразні єдності;
- **з'ясовувати** особливості кожного стилю мовлення;
- **знаходити і виправляти** недоліки в змісті, побудові й мовному оформленні текстів;
- **висловлювати** пропозиції щодо створення усних та писемних текстів.

Вправа 602. Прочитайте речення, визначте, чи можна з них скласти текст. Що для цього потрібно зробити? Звірте свої висновки зі схемою, вміщеною під вправою.

1. Як відомо, мова постійно (хоч і дуже повільно) розвивається, в процесі розвитку змінюються її норми. 2. Мовна норма регулює правильність літературної мови і є головною умовою стійкої стабільності мови. 3. Ні, незмінних норм не буває. 4. Чи значить це, що мовна норма постійна?

Текст – це група речень, об'єднаних між собою темою, головною думкою та граматично. Засобами граматичного зв'язку речень у тексті є послідовність розташування речень, порядок слів у реченнях, інтонація. Заголовок тексту стисло передає його тему або головну думку.

Будова тексту – це розташування всіх частин тексту відповідно до змісту і задуму. Найбільш розповсюдженою побудовою тексту вважається така, що включає в себе вступ, головну (основну) частину, висновок.

Складний за змістом текст поділяється на абзаци (мікротеми), між ними існує певний змістовий зв'язок.

Увага! До структурних одиниць тексту належать речення, складне синтаксичне ціле, абзац.

Вправа 603. Прочитайте, доведіть або спростуйте думку, що це текст, доберіть заголовки. Визначте основну думку кожного абзацу, складіть план.

Вишивка – поширений вид декоративно-прикладного мистецтва. Візерунок та зображення виконується ручним або машинним способом на різних тканинах, шкірі та інших матеріалах лляними, бавовняними, шовковими нитками, а також бісером, перлами, коштовним камінням. Цей вид мистецтва виник давно. Мабуть, ніколи не зможемо ми довідатися, хто і коли вперше здогадався втілити в узорний мотив всю красу навколишнього світу (*З журналу*).

Текст може розповідати про перебіг певних подій, описувати певні об'єкти, розмірковувати над причинами і наслідками подій, мотивами вчинків людей, умовами, в яких можливі ті чи інші явища. На цій основі висловлювання поділяють на **розповіді, описи, роздуми**.

Вправа 604. Напишіть власне висловлювання на тему «Як стати успішною людиною». Усіма можливими методами письмово доведіть, що це текст.

Перевір себе

1. Назвіть відомі вам ознаки тексту.
2. Які є засоби мовного зв'язку речень у тексті?
3. За якими ознаками ви впізнаєте абзаци в тексті?
4. Чи завжди збігається складне синтаксичне ціле й абзац у тексті?

ПОВТОРЕННЯ В КІНЦІ РОКУ

Вправа 605. Скориставшись схемою, розміщеною під вправою, зробіть фонетичний розбір слів *розділ, сьогодні, ожеледь, дяка*. Визначте, який звук є спільним для всіх чотирьох слів.

СХЕМА ФОНЕТИЧНОГО РОЗБОРУ СЛОВА

1. Озвучити і написати слово фонетичною транскрипцією. 2. Поставити наголос. 3. Поділити слово на склади. 4. Визначити відкриті і закриті склади. 5. Назвати кількість звуків і кількість букв, вказати, чи відповідає кількість букв кількості звуків. Якщо такої відповідності немає, то пояснити її, вказавши, які букви позначають два звуки або не позначають жодного. 6. Назвати голосні звуки. 7. Назвати приголосні. 8. Вказати: глухі чи дзвінкі, м'які чи тверді приголосні. 9. Визначити фонетичні зміни, якщо такі є: чергування, подвоєння, спрощення, уподібнення. 10. Особливості вимови і правопису.

Зразок: *Зв'язаний* – зв'я-за-ний: 3 склади, 1-й, 2-й склади відкриті, 3-й – закритий; [зв'ja'зани^еi], 8 букв, 9 звуків.

з – [з] – приголосний, дзвінкий, твердий, зубний;

в – [в'] – приголосний, сонорний, напівпом'якшений, губний;

й – [j] – приголосний, сонорний, м'який;

а – [а] – голосний, наголошений;

з – [з] – приголосний, дзвінкий, твердий, зубний;

а – [а] – голосний, ненаголошений;

н – [н] – приголосний, сонорний, твердий, зубний;

и – [и^е] – голосний, ненаголошений;

й – [i] – приголосний, сонорний, м'який, піднебінний.

Вправа 606. Напишіть текст (10–14 речень) про роль води і солі у життєдіяльності людини, у якому будуть представлені всі приголосні української мови.

Вправа 607. Пригадайте правила написання м'якого знака та апострофа. Об'єднавшись у дві групи, запишіть правильно слова, знявши ризик.

I група. Дон/чин, ковз/кий, слиз/кий, плос/кий, сіл/с/кий, різ/кіст/, Натал/чин, Пан/ко, Стоц/кий, Пан/ченко, пал/чик, стіл/чик, мізин/чик, селян/с/кий, Микол/чин, пестун/чик, вуз/кий, громадс/кіст/, запоріз/кий, Тетян/чин, м'якіст/, вузесен/кий, повіс/тю, заздріст/, заздріс/тю.

II група. Тъм/яний, б/язь, моркв/яний, пл/ямистий, м/який, без/ядерний, роз/ярілий, в/юниться, торф/яний,

дит/ясла, р/ядно, бур/як, бур/ян, Нь/ютон, Н/юрнберг, комп/ютер, п/юпітр, підв/язати, дзв/якнути, в/юнитися, під/їзд, роз/їзд, з/явитись.

Вправа 608. Зробіть морфемний розбір поданих слів і словотвірний аналіз виділених слів. За потреби зверніться до схем, розміщених під вправою.

Мирний, **дощик**, науковець, **зелень**, сміливець, **підфарник**, солити, безлюдний, **присмак**, кафедральний, полотняний, **землемір**, холодно, приземлитися, тихесенько, по-українськи, почервонів, вимитий, подвоїти, раювати, оспівувати, чубань, **міжсезонний**, хлібниця, мисник, картопляр.

СХЕМА МОРФЕМНОГО РОЗБОРУ СЛОВА

1. Визначити закінчення слова (у змінюваних словах). 2. Визначити основу слова. 3. Виділити корінь слова. 4. Виявити префікс чи префікси. 5. Виділити суфікс чи суфікси.

Зразок: *Приморський* – змінюване слово, закінчення – *-ий* (*приморськ-і, приморськ-ого*); основа – *приморськ-*; корінь – *мор-* (*мор-е, мор-ський, мор-як*); префікс – *при-* (*при-вокзальний, при-бережний*); суфікс – *-ськ-* (*океан-ськ-ий, забайкаль-ськ-ий*).

СХЕМА СЛОВОТВІРНОГО РОЗБОРУ СЛОВА

1. Визначити твірну основу. 2. Визначити словотворчу морфему. 3. Установити спосіб творення.

Зразок: *Привокзальний* (який знаходиться *при вокзалі*) ← *вокзал* + *при-* + *-ий*. Твірна основа – *вокзал-*. Словотвірні елементи – префікс *при-*, суфікс *-н-*. Спосіб творення – префіксально-суфіксальний.

Вправа 609. Запишіть слова, знявши ризик, підтвердьте свій вибір правилами.

Військово/морський, яскраво/жовтий, загально/державний, народно/поетичний, стерео/фільм, полу/мисок, де/вчому, ані/трохи, пліч/о/пліч, пів/ясена, дит/ясла, казна/з/ким, первісно/общинний, сліпучо/білий, аби/як, де/не/де, тишком/нишком, пів/століття, так/то, коли/небудь, напів/усмішка, легко/атлетичний, блок/схема, гіркувато/солоний, пів/обличчя, глухо/німий, пів/віку, українсько/румунський, більш/менш.

Вправа 610. У яких словах на місці двох крапок передаємо подовження або подвоєння? Чому? Запишіть усі слова правильно.

Розі..ятися, ас..иметрія, довгождан..ий, ак..узатив, від..зеркалення, ал..ергія, зрубан..ий, ренес..анс, ір..еальний, священ..ий, роз..кроєння, тер..икон, вил..ю, шас..і, ан..отація, обґрунтуван..я, гал..юцинація, неждан..о, ас..истент, доповід..ю, ніч..ю, молодіст.., гол..андець, шліфова..ий, стел..а, непрошен..ий, с..авець, стат..ей, Брюс..ель, побуквен..ий, ак..ордеон, об'єднан..я, ім..ігрант, ас..рті.

Вправа 611. Об'єднавшись у дві групи, виконайте письмові завдання.

I група. Утворіть від поданих слів прикметники, використовуючи суфікс **-ськ- (-зьк-, -цьк-)**.

Турист, Буг, Ніжин, Золотоноша, солдат, Кобеляки, ла-тиш, ткач, Відень, Абхазія, парубок, студент, брат, Кремен-чук, Рига, викладач, журналіст, Норвегія, козак, Прилуки, волох, завод.

II група. Від прикметників утворіть за допомогою суфікса **-ин(а)** іменники.

Полтавський, львівський, київський, гуцульський, во-лоський, турецький, словацький, вінницький, чернівецький.

Вправа 612. З'ясуйте значення фразеологізмів, до кожного фразеологіз-му доберіть слово – синонім та антонім.

Перегнути палицю, як піску морського, хоч в око стрель-ни, діймати до печінок, хоч з лиця воду пий, п'яте через десяте, хоч до рани прикладай, брати ноги на плечі, і оком не моргнеш, підбивати клинці, вставляти палицю в колеса, як рукою подати, викинути з голови.

Вправа 613. Перепишіть текст, поясніть розділові знаки. Виберіть по одному слову кожної частини мови і, пригадавши схеми морфологічного розбору, зробіть повний їх морфологічний розбір.

На кам'янистому ж схилі, в зеленій гущавині дерев, ледь виднілась лісницька хата з гнучкою радіощоголю на ній. Від маленької хати по крутій стежці – шлях до дзвінкого потоку. Щоранку спускається ним босоніж смагляве дівчатко років десяти. Тримаючи глека в одній руці, легко стрибає з кам'яної брили на брилу, оглядаючи вранішній світ... (За Олесе́м Гонча́ром).

Вправа 614. Визначте рід і відміну кожного іменника. Виділені слова поставте в орудному відмінку однини і складіть з ними речення, підкресліть члени речення.

Військо, круча, **бадилля**, волоцюга, перекотиполе, **Сава**, Данило, немовля, **дівчисько**, тінь, мати, притча, корінь, прибулда, сосна, **нежить**, блакить, зілля, парубійко, ячмінь, совеня, озерце, вихор, **ім'я**, знання.

Вправа 615. Запишіть іменники у формах давального і кличного відмінків однини. Із кожною із утворених форм виділених іменників складіть речення.

Марія, батько, **воротар**, душа, Олесь, **парубок**, юність, надія, Максим, молодість, **Ігор**, Олекса, пастух, студент, співачка, Дарина, Іван, земля, неня, **юнак**.

Вправа 616. Утворіть від прикметників просту і складену форми вищого і найвищого ступенів порівняння.

Близька (людина), ніжне (серце), гучне (весілля), низький (зріст), солодка (булка), старий (житель), гарне (обличчя), високий (юнак), чарівна (казка), тихе (звучання).

Вправа 617. Напишіть свою біографію (10–12 речень), використавши у кожному реченні числівник. Вкажіть відмінок кожного числівника, один складений числівник провідмініайте за відмінками.

Вправа 618. Перепишіть займенники, знімаючи ризик, визначте їх розряд.

Хто/сь, ні/про/що, хто/небудь, будь/що, аби/в/кого, хто/зна/, ні/для/кого, ні/чого, що/небудь, ні/від/кого, будь/до/кого, будь/хто, аби/що, скільки/небудь, хто/зна/де, будь/чий, де/який, аби/хто.

Вправа 619. Утворіть від дієслова *написати* пасивний дієприкметник минулого часу. Складіть із ним три речення так, щоб у 1-му реченні дієприкметник був іменною частиною складеного присудка, у 2-му – означенням, у 3-му – входив до складу дієприкметникового звороту.

Вправа 620. Запишіть слова, вставляючи пропущені букви. Поясніть їх написання.

Натхне..о, попідвіко..ю, зра..я, невинувата..о, стурбова..о, негада..о, відда..о, щоде..о, повсякде..о, засмуче...о, безпричи..о, обдума..о, со..о, життєдай..о, бездога..о, невпевне..о, сумлі..о, зако..о, осмисле..о, зваже..о, гума..о, безви..о.

Вправа 621. Об'єднавшись у групи, виконайте завдання: складіть словосполучення з наведеними словами у ролі головних, зробіть їх синтаксичний аналіз, за потреби скористайтесь схемою, що розміщена після вправи.

I група. Успіх, значення, школа, настрої, щастя.

II група. Радісний, важливіший, гарний, мудрий, гордий.

III група. Втоmlений, зігрітий, підбадьорений, сприйнятливий, заповнений.

IV група. Бачити, відчувши, втратив, придбаю, вміти.

V група. Швидко, впевнено, голосно, мудро, гаряче.

ПОСЛІДОВНІСТЬ ГРАМАТИЧНОГО (СИНТАКСИЧНОГО) РОЗБОРУ

Словосполучення: 1) головне та залежне слова у словосполученні; 2) вид словосполучення: а) за головним словом, б) за будовою; 3) спосіб синтаксичного зв'язку (підрядного).

Просте речення: 1) просте (за кількістю граматичних основ); 2) яке за метою висловлювання та за інтонацією; 3) яке за будовою (двоскладне чи односкладне); 4) тип односкладного речення, поширене чи непоширене; 5) повне чи неповне; 6) головні члени речення: підмет – простий чи складний, присудок – простий, іменний, дієслівний складений; 7) другорядні члени речення: додаток – прямий чи непрямий; означення – узгоджене, неузгоджене; обставина – місця, часу і т. д.; 8) чим ускладнене речення; 9) пояснити розділові знаки.

Складне речення: 1) виділити граматичну основу в кожній частині; 2) охарактеризувати смислові відношення між частинами складного речення (сполучникове чи безсполучникове); 3) якщо сполучникове – складносурядне чи складнопідрядне; 4) зі скількох частин складається; 5) вказати засоби синтаксичного зв'язку між частинами складного речення (у складнопідрядному – вказати головну та підрядну частини речення, тип підрядної частини), у тому числі з допомогою схеми; 6) якщо складнопідрядне з кількома підрядними частинами – з'ясувати вид підрядності; 7) пояснити розділові знаки.

Конструкція з прямою мовою: 1) визначити слова автора та пряму мову; 2) розібрати синтаксично пряму мову як речення; 3) розібрати слова автора як речення; 4) пояснити розділові знаки.

Вправа 622. Складіть і запишіть діалог на одну із запропонованих тем:

- 1) ви співрозмовник бабусі (дідуся); 2) ви прийшли в театр;
- 3) ви зустріли свою першу вчительку; 4) ви на співбесіді з деканом факультету, на якому хочете навчатися. Перебудуйте створений вами діалог на пряму мову, зробіть синтаксич-

ний аналіз цих речень, за потреби скористайтесь схемою, розміщеною перед вправою.

Вправа 623. Складіть текст (вісім–десять речень) на тему «Милосердя не потребує реклами», використавши в ньому прості ускладнені речення. Зробіть їх повний синтаксичний аналіз, скориставшись схемою, розміщеною на с. 332.

Вправа 624. Прочитайте тексти, зробіть їх лінгвістичний аналіз за допомогою схеми, розміщеної під вправою. Випишіть з кожного із текстів по 2–3 речення, які, розташовані у певній послідовності, складіть новий текст (10–15 речень). Запишіть цей текст і усно дайте загальну характеристику кожного речення, скориставшись схемою синтаксичного аналізу речень.

СХЕМА ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ

(без визначення синтаксичних особливостей)

1. Приналежність тексту до функціонального стилю (підстилю). 2. Жанр тексту. 3. Тема, основна думка тексту. 4. Тип мовлення: розповідь, опис, роздум. 5. Характер побудови тексту: монолог чи діалог. 6. Особливості лексики, що визначають зміст, стиль і емоційність тексту. 7. Словотворчі засоби – нейтральні і стилістично навантажені. 8. Засоби образності або нейтральності у тексті, доцільність їх вживання. 9. Морфологічні особливості тексту: стилістичне навантаження окремих форм. 10. Індивідуальні авторські мовні засоби. 11. Які мовні засоби найдоцільніші і чому?

Вправа 625. Прочитайте текст, зробіть його лінгвістичний аналіз за допомогою поданої схеми. Випишіть з тексту три-п'ять речень, які розташовані у певній послідовності, складіть новий текст (вісім–десять речень), запишіть й усно дайте характеристику кожного речення.

Як би ми хотіли зупинити безлад, який запанував у нашому доквіллі через нас, людей! Але самого хотіння замало. Потрібна ще велика воля мас, яким давно пора усвідомити, що поза цим доквіллям нас ніхто не чекає. Оте наше підступне «А після нас хоч потоп!» передається окремими людьми з покоління до покоління, веде до руйнації і матеріальних, і духовних цінностей, нівелює їх аж до рівня дикунства, нерідко одягнутого в дорогий одяг і з товстим гаманцем у кишені, але без елементарного усвідомлення, що нищенням світу речей він нищить світ людей, у якому перебуває сам і в якому залишить своїх нащадків, добра не буде, але народ усе ж мудрий. Він подолає безлад!

Зміст

§ 1. Роль мови у формуванні і самовираженні особистості.	7
§ 2. Норми літературної мови. Одиниці мови	16
§ 3. Основні правила української вимови (орфоепічні норми мови). Звуки мовлення. Алфавіт. Склад. Основні правила переносу слів з рядка в рядок	19
§ 4. Наголос.	28
§ 5. Орфографічні норми. Складні випадки правопису ненаголошених голосних у коренях слів	32
§ 6. Способи позначення на письмі м'яких приголосних звуків, роздільної вимови звуків	35
§ 7. Основні випадки чергування [у] – [в], [і] – [й]	44
§ 8. Написання слів іншомовного походження	51
§ 9. Стилiстичні засоби фонетики (фоностилістика)	62
§ 10. Морфемна будова слова	68
§ 11. Основні способи словотворення в сучасній українській мові	72
§ 12. Словотвір повнозначних частин мови	76
§ 13. Стилiстичні можливості словотворчих засобів української мови	81
§ 14. Лексикологія	85
§ 15. Змістові відношення між словами	89
§ 16. Власне українські та запозичені слова	103
§ 17. Склад української лексики з погляду її стилістичного використання.	109
§ 18. Фразеологічна і стилістична норми	122
§ 19. Стилiстичні можливості лексики і фразеології.	129
§ 20. Іменник	133
§ 21. Словозміна іменників	138
§ 22. Написання і відмінювання імен, прізвищ і по батькові	149
§ 23. Правопис складних іменників	154
§ 24. Вживання великої букви і лапок у власних назвах.	156
§ 25. Прикметник.	160
§ 26. Ступені порівняння якісних прикметників	166
§ 27. Правопис складних прикметників	169
§ 28. Числівник	175

§ 29. Займенник	184
§ 30. Дієслово	191
§ 31. Спосіб дієслів. Дієвідміна дієслова	197
§ 32. Дієприкметник і дієприслівник як особливі (неособові) форми дієслова	210
§ 33. Прислівник	219
§ 34. Правопис прислівників	224
§ 35. Прийменник	229
§ 36. Сполучник	234
§ 37. Частка.	238
§ 38. Вигук	242
§ 39. Стилiстичнi засоби морфологiї	246
§ 40. Словосполучення і речення.	252
§ 41. Просте речення. Головні члени речення	263
§ 42. Другорядні члени речення	272
§ 43. Односкладні речення. Повні і неповні речення	282
§ 44. Речення з однорідними членами	289
§ 45. Речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)	292
§ 46. Відокремлені члени речення	295
§ 47. Конструкції з чужим мовленням	306
§ 48. Складносурядне речення.	311
§ 49. Складнопідрядне речення.	313
§ 50. Безсполучникове складне речення	321
§ 51. Складні речення з різними типами зв'язку між структурними частинами	323
§ 52. Текст. Типи зв'язного мовлення	326
ПОВТОРЕННЯ В КІНЦІ РОКУ	328

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Надія БАБИЧ
Тетяна ФОНАРЮК
Анжела МОРАРАШ

УКРАЇНСЬКА МОВА

(рівень стандарту)

Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти
з навчанням румунською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор *Л.Л. Кириєнко*
Художній редактор *І.Б. Шутурма*
Коректор *В.В. Гоменюк*

Формат 60×90 $\frac{1}{16}$. Ум. друк. арк. 21,0.
Обл.-вид. арк. 20,0. Тираж 921 пр. Зам. № 60П

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк ТДВ «Патент»
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4078 від 31.05.2011